

A close-up photograph of several fragments of ancient pottery. The pottery is a dark, mottled greyish-blue color with visible cracks and a rough, aged texture. The fragments are arranged in a way that shows a grid-like pattern, with rectangular openings or recessed areas. The lighting is dramatic, highlighting the textures and the edges of the broken pieces.

15 ZBORNIK SOBŌŠKEGA MUZEJA

ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA 15

Zbornik soboškega muzeja 15

Zbornik založil in izdal
Pokrajinski muzej Murska Sobota

Zanj
Metka Fujs

Urednik
Branko Kerman

Prevodi
Boris Kavur, Tamara Andrejek in avtorji

Lektoriranje
Marjan Maučec

Oblikovanje
Sandi Červak

Grafična priprava
Atelje za črko in sliko

Tisk
Tiskarna Klar

Naklada
500 izvodov

Izdajo zbornika sta denarno podprla
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
in Mestna občina Murska Sobota.

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

908 (497.4-18)

ZBORNIK soboškega muzeja 15 / [uredil
Branko Kerman]. – Murska Sobota : Pokrajinski
muzej, 2010

ISSN 0354-012X

ZBORNİK SOBOŠKEGA MUZEJA 15

Branko Kerman

Irena Šavel – raziskovalka arheološke preteklosti Pomurja	9
<i>Irena Šavel – researcher of the archaeological past of Pomurje</i>	

Franc Kuzmič

Bibliografija Irene Šavel	13
<i>Bibliography of Irena Šavel</i>	

Georg Tiefengraber

Starčevo oder Linearbandkeramik?	
Überlegungen zu neuen frühneolithischen Funden aus der Oststeiermark ...	29
<i>Starčevska ali linearnotrakasta kultura?</i>	
<i>Razmišljanja o zgodnjeneolitskih najdbah iz vzhodne Štajerske</i>	48

Branko Kerman

Glinena figurica s Kalimovnjeka pri Turnišču	49
<i>A Ceramic figurine from Kalimovnjek near Turnišče</i>	60

Boris Kavur

Polomljena kolesa in pozabljene živali.	
Odsevi predmetov na razpotjih kultur.	63
<i>Broken wheels and forgotten animals</i>	
<i>Reflections of artifacts on the crossroads of cultures</i>	75

Mitja Guštin, Monika Zorko

Bratonci v Prekmurju	
Na obrobju kulture Somogyvár–Vinkovci	77
<i>Bratonci in Prekmurje</i>	
<i>On the periphery of the Somogyvár–Vinkovci cultural horizon</i>	89

Samo Sankovič

Začetki bronaste dobe v Prekmurju	91
<i>Beginning of the Bronze Age in Prekmurje</i>	104

Matija Črešnar

Poskus določitve kulturne skupine Kisapostag v vzhodni Sloveniji	107
<i>Attempted definition of the Kisapostag culture of the Early Bronze age</i>	
<i>in north-eastern Slovenia</i>	131

Marina Šimek

»Kamena strela« u srednjovekovnoj utvrdi?	135
<i>A "Thunderbolt" in a medieval fortress</i>	148

Biba Teržan

Diskusijski prispevek o srednji bronasti dobi v Prekmurju	151
<i>Diskussionsbeitrag zur mittleren Bronzezeit im Prekmurje</i>	169

Janez Dular

Livarski kalup iz Ormoža 173

A Casting Mould from Ormož 178

László Horváth

Celtic clay rattle from Nagyrécse (Zala County, Hungary) 179

Keltska keramična ropotuljica iz Nagyrécse (Zalska županija, Madžarska) 189

Marjana Tomanič Jevremov

Latenske peči iz »turnirskega prostora« na Ptujem gradu 191

Late Iron Age kilns from the »torture space« in the castle of Ptuj 200

Bojan Djurić

Nagrobna stela P(ublija) Aelija Viatorja (UEL 3783) iz Murske Sobote ... 201

Funerary stela of P(ublius) Aelius Viator (UEL 3783) from Murska Sobota ... 212

Ivan Žižek

Čaše iz Petovione (lokalna produkcija) 213

Beakers from Petoviona 243

Ivan Tušek

Arheološko najdišče Pod Kotom – cesta in provincialna rimska
poselitev v Prekmurju 223

*The Archaeological site Pod Kotom – road and the provincial settlement
of Prekmurje in the Roman period* 243

Dašenka Cipot

Prva faza slovanske poselitve iz Popave I pri Lipovcih 245

The first phase of Slavic colonization in Popava I near Lipovci 260

Mira Strmčnik Gulič

Prvi koraki 261

First steps 265

Metka Fujs

Muzej: pogledi na preteklost – odgovori za sedanjost 267

Museums: views of the past – answers for the future 279

Janez Balažič

Portretni dagerotipiji Sidonije in Aloisa Eberla 281

The Portrait Daguerreotypes of Sidonie and Alois Eberl 287

Jelka Pšajd

Vse je bilo gor na prtičkih 289

Everything was written on napkins 293

Irena Šavel, Pri Muri, 2005.

BRANKO KERMAN

IRENA ŠAVEL – RAZISKOVALKA ARHEOLOŠKE PRETEKLOSTI POMURJA

Bilo je daljnega leta 1974, ko se je Irena Šavel, pravkar diplomirana arheologinja, zaposlila v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti. Do takrat je bilo Prekmurje na arheološkem zemljevidu Slovenije velika neznanka in bela lisa. S prihodom strokovnjakinje, ki je bila v teh krajih doma, pa je prostrana, arheološko skorajda nedotaknjena pokrajina za mlado raziskovalko postala stalen in neizčrpen raziskovalni izziv.

Drobne objave posamičnih in razpršenih arheoloških najdb, manjša arheološka izkopavanja Ive Mikl Curk, Stanka Pahiča in topografski obhodi Davorina Vuge so bili prvi stik z arheološkimi viri Prekmurja in podlaga za sistematično topografsko raziskovanje, ki ga je jubilatka pod okriljem Inštituta za arheologijo ZRC SAZU končala leta 1990 in leto pozneje kronala z monografsko objavo Arheološka topografija Slovenije, topografsko področje XX (Prekmurje).

V sklopu projekta arheološke topografije, ki se je začel že daljnega leta 1957, je izvedla številne raziskave arheoloških ostalin, od prazgodovine do srednjega veka, v Ivancih, Olorisu pri Dolnjem Lakošu, Selu, Gerlincih, Kotu pri Dolgi vasi in mnogih drugih.

Z veliko vnemo se je posvetila raziskovanju bakrenodobne poselitve Pomurja. Poleg številnih novoodkritih najdišč je v sklopu projektov Raziskovanje neolita in eneolita na Slovenskem in Kulturna dediščina Prekmurja več let sistematično izkopavala bakrenodobni naselbini na Šafarskem in Bukovnici.

Njena velika ljubezen pa je predvsem raziskava sledov bronaste dobe. Z odkritjem naselbine Oloris pri Dolnjem Lakošu, prvimi sondiranjmi in poznejšimi sistematičnimi izkopavanji Pokrajinskega muzeja, s sodelovanjem Inštituta za arheologijo ZRC SAZU (med letoma 1981–1985),

je ponesla med mednarodno strokovno javnost prvo, sistematično raziskano bronastodobno naselbino na Slovenskem. Pomembnost rezultatov in raziskav na Olorisu je v veliki meri prispevala, da je bilo obdobje bronzaste dobe obravnavano v širšem srednjeevropskem kontekstu na mednarodnem znanstvenem simpoziju Bronasta doba v Sloveniji, ki je bil leta 1986 v Lendavi.

Z odmevno razstavo Oloris – bronastodobna naselbina pri Dolnjem Lakošu (1990) je Ireni Šavel uspelo tudi nazorno prikazati rezultate izkopavanj in rekonstruirati način življenja v naselju. Nekaj let pozneje je bil po njeni predlogi – kot poklon bronastodobnim prebivalcem naselbine – posnet film Luščenje Olorisa, ki je dobil priznanje na Archeofilmfestu v italijanskem Forliju. Z izdajo monografije Oloris (2002) je bilo uspešno sklenjeno dolgoletno raziskovanje.

Večletne rezultate sistematičnih raziskav na prazgodovinskih najdiščih Prekmurja je jubilantka združila tudi v monografiji Prazgodovinske naselbine v Prekmurju (1994), s katero je širši javnosti predstavila do takrat slabo znano poselitev v času bakrene in bronzaste dobe.

Vrhunec njene arheološke kariere pa pomeni aktivno sodelovanje pri terenskih pregledih in zaščitnih arheoloških izkopavanjih obsežnih najdišč pri gradnji avtocestnega odseka v Prekmurju, v obdobju med letoma 1997 in 2007. Kot vodja izkopavanj je z ekipo arheologov in strokovnih sodelavcev raziskala arheološke lokacije: Gornje njive pri Dolgi vasi, Pod Kotom – jug pri Krogu, Za Raščico pri Krogu, Popava 1, 2 pri Lipovcih, Pri Muri pri Lendavi in Nedelica. Opravila je veliko terensko delo, obsežno in zgodovinsko pomembno arheološko gradivo pa uspešno in z veliko zavzetostjo objavlja v zbirki Arheologija na avtocestah Slovenije.

Ireno Šavel poznamo tudi kot dejavno in predano muzealko. Njene številne razstave, ki jih je podkrepila s katalogi, mnogimi intervjuji, predavanji in delavnicami, so pri strokovni javnosti in muzejskih obiskovalcih naleteli na velik odmev in zanimanje.

Med pomembne občasne razstave poleg Olorisa sodijo še Prazgodovinske naselbine v Pomurju, Šafarsko v prazgodovini, Antični pokop, Odkopane kulture Prekmurja, Neskončen dih in Pri Muri; zaradi arheološkega gradiva in izvirnih postavitev so veliko prispevale k popularizaciji arheološke dediščine ne samo v Prekmurju, ampak tudi širše.

Veliki razstavni dogodek, na katerem je prvič predstavila dosežke arheološke raziskanosti Prekmurja, je bilo odprtje prve stalne arheološke zbirke leta 1997 v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota.

Med letoma 1992 in 2003 je bila Irena Šavel ravnateljica soboškega Pokrajinskega muzeja. Ta se je v tem času razvil v močno, kadrovsko okrepljeno muzejsko ustanovo, ki svoja raziskovanja redno objavlja v Zborniku soboškega muzeja in drugih strokovnih izdajah doma in v tujini.

S pridobitvijo novih prostorov v matični grajski stavbi je postopoma zorela ideja o novem konceptu stalne muzejske razstave, ki je leta 1997 odprla vrata obiskovalcem in bila spremljana z obsežnim katalogom. Razstava, s tem pa kolektiv muzeja, so bili nagrajeni s posebnim priznanjem Evropskega muzejskega foruma leta 1999.

Kot muzejska svetnica je za svoje delo dobila številne nagrade in priznanja, poleg drugih leta 2007 Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo ter leta 2009 nagrado za življenjsko delo na področju arheologije, ki jo podeljuje Slovensko arheološko društvo.

Irena Šavel ostaja z enakim žarom zvesta svojemu »arheološkemu svetu Prekmurja, ki jo je že kot mlado arheologinjo popolnoma prevzel«. Ob jubileju se ji v imenu kolektiva in vseh avtorjev prispevkov tega zbornika zahvaljujem za spodbudo, delo in pomoč, ki smo je bili deležni v dolgoletnem obdobju našega sodelovanja. Prepričani pa smo, da bomo še naprej skupaj odstirali in zapisovali daljno preteklost Pomurja in sosednjih pokrajin.

FRANC KUZMIČ

BIBLIOGRAFIJA IRENE ŠAVEL

1974

Domanjševci. Gerlinci. Jurij. Martjanci. Rogašovci. Selo. Večeslavci. *Varstvo spomenikov XVII–XIX. Ljubljana 1974, 1, str. 233–236, 242–244.*

Odkrivanje arheološke dediščine. *Vestnik (Murska Sobota), 7. XI. 1974, str. 5.*

1975

Arheološka izkopavanja v Dolnjem Lakošu. *Vestnik (Murska Sobota), 6. XI. 1975, str. 5.*

Arheološka topografska akcija Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. *Vestnik (Murska Sobota), 4. IX. 1975, str. 5.*

Dolnji Lakoš pri Lendavi. *Arheološki pregled, 1975, št. 17, str. 19.*

Iz arheološke zbirke v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti. *Vestnik (Murska Sobota), 15. V. 1975, str. 5.*

Kamnite sekire – v arheološki zbirki Pokrajinskega muzeja. *Vestnik (Murska Sobota), 17. IV. 1975, str. 5.*

Regeszeti ásátások Alsólakósbán. *Népujság (Murska Sobota), 14. XI. 1975, str. 44.*

1976

Antično naselje v Ivancih. *Vestnik (Murska Sobota), 18. XI. 1976, str. 6.*

Arheološka zbirka Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. Soboški muzej I. Maribor: Obzorja, 1976. 30 str., ilustr. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 69.)

Raziskovanje zgodnjesevške arheologije v Pomurju. *Vestnik (Murska Sobota), 29. I. 1976, str. 5.*

1977

Arheološka topografska akcija Pokrajinskega muzeja. *Vestnik (Murska Sobota)*, 30. VI. 1977, str. 9.

Bronastodobno naselje v Dolnjem Lakošu. *Vestnik (Murska Sobota)*, 10. XI. 1977, str. 6.

Bronzkorszakbeli települes Alsólakosban. *Naptár 1978 (1977)*, str. 132–138.

Dolnji Lakoš pri Lendavi. *Arheološki pregled*, 1977, št. 19, str. 39.

Suhi vrh. Dolnji Lakoš. Vučja vas. Dobrovnik. Ivanci. Lemerje. Vadarci. Grad. Selo. Kobilje. *Varstvo spomenikov XXI. Ljubljana* 1977, št. 21, str. 173, 175–176, 189, 208, 223, 231, 274, 319, 329.

1978

Antično naselje v Ivancih. *Arheološki vestnik (Ljubljana)* 29 (1978), str. 290–317, fotogr, ilustr. pril.

Letošnje arheološko raziskovanje v Gornji Radgoni. *Vestnik (Murska Sobota)*, 16. III. 1978, str. 7.

Novo odkrita najdišča pri arheološki topografski akciji. *Vestnik (Murska Sobota)*, 25. V. 1978, str. 6.

Poročilo o izkopavanju antičnih gomil v okolici Gančan. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor)*, 1978, zv. 1, str. 4–15, ilustr.

Zanimivosti iz letošnjih arheoloških izkopavanj muzeja v Murski Soboti. *Vestnik (Murska Sobota)*, 2. XI. 1978, str. 5.

1979

Arheološka najdišča Pomurja. *Vestnik (Murska Sobota)*, 2. VIII. 1979, str. 5; 9. VIII., str. 5; 16. VIII., str. 7; 23. VIII., str. 5; 30. VIII., str. 5; 6. IX., str. 5; 13. IX., str. 5; 20. IX., str. 5.

Arheološki oddelek. Zloženka ob otvoritvi arheološkega oddelka – KC DE Pokrajinski muzej. Murska Sobota, oktober 1979.

Kamnite sekire iz Prekmurja. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, Ljubljana*, 7, 1979, str. 81–96, ilustr.

Na radgonskem griču 2800-letna naselbina. *Delo (Ljubljana)*, 23. VIII. 1979, str. 7.

Neradnovci. Puconci. Dolnji Lakoš. Gornji Petrovci. Boreča. Križevci. Sebeborci. *Varstvo spomenikov XXII. Ljubljana* 1979, št. 22, str. 260, 330, 341, 343.

Nered na grajskem hribu. *7 dni (Maribor)*, 14. VI. 1979, str. 26.

1980

Dolnji Lakoš. Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945–1980. Ljubljana: Narodni muzej, 1980, str. 59.

Gornja Radgona – prazgodovinsko naselje. *Arheološki pregled*, 1980, št. 21, str. 57.

Raziskovanje rimske ceste. *Vestnik (Murska Sobota)*, 19. XII. 1980, str. 5.

Rezultati sondiranja v Dolnjem Lakošu. *Situla (Ljubljana)* 20/21 (1980), str. 51–60, ilustr.

Rezultati sondiranja v Šafarskem. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*, 8, Ljubljana 1980, str. 51–77, fotogr., ilustr., pril.

Šafarsko – prazgodovinsko naselje. *Arheološki pregled*, 1980, št. 21, str. 56.

1981

Bogojina. Bukovnica. Kobilje. Šafarsko. Dobrovnik. Filovci. Strehovci. Vučja Gomila. *Varstvo spomenikov XXIII. Ljubljana* 1981, št. 23, str. 198, 201, 202, 231, 233, 236, 237, 263, 299.

A lakosi bronzkorszakbeli település szakszerű feltárásának kezdete. *Naptár* 1982 (1981), str. 113–118.

Kot–Gaberje – sondiranje rimske ceste. *Arheološki pregled*, 1981, št. 22, str. 93–94.

Lendava z okolico skozi arheološka obdobja. *Zbornik občine Lendava. Lendava: Skupščina občine Lendava* 1981, str. 8–15, ilustr.

Rezultati sondiranja prazgodovinskega naselja v Gornji Radgoni. *Arheološki vestnik (Ljubljana)* 32 (1981), str. 291–310, ilustr. pril.

Šafarsko – prazgodovinsko naselje. *Arheološki pregled*, 1981, št. 22, str. 25.

1982

Dolga vas. Dolina. Pince. Šafarsko. Trimlini. Lendava. *Varstvo spomenikov XXIV. Ljubljana* 1982, št. 24, str. 140, 143, 145, 148.

Prazgodovinske naselbine v Pomurju. Zloženska ob razstavi v razstavnem salonu hotela Radin (Radenci). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1982.

1983

Šafarsko. Dolnji Lakoš. Gaberje. Gomilica. Mala Polana. Nedelica. Renkovci. *Varstvo spomenikov XXV. Ljubljana 1983, št. 25, str. 194, 196, 220, 222, 276–277.*

Ifigenija v Prekmurju. *Vestnik (Murska Sobota), 11. VIII. 1983, str. 5.*

O pomurski arheologiji. *Vestnik (Murska Sobota), 17. II. 1983, str. 7.*

Ostaline iz Lakoša. *Vestnik (Murska Sobota), 27. X. 1983, str. 5.*

Slovenija od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. Ljubljana: RSS, 1983. 16 str. (Arheološke raziskave.) (Soavtorji Stane Gabrovec, Brane Lamut, Stanko Pahič.)

1984

Črensovci. Lendava. Šafarsko. Dolnji Lakoš. Gaberje. Hotiza. *Varstvo spomenikov XXVI. Ljubljana 1984, št. 26, str. 195–196, 198, 227, 288.*

Poročilo o raziskovanju od leta 1981 do 1983 v Šafarskem. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 12, Ljubljana 1984, str. 39–71, fotogr., ilustr. pril.*

Zgodovina arheoloških raziskovanj v Pomurju. *Odmevi (priloga Vestnika). Vestnik (Murska Sobota), junij 1984, str. 12–14.*

1985

Dolnji Lakoš/Oloris. *Arheološki pregled 1985 (1986), str. 62–63, fotogr., ilustr.*

Izkopavanja gomil v Čikečki vasi. *Vestnik (Murska Sobota), 17. I. 1985, str. 5.*

Šafarsko. Dolnji Lakoš. Čikečka vas. Dokležovje. Gančani. Noršinci. *Varstvo spomenikov XXVII. Ljubljana 1985, št. 27, str. 196–197, 224–225, 236.*

Raziskovanje v Šafarskem od leta 1984 do 1985. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 13. Ljubljana 1985, str. 17–27, ilustr., pril.*

Sondiranje rimske ceste od Kota do Dolge vasi. *Arheološki vestnik (Ljubljana) 36 (1985), str. 163–177.*

Šafarsko v prazgodovini. Zloženska ob razstavi v Galeriji Ante Trstenjak v Ljutomeru in Galeriji Murska Sobota, 1985.

1986

A régészeti leletek megörzése. *Naptár (Murska Sobota) 1987 (1986), str. 149–154.*

Arheološke raziskave – Slovenija od predzgodovine do zgodnjega srednjega veka. Ljubljana: RSS, 1986. 11 str. (Raziskave za varstvo in predstavitev kulturne dediščine.) (Soavtorja Drago Svoljšak, Tone Knez.)

Naselbina v Dolnjem Lakošu. *Bronasta doba v Sloveniji = Bronzkorszak Szlovéniában.* Lendavski zvezki/Lendvai füzetek 8, Lendava 1986, str. 31–40, fotogr., graf.

Varovanje arheoloških ostalin v Pomurju. *Vestnik (Murska Sobota)*, 10. VII. 1986, str. 5.

1987

A muraszombati Tájegységi Muzeum régészeti kiállító tevékenysége. *Naptár (Murska Sobota)* 1988 (1987), str. 145–148.

Antični pokop v Pomurju. Murska Sobota: Kulturni center Miško Kranjec, 1987. 12 str., ilustr.

Arheološke raziskave – Slovenija od predzgodovine do zgodnjega srednjega veka. Ljubljana: RSS, 1987. 9 str. (Raziskave za varstvo in predstavitev kulturne dediščine.) (Soavtorja Drago Svoljšak, Marjeta Šašel Kos.)

Bukovnica. Gornja Radgona. Kupšinci. Puževci. Gradišče. Strehovci. Gerlinci. Petanjci. *Varstvo spomenikov XXIX.* Ljubljana 1987, št. 29, str. 236–237, 256, 267, 270, 291–292.

Kamniti predmeti iz Bukovnice in drugih najdišč v Pomurju. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*, 15, Ljubljana 1987, str. 127–139, ilustr.

Sodobna stalna razstava v vzgojni in kulturni vlogi muzeja. *Kulturni odsevi, priloga Vestnika.* *Vestnik (Murska Sobota)*, februar 1987, str. 3.

Zaščitno izkopavanje gomil v Čikečki vasi. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor)* 1987, str. 307–318, ilustr.

1988

Arheološke raziskave – Slovenija od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. Ljubljana: RSS, 1988. 9 str. (Raziskave za varstvo in predstavitev kulturne dediščine.) (Soavtorja Drago Svoljšak, Šašel Kos Marjeta.)

Bukovnica. *Varstvo spomenikov XXX.* Ljubljana 1988, št. 30, str. 192.

Dolnji Lakoš. *Enciklopedija Slovenije.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988. Zv. 2, str. 303.

Gerlinci : antično gomilno grobišče : roman tumulus cementery. *Arheološki pregled* 1988, št. 29, str. 133–134, fotogr., ilustr.

Ohranjanje kulturne dediščine – da ali ne? *Vestnik (Murska Sobota)*, 4. VIII. 1988, str. 7.

Poselitev pokrajine ob Muri. *Stopinje* (1988) 1989, str. 33–36.

Zeleni list. Proti akumulacijskim elektrarnam na reki Muri – za naravni park ob reki Muri. Murska Sobota: Društvo za varstvo okolja Pomurja, 1988. 100 str., ilustr. (Zeleni list, 1988.) (Soavtor.)

1989

Arheološke raziskave – Slovenija od predzgodovine do zgodnjega srednjega veka. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1989. 15 str. (Raziskave za varstvo in predstavitev kulturne dediščine.)

Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu. *Arheološki vestnik (Ljubljana)* 39–40 (1988–1989), str. 127–145, ilustr., pril.

Gornja Radgona. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989. Zv. 3, str. 294.*

Poselitev pokrajine ob Muri v kovinskih obdobjih. *Stopinje* (1989) 1990, str. 58–61.

1990

Antična gomilna grobišča v okolici Strehovec. *Zbornik soboškega muzeja 1. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1990, str. 7–17, ilustr.*

Razstava Oloris. *Vestnik (Murska Sobota)* 42 (1990), 16 (26. IV.), str. 9.

Oloris : bronastodobna naselbina pri Dolnjem Lakošu = bronzkorszakbeli település Alsólakosnál. Murska Sobota: Kulturni center, Pokrajinski muzej, 1990, 45 str.; ilustr.

Poselitev pokrajine ob Muri v antičnem času. *Stopinje* (1990) 1991, str. 108–110.

Prenova Pokrajinskega muzeja. *Vestnik (Murska Sobota)* 42 (1990) 3 (25. I.), 9. (Skupaj z Janezom Balažicem.)

1991

Najstarejša poselitev Prekmurja. *Kronika (Ljubljana)* 39 (1991) št. 1–2, str. 6–11, ilustr.

Poselitev pokrajine ob Muri v srednjem veku. *Stopinje* (1991) 1992, str. 80–82.

Topografsko področje XX (Prekmurje). Arheološka topografija Slovenije. Ljubljana: SAZU 1991. 90 str.; ilustr.

1992

Bukovnica – rezultati terenskih raziskav v letih 1987–1988. *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*, 20. Ljubljana 1992, str. 57–85, fotogr., ilustr., pril.

Dreamtime : ali najstarejša preteklost avstralskih Aboriginov. *Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1992, str. 73–81.

Murska Sobota Regional Museum. *A guide to the Museums of Slovenia*. Ljubljana: Zveza muzejev Slovenije, 1992, str. 84–85.

Novo arheološko najdišče. *Vestnik (Murska Sobota)* 44 (1992), 37 (17. IX.), str. 10.

Pokrajinski muzej Murska Sobota. *Vodnik po slovenskih muzejih*. Ljubljana: Zveza muzejev Slovenije, 1992, str. 84–85.

Poročilo o arheološkem izkopavanju v Bukovnici leta 1991. *Zbornik soboškega muzeja 2. Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1992, str. 91–94, ilustr.

Pripoved o Pali bačiju, Martinu in starodavnih naselbinah. *Stopinje (1992)* 1993, str. 32–34.

Regionalmuseum Murska Sobota. *Führer durch slowenische Museen*. Ljubljana: Zveza muzejev Slovenije, str. 84–85.

Sedem tisočletij ob Blatnem jezeru : prva arheološka razstava iz Madžarske v Sloveniji. *Naši razgledi (Ljubljana)* 41 (1992), 18 (25. IX.), str. 617. (Soavtor Branko Kerman.)

1993

Az OLORIS régészeti kiállítás a lendvai várban. *Naptár 1994. Lendva : A szlovéniai Magyar irócsoport*, 1993, str. 123–130.

Bioturistična vas Bukovnica na Goričkem : raziskovalna naloga. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, 1993. 109 str., ilustr. (Soavtor.)

Razstava Oloris v lendavskem gradu (Az Oloris régészeti kiállítás a lendvai várban). *Naptár (1993)* 1994, str. 123–130.

1994

Predgovor k razstavi Alojza Eberla. *Alojz Eberl: 1822–1887. Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1994, str. /5/.

Kama je šla Küchanova öročina? *Separatio (Murska Sobota)* 1994, str. 62–66.

Poročilo o arheološkem izkopavanju v Bukovnici leta 1992. *Zbornik soboškega muzeja 3. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1994, str. 111–114; ilustr.*

Prazgodovinske naselbine v Pomurju. Murska Sobota: Pomurska založba 1994. 109 str. (Zbirka Monumenta Pannonica.)

Prenova stalne muzejske razstave v soboškem Pokrajinskem muzeju. *Stopinje (1994) 1995, str. 69–72.*

1995

Arheološka podoba Gerlincev. *Knjižica ob 70 let gasilskega društva Gerlinci 1925–1995, Gerlinci, 9. julij 1995, str. 23–26.*

Diocletianus : der römische Kaiser aus Dalmatien. *Zbornik soboškega muzeja 4. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1995, str. 219–220.*

Glinasta figurica iz Bukovnice. *Zbornik soboškega muzeja 4. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1995, str. 7–19; ilustr., fotogr.*

Kučanova delavnica. *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Idrija, od 11. do 13. oktobra 1995. /Ljubljana/: Slovensko muzejsko društvo; Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1995, str. 73–76.*

Prekmurje. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995. Zv. 13, str. 278–279.*

Razstava Oloris v lendavskem gradu. *Kronika Pomurja (Murska Sobota) 1995, št. 5, str. 18–23.*

1996

Izgubljena arheološka dediščina. *Vestnikova kulturna priloga. Vestnik (Murska Sobota), 8. II. 1996, str. 18.*

Kulturni vplivi v prazgodovini v pokrajini ob Muri. *Ljudje ob Muri. Murska Sobota: Pokrajinski muzej; Zalaegerszeg: Göcseji museum 1996, str. 13–47, ilustr.*

Oloris – stalna razstava v lendavskem gradu. *Vestnikova kulturna priloga. Vestnik (Murska Sobota), 8. II. 1996, str. 24.*

Prazgodovinska naselbina v Gornji Radgoni. *Zbornik arhitekturno urbanistične delavnice v Gornji Radgoni, 1996.*

Zgodba Pokrajinskega muzeja Murska Sobota. *Vestnikova kulturna priloga. Vestnik (Murska Sobota), 8. II. 1996, str. 15.*

1997

Bakrenodobna naselbina na Bukovnici. *Košičev teden IX, 1997, KS Bogojina in Filovci, 22.–31. avgusta 1997, str. 56–59.*

Frühgeschichte. *Ein Wegweiser durch die Dauerausstellung des Landschaftsmuseums Murska Sobota*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 4–5.

Katalog razstavljenih del stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota. *Pokrajinski muzej. Stalna razstava*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 339–350.

Najdba vredna pozornosti. *Vestnik (Murska Sobota)*, 19. VI. 1997, str. 9.

O času, ki se mu pravi prazgodovina. *Pokrajinski muzej. Stalna razstava*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej 1997, str. 13–22.

Őstörténeti kor. *Kalauz a Muraszombati Területi Múzeum Állandó kiállításához*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 4–5.

Prazgodovina. *Vodnik po stalni razstavi*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 4–5.

Predgovor. *Pokrajinski muzej. Stalna razstava*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 9–10.

Prehistoric Times. *Guide to the Permanent Exhibition of the Murska Sobota Regional Museum*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 4–5.

Pridobivanje muzealij arheološkega oddelka Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti. *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva, Murska Sobota, od 8. do 10. oktobra 1997*. [Ljubljana]: Slovensko muzejsko društvo; Celje: Muzej novejša zgodovine, 1997, str. 21–23.

Rimska doba. *Vodnik po stalni razstavi*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 6–7.

Római kor. *Kalauz a Muraszombati Területi Múzeum Állandó kiállításához*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 6–7.

Roman Times. *Guide to the Permanent Exhibition of the Murska Sobota Regional Museum*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 6–7.

Römerzeit. *Ein Wegweiser durch die Dauerausstellung des Landschaftsmuseums Murska Sobota*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 6–7.

Stalna razstava. *Prostor 2: prazgodovinska doba. Prostor 3: rimska doba*. *Vestnik (Murska Sobota)*, 18. IX. 1997, str. 9.

1998

Muzej iz časa v čas. *Zbornik soboškega muzeja 5*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1998, str. 7–16.

Poročilo o arheološkem zaščitnem izkopavanju na najdišču Gornje njive pri Dolgi vasi na trasi lendavske obvoznice. Murska Sobota, maj, oktober 1998, 21 str. ilustr., pril. (Soavtor Branko Kerman.)

Rekonstrukcije na stalni razstavi v soboškem muzeju. *Argo (Ljubljana)* 41 (1998) št. 1–2, str. 89–92, ilustr.

To je naš muzej – Pokrajinski muzej v Murski Soboti. *Argo (Ljubljana)* 41 (1998), št. 1–2, str. 77–79.

Vsak ima svojo Trojo. *Vestnik (Kulturna priloga) Vestnik (Murska Sobota)*, 5. II. 1998, str. 44.

1999

Between the Past and the Future. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1999, 2–5 str. Zloženka.

Med preteklostjo in prihodnostjo. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1999, 2–5 str. Zloženka.

Najstarejša poselitev Prekmurja. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1999. Zgibanka /6/ str., ilustr.

Őstörténeti kor. Kalauz a Muraszombati Területi Múzeum Állandó kiállításához. *Murska Sobota: Pokrajinski muzej*, 1999, str. 4–5.

Poročilo o arheološkem zaščitnem izkopavanju na najdišču Mačkovci na trasi železniške proge. Murska Sobota, junij 1999, 11 str., ilustr., pril. (Soavtor Branko Kerman.)

Šafarsko. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga*, 1999. Zv. 13., str. 1–2.

Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1999, str. 2–5. Zloženka.

2000

Arheološko najdišče Pod Kotom – jug. *Soboške novine (Murska Sobota)*, št. 20, (11. XI.) 2000, str. 28.

Arheološka podoba v Puževcih. *Bilten krajevne skupnosti Puževci*, 2000.

Informacija o muzeju. *Soboške novine (Murska Sobota)*, št. 16 (14. IV.) 2000, str. 12.

Piramide spomina in zemlja pod našimi nogami : dve arheološki razstavi v Murski Soboti. *Soboške novine (Murska Sobota)*, št. 17 (23. VI.), str. 20.

Poročilo o arheološkem zaščitnem izkopavanju na najdišču Pod Kotom – jug na trasi AC Vučja vas–Beltinci. Murska Sobota, december 2000. 32 str., ilustr., pril.

Poročilo o obdelavi arheološkega gradiva z arheološkega najdišča Gornje njive pri Dolgi vasi na trasi obvoznice Lendava. Murska Sobota, november 2000, ilustr. pril. (Soavtor Branko Kerman.)

Prekmurska kulturna dediščina in njeno mesto v razvoju regije. *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000, str. 213–222.*

2001

Ekomuzej Velika Polana : projekt. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2001. 185 str. 17 zganjenih načrtov, ilustr. (CRP Trajno varstvo kulturne dediščine.) (Soavtor.)

Pokrajinski muzej Murska Sobota. *Vodnik po slovenskih muzejih. Ljubljana 2001, str. 111–112.*

The Murska Sobota Regional Museum. *Guide to Slovene Museums. Ljubljana: SMS : Mladinska knjiga, 2001, str. 111–112.*

The region of Prekmurje in the Iron Age. Die Drau–Mur und Raab Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. *Universitätsforschungen zu Prähistorischen archäologie, Band 78, 2001, str. 67–76.*

2002

Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu = Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš. Ljubljana: Založba ZRC, 2002. 228 str. /3/ zganj. pril. ilustr. (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 5.) (Soavtorji Janez Dular, Sneža Tecco Hvala, Dragan Božič.)

Časovni trak: vzporednice svetovne, slovenske in prekmurske zgodovine. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2002. Zgibanika /28/ str., ilustr. (Soavtorji Janez Balažic, Metka Fujs, Franc Kuzmič.)

Gornje njive. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 70.*

Izgubljeni in najdeni čas. *Na prelomih tisočletij: katalog razstave. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2002, str. 45–51.*

K razstavi. *Odkopane kulture Prekmurja: arheološka razstava, Pokrajinski muzej Murska Sobota, december 2002–februar 2003 (Delo, let. 44, št. 279). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2002, 4. XII. 2002, /str. 1/.*

Mačkovci. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 124.

Pokrajinski muzej Murska Sobota. *Enciklopedija Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002. Zv. 16, str. 162.

Poročilo o arheološkem zaščitnem izkopavanju na najdišču Pod Kotom – jug II. del na trasi AC Vučja vas–Beltinci. Murska Sobota, marec 2002. 34 str., ilustr., pril.

Poročilo o arheološkem zaščitnem najdišča Za Raščico na trasi AC Vučja vas–Beltinci. Murska Sobota, februar 2002. 124 str., ilustr., pril.

Projekt arheološkega muzeja v Prekmurju. *Odkopane kulture Prekmurja: arheološka razstava, Pokrajinski muzej Murska Sobota, december 2002–februar 2003 (Delo, let. 44, št. 279)*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2002, 4. XII. 2002, /str. 8/.

Prvi metalurgi. *Odkopane kulture Prekmurja: arheološka razstava, Pokrajinski muzej Murska Sobota, december 2002–februar 2003 (Delo, let. 44, št. 279)*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2002, 4. XII. 2002, str. /2–3/.

Zgodnj srednjeveški objekt z najdišča Pod Kotom – jug pri Krogu = Ein frühmittelalterliches Objekt vom Fundort Pod Kotom – jug bei Krog. *Zgodnji Slovani: zgodnj srednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp/ frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 11–16.

2003

Arheološka raziskovanja na trasi avtoceste Vučja vas–Beltinci. Zloženska ob razstavi DARS Najdemo preteklost, ustvarjamo prihodnost. Sejem Megra, Gornja Radgona, 2003.

Bakrenodobno žarno grobišče. *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije*. Ljubljana, 2003, str. 37. (Dnevi evropske kulturne dediščine.)

Gornje njive pri Dolgi vasi. *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije*. Ljubljana, 2003, str. 135. (Dnevi evropske kulturne dediščine.)

Popava pri Lipovcih. *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije*. Ljubljana, 2003, str. 225. (Dnevi evropske kulturne dediščine.)

Poročilo o arheološkem zaščitnem izkopavanju na arheološkem najdišču Za Raščico II na trasi Vučja vas–Beltinci. Murska Sobota, februar 2003. 24 str., ilustr., pril.

Poročilo o zaščitnem izkopavanju na najdišču Pod Kotom – jug. Zbornik soboškega muzeja 7. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2003, str. 157–177.

Urnenfelderzeitliche Funde im Rahmen der Autobahn-Rettungsgrabungen in Slowenien und der neue Depotfund von Pod Kotom - jug. Sonderdruck aus fundberichte aus Österreich. Band 42, 2003. Wien 2004, str. 579–580, ilustr. – (Skupaj z Mitjo Guštinom.)

Za Raščico. Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Ljubljana, 2003, str. 274. (Dnevi evropske kulturne dediščine.)

2004

Neskončen dih: razstava o bakrenodobnem žarnem grobišču pri Krogu: publikacija k razstavi = The endless breath: exhibition of the Copper Age cremation cemetery at Krog:

catalogue accompanying the exhibition. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2004. 53 str., ilustr.

Poročilo o arheološkem zaščitnem izkopavanju na lokaciji Nova tabla VII–VIII (širitev gramoznice). Murska Sobota, december 2004. 9 str.; ilustr., pril.

2005

Najdišče za Raščico pri Krogu – naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci. Zbornik soboškega muzeja 8. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2005, str. 39–84; graf. prikazi, fotogr.

Neskončen dih. Argo (Ljubljana) 48 (2005), št. 1, str. 49–55, fotogr.

To sem jaz: Irena Šavel, arheologinja. Vestnik – Pen. Vestnik (Murska Sobota), št. 120 (24. II.) 2005, str. 16.

2006

Bakrenodobno najdišče Lendava pri Muri. *Od Sopota do Lengyela: prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo/contributions to stone age and copper age cultures between the Sava and the Danube (Annales Mediterranea)*. Piran: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006, str. 95–97.

Kultura keramike z brazdastim vrezom v Prekmurju. *Od Sopota do Lengyela: prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo/ contributions to stone age and copper age cultures between the Sava and the Danube (Annales Mediterranea)*. Piran: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, In-

štitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006, str. 203–210. (Skupaj z Mitjo Guštinom.)

Poročilo o rezultatih arheološkega pregleda na potencialnem najdišču Gorice. Ljubljana: /Arhej, d. o. o./, 2006. 5 str. + pril.; ilustr. (Soavtorji Bojan Drjurić, Branko Kerman, Irena Plestenjak.)

Prekmurje v mlajši kameni dobi. *Od Sopota do Lengyela: prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo/contributions to stone age and copper age cultures between the Sava and the Danube (Annales Mediterranea). Piran: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006, str. 89–94.*

The Excavation Site Behind Raščica near Krog. *Zalai Muzeum 15, Zalaegerszeg, 2006, str. 135–148.*

2007

Ženski grobovi iz bakrenodobnega grobišča pri Krogu. *Situla (Ljubljana) 44, 2007, str. 111–128.*

2008

Arheološke raziskave v panonskem prostoru. *Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejah: Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v Murski Soboti 9.–11. november 2007. Ljubljana: ZRC SAZU, 2008, str. 96–108.*

Gornje njive pri Dolgi vasi: /obvoznica Lendava./ I/II. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008. 143 str.; ilustr. (Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije, 6.) (Soavtor Branko Kerman.)

Gornje njive pri Dolgi vasi: /obvoznica Lendava./ II/II. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008. 429 str.; ilustr. (Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije, 6.) (Soavtor Branko Kerman.)

Pri Muri: razstava o arheološkem najdišču pri Lendavi. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2008. 59 str.; ilustr.

Staroslovansko grobišče Popava II pri Lipovcih. *Srednji vek (Mittelalter): arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nizino. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008, str. 65–70.*

2009

Pod Kotom – jug pri Krogu. I/II. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2009. 253 str.; ilustr. (Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije, 9.)

Pod Kotom – jug pri Krogu. II/II. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2009. 261 str.; ilustr. (Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije, 9.)

2010

Arheološki svet Prekmurja me je popolnoma prevzel. *170 let Slovenskega muzejskega društva. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2010, str. 103–107.*

GEORG TIEFENGRABER

STARČEVO ODER LINEARBANDKERAMIK?
ÜBERLEGUNGEN ZU NEUEN
FRÜHNEOLITHISCHEN FUNDEN
AUS DER OSTSTEIERMARKE

Im Zuge der systematischen Sichtung und Dokumentation der umfangreichen archäologischen Fundbestände des Tabormuseums Feldbach wurde der Verf. im Jahr 2008 vom Museumskurator, Herrn Johann Prassl, Trautmannsdorf, dankenswerterweise auf zwei „atypische“ Scherben aus dem Bereich der Burgruine Alt-Gleichenberg bei Bad Gleichenberg aufmerksam gemacht, die aus dem ansonsten ausgesprochen homogenen hochmittelalterlichen Fundus hervorstachen.

Sämtliche Funde aus dem Areal von Alt-Gleichenberg stammen aus der Sammlung Otto Eder, Mühldorf bei Feldbach, und wurden vom Tabormuseum Feldbach durch Kauf oder Schenkung in die eigenen Bestände aufgenommen. Beide hier behandelten Fragmente stellen Oberflächenfunde dar, deren genaue Fundposition im erwähnten Burgbereich vom Finder hinreichend exakt bekannt gemacht wurde.

Da bislang weder aus der Oststeiermark, noch aus der gesamten übrigen Steiermark hinsichtlich ihrer Form, Faktur und Dekoration Vergleichbares bekannt gemacht werden konnte, erbrachte erst eine eingehende Sichtung jungneolithischer Bestände in Westungarn und Kroatien, die zu einem guten Teil erst aus neuen Rettungsgrabungen der letzten paar Jahre stammen, entsprechenden Parallelen der Starčevo-Kultur und Linearbandkeramik, die – wie die nachfolgenden Ausführungen es hoffentlich anzudeuten vermögen – eine grundsätzliche Revision der bisherigen Vorstellungen der Neolithisierungsprozesse am Rande der Südostalpen bzw. am Übergang zur pannonischen Tiefebene erfordern.

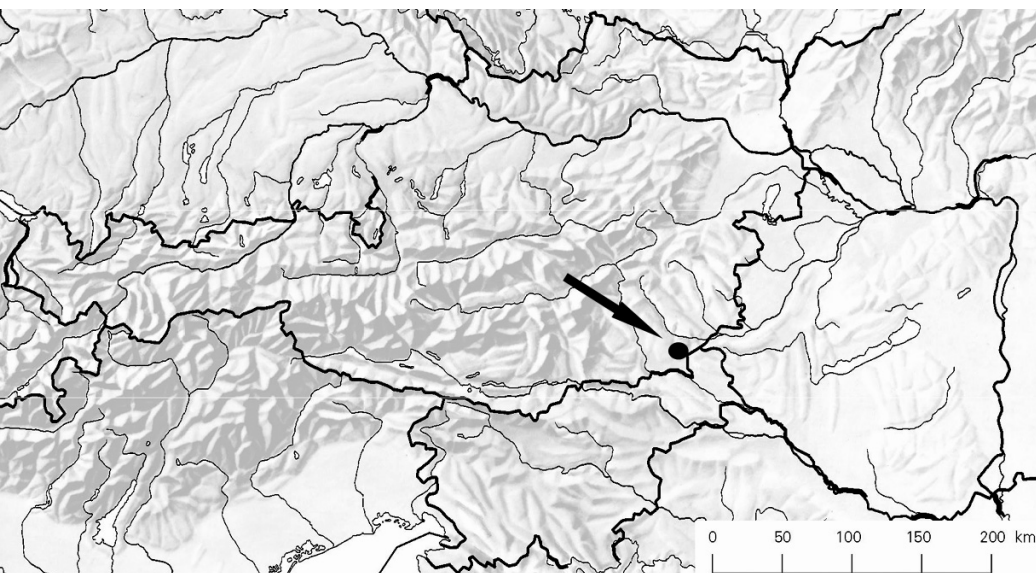

Abb. 1: Lage der Fundstelle Bad Gleichenberg im Südosten Österreichs.

Sl. 1: Lega najdišča pri Bad Gleichenbergu na jugovzhodu Avstrije.

I. FUNDORT

Der oststeirische Luft- und Heilwasserkurort Bad Gleichenberg, der seit 1872 auf Grund seiner reichen Funde der Lengyel-Kultur als eine der frühesten und wichtigsten neolithischen Fundstellen der Steiermark gilt¹, liegt ca. 8 km südsüdöstlich der oststeirischen Bezirkshauptstadt Feldbach am nördlichen Ende des Gleichenberger Tals, das eines der östlichsten, durchwegs in Nord-Süd-Richtung verlaufenden Täler des sog. oststeirischen Grabenlandes darstellt. Während das bis zu 2 km breite Gleichenberger Tal nach Westen und Osten hin von eher sanften Hügelzügen flankiert wird, stellt das Basalt- und Tuffmassiv des Gleichenberger Kogels nach Norden hin eine markante Begrenzung dar. Der Gleichenberger Kogel selbst wird durch den Klau-

¹ Wurmbrandt 1875, 107 ff. – Gleirscher 2006, 13 f. – Zu möglichen bereits prähistorisch für Abschlaggeräte genutzten Opal- und Chalcedonvorkommen in der unmittelbaren Umgebung (Gossendorf, Bad Gleichenberg-Klause und Bschaidskogel) s. Brandl 2009, 52 ff. – Zuletzt zusammenfassend zum Forschungsstand des Neolithikums in der Steiermark Tiefengraber 2006, 81 ff.

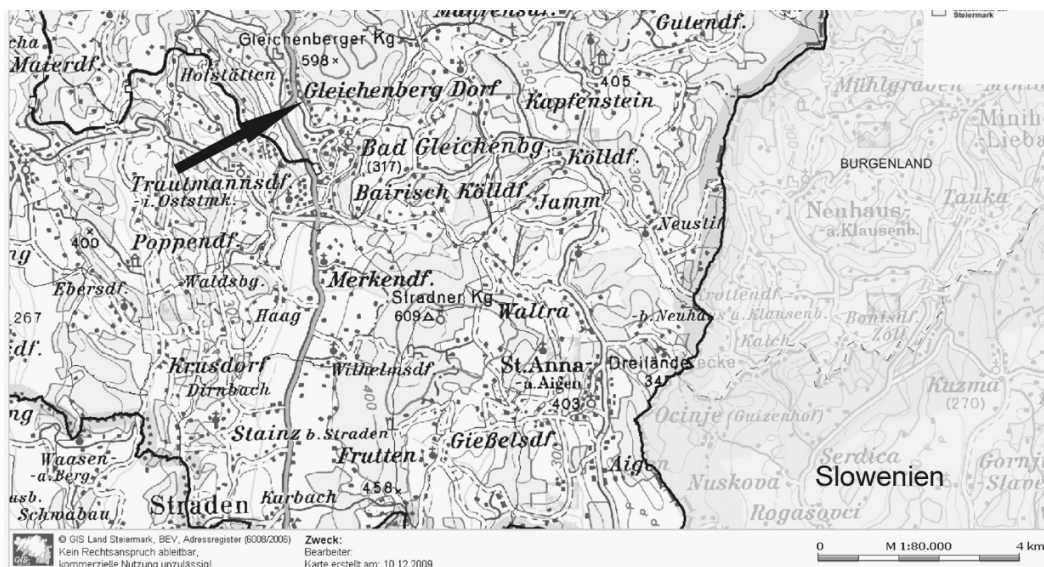

Abb. 2: Lage der Ruine Alt-Gleichenberg am Südhang des Gleichenberger Kogels (Kartengrundlage: GIS Land Steiermark).

Sl. 2: Položaj razvaline Alt-Gleichenberg na južnem pobočju Gleichenberskega griča (kartografska podlaga: GIS Land Steiermark).

sen-, Kogel- und Bärenbach in unterschiedlich große und mehrfach in sich gegliederte Hügelkuppen geteilt. Die Burgruine Alt-Gleichenberg liegt östlich oberhalb einer durch den Klausenbach durchflossenen Schlucht, der sog. Gleichenberger Klausen, auf einem nach Süden vorspringenden Sporn direkt oberhalb des heutigen Ortes Bad Gleichenberg².

Von der heute im Wald gelegenen Ruine bestand ursprünglich Sichtverbindung zu sämtlichen östlich, südlich und westlich gelegenen Hügeln sowie ins Gleichenberger Tal und nach Osten hin bis ins Tal der Ledava im heutigen Slowenien, dessen Staatsgrenze knapp 9 km von Alt-Gleichenberg entfernt ist. Die einstige Burg Gleichenberg selbst – und dies sei nur am Rande erwähnt – wurde nach Ausweis der Mauerbauweise³ um bzw.

² Vgl. Murgg 2009, 39 mit Abb. 38.

³ Vgl. <http://burgenseite.com/> (= „Martin Aigners Burgenseite“)

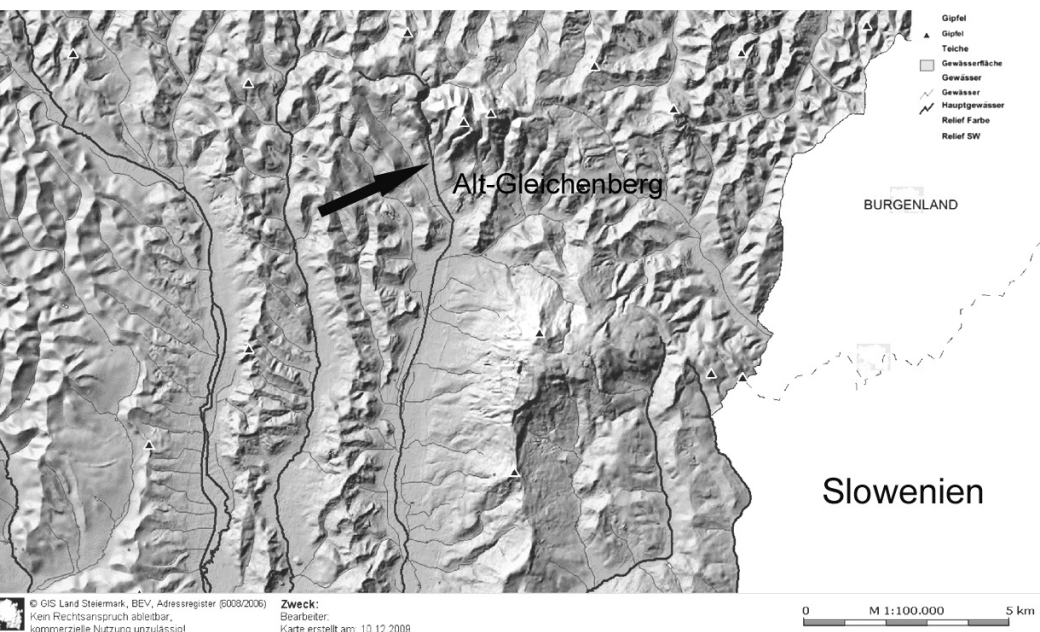

Abb. 3: Der Gleichberger Kogel und südlich davon das Gleichberger Tal – der Pfeil markiert die Fundstelle Alt-Gleichenberg (Kartengrundlage: GIS Land Steiermark).

Sl. 3: Gleichberškoga grič ter južno ležeča Gleichenberška dolina – puščica označuje najdišče Alt-Gleichenberg (kartografska podlaga: GIS Land Steiermark).

kurz nach der Mitte des 12. Jhdts. n. Chr. erbaut und dürfte wohl 1268 nach der Verschwörung des steirischen Adels durch König Ottokar zerstört worden sein⁴. Die Burg bestand aus einer ca. 40 x 25 m großen Hauptburg am südlichen Sporn, die durch einen markanten Halsgraben von dem nördlich anschließenden, ca. 20 x 20 m großen Vorburgbereich getrennt war, den seinerseits ein weiterer Halsgraben vom Hinterland trennte⁵.

Abgesehen von vereinzelten frühmittelalterlichen Keramikfunden⁶ sind – bis auf die beiden hier vorgestellten aus dem „Hauptburgbereich“ – aus dem heutigen Ruinenareal keinerlei ältere Funde bekannt geworden.

4 Baravalle 1961, 97 f.

5 Beschreibung nach [http://burgenseite.com/\(Alt-Gleichenberg\)](http://burgenseite.com/(Alt-Gleichenberg)) und Murgg 2009, 38.

6 Vgl. Tiefengraber 2007, 288 mit Abb. 4/1–4 und 299 f.

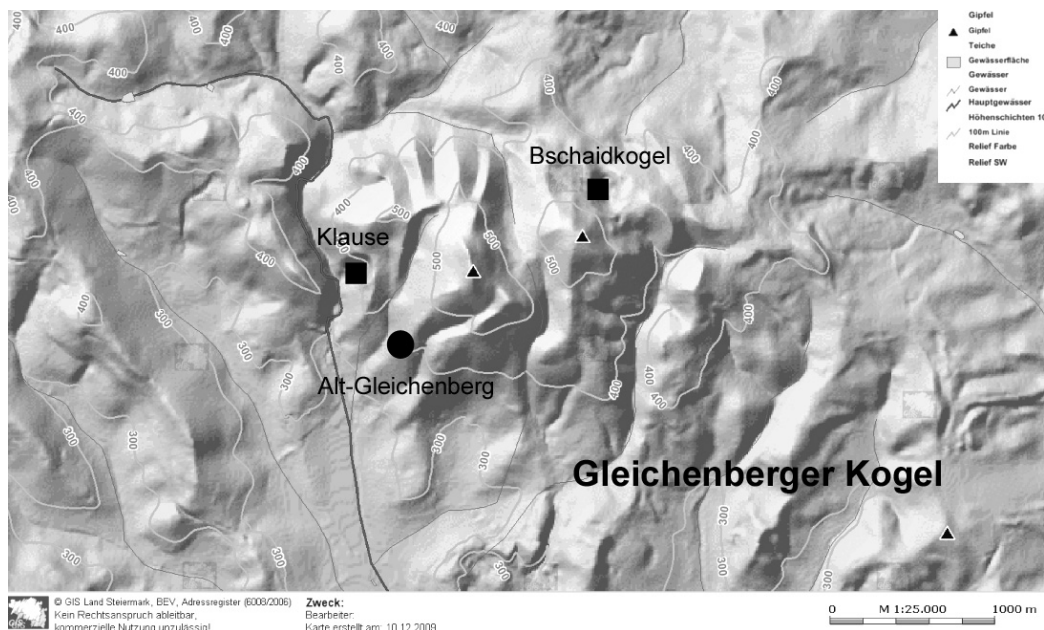

Abb. 4: Der Gleichberger Kogel mit der Fundstelle Alt-Gleichenberg und den Opal- bzw. Chalzedonvorkommen in der Klause und am Bschaidskogel (Kartengrundlage: GIS Land Steiermark).
 Sl. 4: Gleichenberski grič z najdiščem Alt-Gleichenberg ter nhajališči Opala oziroma kalcedona na lokacijah Klause ter Bschaidskogel (Kartografska podlaga: GIS Land Steiermark).

II. BESCHREIBUNG DER FUNDE

a. Randfragment eines rundbauchigen Gefäßes mit kurzem, leicht geschwungen abgesetztem Rand. Auf der kaum ausgeprägten Schulter befindet sich eine erhabene, runde, außen deutlich gedellte Knubbe, die auf ihrer linken Seite von einer etwas schräg nach unten versetzten und auf der rechten Seite auf gleicher Höhe angebrachten, gekniffenen Knubbe bzw. „Nagelkerbe“ flankiert wird. Oberhalb der gedellten Knubbe und knapp unterhalb des Randes finden sich zwei weitere gekniffene Knubben, die eigentlich – so wie auch die beiden Knubben im Schulterbereich – aus jeweils senkrecht, d.h. gleichzeitig von oben und unten, zusammengedrückten Tonstegen bestehen, die von den rundlichen Eindrücken der Finger ober- und unterhalb flankiert werden. Der im Bruch schwarze

bis schwarzgraue, an der Innenseite braun- bis schwarzgraue und an der Außenseite dunkel- bis ziegelrotbraune Scherben mit leicht sandig-rauer Oberfläche ist hart gebrannt, jedoch mit dem Fingernagel noch ritzbar. Der feingeschlammte Ton ist mit vereinzelt kleineren Quarz(?)-Steinchen gemagert, „ausgebrannte“ längliche Hohlräume sowie vereinzelte, mit Stereomikroskop sichtbare Abdrücke indizieren eine (zusätzliche?) vegetabile Magerung.

Erhaltene Größe: 7,1 x 8,3 cm

Wandstärke: 0,8 cm

Rekonstruierter Randdurchmesser: 14 cm

b. Wandfragment mit einer flächigen Verzierung in der Form von unregelmäßig gereihten, dreikantigen bis leicht tropfenförmigen, furchenstichähnlichen Einstichen in Abständen von 0,3–0,5 cm. Der im Bruch graubeige, innen und außen beige- bis orangegelbe, mittelstark sand- und vegetabiliengemagerte Ton mit leicht rauer Oberfläche ist hart gebrannt.

Erhaltene Größe: 5,6 x 4,4 cm

Wandstärke: 0,4–0,6 cm

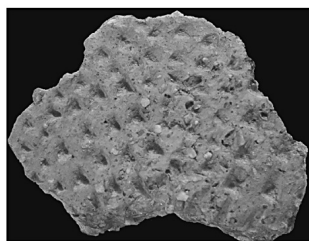

Abb. 5: Bad Gleichenberg – Jungneolithische Keramikfunde (ohne Maßstab; Foto: G. Tiefengraber).
Sl. 5: Bad Gleichenberg – mlajšeneolitske najdbe keramike (brez merila; avtor fotografije G. Tiefengraber).

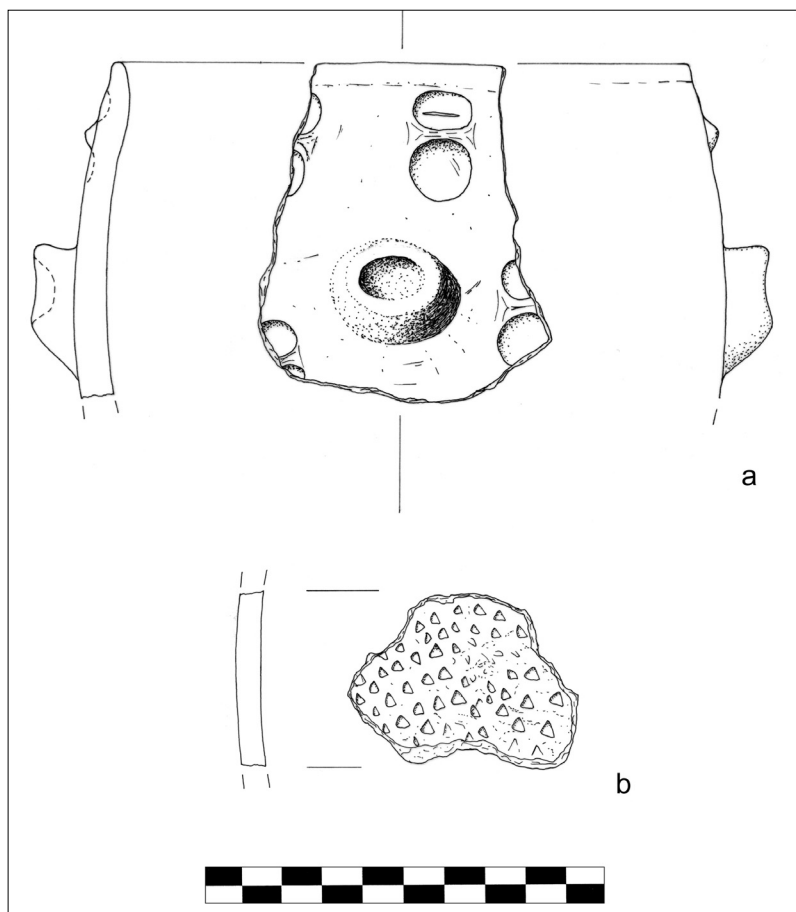

Abb. 6: Bad Gleichenberg – Jungneolithische Keramikfunde (Zeichnung: G. Tiefengraber).
 Sl. 6: Bad Gleichenberg – mlajšeneolitske najdbe keramike (risbe G. Tiefengraber).

III. DISKUSSION

Beide Keramikfragmente stellen hinsichtlich ihrer Faktur, Form und besonders ihrer Verzierung ein Novum im bis dato bekannten Bestand prähistorischer Keramik nicht nur der Oststeiermark, sondern überhaupt der gesamten Steiermark dar. Dies ist einerseits auf den dezidiert schlechten Forschungsstand und die geringe Feldforschungstätigkeit in der Oststeiermark zurück-

zuführen, andererseits harren große Materialkomplexe – primär aus späturnfelder- / frühhallstattzeitlichen Höhensiedlungen – noch ihrer eingehenden Aufarbeitung⁷. Es ist davon auszugehen, dass sich bei der eingehenden Sichtung dieser Funde durchaus Vergleichbares finden lassen wird.

Zur typochronologischen und kulturgruppenmäßigen Einordnung muss deshalb auf Parallelen aus den benachbarten Gebieten zurückgegriffen werden. Dass auch selbst in diesen Bereichen der Forschungsstand sehr unterschiedlich weit fortgeschritten ist, braucht nicht gesondert betont zu werden. So stellt beispielsweise das direkt östlich angrenzende Südburgenland eine archäologische „terra incognita“ dar. Deutlich besser nimmt sich das benachbarte südwesttransdanubische Gebiet aus, das sowohl durch langjährige, schwerpunktmäßige Surveyprojekte, als auch durch großflächige Rettungsgrabungen im Zuge des Autobahnbaues einen enormen Zuwachs an Kenntnis quer durch alle Epochen aufzuweisen hat⁸. Dies erklärt auch den Umstand, dass zahlreiche in diesem unmittelbar angrenzenden Bereich belegbare Kulturen bzw. Kulturgruppen ziemlich abrupt ab der österreichisch-ungarischen Staatsgrenze nicht mehr anzutreffen sind. Im gegebenen Fall – und das sei hier gleich vorweggenommen – betrifft dies beispielsweise die frühesten neolithischen Erscheinungen Transdanubiens, die sich in der Starčevo-Kultur und insbesondere der Linearbandkeramik manifestieren. Dass mit dem Ausgreifen dieser Kulturen in das sowohl topo-, als auch hydrographisch vergleichbare oststeirische Hügelland zu rechnen war, war selbstredend zu erwarten – lediglich der Nachweis konnte bis jetzt auf Grund der fehlenden einschlägigen Funde nicht erbracht werden. Etwas anders stellt sich bemerkenswerterweise die Situation im benachbarten Nordostslowenien dar, wo gerade die – auch primär von der Jubilarin Irena Šavel betriebenen! – Forschungen weiterhin frühneolithische Funde vermissen lassen⁹. Dies verwundert umsomehr, als dass gerade die Kenntnis über die Archäologie und Besiedlungsdynamik des Prekmurjegebietes in den letzten zehn Jahren durch großflächige Surveys und anschließende Ret-

7 Beispielsweise die nur auszugsweise publizierten Funde von der Riegersburg oder die Funde der mehrjährigen Rettungsgrabungen am Fötzberg (beide VB Feldbach).

8 Vgl. Bánffy 1999, 371. – Bánffy 2004, 3 ff.

9 Vgl. dazu Šavel 1994, 26 ff. – Šavel 2006, 89 ff.

tungsgrabungen im Vorfeld des Autobahnbaues, aber auch von Industriezonen und Schotterabbauflächen einen ungeahnten Fortschritt erfahren hat. Während nunmehr de facto die „Geschichte des Prekmurje“ auf der Basis dieser neuen Daten für fast alle Zeiteabschnitte „neu geschrieben“ werden muss, ist dem Verf. bislang kein einziger Fund der erwähnten Starčevo-Kultur oder der Linearbandkeramik aus diesem doch ausgedehnten Gebiet bekannt geworden. Diese setzen erst wieder östlich des „nadelöhrartigen“ Hügelzuges von Lendava auf ungarischem Gebiet ein. Im Gegensatz zu der „künstlichen“ westlichen Verbreitungsgrenze im österreichisch-ungarischen Grenzgebiet scheint es sich hier bei Lendava tatsächlich um die (zumindest kleinräumige) Grenze der Westausdehnung frühneolithischer Kulturen am Rande der pannonischen Tiefebene zu handeln.

Versucht man nun die beiden Keramikfunde feintypologisch einzuordnen, so kann vorerst im Ausschlussverfahren eine Zeitstellung, die – aufgrund der für diese Perioden doch hinlänglich bekannten Materialbasis – eine jüngere Datierung als in das Mittelneolithikum indiziert, abgelehnt werden. Tatsächlich finden sich in erster Linie Vergleiche für das plastisch verzierte Randstück im Bereich der Linearbandkeramik und auch der Starčevo-Kultur bzw. der östlich anschließenden Körös-Kultur¹⁰. Im Keramikinventar der beiden erstgenannten Kulturen begegnet weiters auch in verschiedenster Weise einstichverzierte Keramik, die weitgehend dem zweiten hier vorgestellten Stück aus Gleichenberg ähnelt. Eine eindeutige Zuordnung zum Keramikbestand einer der beiden Kulturen erscheint dem Verf. äußerst schwierig, zumal auch die in Autopsie überprüften Vergleichsstücke trotz ihrer zeitlichen Differenz eine ganz bemerkenswerte Ähnlichkeit in Faktur und Verzierung aufweisen.

Im Folgenden soll deshalb mittels eines direkten Vergleiches einzelner typologischer Kriterien und anhand von Vergleichsbeispielen eine Annäherung versucht werden:

1. *Faktur*: Bei der Beschreibung der Faktur von grobkeramischen bzw. nicht der zumeist bemalten Feinkeramik zuordenbaren Gefäßen der Starčevo-Kultur aus Serbien, Nordostbosnien, Ost-

¹⁰ Vgl. z. B. Makkay, Trogmayer 1964/65, 50 mit Abb. 2/3 (Gyálarét).

bzw. Nordkroatien und Westungarn stimmen beispielsweise Milutin Garašanin¹¹, Stojan Dimitrijević¹², Sergej Karmanski¹³, Borivoj Čović¹⁴, Kornelia Minichreiter¹⁵, Zorko Marković¹⁶ und Katalin H. Simon¹⁷ dahingehend überein, dass diese Warenart, der auch das plastisch verzierte Fragment aus Gleichenberg entsprechen würde, durch einen schwarzen Kern mit rotbraunem bzw. braunem bis grauem Überzug charakterisiert wird. Als Eigenheit wird weiters übereinstimmend festgehalten, dass in der Regel eine vegetabile Magerung durch eine Beimengung von Streu sowie eine Sandmagerung beobachtbar ist, gelegentlich werden darüberhinaus noch kleinere Steinchen als Magerungsbestandteil erwähnt.

Beide fakturmäßigen Charakteristika begegnen allerdings auch regelhaft bei der Grobkeramik sowohl der älteren, als auch der jüngeren Linearbandkeramik. Als anschaulicher Vergleich dafür sei an dieser Stelle auf eine fakturmäßige Beschreibung der linearbandkeramischen Keramik durch Eva Lenneis hingewiesen, die für ältere und jüngere Linearbandkeramik einen „unterschiedlich intensiv mit organischen Substanzen wie Häcksel und Streuresten gemagerten Ton“ anführt, dem auch noch Sand, kleine Steinchen und mitunter Schamott zugesetzt wurden¹⁸. Die Scherben selbst zeigen im Bruch einen durchwegs sehr dunklen Kern, den Lenneis auf die nur mäßig heiße Brenntemperatur zurückführt und die auch der Grund für die nur selten erhaltenen Originaloberflächen sind.

Das einstichverzierte Gleichenberger Wandstück weicht nun von der gerade beschriebenen Faktur insofern ab, als dass es anstatt eines reduziert schwarzgebrannten Kernes über einen kaum differenzierten, leicht graubeigen Bruch verfügt. Die insgesamt helle Scherbenfarbe erinnert zwar tendenziell an die durchwegs „helle“ (hellgraue, beige, gelblich-beige) Faktur der jüngeren Bandkeramik bzw. der „Notenkopfkeramik“, doch divergiert die deutlich gröbere und vegetabile Magerung von dem aus der „Notenkopfkeramik“ Bekannten, die in der Regel

11 Garašanin 1979, 123 ff.

12 Dimitrijević 1979, 241 ff.

13 Karmanski 2005, 65 ff.

14 Čović 1961, 81 ff.

15 Minichreiter 1992, 65 ff.

16 Marković 1994, 70 ff. und 154.

17 Simon 2001, 21 ff. (Gellénhaza-Városerét).

18 Lenneis 1995, 21 f.

über einen feingemagerten, gutgeschlammten Scherben verfügt. Hinsichtlich der mittelstarken Sand- bzw. feinen Steinchenmagerung lassen sich hingegen weitgehende Übereinstimmungen mit vergleichbaren Stücken der Starčevo-Kultur feststellen, wobei auf fakturmäßig Vergleichbares in Donja Branjevina bei Deronje¹⁹ und Vinkovci in Ostslawonien²⁰ verwiesen sei.

2. *Gefäßform*: Hierzu lassen sich lediglich für das plastisch verzierte Randstück Angaben beibringen: Dieses stammt von einem rundbauchigem Gefäß mit leicht gerundeter Schulter und unmerklich geschwungen abgesetztem Rand, von dem ein ursprünglicher Durchmesser von 14 cm ermittelt werden konnte. In seiner gefäßtektonischen Grundform erinnert das Gleichenberger Stück grob an die sog. „birnenförmigen“ Gefäße der jüngeren Linearbandkeramik, die – im erweiterten Arbeitsgebiet – als Leitform des Šarka-Typus betrachtet werden²¹. Differenzen ergeben sich allerdings hierbei im Hinblick auf die Faktur, die bei den fast durchwegs mit eingestochenen Verzierungen versehenen „birnenförmigen“ Gefäßen in der Regel als feingemagert und hartgebrannt beschrieben wird. Für die ältere Linearbandkeramik ist diese Gefäßform m.W. nicht belegt.

Im Gegensatz dazu kann die beschriebene Form in im Detail unterschiedlichsten Ausprägungen als eine der Charakteristika von Starčevo-Grobkeramik betrachtet werden. Hierbei handelt es sich in der Regel um Töpfe oder auch bombenförmige Gefäße mit gerundetem Bauch, unterschiedlich stark abgesetztem Rand und für gewöhnlich leicht abgesetzter Bodenstandfläche, doch sind auch rundbodige Varianten bekannt. Hinsichtlich der Gefäßform wird man demzufolge bei dem Gleichenberger Fragment am ehesten an Gefäße vom Typ 1 bzw. 4 nach Stojan Dimitrijević zu denken haben²², wofür auch die im Vergleich mit den bandkeramischen „birnenförmigen“ Gefäßen durchwegs größeren Dimensionen sprechen würden²³.

3. *Dekoration*: Das typologisch zweifelsohne ergiebigste Merkmal der Gleichenberger Keramikfragmente sind ihre spe-

19 Karmanski 2005, 65 ff.

20 Dimitrijević 1979, 245 f. – Minichreiter 1992, 67 f.

21 Vgl. Lenné 1995, 39 und 38 mit Abb. 15/1, 3.

22 Siehe Dimitrijević 1979, 249 mit Sl. 14/1, 4 (Typentafel).

23 Vgl. auch Karmanski 2005, 281 mit Pl. CLXXXIV/4-6 (Typentafel).

zifischen Verzierungen. Dies gilt besonders für das Randstück mit der gedellten Knubbe und den „Fingernagelkerben“ bzw. „gekniffenen“ Knubben. Diese befinden sich – wie oben bereits erwähnt – sowohl leicht schräg versetzt zu beiden Seiten der gedellten Knubbe, als auch – waagrecht umlaufend? – unterhalb des Randes. Ob diese „gekniffenen“ Knubben auf dem Gefäß ursprünglich mehr oder minder parallele, waagrecht umlaufende Rapporte bildeten, kann nicht beantwortet werden. Dasselbe gilt für die ursprüngliche Anzahl der gedellten Knubben, wo unklar bleiben muss, ob das Gefäß nur mit einer Knubbe, oder mit mehreren – ev. sogar mit vier gegenständigen – Knubben versehen war. Wichtig ist aber vielmehr, dass die Kombination der beiden plastischen Verzierungselemente sowohl in der Linearbandkeramik, als auch in der Starčevo- (und Körös-)Kultur in fast identer Ausführung begegnet. Im Verbreitungsgebiet der Linearbandkeramik von Hessen²⁴ bis nach Westungarn²⁵ werden derartige Verzierungen in der Regel als Charakteristikum der vornotenkopfkeramikzeitlichen Grobkeramik beschrieben, wobei aber ein Fortleben bis in die jüngere Bandkeramik bzw. Notenkopfkeramik nicht ausgeschlossen wird²⁶. Tatsache ist, dass eine derartige Verzierung m.W. bislang auf Keramik mit einer Faktur, die der doch sehr markanten, notenkopfverzierten Ware entspricht, nicht belegt ist. Gerade aus dem benachbarten niederösterreichischen, burgenländischen und westungarischen Raum sind zahlreiche gut vergleichbare Stücke vorgelegt worden, wie beispielsweise aus Wultendorf bei Mistelbach²⁷, Breiteneich²⁸, Stockern bei Horn²⁹ und Roggendorf bei Melk³⁰ (alle Niederösterreich), aus Nikitsch im mittleren Burgenland³¹ sowie aus Becsehely (Komitat Zala)³². Hier tritt diese Verzierung in der Regel auf den für die Linearbandkeramik charakteristischen Kumpfen oder Bomben auf, also auf rundbauchigen oder gerundet „bikonischen“, tiefen Schalen bzw. Schüsseln. Auf

24 Vgl. z. B. Schade-Linding 2002, 131 ff. mit Abb. 12/3, 4 (Bad Nauheim-Nieder-Mörlen: Flomborn Phase).

25 Vgl. Simon 2001, 24 ff. – Virág, Kalicz 2001, 274 mit Abb. 6/15 und 276 ff. (Vörs-Máriaasszonyisziget).

26 Vgl. Lenneis 1995, 39.

27 Neugebauer-Maresch 1983, 115 und 128 mit Abb. 8/12, 13.

28 Z. B. Winter 1990, 178 und Tafelteil Abb. 23 (Breiteneich – Kalkgraben-West). – Maurer 1990, 177 f. und Tafelteil Abb. 27 sowie Maurer 1991, 233 und Tafelteil Abb. 57 (Breiteneich – Trift).

29 Maurer, Stummer 2003, 641 und 642 mit Abb. 536.

30 Ruttkay, Harrer 2000, 572 mit Abb. 271 und 573. – Harrer 2000, 573 und 575 mit Abb. 300.

31 Adler, Artner 1991, 231 und Tafelteil Abb. 23 (Nikitsch – Bei den Steineichen).

32 Vgl. z. B. Kalicz, Kreiter und Tokai 2007, 48 mit Abb. oben (Becsehely – Bükkaljaj-dűlő).

– gefäßtektonisch betrachtet – ähnlichen Typen begegnet derartige Verzierung nun auch im überwiegend grobkeramischen Geschirrinventar der Starčevo-Kultur, die bekanntlich insgesamt über einen wesentlich höheren Anteil an plastisch verzierten Gefäßen verfügt. Exemplarisch seien als Vergleiche ebenfalls „kumpf-“ bzw. „bombenförmige“ Gefäße aus Vučedol-Gradac³³ und aus Vinkovci-Hotel „Tržnica“³⁴ erwähnt, die über eine ähnlich ausgeführte Kombination von gedellten und „gekniffenen“ Knubben verfügen. Quantitativ häufiger sind die einzelnen Verzierungsvarianten jedoch alleine oder zusammen mit anderen Dekorvarianten anzutreffen, wie beispielsweise mit Barbotineverzierung bzw. Schlickerrauung oder „echten“ Fingernagelkerben. Und hier ist vielleicht die – künftig sicher erst eingehender zu überprüfende! – Beobachtung erwähnenswert, dass sich eine Kombination der beiden behandelten Verzierungstechniken primär im ostslawonischen Material der Starčevo-Kultur finden lässt, während im sonstigen doch ausgesprochen weiträumigen Verbreitungsgebiet der Starčevo-Kultur die einzelnen Dekorvarianten überwiegend alleine auftreten, als Beispiele dafür seien hier Stücke aus Starčevo selbst³⁵, aus Lepenski Vir³⁶, Donja Branjevina³⁷, Divostin³⁸ (alle in Serbien), Gornja Tuzla³⁹ (Nordostbosnien) sowie aus Becsehely⁴⁰ und Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb⁴¹ (Westungarn) angeführt.

Im Vergleich zu den gekniffenen und gedellten Knubben lassen sich für die einstichverzierte Scherbe aus Gleichenberg deutlich weniger Vergleichsbeispiele anführen. Exemplarisch sei hierbei auf ähnlich verzierte Funde aus Donja Branjevina hingewiesen⁴², wobei für das Keramikinventar dieser Siedlung wiederum eine enge Verwandtschaft mit der nördlich bzw. nordöstlich anschließenden Körös-Kultur evident ist⁴³. Dass ähnlich dekorierte Gefäße auch vereinzelt aus der Linearband-

33 Vgl. Marković 1994, Tab. 1/1.

34 Dimitrijević 1979, 249 mit Sl. 14/2.

35 Dimitrijević 1979, T. XVII/3; XVIII/2, 4.

36 Vgl. z. B. Srejšević 1975, 167 mit Abb. 40 und 168 mit Abb. 41 (Lepenski Vir IIIa und b).

37 Karmanski 2005, 291 mit Pl. CXCV/5 und 292 mit Pl. CXCV/3.

38 McPherron, Srejšević 1988, 124 f. mit Pl. 23/2–4.

39 Čović 1961, Tab. III/1–3.

40 Kálicz, Kreiter und Tokai 2007, 48 mit Abb. oben (Becsehely – Bükkaljaj-dűlő).

41 Z. B. Bánffy 2004, 165 mit Fig. 22.

42 Karmanski 2005, 304 mit Pl. CCVII/1 und 306 mit Pl. CCIX/1, 2.

43 Vgl. Garašanin 1979, 214 ff.

keramik bekannt sind, vermag abschließend ein Stück aus der niederösterreichischen Fundstelle Breitenreich zu belegen, wo Einstichverzierung zusammen mit notenkopfverzierter Keramik auftritt⁴⁴.

IV. DATIERUNG

Wie die Analyse der typologischen Merkmale zeigen konnte, ist auf Grund der zahlreichen Übereinstimmungen eine eindeutige Zuordnung der Gleichenberger Fragmente weder zur Starčevo-Kultur, noch zur Linearbandkeramik vorbehaltlos möglich. Es kann lediglich festgehalten werden, dass im Hinblick auf die oben angeführten Vergleichsbeispiele nach Ansicht des Verf. die Zugehörigkeit der Stücke zu einer der beiden Kulturen außer Frage steht. Für eine genauere Datierung auf der Basis der Parallelen alleine reichen die Charakteristika beider Scherben freilich nicht aus. Für die Starčevo-Kultur wird auf der Basis von Radiokarbondaten aktuell ein zeitlicher Rahmen von 6200 bis ca. 5500 v. Chr. diskutiert⁴⁵, die – in Westungarn und im südlichen Niederösterreich auf die Starčevo-Kultur folgende – Linearbandkeramik (ohne die Stichbandkeramik!) wurde zuletzt zwischen 5600/5500 bis ca. 4900 v. Chr. datiert⁴⁶. In Anbetracht der Tatsache, dass die Starčevo-Funde Westungarns (und Niederösterreichs) bislang anscheinend ausnahmslos der jüngsten Stufe der Starčevo-Kultur zugewiesen bzw. als Verwandtes dieser Ausformung eingestuft werden können⁴⁷, wird sich wohl auch für die Gleichenberger Funde damit ein entsprechender terminus-post-quem ergeben⁴⁸. Eine grobe Datierung in die Mitte bzw. die zweite Hälfte des 6. Jahrtausends v. Chr. kann somit im Kontext mit den chronologischen Ansätzen der jungneolithischen Entwicklungen in den direkt benachbarten Gebieten vorgeschlagen werden.

44 Maurer 1991, 233 und Tafelteil Abb. 87 (Breitenreich Parz. 1370).

45 Vgl. Schubert 1999, 202 ff.

46 Vgl. Stadler 1995, 220 f. und 224 mit Tab. 2.

47 Neben typologischen Vergleichen der Keramikfunde sind hierfür in erster Linie die zahlreichen Radiokarbondaten aus der niederösterreichischen Siedlung in Brunn am Gebirge, Fundstelle Woltholz II, von Bedeutung. Vgl. dazu Stadler 2005, 269 ff.

48 Rein typologisch betrachtet wäre das knubbenverzierte, grobkeramische Gleichenberger Randstück innerhalb der Starčevo-Keramiksequenz allerdings nicht genauer einzuordnen, sondern stattdessen in sämtlichen Stufen anzutreffen.

V. AUSBLICK

Wenngleich auch die mit zwei Fragmenten selbstredend marginal geringe Materialbasis für weiterführende Überlegungen vorderhand nur als spekulativ zu bezeichnen ist, so belegt sie doch – besonders im Kontext mit den Keramikfunden aus einer erst kürzlich und nur wenige Kilometer nördlich von Gleichenberg gelegenen Fundstelle der Linearbandkeramik bei Fehring⁴⁹ –, dass zumindest der östliche Bereich der Oststeiermark Anteil an den besonders in Westungarn deutlich besser fassbaren frühneolithischen Besiedlungsprozessen hatte. Es wird naheliegenderweise künftig eine der mit Priorität zu verfolgenden Aufgaben künftiger Feldforschungen sein, die bislang erst sporadische jungneolithische Materialgrundlage zu erweitern. Im speziellen Fall der Funde aus dem Areal der Ruine Alt-Gleichenberg muss betont werden, dass diese an exponierter Stelle zu Tage kamen. Das direkte Umfeld der heutigen Ruine ist im Hinblick auf eine landwirtschaftliche Nutzung wohl als eher ungeeignet zu betrachten, besonders wenn man die Lage der kontemporären westungarischen Siedlungen auf den fruchtbaren Lössböden vor Augen hat. Unter diesem Aspekt kann möglicherweise in den oben erwähnten Opal- und Chalzedonlagerstätten im Bereich des Gleichenberger Kogels der Grund für die ansonsten lagemäßig atypische Fundstelle gesehen werden. Der Nachweis dafür – und dies sei gesondert betont! – ist bislang allerdings (noch?) ausständig.

Es kann somit festgehalten werden, dass das Fehlen von entsprechenden zeitgleichen Funden in der Oststeiermark primär auf den insgesamt schlechten Forschungsstand in diesem archäologisch sträflich vernachlässigten Gebiet zurückzuführen ist, des weiteren – und vermutlich zu einem gar nicht geringem Prozentsatz – kann die weitgehende Unkenntnis des relevanten Fundmaterials in der „steirischen“ Archäologie als Grund für die „weißen“ Flecken auf den nämlichen Verbreitungskarten der „benachbarten“ Starčevo-Kultur und Linearbandkeramik betrachtet werden.

49 Das Fundmaterial ist noch unpubliziert, eine Publikation dieser Notenkopfkeramik ist durch den Verf. in Vorbereitung.

Dass eine – wie oben erwähnte – Revision des „Neolithisierungsmodells“ der Steiermark und wohl auch Kärntens bzw. Südostösterreichs dringend zu empfehlen ist, vermögen weiters die sich in Publikation befindenden Funde und Befunde vom Wildoner Schloßberg trefflich zu verdeutlichen, die für die mittlere Steiermark eine durch zahlreiche Radiokarbondaten und Import- bzw. Kontaktfunde faßbare Besiedlung dieses „Voralpenbereiches“ ab ca. 4700/4600 v. Chr. belegt. Während die bis dato zahlenmäßig nur geringen Keramikfunde der Starčevo(?)-Kultur und Linearbandkeramik aus den oststeirischen Fundstellen Bad Gleichenberg und Fehring nunmehr als die ältesten Belege für die Neolithisierung dieses Gebietes angesehen werden dürfen, markieren die ältesten Funde vom Wildoner Schloßberg den Beginn einer kontinuierlichen Entwicklung und zunehmend verdichteten Besiedlung ab dem mittleren Neolithikum, die erst ab der Mitte des 4. Jahrtausends v. Chr. in der mittleren Kupferzeit eindeutige Zäsuren erfährt.

LITERATUR

- Adler, Artner 1991: H. Adler und S. Artner, KG Nikitsch, Fundberichte aus Österreich 30, 1991, 231.
- Bánffy 1999: E. Bánffy, Fundkatalog für die südwestungarischen Landschaften Örség und Hetés: Neolithikum, Bronze- und Eisenzeit, in: I. Draxler und A. Lippert, Polenanalytische Daten und eine archäologische Bestandsaufnahme zur frühen Siedlungsgeschichte im Gebiet zwischen Raab und Mur (Österreich, Slowenien, Ungarn), Geologie ohne Grenzen. Festschrift 150 Jahre Geologische Bundesanstalt, Abhandlungen der Geologischen Bundesanstalt 56/1, Wien 1999, 337–396.
- Bánffy 2004: E. Bánffy, The 6th millenium BC in Western Transdanubia and its role in the Central European transition (the Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement), *Varia Archaeologica Hungarica* XV, Budapest 2004.
- Baravalle 1961: R. Baravalle, Burgen und Schlösser der Steiermark, Graz 1961.
- Brandl 2009: M. Brandl, Silexlagerstätten in der Steiermark, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission Band 69, Wien 2009.
- Čović 1961: B. Čović, Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u Gornjoj Tuzli. Resultate der Sondierungen auf der prähistorischen Siedlung in Gornja Tuzla, *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, Arheologija, Nova serija* XV/XVI, 1960/61, Sarajevo 1961, 79–139.
- Dimitrijević 1979: S. Dimitrijević, Sjeverna zona, in: A. Benac (Hrsg.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja II. Neolitsko doba*, Sarajevo 1979, 229–362.
- Garašanin 1979: M. Garašanin, Centralnobalkanska zona, in: A. Benac (Hrsg.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja II. Neolitsko doba*, Sarajevo 1979, 79–212.
- Gleirscher 2006: P. Gleirscher, Frühe Bauern in Kärnten und in der Steiermark, in: Ch. Gutjahr, M. Roscher und G. P. Obersteiner (Hrsg.), *Homo effodiens – der Grabende. Festgabe für Helmut Ecker-Eckhofen zum 70. Geburtstag*, *Hengist-Studien* Band 1, Wildon 2006, 10–20.
- Harrer 2000: A. Harrer, KG Roggendorf, Fundberichte aus Österreich 39, 2000, 573.
- Kalicz, Kreiter und Tokai 2007: N. Kalicz, E. Kreiter und Z. M. Tokai, Koraj újkőkör: Starčevo kultúra, in: G. Ilon (Hrsg.), *Szászorszápek – Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon. Die Wunderschönen – Menschendarstellungen im urzeitlichen Ungarn. Wonderful Beauties – Human representations in prehistoric western hungary*, Szomathely 2007, 46–49.
- Karmanski 2005: S. Karmanski, Donja Branjevina: A neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia), *Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia*, Quaderno 10, Trieste 2005.
- Lenneis 1995: E. Lenneis, Altneolithikum: Die Bandkeramik, in: E. Lenneis, Ch. Neugebauer-Maresch und E. Ruttkay (Hrsg.), *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*, *Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich* 102/103/104/105, St. Pölten 1995, 11–56.
- Makkay, Trogmayer 1964/65: J. Makkay und O. Trogmayer, Die bemalte Keramik der Körös-Gruppe, *Móra Ferenc Múzeum Évkönye* 1964/65-1, 47–58.
- Marković 1994: Z. Marković, Sjeverna Hrvatska od neolita do bronzanog doba. Problem kontinuiteta stanovništva kultura sjeverne Hrvatska od ranog neolita do početka bronzanog doba, *Izdanja muzeja grada Koprivnice* 1994.

- Maurer 1990: H. Maurer, KG Breiteneich, Fundberichte aus Österreich 29, 1990, 177–178.
- Maurer 1991: H. Maurer, KG Breiteneich, Fundberichte aus Österreich 30, 1991, 233.
- Maurer, Stummer 2003: H. Maurer und A. Stummer, KG Stockern, Fundberichte aus Österreich 42, 2003, 640–642.
- McPherron, Srejović 1988: A. McPherron und D. Srejović, Divostin and the Neolithic of Central Serbia, Ethnology Monographies 10, University of Pittsburgh, Department of Anthropology, Pittsburgh 1988.
- Minichreiter 1992: K. Minichreiter, Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj, Zagreb 1992.
- Murgg 2009: W. Murgg, Burgruinen der Steiermark, Fundberichte aus Österreich, Materialheft B 2, Wien 2009.
- Neugebauer-Maresch 1983: Ch. Neugebauer-Maresch, Neolithische Funde von Wultendorf, Flur Angerl, VB Mistelbach, Fundberichte aus Österreich 22, 1983, 113–132.
- Ruttkey, Harrer 2000: E. Ruttkey und A. Harrer, KG Roggendorf, Fundberichte aus Österreich 39, 2000, 571–573.
- Šavel 1994: I. Šavel, Prazgodovinske naselbine v Pomurju, Zbirka Monumenta Pannonica, Murska Sobota 1994.
- Šavel 2005: I. Šavel, Prekmurje v mlajši kameni dobi. Prekmurje in the Late Stone Age, in: A. Tomaž (Hrsg.), Od Sopota do Lengyela: Prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo. Between Sopot and Lengyel: Contributions to Stone Age and Copper Age Cultures between the Sava and the Danube, Založba Annales = Annales Mediterranea, Koper 2006, 89–94.
- Schade-Linding 2002: S. Schade-Linding, Vorbericht zur bandkeramischen Siedlung in Bad Nauheim-Nieder-Mörlen „Hempler“ (Wetteraukreis/Hessen), Starinar LII, Beograd 2002, 117–137.
- Schubert 1999: H. Schubert, Die bemalte Keramik des Frühneolithikums in Südosteuropa, Italien und Westanatolien, Internationale Archäologie 47, Rahden/Westf. 1999.
- Simon 2001: K. Simon, Die neolithischen Funde des Objektes 103/96 von Gellénháza-Városerét (Komitat Zala), Zalai Múzeum 10, 19–43.
- Srejović 1975: D. Srejović, Lepenski Vir. Eine vorgeschichtliche Geburtsstätte europäischer Kultur, Bergisch Gladbach 1975.
- Stadler 1995: P. Stadler, Ein Beitrag zur Absolutchronologie des Neolithikums aufgrund der ¹⁴C-Daten in Österreich, in: E. Lenneis, Ch. Neugebauer-Maresch und E. Ruttkey (Hrsg.), Jungsteinzeit im Osten Österreichs, Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 102/103/104/105, St. Pölten 1995, 210–224.
- Stadler 2005: P. Stadler, Settlement of the Early Linear Ceramics Culture at Brunn am Gebirge, Wolfholz site, Documenta Praehistorica XXXII, 2005, 269–278.
- Tiefengraber 2006: G. Tiefengraber, Zum Forschungsstand des Neolithikums in der Steiermark. Stanje raziskav neolitika na Avstrijskem Štajerskem, in: A. Tomaž (Hrsg.), Od Sopota do Lengyela: Prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo. Between Sopot and Lengyel: Contributions to Stone Age and Copper Age Cultures between the Sava and the Danube, Založba Annales = Annales Mediterranea, Koper 2006, 81–87.

- Tiefengraber 2007: G. Tiefengraber, Zum Burgenbau in der Oststeiermark, A Castrum Bene egyesület 13. vándorgyűlésének előadásai. Korai várépítészeti a Nyugat-Dunántúlon. Kőszeg, 2007. május 11–13. Referate auf der 13. Wanderversammlung des Vereins Castrum Bene. Die frühe Burgarchitektur im westlichen Transdanubien. Kőszeg, 11.–13. Mai 2007, Savaria 31/2, 285–306.
- Virág, Kalicz 2001: Zs. M. Virág und N. Kalicz, Neuere Siedlungsfunde der frühneolithischen Starčev-Kultur aus Südwestungarn, in: B. Ginter, B. Drobniewicz, B. Kazior, M. Nowak und M. Połtowicz (Hrsg.), Problemy epoki kamienia na obszarze starego świata. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi K. Kozłowskiemu. – Problems of the Stone Age in the Old World. Jubilee book dedicated to Professor Janusz K. Kozłowski, Krakow 2001, 265–280.
- Winter 1990: L. Winter, KG Breiteneich, Fundberichte aus Österreich 29, 1990, 178.
- Wurmbrand 1875: G. v. Wurmbrand, Über vorgeschichtliche Funde in Gleichenberg, Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark 12, 1875, 107–142.

GEORG TIEFENGRABER

STARČEVSKA ALI LINEARNOTRAKASTA KULTURA?
RAZMIŠLJANJA O ZGODNJENEOLITSKIH NAJDBAH
IZ VZHODNE ŠTAJERSKE

Vrst novih odkritij neolitske keramike na območju vzhodne Štajerske popravljaja naše poznavanje mlajše kamenodobne poselitve tega območja kot tudi celotnega prostora predalpske Štajerske. Poleg odkritij keramike, ki bi jo lahko pripisali krogu kulture linearnotrakaste keramike (Notenkopfkeramik) iz Fehringa, je potrebno opozoriti tudi na dva odlomka z območja srednjeveškega gradu Alt-Gleichenberg, ki izstopata iz poznanih okvirov na podlagi njune fature kot tudi pozornost zbujajoče okrasitve. Vzponednice za slednja lahko najdemo v okviru sosednjih, predvsem v zahodnem Podonavju v zadnjih letih intenzivno raziskanih najdišč, pripisanih krogu kulture z linearnotrakastim okrasom kot tudi starčevske kulture. Poskus natančnejše primerjave sicer ne omogoča zagotove opredelitve eni izmed omenjenih kultur, vendar smo lahko na podlagi opazovanja kombinacije motivov okrasa prepričani, da je verjetnejša sorodnost s keramiko, izvirajočo z najdišč starčevske kulture z območja vzhodne Slavonije.

V vsakem primeru nove najdbe, ki jih lahko časovno uvrstimo v 6. tisočletje pred našim štetjem, dokazujejo že vsaj 500 let starejši začetek procesa neolitizacije vzhodne Štajerske, kot se je doslej domnevalo.

(Prevod: Boris Kavur)

BRANKO KERMAN

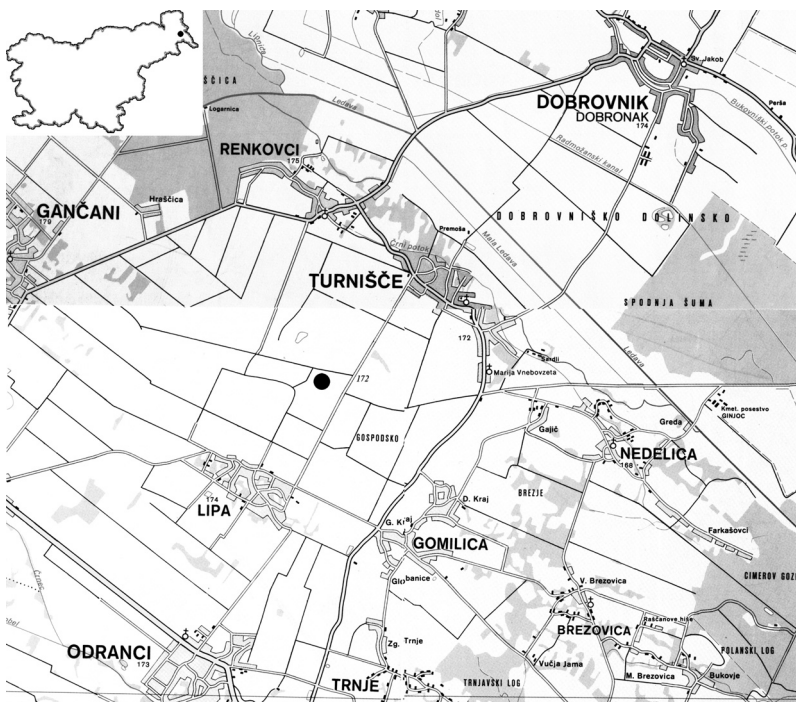
GLINENA FIGURICA S KALIMOVNJEKA
PRI TURNIŠČU

Prvo predstavitev glinene figure s Kalimovnjeka posvečam Ireni Šavel, dolgoletni sodelavki in odlični arheologinji, ki je vse svoje življenje posvetila raziskovanju tankih in občutljivih plasti najstarejše preteklosti Prekmurja.

Na arheološkem najdišču Kalimovnjek, ki leži jugozahodno od Turnišča, je bila leta 2006 v sklopu gradnje avtocestnega odseka AC Beltinci–Lendava raziskana prazgodovinska naselbina (Sl. 1). Odkrita je bila na vzdolžni, nekoliko dvignjeni peščeni sipini, ki izstopa znotraj ravnega polja. V sipkem rjavkasto rumenem pesku so se ohranila le dna naselbinskih ostalin, saj je bilo območje vseskozi intenzivno kmetijsko obdelovano in zato so bile arheološke plasti poškodovane. Na raziskani površini velikosti 23.000 kv. m. so bile v glavnem odkrite naselbinske ostaline s konca mlajše kamene in bakrene dobe. Za keramične najdbe iz objektov na podlagi oblik posodja in izvedbe okrasa najdemo primerjave na najdiščih lasinjske kulture in v horizontu keramike z brazdastim vrezom. Z vzhodnega dela najdišča so znane redke rimske in zgodnjerednjeveške jame s posameznimi keramičnimi najdbami.

Med izkopavanji je bila v sek. III, kv. 24, najdena tudi glinena ženska figurica, ki je ležala v spodnjem delu orne sivorjave plasti glinenega peska (SE 1), ki je prehajala v rumenkasto rjavo plast sipkega peska (SE 2) (Sl. 2).

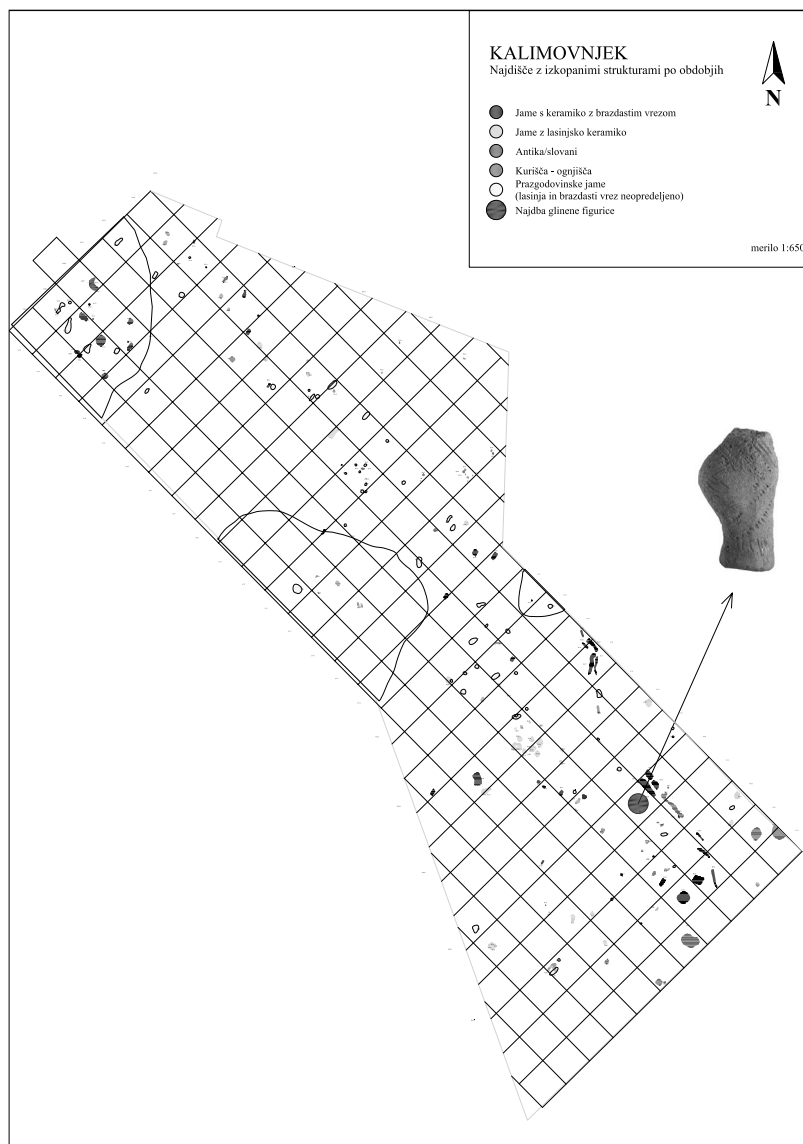
Ohranjena velikost prostoročno izdelane glinene figurice iz dobro prečiščene rdečkasto svetlorjavo žgane gline je 6,2 cm (inv. št. PM MS A2 8802). Širina stojne ploskve je 1, 6 cm, na predelu

Sl. 1: Lega prazgodovinskega najdišča Kalimovnjek pri Turnišču.

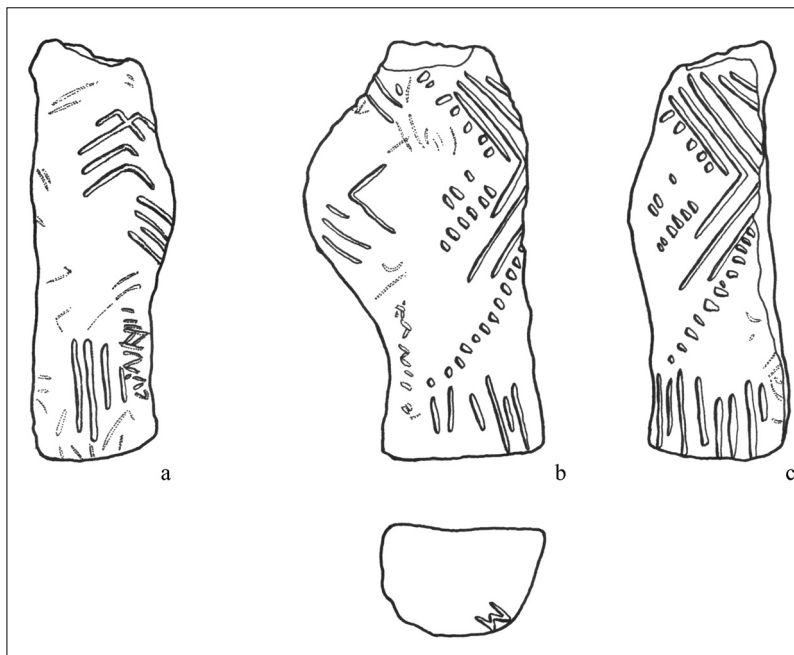
Fig. 1: Location of the prehistoric site of Kalimovnjek near Turnišče.

pasu skupaj s poudarjeno izstopajočo steatopigno zadnjico je 2,4 cm. Stojna ploskev, ki je nekoliko širša od ostalega dela nog, je 2,6 cm, 3,4 cm pa je široka v pasu z zadnjico. Na zgornjem poškodovanem delu je figurica široka 1,6 cm. Figurica je razpolovljena po navpični osi, odlomljena je tudi na vrhnjem delu, tako da ni znano, kako se končuje. Figurica je okrašena v tehniki brazdstega vreza. Sprednjo in bočno stran figurice krasi več globokih poševnih vrezov, od katerih dva prehajata v »V« okras. Brazde na notranji in zunanji strani obdajajo kratki vrezi oz. vbodi. Ti potekajo poševno v dveh linijah od pasu proti spodnjemu delu figurice. Spodnji predel nog je okrašen z nizom navpičnih vrezov z ostanki bele inkrustacije v brazdah. Ornament je nekoliko zabrisan na osrednjem delu figurice. Prav tako je slabo prepoznaven na izbočeni zadnjici, ki je okrašena z vrezanimi in zlizanimi »V« motivi in poševnimi linijami (Sl. 3 a, b, c; 4 a, b, c, d).

Sl. 2: Najdišče Kalimovnjek z izkopanimi objekti in oznako najdbe figurice.

Fig. 2: The site of Kalimovnjek with the distribution of excavated pits and the location of the figurine.

Sl. 3: Risba glinene ženske figurice iz Kalimovnjeka pri Turnišču, M 1 : 1 (risala T. Balant).

Fig. 3: Illustration of the female figurine from Kalimovnjek near Turnišče, scale 1 : 1 (drawn by T. Balant).

Posebnost ženske figurice s Kalimovnjeka je poleg okrasa poudarjena steatopigija. Glede na obliko sodi v tip stebričastih figuric. Okras z ostanki inkrustacije bele barve glede na kompozicijo najverjetneje predstavlja obleko. Najbližji podobni glineni figurici z značilno steatopigijo sta znani z bližnjega najdišča Becsvölgya-Barabászega (Bóna 1960, 83–95; Bondár 2006, 110, 4 kép: 1; Horváth 2007, 264–265, kat. št. 177) in Bagod-Keleta (Havasi 2006, 93–99, Havasi 2007, 260–263, kat. št. 176) v Zalski županiji na Madžarskem, opredeljeni sta v horizont keramike z brazdastim vrezom (Kalicz 2007, 29). Figurico iz Becsvölgya-Barabászega je Bóna uvrstil v kulturno skupino Retz -Gajary (Bóna 1960, 83–95). Sorodne steatopigne figurice najdemo tudi na najdiščih iz kroga kulture keramike z brazdastim vrezom z Bajča na Slovaškem (Točík 1961, 341, Sl. 5, T. 1, 3; Dimitrijević 1980, 30–31, Taf. 17, 13–15 b) in iz Krepic na Moravskem (Medunova-Benešo-

Sl. 4: Fotografija ženske glinene figurice iz Kalimovnjeka (foto T. Vrečič).

Fig. 4: Photo of the female figurine from Kalimovnjek near Turnišče (photo taken by T. Vrečič).

1 Kalimovnjek pri Turnišču	8 Graz-Pfauengarten-Karmelitenplatz-Tiefgarage
2 Nova tabla pri Murski Soboti	9 Vindija
3 Bukovnica	10 Nagytarcsa, Kossuth u. 26.
4 Becsvölgye – Barabásszeg (Zala megye)	11 Bajč-Vlkanovo
5 Bagod-Kelet	12 Čataj
6 Buchkogel bei Wildon	13 Wien 21 (Leopoldau)
7 Raaberg bei Graz	14 Křepice

Sl. 5: Karta razprostranjenosti glinenih figuric (idolov) z okrasom brazdistega vreza, z označeno figurico iz Kalimovnjeka pri Turnišču (po B. Havasi 2006, Abb. 1).

Fig. 5: Map of the distribution of female pottery figurines (idols) with the decoration of furrowed incisions. The figurine from Kalimovnjek near Turnišče is marked (after B. Havasi 2006, Abb. 1).

va 1986, T. 30, 7, 8, 10, 12). Glinene figurice so v horizontu keramike z brazdistim vrezom redke. Izvirajo predvsem iz naselbinskih objektov. Poleg steatopignih figurin so znani še posamezni ploščati primerki figuric, kot je ženska figura iz Graz-ielle (Ruttkay, Kramer 2004, 47–51).

Glede na geografsko razprostranjenost figuric horizonta keramike z brazdastim vrezom, ugotavljam, da se te pojavljajo na širokem območju od južne Moravske prek južne Slovaške do srednjega Podonavja (Havasi 2006, 95, Abb. 1; Hansen 2007, 309–310, Abb. 184); številneje pa so zastopane tudi na območju Zalske županije zahodno od Blatnega jezera in vzhodne avstrijske Štajerske. Na tem prostranem območju so v zgodnji bakreni dobi prebivale različne lokalne kulturne skupine, za katere je značilno, da so izdelovale posodje z okrasom brazdastega vreza (Ruttikay, Kramer 2004, 50). Regionalni fenomen glinenih figuric med Blatnim jezerom in podgorjem vzhodnih Alp lahko sedaj dopolnimo z figuricami iz Kalimovnjeka, z Nove table (Tomaž 2008, 47–55, Sl. 32, 33, 36, 37) in Bukovnice (Šavel 1995, 7–17) (Sl. 5).

Poselitveno sliko lokalnega kulturnega kroga keramike z brazdastim vrezom v Prekmurju na novo osvetljujejo veliko grobišče s 178 žganimi pokopi z najdišča Pod Kotom – jug pri Krogu (Šavel 2009, 104–113), posamezne površinske in naključne najdbe iz lasinjskih naselbin na Šafarskem in Bukovnici (Šavel, Guštin 2006, 203). V ta kulturni krog uvrščamo tudi najdišči Kalimovnjek in Turnišče (Tomaž 2008, 58), ki sta bili nedavno odkriti pri obsežnih arheoloških izkopavanjih na prekmurski avtocestni trasi.

Ženska figurica s Kalimovnjeka s poudarjeno steatopigijo sodi torej v krog kulture keramike z brazdastim vrezom, poimenovane tudi kultura Bajč-Retz-Gajáry-Furchenstich (Bondár 2006, 110, 122) oz. Balaton-Lasinja II–III/ Protobolera z horizont (Kalicz 1991, 375, 380). Velušček horizont keramike z brazdastim vrezom na osnovi Hočevarice z Ljubljanskega barja in najdišč osrednje Slovenije kronološko postavlja med lasinjsko kulturo in boleraško stopnjo badenske kulture (Velušček 2004, 231–262). Radiokarbonski rezultati vzorcev oglja iz treh jam z najdišča Kalimovnjek (SE 111, SE 119 SE 422) datirajo to kulturno skupino v Prekmurju v čas 1. polovice 4. tisočletja pr. n. št., natančno v časovni razpon od 3798 do 3641 pr. n. št. (Sl. 6)

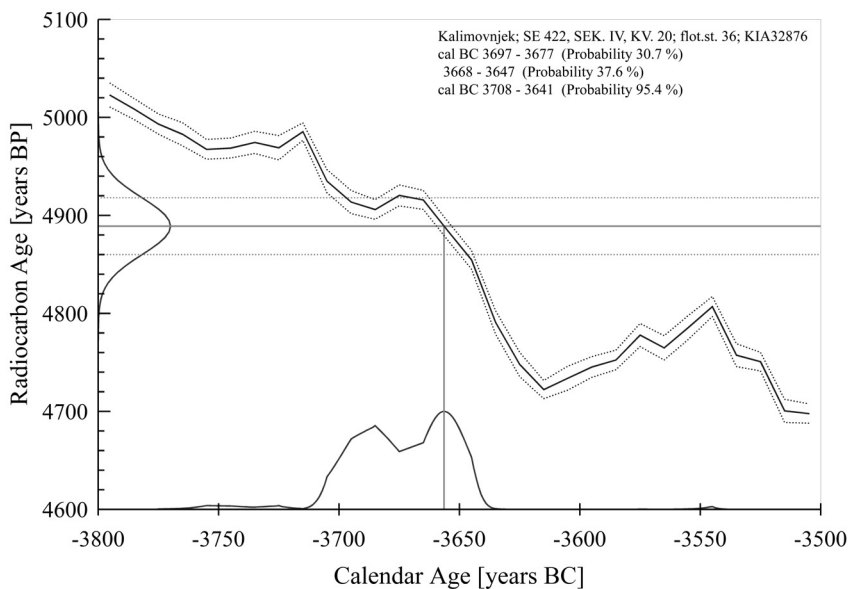
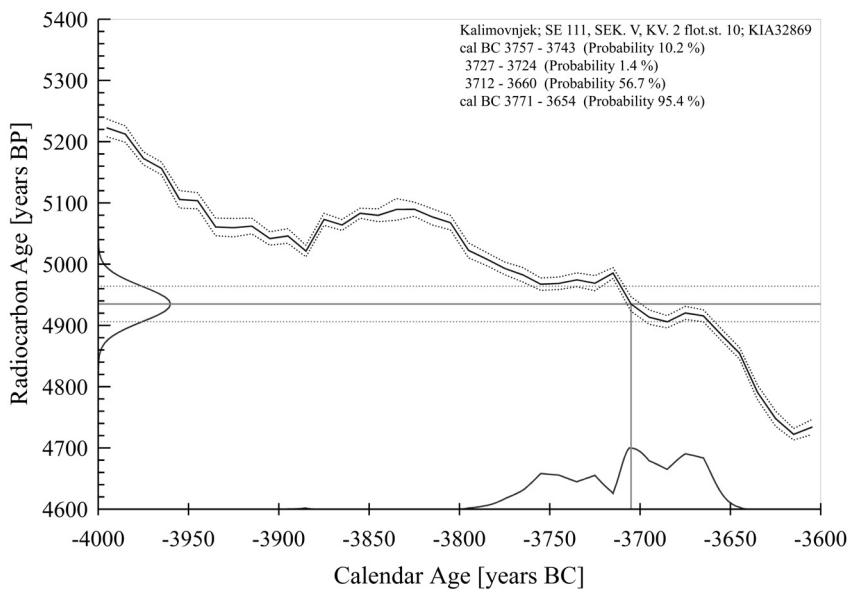
Posebnost naše figurice je tudi ta, da je navpično razpolovljena. Podobno sta razpolovljeni tudi figurici iz Becsvölgya-Barabászega in Bagod-Keleta, zanimivo pa je, da so opazne poškodbe tudi na vseh doslej objavljenih figurinah z območja srednje Evrope (Havasi 2006, 95, 99, Abb. 1). Prav ta ponavljajoči se vzorec

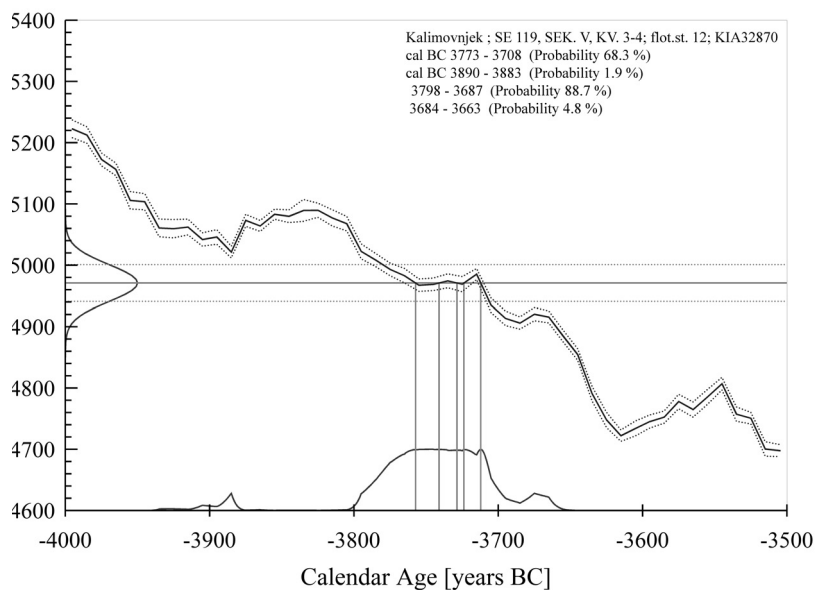
poškodovanosti figurin kaže na to, da so imele razpolovljene ali kako drugače prelomljene oz. zlomljene figurice poseben simbolni pomen v okviru komunikativne in verovanjske sfere posameznih družbenih skupnosti. Morda gre za neko vrsto magije v okviru posebnih religioznih obredov, zato sklepamo, da se tudi skozi našo figurico kažejo posebne religiozne in magične predstave takratnih prebivalcev na Kalimovnjeku.

LITERATURA

- Bóna, I. 1960, A Becsvölgyi női idoli. – A Göcseji Múzeum jubileumi Emlékkönyve 1950–1960, 83–95, Zalaegerszeg.
- Bondár, M. 2006, Kultúráváltások a rézkori emberábrázolások tükrében (Dunántúl) (Cultural changes in the light of human representations during the Copper Age (Transdanubia). – Zalai Múzeum 15, Zalaegerszeg, 107–133.
- Dimitrijević, S. 1980, Zur Frage der Retz-Gajary Kultur in Nordjugoslawien und ihrer Stellung im pannonischen Raum. – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 61, Frankfurt, 15–111.
- Hansen, S. 2007, Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit in Kupferzeit in Südosteuropa. Archäologie in Eurasien Band 20. Archäologisches Institut Eurasien-Abteilung. Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- Havasi, B. 2006, A bagodi idol (Das Idol von Bagod). – Zalai Múzeum 15, Zalaegerszeg, 93–105.
- Havasi, B. 2007, Bagod, Bagod-Kelet dűlő (Zala megye/Zala country). – V/In: Gabor I. (ur./ed.), Százszorszépek, Emberábrázolása az Őskori Nyugat-Magyarországon (»Wonderful Beauties«, Human representations in prehistoric western Hungary). Kiadja a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 260–263.
- Horváth, L. A. 2007, Becsvölgya, Barabászega, Fő u. 68 (Becsvölgya, Barabászega, Fő street. 68) (Zala megye/Zala country). – V/In: Gabor I. (ur./ed.), Százszorszépek, Emberábrázolása az Őskori Nyugat-Magyarországon (»Wonderful Beauties«, Human representations in prehistoric western Hungary). Kiadja a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 264–265.
- Kalicz, N. 1991, Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. – Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55/1, Bonn, 347–387.
- Kalicz, N. 2007, Az őskori agyagszobrászat kezdetei a Nyugat-Dunántúlon (The beginning of prehistoric figurine making in western Transdanubia, Hungary). – V/In: Gabor I. (ur./ed.), Százszorszépek, Emberábrázolása az Őskori Nyugat-Magyarországon (»Wonderful Beauties«, Human representations in prehistoric western Hungary). Kiadja a Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 8–17; 30–42.

- Medunova-Benešova, A. 1986, Krepice, Bez. Znojmo – äneolitische Höhensiedlung Hradisko. – *Fontes Archaeologiae Moraviae* 19, Brno.
- Ruttkay, E., Kramer, D. 2004, Graz-iella aus dem frühen 4. vorchristlichen Jahrtausend. Die erste (fast) vollständige Frauenfigur mit Furchenstichverzierung. – In: *Spannungsfeld, Altstadt, Tiefgarage. Schild von Steier. Kleine Schriften* 20, Graz, 47–51.
- Šavel, I. 1995, Glinasta figurica iz Bukovnice. – *Zbornik soboškega muzeja* 4, Murska Sobota, 7–19)
- Šavel, I., Guštin, M. 2006, Kultura keramike z brazdastim vrezom v Prekmurju. – V: *Od Sopota do Lengyela: prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Dravo*, Založba Annales, Koper, 203–210.
- Šavel, I. 2009, Pod Kotom – jug pri Krogu I, II. SAAS 7. ZVKDS, Ljubljana.
- Točík, A. 1961, Keramika zdolbená brázeným vpichom na juhozápadnom Slovensku. – *Památky archeologické*, 52, Praha, 321–344.
- Tomaž, A. 2008, Prva dama iz Murske Sobota/First lady from Murska Sobota. – V: *Prva dama/First lady. Ob odkritju prazgodovinske ženske figure na Slovenskem/The discovery of a prehistoric female figurine in Slovenija*, Založba Annales, Koper, 47–60.
- Velušček, A. 2004, Ovrednotenje podatkov. – Velušček, A. (ed.) *Hočevarica. Eneolitско kolišče na Ljubljanskem barju. Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 8, Založba ZRC, Ljubljana, 231–262.

KIA32870	SE 119 V 3-4	4971±30BP	
KIA32876	SE 422 IV 20	4889±29BP	
		6000CalBC	4000CalBC
		2000CalBC	CalBC/CalAD
Calibrated date			

Sl. 6: Radiokarbonski rezultati vzorcev oglja z jam SE 111, 119, 422 z najdišča Kalimovnjek.
 Fig. 6: Results of radiocarbon dating of samples from the pits 111, 119 and 422 from the site of Kalimovnjek.

BRANKO KERMAN

A CERAMIC FIGURINE FROM KALIMOVNJEK NEAR TURNIŠČE

This first presentation of the ceramic figurine from Kalimovnjek is dedicated to Irena Šavel, a long time co-worker and an excellent archaeologist who dedicated her whole life to the research of thin and delicate layers of Prekmurje early past.

A prehistoric settlement was discovered in 2006 on the location designated as Kalimovnjek located to the south of Turnišče on the lay-out of the highway between Beltinci and Lendava. Settlement features from the end of the Neolithic and the beginning of the Copper Age were discovered on the total surface covering around 23.000 square meters. The eastern part of the site yielded on the other hand several features with roman and early medieval finds.

The presented female figurine was discovered in the sector III in the square 24 in the lower part of a greyish-brown layer of loamy sand which was changing into a yellowish-brown layer of sand. The it was made from fine grained reddish-light brown clay and is 6,2 centimetres high. The front and lateral side of the figurine are decorated with several oblique incisions, two of them forming a »V« shaped ornament. The incisions are surrounded by short incisions or stitches. They run obliquely in two lines from the belt to the lower part of the figurine. The lower part of the legs is decorated with a horizontal line of incisions with remains of white incrustation. The ornament is hardly recognisable in the buttocks decorated with incised and abraded »V« shaped motives and oblique lines (Fig. 3 a, b, c; 4 a, b, c, d).

Closest analogies to the typical stature with overemphasized buttocks can be observed on figurines discovered at the nearby sites of Becsvölgya-Barabászega and Bagod-Keleta in Zala County in Hungary. Chronologically and culturally they were ascribed to the horizon of pottery with furrowed incisions. Similar figurines on the sites ascribed in the broader region to the horizon of pottery with furrowed incisions were discovered also in Bajč in Slovakia and Krevice in Moravia. Taking into consideration

the distribution of the horizon of pottery with furrowed incisions we can conclude that similar and similarly decorated figurines occur on a broad area between southern Moravia, and Slovakia and central Danubian area. A concentration occurs on the area of Zala County on the western side of Lake Balaton and in eastern Styria in Austria. The regional phenomenon of ceramic figurines between the Lake Balaton and the foothills of the eastern Alps can be now supplemented with the figurines from Kalimovnjek, Nova tabla and Bukovnica.

The figurine from Kalimovnjek with overemphasized buttocks can be included into the cultural circle of the horizon of pottery with furrowed incisions determined also as Bajč-Retz-Gajáry-Furchenstich culture or Balaton-Lasinja II-III/ Protoboleraz horizon. Radiocarbon analysis of charcoal samples from three pits from the site confirm the dating of this horizon into the second half of the 4th millennium BC, more precisely into the period between the end of the 38th century and the middle of the 37th century BC.

Another special feature of our figurine is her state of preservation – it is split in halve. A similar feature can be observed also in the figures from Becsvölgya-Barabászega and Bagod-Keleta, not to mention the fact that the majority of figurines discovered on the area of central Europe are damaged to a certain degree. The repeating pattern demonstrates that the split or fragmented figurines had a special symbolic role in the frameworks of communication and in the religious sphere of the society. Perhaps they reflect the results of specific magical activities and consequently we can assume that our figurine from Kalimovnjek reflects specific religious and magical ideas of its makers.

(Translation: Boris Kavur)

BORIS KAVUR

POLOMLJENA KOLESA IN POZABLJENE ŽIVALI.
ODSEVI PREDMETOV NA RAZPOTJIH KULTUR.

Poznavanje mlajše kamene ter starejše bakrene dobe se je v zadnjem desetletju radikalno spremenilo – nova raziskana najdišča ter revizije starih najdišč, nove metode analiz in novi koncepti interpretacij so spremenili ter dopolnili dosedanje vedenje. Seveda je velik premik raziskav ter posledično tudi potrebo po obdelavi najdišč povzročil projekt preventivnih arheoloških raziskav na trasi izgradnje avtocestnega omrežja, ki so omogočili vpogled v širši prostor. Nadaljujoč delo, ki ga je skoraj desetletje prej povzela Irena Šavel v svoji knjigi *Prazgodovinske naselbine v Pomurju* (Šavel, 1994), ter da bi povzeli rezultate raziskav prvega desetletja, sta pred dobrimi petimi leti luč sveta zagledala zbornika *Proi poljedelci* (Guštin 2005 a) ter od *Sopota do Lengyela* (Tomaž 2006), v katerih so jedro vsebin predstavljali preliminarni rezultati raziskav mlajše kamene in bakrene dobe z območja vzhodne Slovenije. Lahko bi rekli, da je prvi zvezek odprl Mitja Guštin s sintetičnim člankom o Savski skupini lengyelske kulture (Guštin 2005 b), ter da sta drugega končala Irena Šavel in Mitja Guštin s prikazom najdišč iz obdobja horizonta kulture z brazdastim vrezom v Prekmurju. V obeh prispevkih sta nazorno definirala potek starejšega dela bakrene dobe, poglobitve podatke o kulturnih značilnostih srednje bakrene dobe Prekmurja, pa je v zadnjih letih znova podala Irena Šavel z objavo grobišča z najdišča Pod Kotom – jug (Šavel 2009).

Pri tem je seveda bila največja pozornost namenjena materialni kulturi in njeni variabilnosti v času in prostoru oziroma vprašanju datacij posameznih kultur, pri čemer se je opazovalo pred-

vsem čas začetka oziroma prvega pojava posameznih kultur. Manj pozornosti pa se je namenilo koncu posameznih kulturnih pojavov oziroma pojasnitvi kulturnih sprememb v času. Tako kljub intenzivnim raziskavam zadnjih desetletij še vedno nimamo koherentnega korpusa trditev, ki bi izhajal iz opazovanj domačih najdišč in materiala ter bi pojasnjeval proces konca lasinjske kulture oziroma horizonta keramike z brazdastim vrezom. Zato lahko delno pomanjkanje kompenziramo z upoštevanjem podatkov, ki jih dobimo v širšem prostoru za pojasnitve začetka badenske kulture oziroma njene boleraške stopnje, oziroma tudi slednje dopolnimo z domačimi podatki.

Majhen kamenček – vreden omembe – v širšem mozaiku predstavlja tudi najdišče Ivankovci, ki je bilo v okviru arheoloških izkopavanj na trasi lendavske obvoznice raziskano leta 2005 (Tušek, Kavur 2010). Razpršeni arheološki ostanki so pokazali na intenzivno poselitev območja v prvem in v začetku drugega stoletja našega štetja, na severnem delu najdišča pa so bili odkriti ostanki iz bakrene dobe. Osrednjo strukturo je predstavljala večja jama nepravilnih oblik, ki je vsebovala številne, močno fragmentirane in prepelele odlomke keramike, ki so po svojih tehnoloških, oblikovnih in ornamentalnih lastnostih kazali vse značilnosti lasinjske kulture (Tušek, Kavur, Tomaž 2006). Odkriti so bili odlomki skled in kroglastih posod na nogi, zajemalk s predrtim ročajem in skled s klekastim ustjem. Kot poglobitvi krasilni tehniki pa bi lahko navedli vrezovanje ter vtiskovanje šila v površino posode, s katerimi so izdelovali snope vzporednih linij, ki so potekale horizontalno po obodu posode, ali pa poševno tvorile motive visečih šrafiranih trikotnikov (Tušek, Kavur, Tomaž 2006, 116–118). Zanimivi posebnosti znotraj skupka odkritih odlomkov lončenine pa tvorita odlomek ostenja posode s horizontalno predrtim držajem v obliki živalske glavice ter odlomljeno predrto kolo (Tušek, Kavur, Tomaž 2006, 116–118, št. 14, 24).

Za določitev absolutne starosti sta bila na analize poslana dva vzorca oglja – eden iz vrhnjega dela ter drugi z dna polnila velike bakrenodobne jame. Zdelo se je, da se vzorca razlikujeta, pri čemer je prvi z radiokarbonsko starostjo 4915 ± 30 BP (KIA 38224) starejši od drugega z radiokarbonsko starostjo 4885 ± 25 BP (KIA 38225). Vendar rezultata ne kažeta obratne starosti, kot jo predvi-

deva njuna stratigrafska lega, prav tako ne podpirata hipoteze o dolgotrajnem zamiku pri polnjenju sedimenta, ampak kažeta na dokaj kratko obdobje, v katerem je bil v jamo nanesen ves sediment. Konsistentnejšo sliko dobimo pri primerjavi intervalov, ki upoštevajo dvakratno standardno deviacijo – pri prvem datumu sicer dobimo dva intervala, pri čemer je verjetnost prvega zgolj 8,6 % za vrednosti med 3761 in 3725 cal BC ter verjetnost drugega, ki znaša 86,8 %, za vrednosti med 3715 in 3644 cal BC. Pri drugem datumu pa dobimo s 95,4 % verjetnosti časovni interval med 3703 in 3640 cal BC. Na osnovi primerjave slednjih ter njunega pokrivanja lahko domnevamo, da se je sediment naložil v jamo, oziroma da jo je do vrha zapolnil v relativno kratkem, okoli 50 let dolgem obdobju, saj se oba intervala skoraj popolnoma pokrivata v drugi polovici 37. stoletja pred našim štetjem.

Glede na majhno deviacijo rezultata ter močno prekrivanje vrednosti dobimo dokaj zagotovo datacijo v 37. stoletje pred našim štetjem, kar pomeni, da gre v našem primeru za eno izmed najmlajših lasinjskih najdišč nasploh. Pravzaprav bi na podlagi datacije morali pričakovati posamezne oblikovne in stilske elemente okrasja posod, ki jih povezujemo s krogom keramike z brazdastim vrezom, kot jo je definiral Anton Velušček (Velušček 2004, 231–262). Prisotne pa so zgolj posamezne oblike posod, kot so nizke široke sklede z uvihanim ustjem ter visoki enoročajni vrči z ročajem, ki sega od ustja do ramena posode (glej tipološko tabelo pri Bondár 2005 281, Fig. 7). Na drugi strani pa dominirajo še vedno značilni lasinjski elementi, kot so posode na nogi, sklede na nogi s klekastim ustjem, trikotni zoomorfni ročaj ter okras nizov vbodenih točk s poševnimi vrezanimi linijami.

Vendar se je potrebno najprej ozreti na sam začetek horizonta keramike z brazdastim vrezom. Pravzaprav prihaja tukaj do manjših kronoloških nedoslednosti – danes nekateri avtorji trdijo, da lahko v širšem kontekstu začetek horizonta Bajč/Retz-Balaton/Lasinja II/III-Bodrogkeresztúr B- Hunyadihalom datiramo v čas preloma iz 5. v 4. tisočletje (Petrasch 1984, 283–286). Pri nas so Anton Velušček in sodelavci predlagali, da bi bilo potrebno njihov horizont keramike z brazdastim vrezom v kulturnem zaporedju zahodne Panonije kronološko umestiti v čas med stopnjama Balaton-Lasinja I in (Proto-) Boleráz oziroma v čas druge

četrtnine 4. tisočletja pred našim štetjem (Velušček, Čufar 2008, 37), ter, kot so to predlagali madžarski avtorji, izenačiti z nekdanjima stopnjama Balaton-Lasinja II–III (Raczky 1995, 54–55). Posledično bi tako v širšem prostoru lahko lasinjsko kulturo datirali v čas med 43. in 39. stoletjem pred našim štetjem, horizont keramike z brazdastim vrezom, oziroma kulturo Retz-Gajari pa v čas med 39. in vsaj na prostoru vzhodne Slovenije 37. stoletjem (Guštin 2005 b, 17; Balen 2008, 23). Upoštevajoč datume z vzhodnoslovenskih najdišč pa bi lahko predlagali, da se horizont kronološko raztegne na skoraj celotno prvo polovico 4. tisočletja pred našim štetjem.

V zadnjih dveh desetletjih pa pri navedbah absolutnih datumov prihaja do obsežnih razhajanj. In to predvsem pri predlogih kronologije konca lasinjske in začetka badenske kulture v širšem prostoru – J. Petrasch na podlagi poznanih datumov iz širše regije navaja, da moramo za začetek Boleráza absolutno kronološko računati že na 39./38. stoletje pred našim štetjem (Petrasch 1984, 284). Vendar se pri pregledu datumov zdi, da je taka datacija pre-stara – vsaj v Avstriji se kaže badenska kultura v obdobju med 36. in 31. stoletjem (Felber, Ruttkay 1983, 74–76; Krumpel 2008, 122). Še najnatančnejše sidrišče predstavlja kombinacijska kalibracija datacij štirih pokopov iz Ratzensdorfa, ki je pokazala, da pri enkratni standardni deviaciji obstaja 39,3 % verjetnosti, da so bili pokojniki pokopani v stotih letih konca 34. in začetka 33. stoletja pred našim štetjem (Krumpel 2008, 121). Tudi na Hrvaškem se najstarejši pojavi badenske kulture prav tako lahko datirajo v 36. stoletje (Marković 2006, 99; Brnić 2008, 73; Balen 2008, 23), čeprav bi jih upoštevajoč objavljene datacije lahko pričakovali že v 37. stoletju pred našim štetjem.

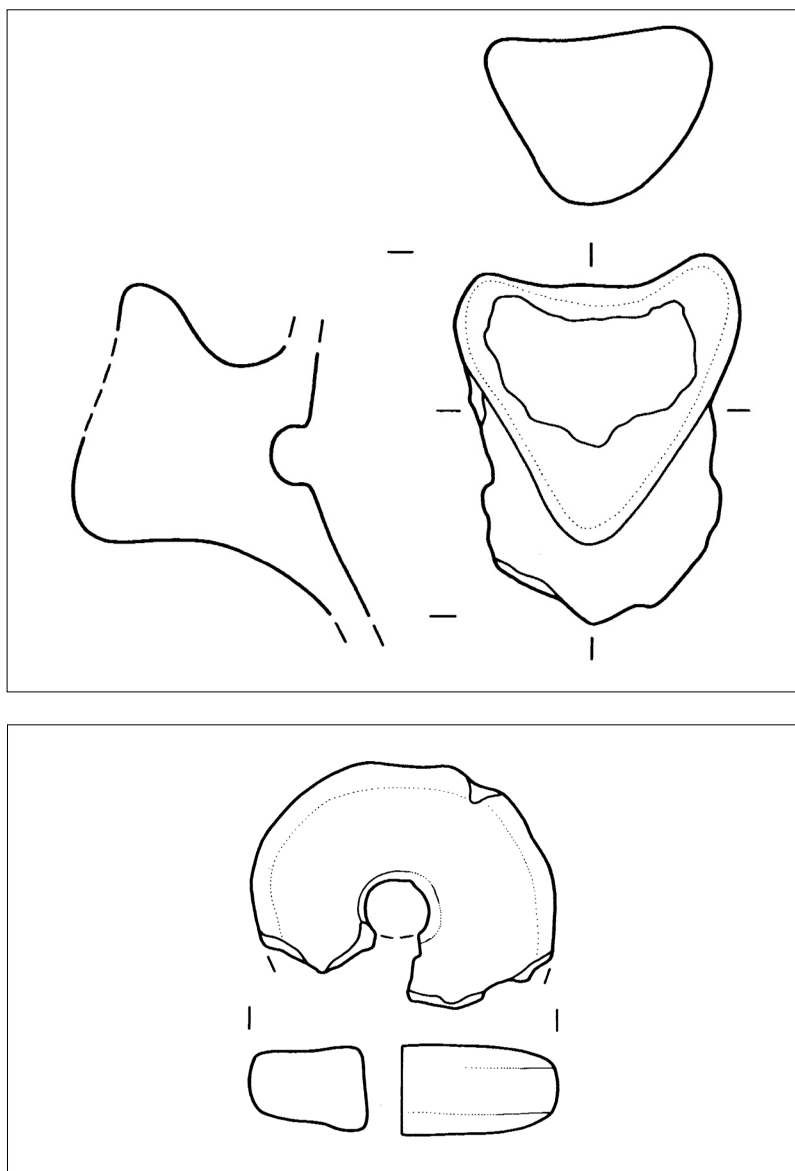
Skratka, za sam začetek pojavljanja badenskih elementov ter konec horizonta keramike z brazdastim vrezom bi iz slednje morali izolirati stopnjo Protoboleráz, ki jo na prostoru Panonije pri keramiki zaznamujeta pojav kaneliranja ter odsotnost starejših elementov, kot je brazdasti vrez oziroma rovašenje, prav tako pa izgine inkrustirana keramika (Kalicz 1991, 367–371; Bondár 2005, 279–281). Pri pregledu datacij z območja Madžarske pa je Tünde Horváth s sodelavci opozoril, da na podlagi absolutnih datacij slednje ni mogoče izločiti (Horváth, Svingor, Molnár 2008, 452). S

tem pridemo do bistva problema. Zelo starim datacijam za začetek badenskega kompleksa v zadnjem času nasprotuje Horváth, ki meni, da so slednje prestore. Podporo za svoje argumente najde v švicarskih najdiščih (Arbon/Bleiche III), ki se navajajo za začetek badenske kulture ter imajo na podlagi dendrokronoloških datacij korigirane datume iz 34. stoletja (Maran 1998 a, 502; Horváth, Svingor, Molnár 2008, 452). Razpravo o kronološki meji je nedavno poostril, ko je s sodelavci na osnovi svojih raziskav predlagal mlajšo kronologijo, po kateri pride do začetka stopenj Boleráz IB-C v času med 36. in 34. stoletjem pred našim štetjem ter traja do 31. stoletja, klasična faza Badena IIB se začne v 31. ter traja do 27. stoletja pred našim štetjem (Horváth, Svingor, Molnár 2006; Horváth, Svingor, Molnár 2008, 452). S tem so opozorili na že obstoječe datacije za skupino Boleráz, ki naj bi se gibale med 34. in 31. stoletjem pred našim štetjem, za katere je že pred časom Nandor Kalicz menil, da so nekoliko premlade ter da bi prej ustrezale badenski skupini (Kalicz 2002, 381). Prav tako pa bi lahko opozorili na datacije iz Vinkovcev, kjer se razpon radiometričnih datumov za badensko kulturo prav tako giblje od 36. do 28. stoletja, razpon termoluminescenčnih datumov pa celo od 42. do 27. stoletja pred našim štetjem (Benkö, Horváth, Horvatinčič, Obelić 1989, 999). S tem se lahko spet vrnemo na širši kontekst, kjer tudi Joseph Maran navaja za začetek Boleráza najdišče Hlinsko na Moravskem z datumi med 3600 in 3350 pr. n. št. Zanj začetek okoli 3500 BC potrjujejo tudi posredno najdišča Altheimske skupine na Bavarskem z dendrokronološko korigiranimi datumi od 3495 do 3431 BC za najdišče Pestenacker ter od 3539 do 3517 pr. n. št. za Unfriedhausen. Sicer priznava metodološko nekorektnost pri uporabi korelirane domnevno sočasne skupine, kjer bi slednja lahko bila že starejša od začetka Boleráza, kajti začne se že prej. Vendar svojo odločitev opravičuje s trditvijo, da sta najdišči iz mlajšega dela skupine (Maran 1998 b, 348).

Vprašanje ključnega pomena pa je seveda poleg kronologije tudi razlog za kulturno spremembo oziroma razlog za obsežno ter hitro nadregionalno širjenje elementov badenske kulture. Nekateri avtorji so predlagali, da bi morali razloge za razpad kompleksnih socialnih sistemov z visoko razvito stopnjo metalurgije, ki je v srednjeevropskem merilu opazen v 37. stoletju, povezova-

ti s klimatskimi fluktuacijami oziroma obdobji (Groneborn 2009, 100–102), drugi pa so opozarjali na novi ekonomski in kulturni potencial, ki so ga razlagali z vpeljavo vprežnega voza (Häusler, 1994, 223–225), predelavo volne in uporabo vlečnih živali (Maran 1998 a, 514) oziroma kot posledico obsežnih migracij na območju med Alpami, Črnim morjem, Egejo in Anatolijo (Horváth, Simon 2003, 142). Vendar pa so v zadnjem času vse glasnejši predlogi, ki opozarjajo, da ne moremo iskati enega izvora badenskega fenomena, ki bi se kasneje zaradi kreativnega potenciala ali tehnične zmožnosti širil po celotni vzhodni Evropi, ampak moramo izvor fenomena iskati v skupku inovacij, ki so se pojavile pri različnih populacijah v regiji v času, ko so bili zaradi različnih dejavnikov znova vzpostavljeni intenzivnejši kontakti oziroma oblikovani kompleksni socialni sistemi (Sherratt 2003, 425). Razširitev že v preteklosti obstoječih strategij, vključevanje novih ter razvoj in izpeljava tehnologij niso zgolj spremenili načina poselitve in materialne kulture, ampak so vplivali tudi na ideološke preobrazbe, ki se odslkavajo v okraševanju posod in pokopavanju. Zdi se, da bi lahko odraz zametkov kasnejše badenske tehnološke kot tudi ideološke spremembe iskali v materialni kulturi iztekajoče se starejše bakrene dobe – vsaj na najdišču Ivankovci lahko postavimo najdbi odlomka ostenja z držajem v obliki živalske glavice ter odlomka keramičnega kolesčka (Sl. 1). V preteklosti je bilo že veliko pozornosti namenjene živalskim upodobitvam na ostenjih oziroma ročajih posod od pozne lengyelske kulture dalje (Zalai-Gaál 1998), ni pa se omenjalo, da lahko prav ta tradicija predstavlja materialno in ideološko osnovo za spremembo gospodarstva oziroma povečan delež in pomen živinoreje, ki se povezuje z Badensko kulturo. Predvsem pa so pozornost pritegnili modeli vozičkov iz kontekstov Badenske kulture ter posamezna kolesa, interpretirana kot *pars pro toto* za vozove, ni pa se veliko razpravljalo o poznanih starejših najdbah kolesčkov. Morda nas prav najdbi iz jame 11 v Ivankovcih opozarjata na obstoječe tradicije in tehnologije, ki so preoblikovane tvorile osnovo fenomena konca starejše bakrene dobe.

Dodatno presenečenje pa je predstavljal rezultat določitve starosti vzorca iz jame SE 69 iz Ivankovcev, ki je pokazal na čas med sredino 34. ter začetkom 31. stoletja pred našim štetjem. Gre za

Slika 1: Odlomek posode z držajem v obliki živalske glave in odlomek keramičnega kolesčka.
Fig. 1: Fragment of a pot with the handle in the shape of an animal head and the fragment
of a pottery wheel.

obdobje, iz katerega v vzhodni Sloveniji nimamo številnih odkritih struktur, oziroma bi na podlagi paralel z območjem severne Hrvaške in zahodne Madžarske morali pričakovati posamezne mlajše badenske elemente. Na problem je za območje Hrvaške opozoril Želimir Brnić, ki je izpostavil, da v severozahodni Hrvaški trenutno še ne poznamo poznoeneolitskih kultur, oziroma da so avtorji manjkanje badenske in kostolaške kulture zapolnjevali s podaljšanim razvojem lasinjske ter kulture Retz-Gayary (Brnić 2008, 72). In če se v 31. stoletju v osrednji Slavoniji ter tudi na območju severovzhodne Bosne že pojavijo elementi najstarejše faze vučedolske kulture (Durman, Obelić 1989, 104–105), navidezni hiatus poselitve na severozahodnem območju Hrvaške spet zapolni vučedolska kultura šele z najdbami iz svoje klasične faze (Brnić 2008, 74). Opozoriti je potrebno na dejstvo, da gre za časovni interval, iz katerega do nedavnega skoraj nismo poznali arheoloških najdb oziroma absolutnih datacij. Vendar konsistenten pregled materiala ter predvsem datacij pokaže nekoliko drugačno situacijo – najdišča, ki jih lahko uvrstimo v čas od 36. do 31. stoletja pred našim štetjem, so sicer redka, vendar jih je bilo v zadnjem času odkritih kar nekaj. Seveda se najprej pojavlja vprašanje spremembe oziroma kontinuitete prehoda iz materialne kulture, kjer keramiko zaznamujejo oblike ter ornamenti iz Horizonta keramike z brazdastim vrezom ter prehajajo v spekter tehnologij izdelave in obdelave površin posod, oblik in ornamentov, značilnih za Badensko kulturo.

Tako situacijo lahko sledimo na severnem Hrvaškem, kjer je Luka Bekić na najdišču Čakovec-Gornji Pustakovec opozoril, da so bili v oblikah keramike z najdišča, datiranega na sredino 4. tisočletja pred našim štetjem, prepoznani tako lasinjski kot badenski oblikovni elementi (Bekić 2006, 184–186). Do podobnih sklepov je prišla Jacqueline Balen pri pregledu najdb z najdišč Batelije in Korija iz okolice Virovitice, ki sta bili datirani v čas med 37. in 34. stoletjem pred našim štetjem (Balen 2008, 19–21). V Sloveniji pa je poleg Lavš pri Šikolah (Lubšina Tušek, 2003, 170–172), Šimana pri Gotovljah (Obelić 2009, 48), Ivankovcev ter Pod Kotom – jug (Huls 2009, 138) pomembno predvsem na slednjem najdišču odkrito grobišče. Najdbe iz Ivankovcev nam zaradi svoje skromnosti ne omogočajo natančnejše kulturne interpretacije,

vendar pa osnovo za poznavanje fenomena ter bodočo natančnejšo sintezo prehoda predstavljajo najdbe iz grobov z najdišča Pod Kotom – jug. Irena Šavel je v svoji analizi keramike nazorno pokazala, da lahko nekatere, na grobišču odkrite keramične forme ter okrase posod povezujemo s starejšo Balaton-Lasinja II–III/Bodrogkeresztur/Retz-Gajary/horizont keramike z brazdastim vrezom ter mlajšo skupino Hunyadi-Halom/Boleraz (Šavel 2009, 109–113).

48. do 43. stoletje	Mlajša mlajša kamena doba	
48. do 46.	Savska skupina / srednja lengyelska kultura	Ptujski grad
45. do 43. stoletje	Pozna lengyelska kultura	Andrenci, Bukovnica, Ptuj-Rabelčja vas
43. do 37. stoletje	Starejša bakrena doba	
43. do 40. stoletje	Lasinjska kultura	Hardek, Sodolek, Malečnik, Ormož, Hajndl, Ptujski grad, Zbelovo, Brezje
40. do 37. stoletje	Horizont keramike z brazdastim vrezom	Šafarsko, Malečnik, Ivankovci(?), Pod Kotom – jug, Zagonce, Turnišče, Pri Muri, Pavlovski vrh
37. do 31. stoletje	Srednja bakrena doba	
37. do 34. stoletje	Elementi zgodnje badenske kulture (Boleraz)	Pod Kotom - jug
34. do 31. stoletje	Elementi badenske kulture	Ivankovci, Lavše (?)
31. do 21. stoletje	Mlajša bakrena doba	
31. do 25.	Vučedolska kultura	Kračine (?)
25. do 21.	Kultura Somogyvár-Vinkovci	Ptujski grad, Za Raščico

Tabela 1: Pregled absolutne kronologije mlajšekamenodobnih in bakrenodobnih kultur ter pripadajoča najdišča.

Tabel 1: Review of the absolute chronology of Neolithic and Copper Age cultures and the appurtenant sites.

ZAHVALA

Zahvaliti se moram vsem kolegom, ki so mi v zadnjih letih omogočili ogled arheoloških najdb iz mlajše kamene in bakrene dobe – Miri Strmčnik Gulič, Mariji Lubšina Tušek, Marjani Jevremov, Ivanu Žižku, Vesni Koprivnik, Alenki Tomaž, Branku Kermanu in seveda Ireni Šavel, ki ji posvečam ta skromni prispevek.

Raziskava poteka v okviru projekta J6-0262 Prazgodovinski poselitveni vzorci v severovzhodni Sloveniji, ki ga vodi red. prof. dr. Mitja Guštin.

LITERATURA

- BALEN, J. 2008, Absolutni datumi sa zaštitnih istraživanja na prostoru Slovenije kao prilog poznavanju kronologije srednjeg eneolitika. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. S. XLI, str. 17–35.
- BEKIĆ, L. 2006, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina*. Ministarstvo kulture RH, Zagreb.
- BENKŐ, L., HORVÁTH, F., HORVATINČIĆ, N., OBELIĆ, B. 1989, Radiocarbon and Thermoluminescence dating of prehistoric sites in Hungary and Yugoslavia. *Radiocarbon* Vol 31, Nr 3, str. 992–1002.
- BONDÁR, M. 2005, The Coper Age settlement at Zalabaksa. *Antaeus* 28, str. 271–283.
- BRNIĆ, Ž. 2008 Prapovijesni keramički nalazi s utvrde Čanjevo. – V: BEKIĆ, L. (ur.) 2008 *Utvrdi Čanjevo. Istraživanja 2003–2007*. Visoko, str. 71–95.
- DURMAN, A., OBELIĆ, B. 1989, Radiocarbon dating of the Vučedol culture complex. *Radiocarbon* Vol 31, Nr 3, str. 1003–1009.
- FELBER, H., RUTTKAY, E. 1983, Absolutchronologie des Neolithikums in Österreich. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 113, str. 73–78.
- GRONEBORN, D. 2009, Climate fluctuations and trajectories to complexity in the Neolithic: towards a theory. *Documenta Praehistorica* 36, str. 97–110.
- GUŠTIN, M. (ur.) 2005a, *Prvi poljedelci*. Annales Mediterranea, Koper.
- GUŠTIN, M. 2005b, Savska skupina lengyelske kulture. – V: GUŠTIN, M. (ur.) 2005 *Prvi poljedelci*. Annales Mediterranea, Koper, str. 7–22.
- HÄUSLER, A. 1994, Archäologische Zeugnisse für Pferd und Wagen in Ost- und Mitteleuropa. – V: HÄNSEL, B., ZIMMER, S. (urd.) *Die Indogermanen und das Pferd*. Archaeolingua, Budapest, str. 217–257.
- HORVÁTH, L. A., SIMON, K. H. 2003, *Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien*. Inventaria Praehistorica Hungariae 8, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- HORVÁTH, T., SVINGOR, S. E., MOLNÁR, M. 2006, Újabb adatok a Baden-Péceli kultúr keltezéséhez. *Archeometriai Műhely* 3, str. 19–30.
- HORVÁTH, T., SVINGOR, S. E., MOLNÁR, M. 2008, New radiocarbon dates for the Baden culture. *Radiocarbon*, Vol 50, Nr 4, str. 447–458.
- HÜLS, M. 2009, Results of radiocarbon dating of samples KIA 21324 and KIA 21325. – V: ŠAVEL, I. 2009 *Pod Kotom – jug pri Krogu*. Arheologija na avtocestah Slovenije, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, str. 137–138.
- KALICZ, N. 1991, Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. – V: LICHARDUS, J. (ur.) 1991 *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Band 55, Teil 1, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, str. 347–387.
- KALICZ, N. 2002, Über die absolutchronologie der Kupferzeit Ungarns und Doppelspiralkopfnadeln von Südosteuropa bis zum Nahen Osten. *Antaeus* 25, str. 377–404.
- KRUMPEL, J. 2008, Vier Gräber der Badener Kultur aus Ratzendorf, Niederösterreich. Eine Neubewertung der Bestattungssitten der Badenr Kultur in ihrer österreichischen Verbreitung. *Fundberichte aus Österreich* 47, str. 99–150.

- LUBŠINA TUŠEK, M. 2003, Lavše pri Šikolah. – V: PREŠEREN, D. (ur.) *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije*. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, str. 170–172.
- MARAN, J. 1998a, Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. *Germania* 76, Vol 2, str. 497–525.
- MARAN, J. 1998b, *Kulturwandel auf der griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Teil II. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*. Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, Band 53.
- MARKOVIĆ, Z., 2006, Keramički nalazi. – V: BEKIĆ, L. 2006 *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina*, Ministarstvo kulture RH, Zagreb, str. 95–99.
- OBELIĆ, B. 2009, Radiokarbonske analize. – V: TOMAŽIČ, S., OLIĆ, S. 2009 *Šiman pri Gotovljah*, Arheologija na avtocestah Slovenije, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana, str. 47–48.
- PETRASCH, J. 1984, Die absolute Datierung der Badener Kultur aus der Sicht des Süddeutschen Jungneolithikums. *Germania* 62, str. 269–287.
- RACZKY, P. 1995, New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. – V: KOVÁCS, T. (ur.) 1995 *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Praehistorica Hungariae 7, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, str. 51–60.
- SHERRATT, A. 2003, The Baden (Pécel) culture and Anatolia: perspectives on a cultural transformation. – V: JEREM, E., RACZKY, P. (ur.) *Morgenrot der Kulturen*. Archaeolingua, Budapest, str. 415–429.
- ŠAVAL, I. 1994, *Prazgodovinske naselbine v Pomurju*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- ŠAVAL, I. 2009, *Pod Kotom – jug pri Krogu*. Arheologija na avtocestah Slovenije, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.
- TOMAŽ, A. (ur.) 2006, *Od Sopota do Lengyela*. Annales Mediterranea, Koper.
- TUŠEK, I., KAVUR, B., TOMAŽ, A. 2006, Najstarejša poselitev v Ivankovcih. – V: TOMAŽ, A. (ur.) 2006, *Od Sopota do Lengyela*. Annales Mediterranea, Koper, str. 113–119.
- TUŠEK, I., KAVUR, B., (v pripravi), *Ivankovci*. Arheologija na avtocestah Slovenije, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 2004, Hočevarica: ovrednotenje podatkov. – V: VELUŠČEK, A. (ur.) 2004 *Hočevarica. Eneolitska kolišče na Ljubljanskem barju*. Opera Instituti archaeologici 8, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, str. 231–262.
- VELUŠČEK, A., ČUFAR, K. 2008, Novoopredeljeni najdišči keramike z brazdistim vrezom na Ljubljanskem barju. *Arheološki vestnik* 59, str. 31–48.
- ZALAI-GAÁL, I. 1998, Die Aplizierte Tierplastik der Lengyel-Kultur. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 50, str. 43–90.

BORIS KAVUR

BROKEN WHEELS AND FORGOTTEN ANIMALS. REFLECTIONS
OF ARTIFACTS ON THE CROSSROADS OF CULTURES

The discoveries of Neolithic and Copper Age site made in the last two decades on the territory of Eastern Slovenia enabled us finally to build up a new cultural periodisation supported by absolute chronological dates obtained from several sites.

Although the impression was that the settlement on the end of the neolithic, belonging to the late Lengyel culture, was scarce, the number of sites increased dramatically with the beginning of the Copper Age Lasinja culture. At the moment we can get the impression that ever since we are looking at a continuation of the settlement in the region and that the Horizon with furrow incised pottery was just a new ornamental trend included in the present cultural environment. With the end of the later the number of sites decreases and only recently new ones were discovered, which could illustrate the inclusion of the oldest elements of the Baden culture. Although it was small in scale and only a modest quantity of finds was discovered, the site of Ivankovci near Lendava can add valuable information to the enlightenment of this process.

MITJA GUŠTIN, MONIKA ZORKO

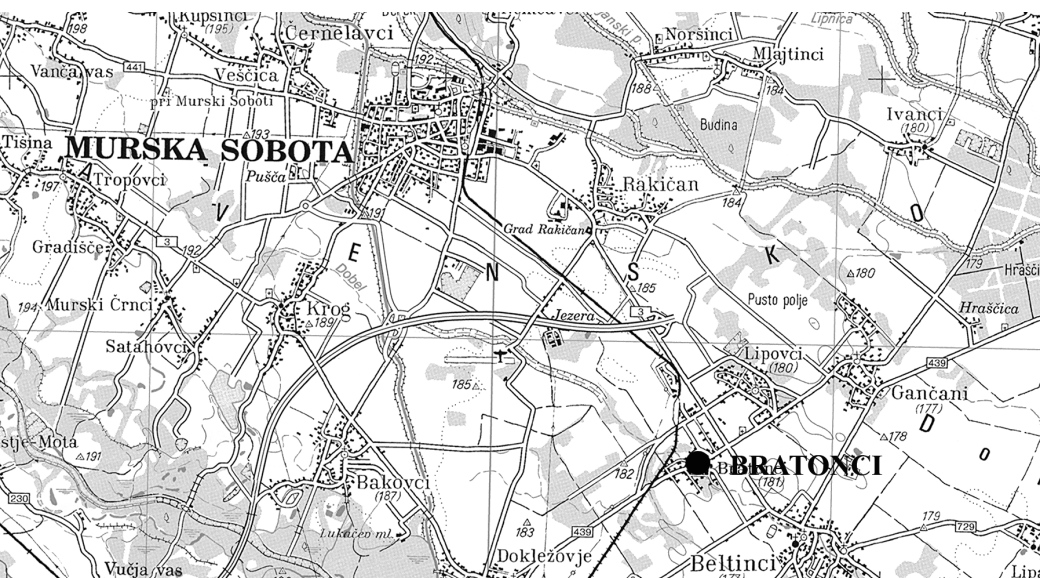
BRATONCI V PREKMURJU NA OBROBJU KULTURE SOMOGYVÁR–VINKOVCI

Bratonci ležijo v ravninskem predelu Prekmurja, na meji med Ravenskim in Dolinskim, ki ga na južni strani omejuje reka Mura, na severu pa višji predeli Goričkega, nekaj kilometrov južno od Murske Sobotne in le streljaj od Beltincev (Sl. 1; Sever 1996, 97).

S stališča geološke zgodovine so se ravnice ob reki Muri oblikovale predvsem v zadnji ledeni dobi, ko je reka prineseni ledeniški material odlagala na tej široki ravnici. Tako predstavlja geološko podlago širše okolice Bratoncev peščen prod s posameznimi lečami in plastmi peska. Mura je v tistem času pogosto prestavljala strugo, kar je vplivalo na nastanek vzdolžnih prodnih sipin. Po zadnji ledeni dobi so vmesne prostore zapolnili poplavni sedimenti z opaznimi vrhovi sipin reke Mure in manjših vodotokov v bližini, ki še danes na poljedelskih površinah dajejo vtis rahlo valovite pokrajine (Verbič 2000, 2–3).

Najdišče arheoloških artefaktov in naselbinskih sledov je znano po zaslugi nabranih odlomkov lončenine, ki jih je v zadnjem desetletju na njivskih površinah v bližini vasi opazil in pobral domačin Stane Cafuta iz Bratoncev 52. Zbirko je leta 2003 in 2010 predal Inštitutu za dediščino Sredozemlja Znanstveno–raziskovalnega središča Univerze na Primorskem. Po opravljeni dokumentaciji in valorizaciji bodo predmeti predani Pokrajinskemu muzeju v Murski Soboti.

Sistematična arheološka topografija je do sedaj v okolici Bratoncev zabeležila sledi antične poselitve, na morebitno prazgodovinsko poselitev tega območja pa je že nakazovala posamična najdba kamnite sekire (Šavel 1991, 35–36).

Sl. 1: Lokacija Bratoncev v Prekmurju (Topografska karta Slovenije, merilo 1 : 100 000).

Fig. 1: Location of Bratonci in Prekmurje (Topographical map of Slovenia, scale 1 : 100 000).

Najdišče gradiva, o katerem je govora v tem prispevku, je razprostranjeno med južnim robom vasi Bratonci in levim bregom potoka Dobel. Največja koncentracija predmetov je bila zaznana na parceli št. 658/0 k. o. Bratonci, vendar bo za določitev obsega najdišča potrebno izvesti usmerjen terenski pregled.

Površinske najdbe že na prvi pogled kažejo, da so na tem območju ohranjene sledi iz različnih zgodovinskih obdobij. Daleč največ je odlomkov prazgodovinske lončenine, katerih večina sodi v čas bronaste dobe; nekaj odlomkov pa lahko uvrstimo v starejšo in mlajšo železno dobo. Posamezni odlomki sodijo tudi v rimsko obdobje, zgodnji srednji vek in obdobje novega veka.

Za slovesno priložnost jubileja arheologinje Irene Šavel in objave v priložnostnem zborniku Pokrajinskega muzeja, v katerem je preživela svoj delovni vek, predstavlja izbor gradiva z najdišča v Bratoncih, ki ga pripisujeva kulturnemu horizontu Somo-gyvár–Vinkovci iz obdobja zgodnje bronaste dobe, obdobja, ki je eno njenih priljubljenih tem.

KATALOG IZBRANEGA GRADIVA (Sl. 3 in 4)

1 Odl. ustja in ostenja lonca, izdelanega iz drobnozrnate lončarske mase. Ravno odrezano in na zunanjo stran zavihano ter prilepljeno odebeljeno ustje je okrašeno z nizom vtisov nohta. Gladka notranja površina je temno rjavo-sive, gladka zunanja pa rjave barve. Pr. ustja 27,8 cm, ohr. viš. 4,5 cm. (BR 1)

2 Odl. ustja in ostenja lonca, izdelanega iz drobnozrnate lončarske mase. Tik pod ustjem je ostenje okrašeno z nizom vtisov nohta. Gladki notranja in zunanja površina sta rjave barve. Pr. ustja 27,0 cm, ohr. viš. 4,7 cm. (BR 15)

3 Odl. ustja in ostenja lonca, izdelanega iz drobnozrnate lončarske mase. Tik pod ustjem je ostenje okrašeno z nizom vtisov nohta. Gladki notranja in zunanja površina sta rjave barve. Pr. ustja 11,0 cm, ohr. viš. 2,6 cm. (BR 8)

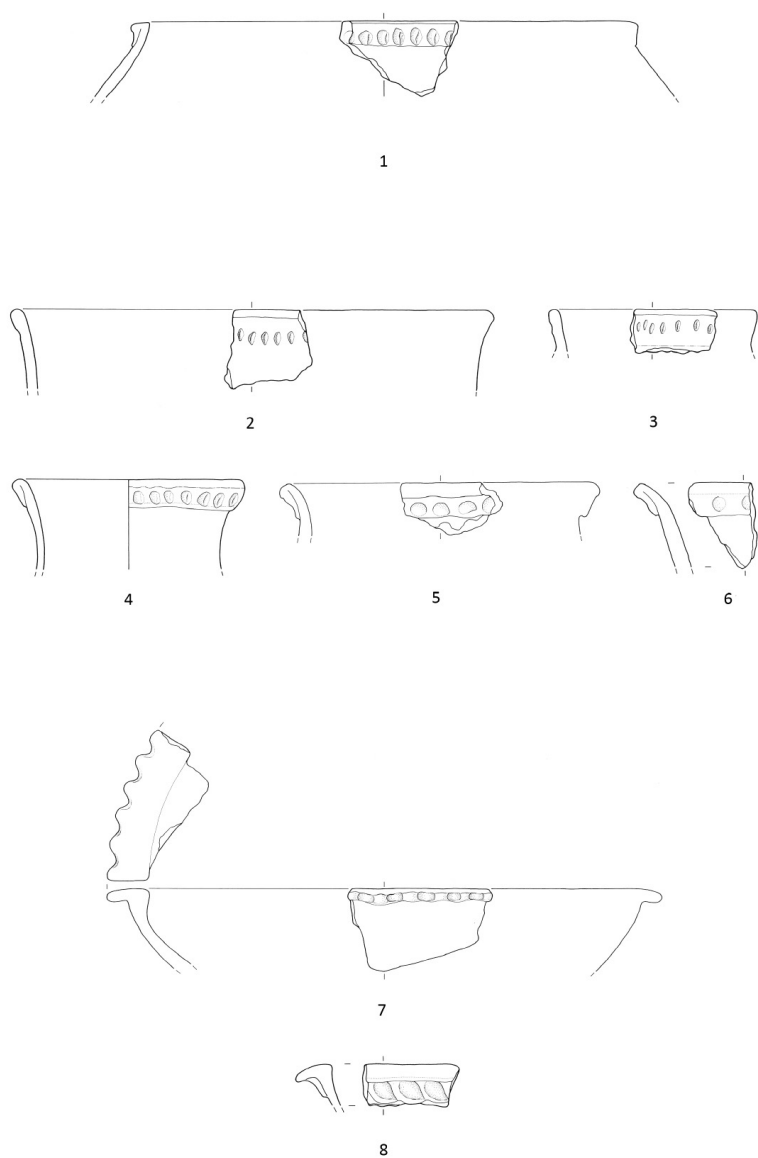
4 Odl. ustja in ostenja lonca, izdelanega iz drobnozrnate lončarske mase. Na zunanjo stran zavihano in prilepljeno odebeljeno ustje je okrašeno z nizom vtisov prsta in nohta. Gladki notranja in zunanja površina sta rjave barve. Pr. ustja 12,2 cm, ohr. viš. 5,3 cm. (BR 9)

5 Odl. ustja in ostenja lonca, izdelanega iz drobnozrnate lončarske mase. Na zunanjo stran zavihano in prilepljeno odebeljeno ustje je okrašeno z nizom vtisov prsta. Gladka notranja površina je črne barve, gladka zunanja pa svetlo sive in črne barve. Pr. ustja 17,6 cm, ohr. viš. 3,1 cm. (BR II/11)

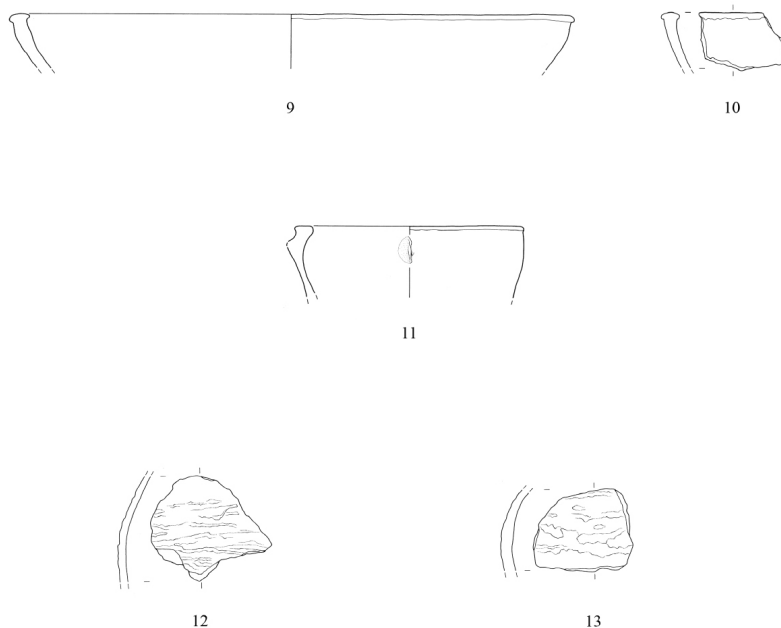
6 Odl. ustja in ostenja lonca, izdelanega iz grobnozrnate lončarske mase. Na zunanjo stran zavihano in prilepljeno odebeljeno ustje je okrašeno z nizom vtisov prsta. Gladka notranja površina je temno sive barve, zunanja površina je poškodovana ter lisaste oranžne in svetlo sive barve. Vel. 3,9 x 5,1 cm. (BR 45)

7 Odl. ustja in ostenja sklede, izdelane iz fino-zrnate lončarske mase. Vodoravno podaljšano, široko ustje je na samem robu preoblikovano s prsti. Površina je ohranjena v sledovih. Hrapava notranja površina je rjave barve, hrapava zunanja pa lisaste temno rjave barve. Pr. ustja 28,0 cm, ohr. viš. 4,9 cm. (BR 4)

8 Odl. ustja sklede, izdelane iz fino-zrnate lončarske mase. Vodoravno podaljšano, široko ustje je zapognjeno in prilepljeno na zunanjo stran in preoblikovano s prsti. Gladka notranja ter hrapava zunanja površina sta temno rjave barve. Vel. 5,7 x 2,6 cm. (BR 20)

Sl. 3
BRATONCI – površinske najdbe, M 1:5

Sl. 4

BRATONCI – površinske najdbe, M 1:5

9 Odl. ustja in ostenja sklede, izdelane iz drobnozrnate lončarske mase. Ustje je ravno odrezano in odebeljeno. Gladka notranja površina je temno rjave barve, zunanja pa lisaste rjave barve. Pr. ustja 32,8 cm, ohr. viš. 3,4 cm. (BR 22)

10 Odl. ustja in ostenja sklede, izdelane iz drobnozrnate lončarske mase. Ustje je ravno odrezano in odebeljeno. Gladki notranja in zunanja površina sta temno rjave barve. Vel. 5,3 x 3,6 cm. (BR II/24)

11 Odl. ustja in ostenja sklede, izdelane iz drobnozrnate lončarske mase. Ustje je ravno odrezano in odebeljeno. Tik pod ustjem so ostanki bradavice. Gladki notranja in zunanja površina sta črne barve. Pr. ustja 12,2 cm, ohr. viš. 4,5 cm. (BR 14)

12 Odl. ostenja posode, izdelane iz drobnozrnate lončarske mase. Na zunanji strani je okrašena z barbotinom. Gladka notranja površina je temno sive, zunanja pa svetlo rjave barve. Vel. 6,6 x 7,3 cm. (BR 109)

13 Odl. ostenja posode, izdelane iz drobnozrnate lončarske mase. Na zunanji strani je okrašena z barbotinom. Gladka notranja površina je temno sive, zunanja pa svetlo rjave barve. Vel. 5,1 x 6,3 cm. (BR 110).

HORIZONT SOMOGYVÁR–VINKOVCI

István Bóna je v 60. letih prejšnjega stoletja skupino značilnega gradiva iz bronaste dobe na Madžarskem opredelil kot skupino Somogyvár (1965), medtem ko je podobno gradivo iz Posavine Stojan Dimitrijević opredelil kot skupino Vinkovci (1966).

Povezavo med obema skupinama je postavil István Ecsedy (1978), ki je pokazal, da so najdbe obeh skupin med seboj primerljive, ter horizont poimenoval Somogyvár–Vinkovci.

Nekateri raziskovalci zagovarjajo tezo, da je skupina Somogyvár–Vinkovci naslednica pozne vučedolske kulture oz. da sta bili vsaj delno sočasni. Kronološki odnos med omenjenima skupinama, kot tudi odnos skupine Somogyvár–Vinkovci do cele vrste starejših, sočasnih ali poznejših kulturnih skupin, še ni povsem razjasnjen (za zgodovino raziskav, različne interpretacije glej Bondár 1995; 2001).

Somogyvár–Vinkovci je kulturni horizont, ki je uvrščen v zgodnjo bronasto dobo oz. na prehod eneolitika v bronasto dobo in je bil razširjen po vsej Panonski nižini (Sl. 2 – Garašanin 1983; Kalicz–Schreiber 1989; Bondár 1995; 2001).

Z radiokarbonsko metodo datiranja so najdišča kulture Somogyvár–Vinkovci uvrščena v absolutnih datumih v čas od ok. 2600 do ok. 2100 pr. n. št. (npr. Forenbaher 1993, 247; Velušček, Čufar 2003, 128, 133–134; Kalafatić 2006, 24: Tablica A; Šavel 2005, 81; 2006, 141).

Do sedaj je znanih več kot sto najdišč te kulture, ki se razprostirajo od vzhodnih obronkov Alp do Srema v Srbiji ter Budimpešte na vzhodu, na jugozahodu pa segajo vse do Ljubljanskega barja (Sl. 2). Kljub velikemu številu najdišč, pripisanih temu kulturnemu horizontu, so bila le redka med njimi sistematično izkopana in objavljena. Še več – večina jih je opredeljenih le na osnovi površinsko zbranega gradiva (Bondár 1995).

V Prekmurju najdišča horizonta Somogyvár-Vinkovci do pred desetletjem niso bila poznana, šele v okviru projekta izgradnje avtoceste je bila odkrita in delno raziskana naselbina tega horizonta Za Raščico (Šavel 2003, 74–75) v bližini naselja Krog. Prazgodovinska naselbina je od Bratoncev oddaljena le nekaj kilometrov in tako primerno izhodišče za ustrezne primerjave.

Med značilnimi oblikami posodja horizonta Somogyvár-Vinkovci so valjaste posode, lonci z odebeljenim ustjem in barbotinom na ostenju, vrči s trakastim ročajem, sklede z ročaji in manjše sklede ter skodele na nizki (križni) nogi in z vrezanim ravnolinijским okrasom na zunanji in notranji strani.¹

Tipološki zbir najdb ni v celoti zastopan na vseh najdiščih, temveč nekoliko odstopa od najdišča do najdišča znotraj znanega območja razprostranjenosti tega kulturnega horizonta. Večina oblik je prisotnih tudi med gradivom Za Raščico (Sankovič 2005; Šavel 2005; 2006).

Med gradivom iz Bratoncev je znan le majhen del tipološkega zbira, ki ga najdemo predvsem na zahodnem obrobju horizonta Somogyvár-Vinkovci; pogrešamo pa značilne, z vrezi okrašene sklede na križni nogi, ki jih v večjem številu poznamo z najdišča Za Raščico (Šavel 2006, npr. Fig. 2: 4–5; 3: 1).

Ena izmed oblik v Bratoncih je posoda z odebeljenim ustjem (Sl. 3: 1, 4–6). Bistvena značilnost so na zunanjo stran zavihana in prilepljena odebeljena ustja, ki so največkrat okrašena z vtisi prstov in nohtov; najdemo pa tudi primere, ko ustje ni okrašeno. Takšna ustja so največkrat na loncih z ravnimi ali s stožčastim vratom (Sl. 3: 4–6), kar potrjujejo tudi podobni primeri na najdiščih Za Raščico, Ptuj, Nagykanizsa–Inkey kápolnán in Börzönce,² kot tudi na najdiščih Založnica, Parte in Mali Otavnik,³ ki ležijo na skrajnem jugozahodnem področju kulture Somogyvár-Vinkovci. Redkeje se takšna oblika ustja pojavlja na loncih brez vratu (Sl. 3: 1), ki so že sami po sebi manj zastopana oblika (npr. Založnica, Parte, Nagykanizsa–Inkey kápolnán⁴).

1 Bóna 1965; Dimitrijević 1966; Bondár 1995; Kulcsár 1998–1999, 118–119, Tab. 3; Šavel 2006, 140.

2 Za Raščico – Sankovič 2005, T. 4: 4; 5: 2; 10: 7; 11: 3; 12: 4; 28: 1; Šavel 2006, Sl. 4: 5; 5: 1; Ptuj – Lamut 1996, T. 6: 9; Nagykanizsa–Inkey kápolnán – Bondár 2003, 10. kép: 8; Börzönce – Bondár 1995, Pl. 130: 49, 51; 137: 106; 140: 127; 141: 140; 154: 218.

3 Založnica – Velušček, Čufar 2003, T. 1: 5, 7; 2: 1, 6; 3: 6; 9: 4; 10: 2; 11: 3; 12: 7; Parte – Harej 1974, T. V: 2, 3; 1978, T. 6: 7, 8; 7: 4; 1981–82, T. 9: 8, 14: 1–2; 1987, T. 1: 10; 4: 12; 5: 6; 6: 5–6; 9: 6; 12: 9; 13: 7–8; 15: 7–8; 18: 9, 11; Mali Otavnik – Gaspari 2008, T. 13: 6.

4 Založnica – Velušček, Čufar 2003, T. 3: 5; 6: 7; Parte – Harej 1987, T. 3: 3; Nagykanizsa–Inkey kápolnán – Bondár 2003, 9. kép: 2.

Sestavni del obravnavanega zbira so tudi tipološko primerljive posode ki nimajo odebeljenega ustja, imajo pa niz vtisov prstov ali nohtov pod ustjem (Sl. 3: 2, 3) ki jih najdemo tudi na najdiščih Za Raščico, Ptuj, Börzönce, Založnica, Parte in celo v jamskem najdišču Podmol pri Kastelcu na Krasu.⁵

Veliko loncev iz omenjenih najdišč (Za Raščico, Nagykanizsa–Inkey kápolnán, Börzönce, Založnica, Parte⁶) ima ostenje okrašeno z barbotinom. Podobno lahko predvidevamo tudi za vsaj del loncev iz Bratoncev, saj so med najdbami tudi odlomki ostenj z barbotinom (Sl. 4: 12, 13).

Poleg odlomkov loncev so med gradivom iz Bratoncev tudi odlomki ustij skled. Gre za skleda z značilno ravno odrezanim in rahlo zadebeljenim ustjem na obeh straneh (Sl. 4: 9–11), v enem primeru pa je rame okrašeno z bradavico (Sl. 4: 11). Največ primerjav dobimo prav Za Raščico, kjer imajo lahko posamezni primeri tudi vrezan okras na robu ustja, ali pa imajo na ustju držaje.⁷ Skleda primerljivih oblik najdemo v majhnem številu tudi na Založnici, Partah in Nagykanizsa–Inkey kápolnán.⁸

Posebno kategorijo predstavljata skledi s podaljšanim preoblikovanim ustjem (Sl. 3: 7, 8). Skleda z vodoravno podaljšanim in s prsti preoblikovanim robom ustja (Sl. 3: 7) je izredno podobna skledi iz Založnice,⁹ primerljiva pa je tudi tista iz najdišča Za Raščico,¹⁰ le da rob ustja ni tako izrazito podaljšan. Skleda iz Bratoncev za razliko od tiste z Založnice nima ročaja, vendar je to lahko le posledica neohranjenosti v našem primeru.

Odlomek skleda s podaljšanim robom ustja (Sl. 3: 8) je s tehnološkega vidika blizu loncem z odebeljenim ustjem. Rob podaljšanega ustja je zapognjen in prilepljen na zunanjo stran skleda in nato preoblikovan s prsti.

5 Za Raščico – Sankovič 2005, T. 13: 3, 6; Ptuj – Lamut 1996, T. 5: 2; Börzönce – Bondár 1995, Pl. 146: 176; Založnica – Velušček, Čufar 2003, T. 10: 8; 15: 8; Parte – Harej 1981–82, T. 9: 4, 18: 5; 1987, T. 5: 7; 6: 1; 8: 16; 18; 7, 14; Podmol pri Kastelcu – Turk et al. 1993, T. 10: 3; 12: 13, 25; 14: 19.

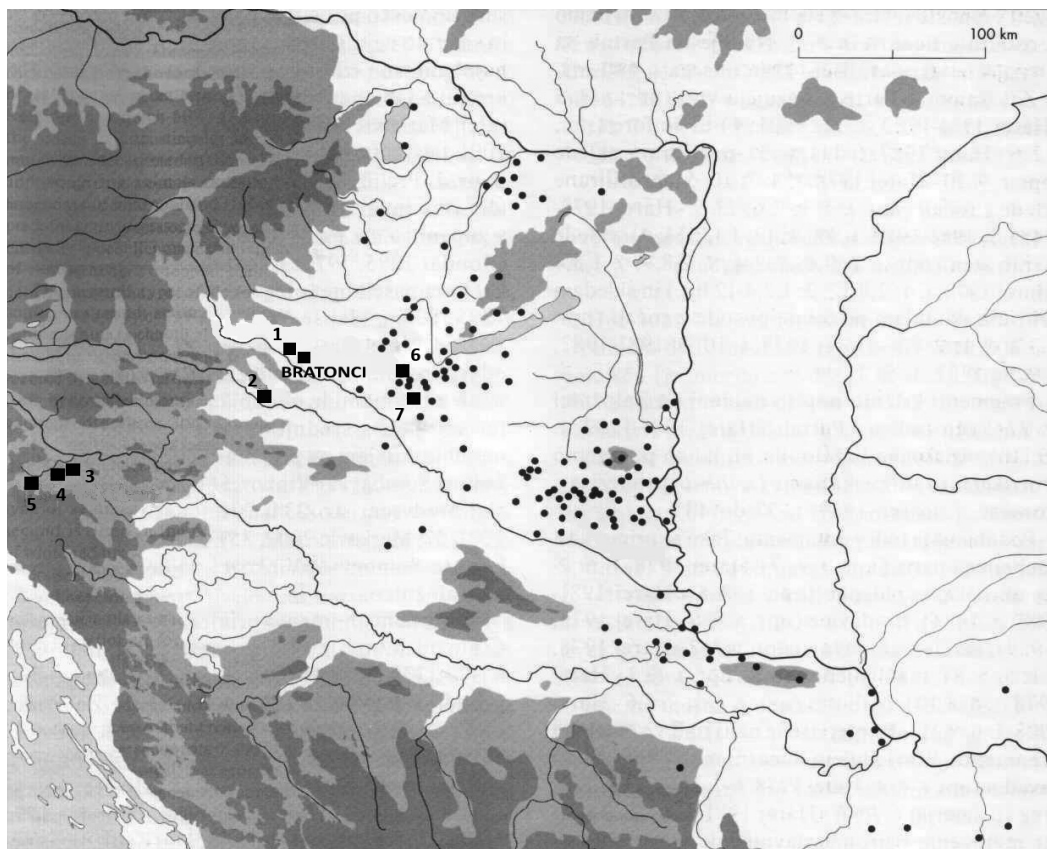
6 Za Raščico – Sankovič 2005, T. 4: 4; 6: 1, 2; 23: 3; Šavel 2006, Fig. 5: 1; Nagykanizsa–Inkey kápolnán – Bondár 2003, npr. 5. kēp: 9; 12: 6; 13: 5; Börzönce – Bondár 1995, npr. Pl. 125: 21, 22, 24; 130: 53–55; 151: 200; 156: 238; 166: 289; Založnica – Velušček, Čufar 2003, T. 1: 1; 2: 3, 6; 4: 7; 6: 6, 8; 7: 9, 10; Parte – Harej 1978, T. 6: 11; 1987, T. 16: 1, 2, 4.

7 Sankovič 2005, T. 4: 3; 8: 4; 9: 7; 10: 1, 2; 18: 2; 26: 1.

8 Založnica – Velušček, Čufar 2003, T. 9: 6; 11: 9; 13: 6; Parte – Harej 1974, T. IV: 5; 1981–82, T. 17: 5; 18: 9; 19: 4; 24: 14; 1987, T. 11: 13; 19: 1–2; Nagykanizsa–Inkey kápolnán – Bondár 2003, 15. kēp: 4.

9 Velušček, Čufar 2003, T. 17: 3.

10 Sankovič 2005, T. 11: 5.

Sl. 2: Karta razprostranjenosti najdišč kulture Somogyvár–Vinkovci. Poleg Bratoncev so s kvadratom (■) označena najdišča s primerljivim gradivom (prirejeno po: Bondár 1995, Fig. 19). 1 Za Raščico 2 Ptuj (Prešernova ulica) 6 3 Parte 4 Založnica 5 Mali Otavnik 6 Börzönce 7 Nagykanizsa – Inkey kápolnán.

Fig. 2: Map of the distribution of sites belonging to the Somogyvár–Vinkovci culture. Alongside Bratoncev the square marks the sites with comparable finds (modified after Bondár 1995, Fig. 19). 1 Za Raščico 2 Ptuj (Prešernova ulica) 6 3 Parte 4 Založnica 5 Mali Otavnik 6 Börzönce 7 Nagykanizsa – Inkey kápolnán.

SKLEP

V prispevku sva želela opozoriti na pomen arheološke lokacije in predstaviti del površinskih najdb iz Bratoncev ter jih opredeliti v času in prostoru.

Arheološko gradivo je sicer brez konteksta in zato ne omogoča podrobne tipološke in kronološke analize. Izbrano gradivo iz Bratoncev (Sl. 3, 4) sva na osnovi primerjav, oblike posod, vrste in načina izvedbe okrasa uvrstila v kulturni horizont Somogyvár–Vinkovci. Umestitev sloni na primerjalnem gradivu s sorodnih najdišč, opredeljenih v ta horizont.

Opredelitev posameznih horizontov tega prostora in časa (vučedolska kultura, kultura Makó, kultura zvončastih čaš, kultura Nagyrév ...) kot tudi opredelitev možnih odnosov med njimi je zelo otežkočena, saj so bila le redka najdišča sistematično raziskana, kaj šele objavljena; tako te opredelitve večinoma slonijo na objavi skromnega gradiva. Odgovore na veliko nejasnosti, s katerimi se srečujemo v okviru tega horizonta, bi lahko prineslo – v kombinaciji z revizijo trenutnega stanja – le najdišče z dobro stratigrafsko umeščenostjo horizonta Somogyvár–Vinkovci.

Iskanje primerjav za gradivo iz Bratoncev je pokazalo precej zanimivo sliko razprostranjenosti. Najustreznejše primerjave, npr. za posode z odebeljenim, nazaj zavihanim in prilepljenim ustjem, ki je okrašeno z vtisi, posode z nizom vtisov pod ustjem in sklede z ravno odrezanim in rahlo odebeljenim ustjem, najdemo na območju Pomurja, Podravja in Ljubljanske kotline (Sl. 2). Pojavljajo se v kontekstih z značilnim tipološkim zbirom, opredeljenim kot Somogyvár–Vinkovci. Vzhodno od tega območja poznamo podobne kontekste le še na najdiščih Nagykanizsa–Inkey kápolnán in Börzönce. Zanimivo pa je tudi, da zaenkrat na drugih najdiščih tega kulturnega horizonta ne poznamo primerljivih tipoloških oblik (Bondár 1995 z navedeno literaturo).

Na drugi strani pa najdemo posode z odebeljenim ustjem z vtisi prstov/nohtov in posode z nizom podobnih vtisov pod ustjem tudi v osrednji Madžarski, predvsem okrog Budimpešte, v kontekstih pozno eneolitske badenske kulture¹¹ in posode z odebeljenimi ustji ter sklede z ravno odrezanim ustjem v kontekstu kulture Nagyrév,¹² ki jo uvrščajo v zgodnjo bronasto dobo.

Karta razprostranjenosti horizonta Somogyvár–Vinkovci kaže na štiri glavne zgostitve poselitve. Ob tem se poraja vprašanje,

¹¹ Bondár 1996, 6., 7. kép; Endrődi 1997, npr. 16. kép: 1–6; 18.: 1–4; 22.: 1, 3; 25.: 2; 27.: 2–4; 39.: 2–4; 40.: 1–3; 1998, 4. kép: 1; 8.: 9, 11; 9: 1–2; 12.: 1–2.

¹² Ecsedy 1988, 1. kép: 1, 3; 3.: 15; 7.: 1.

v kolikšni meri se skupine najdišč med seboj ločijo tudi na ravni razlik v samem gradivu. Gradivo, ki ga imava, ne dopušča razreševanja tega vprašanja, bežen pregled primerljivega gradiva z najdišč opredeljenih v ta horizont (Sl. 2) pa nakazuje, da bi bila omenjena kombinacija najdb, kot smo jo predstavili zgoraj, lahko značilna le za zahodni rob razprostranjenosti kulturnega horizonta Somogyvár–Vinkovci.

LITERATURA

- BÓNA, I. 1965, The peoples of southern origin of the Early Bronze Age in Hungary I–II. – *Alba Regia* 4–5, 17–63.
- BONDÁR, M. 1995, Early Bronze age settlement patterns in South–west Transdanubija. – *Antaeus* 22, 197–269.
- BONDÁR, M. 1996, Késő rézkor. – V: Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis–Balaton területén 1979–1992 (Bánffy, E., Bondár, M., M. Virág Zs.) 1996, 34–35.
- BONDÁR, M. 2001, Adatok a Délnyugat–Dunántúl kora bronzkori kutatási problémáihoz. – *Zalai múzeum* 10, 67–79.
- BONDÁR, M. 2003, Kora bronzkori telep Nagykanizsa – Inkey kápolnán. – *Zalai múzeum* 12, 49–77.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1966, Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog muzeja od 1957. do 1965. godine. – *Acta musei Cibalensis* 1.
- ECSEDY, I. 1978, Adatok a Somogyvár–Vinkovci kultúra Kérdéséhez. – *Jan. Pann. Múz. Évk.* 22, 185–194.
- ECSEDY, I. 1988, Ásatások Szigetcsép – Tangazdaság lelőhelyen II. A korabronz-kori település leletei. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 1988, 5–18.
- ENDRŐDI, A. 1997, A késő rézkori bádeni kultúra Budapest, Andor utcai telepanyaga a kulturális kapcsolatok tükrében. – *Budapest régiségei XXXI*, 121–175.
- ENDRŐDI, A. 1998, Késő rézkori leletek Óbudáról. – *Budapest régiségei XXXII*, 105–122.
- FORENBAHER, S. 1993, Radiokarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age. – *Antiquity* 67, 218–220, 235–256.
- GARAŠANIN, M. 1983, Vinkovačka grupa. – V: *Praist. jug. zem.* 4, 471–475.
- GASPARI, A. 2008, Bronastodobno kolišče Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju. – *Arh. vest.* 59, 57–89.
- HAREJ, Z. 1974, Poročilo o površinskih najdbah na kolišču ob Partovskem kanalu I pri Igu. – *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 3, 76–90.
- HAREJ, Z. 1978, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju. – *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 6, 61–94.
- HAREJ, Z. 1981–1982, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju – raziskovanja 1978. in 1979. leta. – *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 9–10, 31–99.

- HAREJ, Z. 1987, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju – raziskovanja leta 1981. – *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 15, 141–193.
- KALAFATIĆ, H. 2006, Žarni grob vinkovačke kulture s lokaliteta Vinkovci–Duga ulica 40. – *Pril. Inst. arheol. Zagrebu* 23/2006, 17–28.
- KALICZ-SCHREIBER R. 1989, Die älteste Bronzezeit in Nordwestungarn und ihre Beziehungen. – *Praehistorica* 15, 249–259.
- KULCSÁR, G. 1998–1999, The Early Bronze Age Internally Decorated Bowls from the Transdanubia. – *Savaria* 24/3, 132–139.
- LAMUT, B. 1996, Zgodnje bronastodobno najdišče: Ptuj – Prešernova ulica 6. – *Ptujski zbornik* VI/1, 15–48.
- SANKOVIČ, S. 2005, *Za Raščico pri Murski Soboti – objekt iz zgodnje bronaste dobe.* – Diplomski naloga. Neobjavljeno.
- SEVER, B. 1996, Ravensko. – V: *Enciklopedija Slovenije* 10 (Pt – Savn). Ljubljana.
- ŠAVEL, I. 1991, *Arheološka topografija Slovenije. Topografsko področje XX (Prekmurje).*
- ŠAVEL, I. 2003, *Za Raščico. – V: Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije (vodnik po najdiščih).*
- ŠAVEL, I. 2005, Najdišče za Raščico pri Krogu – naselbina kulture Somogyvár–Vinkovci. – *Zbornik soboškega muzeja* 8, 39–84.
- ŠAVEL, I. 2006, The Excavation Site »Behind Raščica near Krog« – the Settlement of the Somogyvár-Vinkovci Culture. – *Zalai múzeum* 15, 135–148.
- TOPOGRAFSKA KARTA SLOVENIJE, M 1 : 100 000. Geodetski zavod Slovenije 2005. Ljubljana.
- TURK, I. *et al.* 1993, Podmol pri Kastelcu – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu. – *Arh. vest.* 44, 45–96.
- VELUŠČEK, A., ČUFAR, K. 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju – naselbina kulture Somogyvár–Vinkovci. – *Arh. vest.* 54, 123–158.
- VERBIČ, T. 2000, *Geološka spremljava arheoloških izkopavanj na najdišču Pod Kotom – jug v letu 2000.* – Ljubljana (neobjavljeno poročilo).

MITJA GUŠTIN, MONIKA ZORKO

BRATONCI IN PREKMURJE
ON THE PERIPHERY OF THE SOMOGYVÁR-VINKOVCI
CULTURAL HORIZON

In the last decade the area south of Bratonci and north of the nearby stream Dobel revealed a considerable amount of archaeological material, mostly pottery. Archaeological finds became visible through agricultural land use and they were noticed and collected by a local man, S. Cafuta. Prior to these finds there was no existing knowledge of an archaeological location in this area. Although we can attribute these finds to almost all periods from Prehistory to modern times, the bulk of it belongs to Prehistory, especially the Bronze Age. In this article we present only a small selection of the material we identified as belonging to the Somogyvár-Vinkovci cultural horizon (Early Bronze Age).

Since the material from Bratonci has no context our study is limited. We primarily aim to point out Bratonci as a potential archaeological site and present part of the typical Somogyvár-Vinkovci finds from the gathered material. Although the Somogyvár-Vinkovci horizon was defined already in the 1960^s, there is still a lot of ambiguity and loose ends that leave us with more questions than answers. The main problem is the fact that very few of the sites defined as Somogyvár-Vinkovci have actually been systematically investigated or published. A distribution map with known Somogyvár-Vinkovci sites shows that there may be four concentration zones inside the distribution area. This raises the question whether these four zones also reflect differences in the material. A comparison of the material from Bratonci with the material from published Somogyvár-Vinkovci sites gives us an indication that the combination of finds as we have presented them in this article may well be typical for the western periphery of the Somogyvár-Vinkovci distribution area.

SAMO SANKOVIČ

ZAČETKI BRONASTE DOBE V PREKMURJU

Že velikokrat je bilo napisano, da so obsežna zaščitna izkopavanja na trasi zdaj že zgrajene pomurske avtoceste popolnoma spremenila preteklo poselitveno sliko naše pokrajine. Poprejšnje raziskave na celotnem slovenskem avtocestnem križu so pokazale, da so bile poplavne ravnice rek, tudi Mure, v vseh obdobjih poseljene intenzivneje, kot se je predvidevalo.

Bronastodobna najdišča je na karti poselitve pokrajine ob Muri še pred dobrimi 10 leti označevalo samo 6 pik. 4 so predstavljale naselbine srednje/ pozne bronaste dobe, Gaborkert pri Lendavi, Hotizo in Gančane (Šavel 2004, 78–82) ter edino sistematično raziskano naselbino Oloris pri Dolnjem Lakošu (Dular et al. 2002), 2 pa naselbini s plastmi kulture žarnih grobišč, Gornjo Radgono in Križevce pri Ljutomeru, če se dotaknemo še druge strani Mure (Šavel 1994, 86–96). Nova izkopavanja, ki so s prekinitvami trajala več kot 10 let – začela so se leta 1997 na Gornjih njivah pri Dolgi vasi in končala na začetku leta 2008 z izkopavanji najdišča pred predvideno gradnjo oskrbnega centra ob Petrolovih bencinskih črpalkah na trasi avtoceste pri Murski Soboti – so, poleg bogatih ostalin iz večine preteklih obdobj človeške poselitve, pod rodovitno orno površino razkrila ostanke iz celotne bronaste dobe. Najdišča, ki večinoma še niso bila objavljena, bodo pa, upajmo, v bližnji prihodnosti, nam dajejo vpogled v naselitev pokrajine od samega začetka bronaste dobe sredi 3. tisočletja pr. n. št. vse do konca kulture žarnih grobišč v prvih stoletjih 1. tisočletja pr. n. št.

M. Guštin (2005) se je v enem prejšnjih Zbornikov soboškega muzeja že delno dotaknil problematike zgodnje bronaste dobe v

Prekmurju, v svojem prispevku v tej številki zbornika pa bi rad predstavil celotno obdobje poselitve v zgodnji bronasti dobi, ki zajema čas nekje od sredine 3. tisočletja in traja še približno prva tri stoletja 2. tisočletja pr. n. št. Do avtocestnih zaščitnih izkopavanj poselitev iz tega obdobja na tem prostoru še ni bila znana. Na novoodkritih multiperiodnih najdiščih Za Raščico, Grofovsko, Pod Kotom – jug, cesta in sever, Kotare ter Nova tabla južno od Murske Sobote in Pince na skrajnem vzhodu pokrajine, tik ob madžarski meji, so bili najdeni ostanki iz najstarejšega obdobja bronaste dobe, ki ga na tem prostoru opredelujeta dva kulturna fenomena, starejša kultura Somogyvár-Vinkovci s samega začetka bronaste dobe (najdišča Za Raščico, Grofovsko in Pince) ter mlajša kultura Kisapostag oz. po mnenju nekaterih avtorjev horizont pramenaste (t. i. litzenske) keramike (Guštin 2005), ki jo nasledi (najdišča Za Raščico, Grofovsko, Pod Kotom – jug, cesta in sever, Kotare ter Nova tabla, Sl. 1). K starejši skupini najdišč moramo prišteti tudi naključno odkrito najdišče južno od Bratoncev, predstavljeno v tem zborniku (Guštin, Zorko 2010). Na vseh najdiščih so bili odkriti naselbinski ostanki, vidni v glavnem kot v kulturno sterilne naplavinske plasti vkopane večje in manjše jame.

Naselbinske ostaline kulture Somogyvár-Vinkovci so bile na najdiščih v Pincah in na Grofovskem precej skromne. Na prvem je bilo odkritih samo nekaj jam z bogatim lončenim gradivom iz tega obdobja¹. Na drugem je bilo prazgodovinskih 15 vkopanih objektov, 11 stojk in 2 kurišči z najdbami iz poznega eneolitika in zgodnje bronaste dobe, največ lončenine pa kaže sorodnosti s kulturami z značilnim zgodnjebronastodobnim vrvičastim ornamentom na vratovih (Lazar 2006, 84; Novšak 2002, 27, in 2003, 145). Gradivo z najdišča še ni natančno obdelano, razmere pa ne čisto jasne, je pa bila najdena vsaj ena starejša jama, ki najbrž spada v kulturo Somogyvár-Vinkovci² (T. 2: 1).

Največja naselbina iz tega začetnega obdobja bronaste dobe je bila Za Raščico pri Murski Soboti (Šankovič 2005; Šavel 2003, 2005, 2006 in 2010). Odkrite so bile nadzemne stavbe, zgrajene z navpič-

1 Za podatke o najdbah z najdišča Pince se zahvaljujem B. Kermanu, muzejskemu svetovalcu Pokrajinskega muzeja Murska Sobota.

2 Za podatke se zahvaljujem M. Novšaku iz podjetja Arhej, d. o. o., ki je izkopavalo najdišče Grofovsko.

Sl. 1: Zgodnjebronastodobna najdišča v Prekmurju (1 Pod Kotom – jug, 2 Pod Kotom – cesta, 3 Pod Kotom – sever, 4 Za Raščico, 5 Kotare, 6 Nova tabla, 7 Grofovsko, 8 Bratonci in 9 Pince)

Fig. 1: Early Bronze Age sites in Prekmurje (1 Pod Kotom – jug, 2 Pod Kotom – cesta, 3 Pod Kotom – sever, 4 Za Raščico, 5 Kotare, 6 Nova tabla, 7 Grofovsko, 8 Bratonci and 9 Pince)

nimi stebri, med katerimi je bil verjetno preplet vej ometanih z glino, nekaj večjih vkopov, interpretiranih kot (pol)zemljanke, nekaj plasti z večjimi koncentracijami najdb ter šest globljih vkopov, opredeljenih kot vodni zbiralniki. Predvsem pa je bilo najdišče, ki bo v kratkem objavljeno v seriji Arheologija na avtocestah Slovenije, zelo bogato z najdbami, večinoma lončenino. V plasteh je bilo najdenih največ kroglastih in ovalnih loncev z ročaji ter brez njih, s stožčastimi, vertikalnimi in usločenimi vratovi, pogosto z ustji, zavihanimi navzven in prilepljenimi na zunanji rob ter okrašenimi z odtisi orodja ali prsta (T. 3: 2, 3). Veliko je bilo odlomkov skodel, še več skled, tudi z votlo nogo, s koničnim in kroglastim ostenjem, ki so bile okrašene z geometričnimi ornamentami na ustjih, zunanjih in notranjih straneh ostenj, narejenih večinoma z vrezi in vbodi (T. 2: 2, 5–8). Dobro so zastopani tudi tipični vrči z ročaji (T. 2: 4 in 3: 2), manj pitosi (T. 3: 6). Lončenina ima dobre primerjave na madžarskih najdiščih, Börzöncah (Bondár 1990, 77–91 in 1995, 197–269), Nagykanizsi (Kalicz-Schreiber 1991, 9–43) ter tudi odda-

ljenejši Szavi (Ecsedy 1978, 185–194; 1979, 97–136). Zelo veliko sorodnosti pa najdemo tudi z gradivom s Ptuja (Lamut 1996, 16–48) ter predvsem z najdišči Ljubljanskega barja, Založnico (Velušček, Čufar 2003, 123–158) in Partami (Harej 1974, 76–90, 1978, 61–94, 1981–1982, 31–99 in 1987, 141–183), ki sta tudi natančno dendrokronološko umeščeni.

Radiokarbonske analize oglja iz petih plasti umeščajo naselbino približno med leti 2864 in 2211 cal BC³. Sklenemo lahko, da je poselitev na območju najdišča Za Raščico trajala celotno obdobje kulture Somogyvár-Vinkovci in se je začela že v 2. četrtini 3. tisočletja pr. n. št., trajala je verjetno še celotno 3. četrtino tega tisočletja. V ta časovni okvir najbrž spadajo tudi drugi ostanki te kulture s prekmurskih najdišč, s Pinc, z Grofovskega in iz Bratoncev.

Za lončenino kulture Somogyvár-Vinkovci in drugih kultur z začetka bronaste dobe se na širšem vzhodnoalpskem in podonavskem prostoru in tudi v Prekmurju pojavi keramika, katere vodilni tip predstavlja vrč z lijakastim vratom in okrasom odtisov vrvice na njem. Pogosto se pojavlja skupaj s keramiko drugih kulturnih skupin. Poimenujejo jo različno, M. Guštin najdbe z najdišča Nova tabla najbrž upravičeno pripisuje horizontu pramenaste keramike (2005, 85–98), saj je med lončenino nekaj odlomkov posod s tipičnim pramenastim okrasom. Na najdiščih Za Raščico, Pod Kotom – cesta (Tušek 2010) in Pod Kotom – sever gre samo za posamezne najdbe lončenine, medtem ko so na najdiščih Pod Kotom – jug, Kotare, Nova tabla in Grofovsko prisotne naselbinske plasti z bogatejšimi, predvsem keramičnimi najdbami.

Na lokaciji Pod Kotom – jug je izkopaval soboški muzej. V nekdanji kotanji med dvema sipinama so bile odkrite uničene naselbinske plasti, vanjo prinesene z višjih predelov z vodo, morda pa je šlo za neposredno odlaganje deponije odpadnega materiala (Sankovič 2009, 139–140). Najdbe so poleg kosov ož-

3 SE 6 (KIA36663): 2 σ (95,4 % verjetnost) cal BC 2859–2501; T. 2: 6–8, 3: 1, 3

SE 12 (KIA37370): 2 σ (95,4 % verjetnost) cal BC 2618–2473;

SE 357 (KIA36664): 2 σ (95,4 % verjetnost) cal BC 2474–2287;

SE 371 (KIA36670): 2 σ (95,4 % verjetnost) cal BC 2864–2500;

SE 373 (KIA36665): 2 σ (95,4 % verjetnost) cal BC 2463–2211;

Omenjene analize je naredil Leibniz Labor für Altersbestimmung und Isotopenforschung univerze Christian-Albrechts iz Kiela. Potrebno je povedati, da je nekaj analiz, ki so dale drugačne rezultate, naredil tudi laboratorij Instituta Rudjer Bošković iz Zagreba. Zagrebški časovni razponi so preveliki, datacije pa večinoma mlajše. Analize iz Kiela se nam zdijo relevantnejše tudi na podlagi primerljivih datacij sorodnih najdišč.

gane gline, oglja, nekaj kosti ter kamnitega orodja vsebovale čez 7500 odlomkov lončenine iz zgodnje bronaste dobe. Oblikovno izstopajo vrči z močno izvihanim vratom, okrašenim z večinoma vodoravnimi odtisi vrvice (prisoten je tudi okras cikcak) ter v večini primerov okrašenim ročajem, izdelani iz fine gline, žgani redukcijsko, da so imeli temno sivo ali črno površino (T. 3: 5, 5: 3–6). Pogosti so tudi lonci, narejeni iz nekoliko bolj grobe mase s primesmi večjih delcev, velikokrat okrašeni z metličenjem ali glavničenjem na trupu, pa tudi z odtisi vrvice na izvihanih lijakastih vratovih (T. 4: 4, 8, 5: 1, 7, 6: 2, 3). Tipična oblika je tudi ovalen pitos s pogosto z vrstico okrašenimi ročaji na največjem obodu ostenja in okrasom glavničenja na trebuhu posode (T. 6: 4). Podobne oblike srečujemo na Novi tabli (Guštin 2005, Sl. 2–5) in Kotarah (T. 6: 5–6). Drugih oblik posod je precej manj.

Kot smo že omenili, se na najdišču Nova tabla, kjer je bilo odkritih vsaj 35 naselbinskih jam iz tega obdobja, pojavlja tudi okras pramena. Eden izmed lepših lončenih izdelkov je bil v jami PO 280 najdeni lonček z odtisi pramena v obliki valovnice in vodoravnih linij ter kratkim rebrom na prehodu vratu v rame posode (T. 4: 1)⁴. Prav zaradi tega Guštin poimenuje ta del zgodnje bronaste dobe v Prekmurju horizont pramenaste lončenine (Guštin 2005, 85–98). Pri obdelavi najdb z bližnjega najdišča Pod Kotom – jug značilnega pramenastega okraševanja na posodah nismo zasledili, prisoten je odtis zgolj ene vrvice, ki pa je odtisnjen večkrat, tako da zapolnjuje celotne višine vratov posod (T. 4: 2–8 in 5: 1–9). Lončenina se nam zdi bližja vzhodnim (madžarskim) primerjavam, oziroma tako imenovani kulturi Kisapostag (Sankovič 2009, 144–146). Tudi na najdišču Kotare⁵, kjer so bili najdene primerljive posode in je v veliki meri prisoten odtis vrvice, pramenastega okrasa ni (T. 6: 5–6). Potrebna bo podrobnejša študija kompleksnega problema pojava keramike, okrašene z odtisi vrvice, vključujoč tudi najdišča v Avstriji, na Madžarskem, Hrvaškem, Slovaškem in še kje, da bi pojasnili odnos pramenaste in keramike, opredeljene v kulturo Kisapostag, njuno prepletanje in sobivanje.

Keramika z vrvičastim okrasom predstavlja samostojno kulturo v Avstriji, na zahodnem Madžarskem in najbrž tudi na se-

4 Za podatke se zahvaljujem prof. dr. Mitji Guštinu z Inštituta za dediščino Sredozemlja Univerze na Primorskem.

5 Za podatke o najdišču Kotare se zahvaljujem B. Kermanu, muzejskemu svetovalcu Pokrajinskega muzeja Murska Sobota.

vernem Hrvaškem (Marijan 2003). Drugje je največkrat pomešana s keramiko drugih kultur, tako na primer v Slavoniji in Sremu s panonsko inkrustirano keramiko ali vatinsko skupino (Martinez 2002, 280). Očitno je, da je tudi pri nas samostojna in nasledi kulturo Somogyvár-Vinkovci. Na najdišču Pod Kotom – jug lahko samo nekaterim odlomkom lončenine pripišemo podobnost starejši kulturi Somogyvár-Vinkovci, kar pa ni presenetljivo, saj je bila prisotna na ožjem območju, sicer pa kaže keramika precej enotno podobo.

Radiokarbonske analize oglja umeščajo plasti keramike z okrasom odtisa vrvice že na konec 3. tisočletja. Na Novi tabli je najstarejša jama z »licensko« lončenino datirana med leti 2144 in 2025 cal. BC (Guštin 2005, 94), na najdišču Pod Kotom – jug med 2030 in 1892 cal. BC⁶ (plast SE 10 b – T. 4: 2–8). Keramično najbogatejša plast SE 336 (T. 5: 1–9, 6: 1–4) s tega najdišča je datirana med leti 1932 in 1755 cal. BC⁷, najmlajša datacija z Nove table pa zaobjema obdobje med leti 1744 in 1687 cal. BC⁸ (Guštin 2005, 94). Najdišči sta torej sočasni.

Zaščitna izkopavanja na pomurski avtocesti so močno prispevala k poznavanju poselitve celotne zgodnje bronaste dobe (stopnja Bd A po srednjeevropski kronologiji). Nekatera zgoraj omenjena najdišča s keramiko z vrvičastim okrasom so verjetno živela še v začetku srednje bronaste dobe (Bd B1).

Raziskave velikih površin so na nekaterih najdiščih dale samo nekaj posameznih najdb, na drugih, pri tem moramo izpostaviti predvsem prostor južno od Murske Sobote (na primer na Raščici, Kotarah, Novi tabli in Grofovskem) pa razkrila tudi večje dele naselij ali kmetij, kar je izjemnega pomena za poznavanje tega obdobja. Hkrati so odkopane plasti izvrgle tudi veliko bogatega keramičnega materiala, ki skupaj z radiokarbonskimi datumi in dobrimi primerjavami z drugimi najdišči izvrstno umeščajo poselitev tega več kot 800 let trajajočega obdobja.

6 SE 10b (KIA39660), 2σ 95,4% verjetnost;

7 SE 336 (KIA39659), 2σ 95,4 % verjetnost;

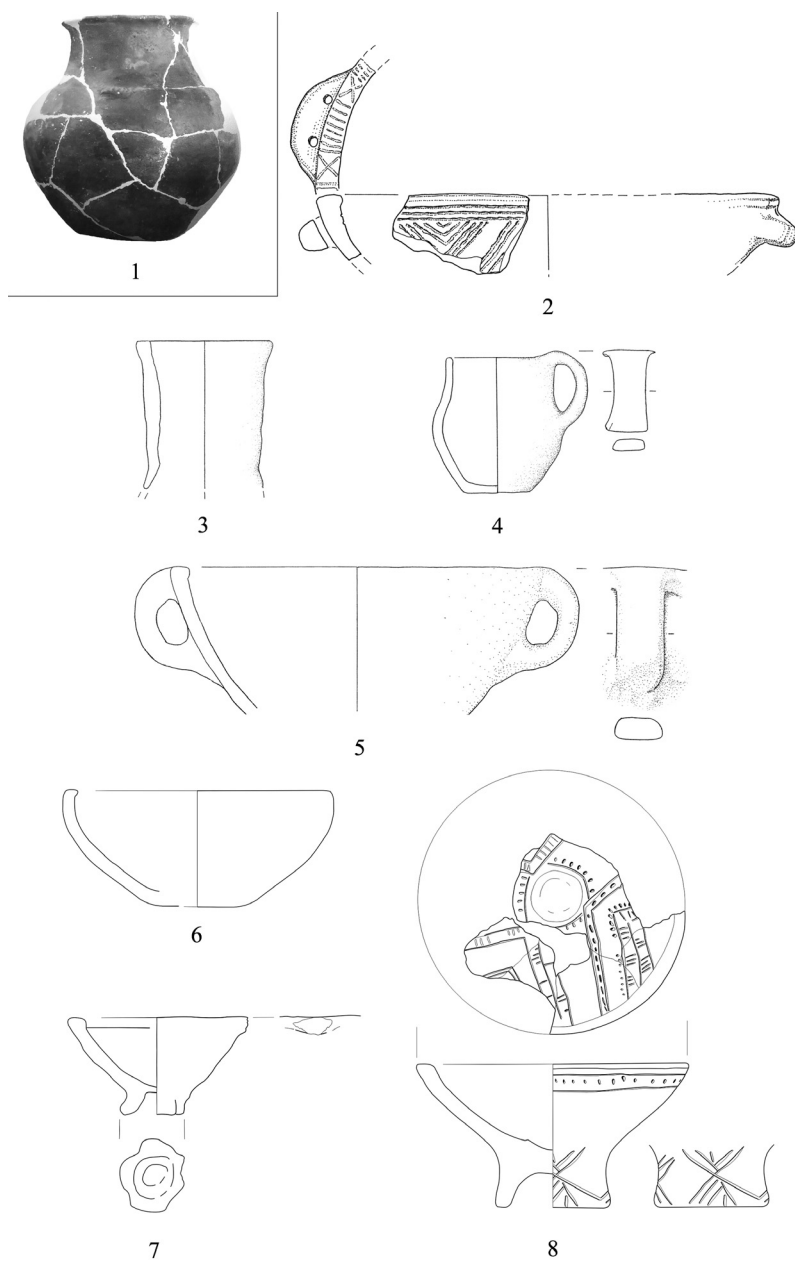
8 Za dovoljenje za objavo omenjenih rezultatov analiz z najdišča Pod Kotom – jug, ki jih je opravil Leibniz Labor für Altersbestimmung und Isotopenforschung univerze Christian-Albrechts iz Kiela, se zahvaljujem red. prof. dr. Bibi Teržan z Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

Nekaj analiz je opravil tudi Institut Rudjer Bošković iz Zagreba. Tudi v tem primeru je opaziti, da se datacije v primerjavi s tistimi laboratorija iz Kiela razlikujejo. Zagrebški so nekoliko mlajši in segajo do leta 1450 pr. n. št. (primerjaj datume z: Obelić 2009, 147). Tudi v tem primeru se nam zdijo analize laboratorija iz Kiela natančnejše in relevantnejše.

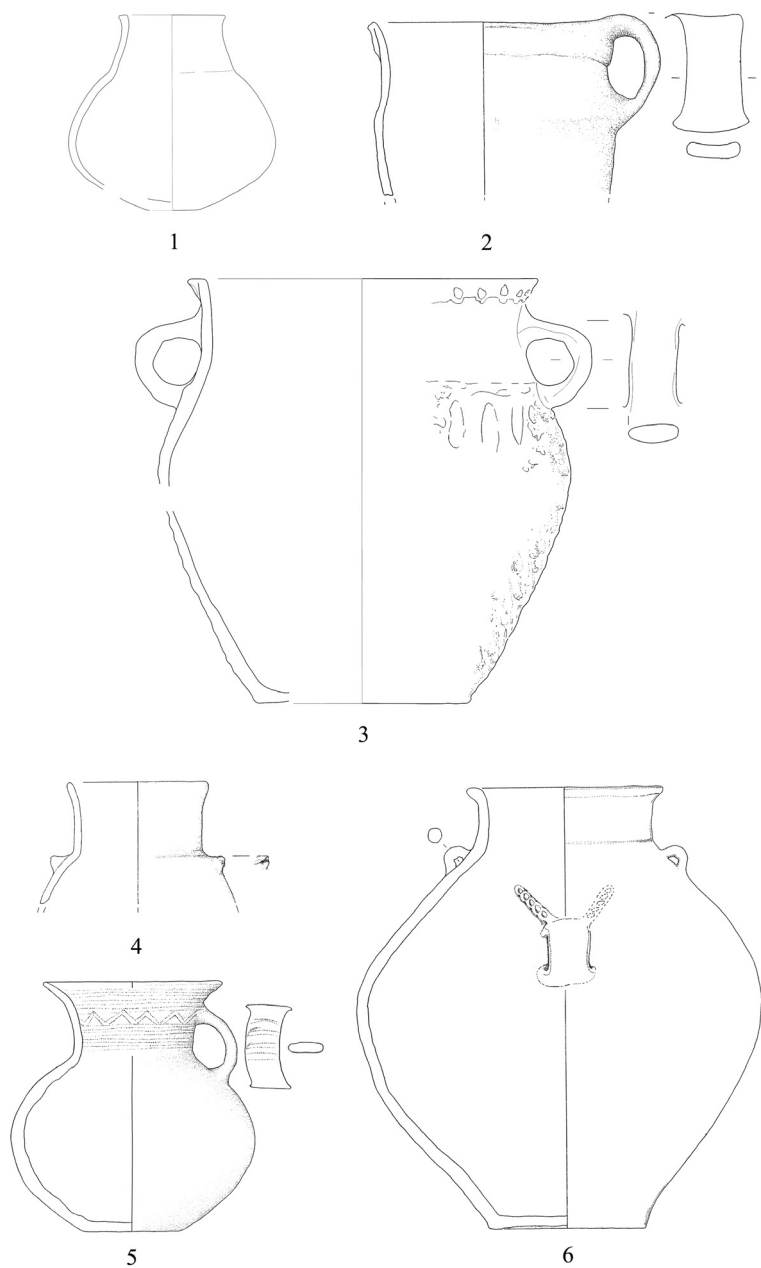
LITERATURA

- BONDÁR, M. 1990, Das frühbronzezeitliche Wagenmodel von Börzönce. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 77–91.
- BONDÁR, M. 1995, Early Bronze Age settlement patterns in south–west Transdanubia. – *Antaeus* 22, 197–269.
- DULAR, J., I. ŠAVEL in S. TECCO HVALA 2002, Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 5, Ljubljana.
- ECSEDY, I. 1978, Adatok a Somogyvár–Vinkovci kultúra Kérdéséhez. – *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 22, 185–194.
- ECSEDY, I. 1979, Die Siedlung der Somogyvár–Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien. – *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23, 97–136.
- GUŠTIN, M. 2001, Prazgodovinske najdbe z avtocestnega odseka Murska Sobota – Nova tabla. – *Arheološki vestnik* 52, 107–116.
- GUŠTIN, M. 2005, Starejša bronasta doba v Prekmurju. Horizont pramenaste (litzen) lončenine. – *Zbornik soboškega muzeja* 8, 85–98.
- GUŠTIN, M., ZORKO, M. 2010, Bratonci v Prekmurju. Na obrobju kulture Somogyvár–Vinkovci. – *Zbornik soboškega muzeja* 15, 77–89.
- HAREJ, Z. 1974, Poročilo o površinskih najdbah na kolišču ob Partovskem kanalu I pri Igu. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 3, 76–90.
- HAREJ, Z. 1978, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 6, 61–94.
- HAREJ, Z. 1981–1982, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju – raziskovanja 1978. in 1979. leta. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 9–10, 31–99.
- HAREJ, Z. 1987, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju (Raziskovanja leta 1981). – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* XV, 141–183.
- KALICZ–SCHREIBER, R. 1991, A Somogyvár–Vinkovci kultúra dél-északi irányú közvetítő szerepe a Korabronzkorban (Die Vermittlungrolle in Süd–Nord Richtung der Somogyvár–Vinkovci Kultur in der Frühen Bronzezeit). – *Budapest Régiségei* XXVIII, 9–43.
- KERMAN, B. 2003 a, Kotare. – *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije* (ur. B. Djurić, D. Prešeren), Ljubljana. 160–161.
- KERMAN, B. 2003 b, Pod Kotom – sever. – *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije* (ur. B. Djurić, D. Prešeren), Ljubljana. 213–215.
- LAMUT, B. 1996, Zgodnje bronastodobno najdišče: Ptuj – Prešernova ulica 6. – *Ptujski zbornik* VI/1, 16–48.
- LAZAR, E. 2006, Krog, Grofovsko I. – *Varstvo spomenikov* 39–40, 83–86.
- MARIJAN, B. 2003, Nalazi keramike s licenskim ukrasima u županjskom kraju. – *Opuscula Archaeologica* 27, 103–115.
- NOVŠAK, M. 2002, Zgodnjesrednjeveške najdbe z najdišča Grofovsko pri Murski Soboti. – *Zgodnji Slovani* (ur. Guštin M.), Ljubljana, 27–32.
- NOVŠAK, M. 2003, Grofovsko pri Murski Soboti 1. – *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije* (ur. B. Djurić, D. Prešeren), Ljubljana. 144–145.

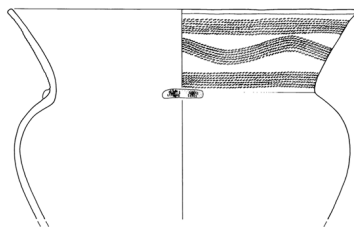
- OBELIĆ, B. 2009, Rezultati ^{14}C analiz vzorcev oglja. – Šavel, I. (ur.), Pod Kotom – jug pri Krogu. *Arheologija na avtocestah Slovenije* 7, 147.
- SANKOVIČ, S. 2005, Za Raščico pri Murski Soboti – objekt iz zgodnje bronaste dobe – Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana.
- SANKOVIČ, S. 2009, Zgodnjebronastodobne najdbe. – Šavel, I. (ur.), Pod Kotom – jug pri Krogu. *Arheologija na avtocestah Slovenije* 7, 139–146.
- SANKOVIČ, S. 2010, Najdbe. – Šavel, I. (ur.), Za Raščico pri Krogu. *Arheologija na avtocestah Slovenije* (v tisku).
- ŠAVAL, I. 2003, Za Raščico. – *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije* (ur. B. Djurić, D. Prešeren), Ljubljana 274–275.
- ŠAVAL, I. 2004, Prazgodovinske naselbine v Pomurju, Murska Sobota.
- ŠAVAL, I. 2005, Najdišče Za Raščico pri Krogu – naselbina kulture Somogyvár–Vinkovci. – *Zbornik soboškega muzeja* 8. Murska Sobota, 39–84.
- ŠAVAL, I. 2006, The Excavation Site »Behind Raščica near Krog« – the Settlement of the Somogyvár–Vinkovci Culture. – *Zalai Múzeum* 15, 135–148.
- ŠAVAL, I. (ur.) 2009, Pod Kotom – jug pri Krogu. – *Arheologija na avtocestah Slovenije* 7, Ljubljana.
- ŠAVAL, I. 2010, Za Raščico pri Krogu. – *Arheologija na avtocestah Slovenije* (v tisku).
- TUŠEK, I. 2003, Pod Kotom – cesta. – *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije* (ur. B. Djurić, D. Prešeren), Ljubljana, 208–210.
- TUŠEK, I. 2010, Arheološko najdišče Pod Kotom – cesta in provincialna rimska poselitve v Prekmurju. – *Zbornik soboškega muzeja* 15, 223–243.
- VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju – naselbina kulture Somogyvár–Vinkovci. – *Arheološki vestnik* 54, 123–158.

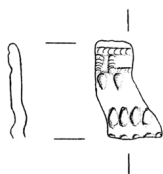
T. 2: 1 Grofovsko (Novšak 2003), 2–8 Za Raščico, SE 5 (2–3), SE 7 (4), SE 673 (5), SE 6 (6–8)
 (M: 1: 4)

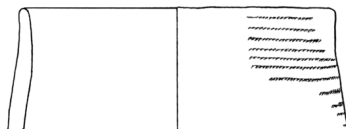
T. 3: Za Raščico SE 6 (1, 3), SE 421 (2), SE 265 (4), SE 386 (5), SE 653 (6)
(M 1: 4=2-5, 1: 8=1, 6)

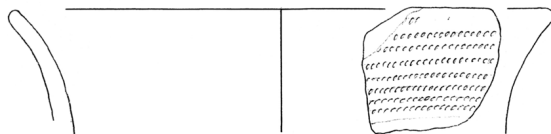
1

2

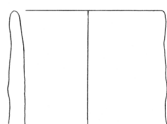
3

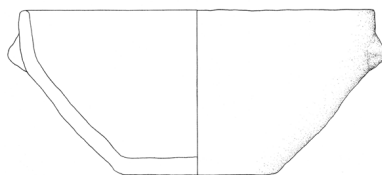
4

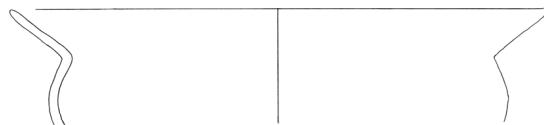
5

6

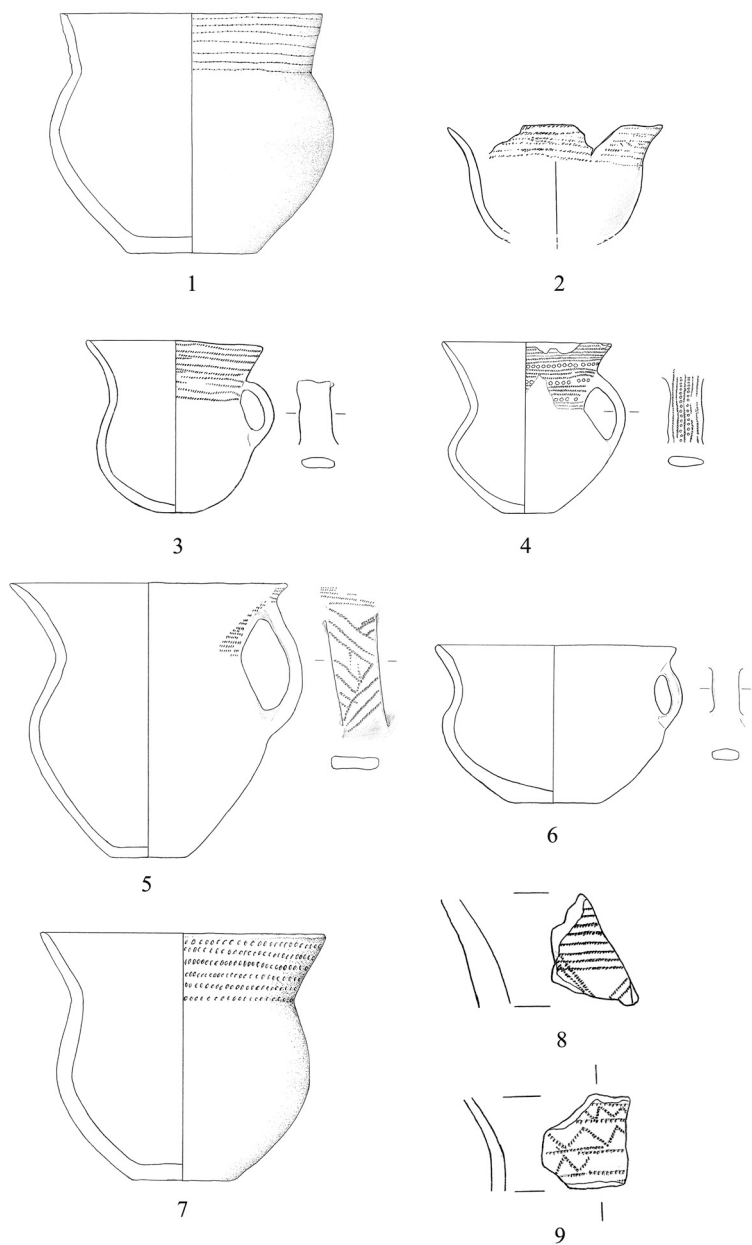

7

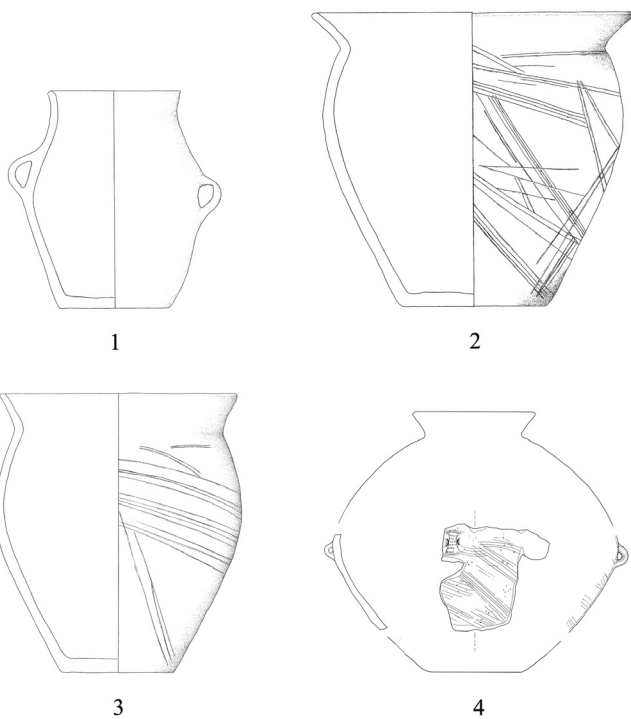

8

T. 4: 1 Nova tabla, PO 280, 2–8 Pod Kotom – jug, SE 10b (M: 2–4=1: 2, 1, 5–8=1: 4)

T. 5: Pod Kotom – jug, SE 336 (Merilo: 1: 2=8, 9, 1: 4=1-7)

T. 6: 1–4 Pod Kotom – jug, SE 336 5–6 Kotare (M: 1: 4=1–4, 5–6 ni v merilu)

SAMO SANKOVIČ

BEGINNING OF THE BRONZE AGE IN PREKMURJE

Highway excavations, carried out in the last 13 years have filled the gap in the Prehistoric time scale of the North Eastern Slovenian region of Prekmurje. Namely 9 new archaeological sites from the Early Bronze age, period from which remains have previously not been uncovered have been found. Among them 8 on the line of now newly built highway (Fig. 1).

All 8 locations have, beside the Early Bronze Age layers, yielded the remains from various periods of human existence. Early Bronze Age pottery finds can be ascribed to only two cultural phenomena: Somogyvár–Vinkovci culture from the very beginning of the Bronze Age and the succeeding Kisapostag or, in some authors' opinion, litzen ceramic culture. On locations Bratonci (Guštin, Zorko 2010) and Pince the remains from Somogyvár–Vinkovci culture were discovered, while Za Raščico, which was a large Somogyvár–Vinkovci settlement (Sankovič 2005; Šavel 2003; 2005; 2006 and 2010; examples of pottery on T. 2: 2–8 and 3), also uncovered a jug (T. 3: 5) and one fragment of a pots rim ascribed to Kisapostag culture (Sankovič 2010). Site Grofovsko has not yet been published or even precisely studied, but there are certainly remains from both above mentioned cultures (Lazar 2006, 84; Novšak 2002, 27; 2003, 145).

Za Raščico can be, on the basis of radiocarbon dates (see footnote 3) and comparisons with Slovenian, Hungarian and Croatian archaeological sites, dated to the 2nd and 3rd quarter of the 3rd millennia B.C. Above mentioned Somogyvár–Vinkovci sites can probably also be dated to this time span.

The remnants from the younger part of Early Bronze Age, with layers that held pottery ornamented with impressions of a cord on vessels' everted necks and handles are more abundant. The sites from this period are concentrated on the flood plain of river Mura southerly from Murska Sobota; Pod Kotom – jug (completely published – Šavel (ur.) 2009), Nova tabla (Guštin 2001, 107–116; 2005, 85–98), Kotare (Kerman 2003 a, 160–161) and

Grofovsko have richer settlement remains and more finds, while Za Raščico, Pod Kotom – cesta (Tušek 2003, 208–210 and here) and Pod Kotom – sever (Kerman 2003 b, 213–215) have only few pottery fragments.

Opinions about the corded ornamented pottery affiliation in Prekmurje differ. On the site Pod Kotom – jug more than 7500 pottery fragments, which in our belief show resemblance to Kisapostag culture, have been found (Sankovič 2009, 139–146). Vessels on the nearby location of Nova tabla have similar forms but some necks have undoubtedly so called “Litzen” ornament (for example T. 4:1). That is the reason why Guštin assigned the site to the litzen pottery culture (2005, 85–98). Pottery from Pod Kotom – jug and Kotare (also rich with corded ornamented vessels) lacks litzen decorations. Kisapostag or litzen ceramics, whilst somewhere appearing mixed with other cultures’ pottery, seems to be autonomous in this region, succeeding the Somogyvár–Vinkovci culture. Radiocarbon analysis of the charcoal dates the sites Pod Kotom jug (see footnote 6 and 7) and Nova tabla similarly from approximately 2100 to 1700 B.C.

As for now, we must be satisfied with the available facts about Early Bronze Age in Prekmurje. But in the future, when all archaeological sites will be published, broad and complete study of newly excavated material will be necessary.

MATIJA ČREŠNAR

POSKUS DOLOČITVE KULTURNE SKUPINE KISAPOSTAG V VZHODNI SLOVENIJI

UVOD

Številne arheološke najdbe iz časa zgodnje bronaste dobe, ki so v zadnjem desetletju predvsem pri izkopavalnih posegih ob gradnjah slovenskih avtocest ugledale luč sveta, so raziskovalce tega obdobja postavile pred težko nalogo. Gre namreč za obdobje, ki smo ga do pred nedavnim poznali le v obrisih, saj je bilo gradiva, datiranega v ta časovni horizont, predvsem v vzhodni Sloveniji, malo.¹ Za določitev problematične so se ravno zaradi pomanjkanja primerljivega gradiva izkazale tudi keramične najdbe, ki jih na Madžarskem večinoma pripisujejo kulturni skupini Kisapostag, datirani v drugo polovico Bd A1 in v začetek Bd A2 v srednjeevropskem smislu.²

Njeno izločanje se je začelo v sredini prejšnjega stoletja, ko je A. Mozsolics objavila gradivo z eponimnega grobišča Kisapostag v bližini Budimpešte. Sočasno je na obdonavskem območju pozne kulture Nagyrév izločila sorodne najdbe, med katerimi je potrebno izpostaviti predvsem lonce in vrče, okrašene z linijami odtisov navite vrvice, pogosto zapolnjene z inkrustacijo.³ Šele kasneje je bil podoben nabor najdb prepoznan v zahodni in jugovzhodni Panoniji, na območju kasnejše kulture inkrustirane keramike, kar je G. Bandija napeljalo k sklepu, da gre v resnici le za zgodnjo stopnjo slednje. Nasprotno je I. Torma obdržal prej uveljavljeno definicijo samostojne kulture in jo razdelil na dve

1 Najdišča s podobnimi najdbami so na vzhodu Slovenije poznana šele dobro desetletje, saj so še leta 1999 zgodnjo bronasto dobo prepoznali le na osnovi posameznih primerov t. i. licenske oz. pramenaste keramike iz Maribora in z Brinjeve gore, kot prvo nižinsko naselje, ki je izkazovalo takšno keramiko, pa je bila takrat ravnokar izkopana Slivnica (Pahič 1968; Gabrovce 1983; Teržan 1983, 58–60; Dular 1999, 85, 94, Sl. 2). Drugače je npr. na Ljubljanskem barju, kjer je takšno keramiko pravilno okarakterizirala že P. Korošec (1957).

2 Kiss 2002, t. 8.

3 Mozsolics 1942.

oz. tri stopnje, ki so najpogostejše, a ne vedno, v uporabi tudi v današnji literaturi.⁴

Razprava je še zmeraj odprta tudi glede njenega izvora, nje-no prvenstveno območje pa naj bi bila severozahodna Panonija. Grobim zaobljenim loncem z izvihanimi ustji in glavničastim okrasom lahko najdemo predloge v kulturi Somogyvár-Vinkovci, kjer je glavničast okras povezan predvsem z barbotinskim okrasom, in v kulturi Mako.⁵ Slednja ima morda nekoliko več neposrednih tipoloških povezav, a ne gre zanemariti številnih nedavno odkritih najdišč, kjer so naselja kulture Kisapostag brez prekinitve nasledila predhodno poselitev kulture Somogyvár-Vinkovci.⁶ Prav tako pa ne smemo prezreti vpliva sočasne mlajše stopnje kulture Nagyrév, ki je poseljevala severno in severovzhodno Panonijo in je že v svoji zgodnji fazi poznala elemente, ki so značilni tudi za kulturo Kisapostag in za nekoliko kasnejšo kulturo Hatvan.⁷ Vrči in lonci z močno izvihanim vratom, okrašeni z navito vrstico, so značilen pojav v več kulturah. Pojavijo se tako v mlajši kulturi Nagyrév kot kulturni skupini Tokod pozne kulture Hatvan, njen izvor pa naj bi iskali nekje na češko-moravsko-slovaškem območju, morda v kulturni skupini Chłopice-Veselé in s posredniško vlogo skupine Nitra.⁸

Kasneje je prišlo do njene razširitve na vzhod, o čemer pričajo grobišča, ki združujejo gradivo mlajših stopenj kultur Nagyrév, Kisapostag in zgodnje stopnje kulture Vátya, pri čemer se je slednja razvila na delu poselitvenega območja prejšnjih.⁹

V madžarski stroki velja, da je v času največje razprostranjenosti obsegala domala vso Panonijo. Pri tem pa ni dosegla najseverozahodnejših območij, ki so jih poseljevale skupnosti z ozna-

4 Torma 1972, 15–39; Bándi 1984 a, 257–258; Pri stopnji pozna Kisapostag-zgodnja inkrustirana keramika (izraz predlagata M. Honti in V. Kiss) gre za prehod med pozno kulturo Kisapostag in zgodnjo kulturo inkrustirane keramike, ki ju do sedaj ni mogoče ustrezno razločiti. Ornamenti so podobni kot pri mlajši stopnji Kisapostag, le da se pojavi tudi vrstica, navita okoli deščice, kar oblikuje širši odtis, ki je kasneje zapolnjen z inkrustacijo (Torma, 1978, 27; Kiss 2002, 479; Honti, Kiss 1996, 38).

5 Torma 1972, 35; Bándi 1984 a, 257; Tasić 1984, t. I: 5, 8; Kalicz-Schreiber 1991, 19, T. 10–11; Pasztor 1993, 56–57.

6 Kalicz 1984 a, T. XXII: 9–14; Bondar et al. 2001; Honti et al. 2002; 2004; 2007, 9–11, 34–35, 40–41 (Balatonkeresztúr-Kis-erdei-dűlő, Balatonkeresztúr-Réti-dűlő, Fonyód-Bészeny-puszt, Ordacsehi-Bugaszeg); Belényesy et al. 2007, 214–215 (Ordacsehi-Bugaszeg); Šavel et al. 2009.

7 Bándi 1984 a, 260; Kalicz 1984 b, t. LIV: 13–16; Schreiber-Kalicz 1984, t. XLIV: 7, 8, 10, L: 1, 4, 6, 8.

8 Bándi 1984 a, 257–258, 260.

9 Bándi 1984 a, 257–258; Kovács 1984, 218–219; Pasztor 1993; Schreiber-Kalicz 1984, 164 ; Szathmári 1983. Problem obdonavskega prostora je v tem, da vso gradivo izvira le iz grobišč, kjer se grobovi različnih kulturnih skupin sicer ločujejo, prihaja pa do zanimivega fenomena, ko se elementi kulture Nagyrév pogosto pojavljajo v grobovih tipa Kisapostag, obratnega vpliva pa ni zaslediti. V velikih naselbinah tipa tell je sicer potrjeno, da kultura Vátya direktno nasledí kulturo Nagyrév, vlogo nosilcev kulture Kisapostag pa bodo najverjetneje razjasnila izkopavanja in objave kakšnega izmed naselij, ki jim pripadajo omenjena »mešana« grobišča (Pasztor 1993, 52).

čevalnim elementom zvončastih čaš, prav tako pa naj njihova poselitev ne bi segala v najzahodnejši madžarski Zalsko in Železno županijo, ki mejita na vzhodno Slovenijo. Po številnih novejših izkopavanjih v sklopu gradenj avtocest na Madžarskem so se najdišča pomnožila na območjih ob Blatnem jezeru (Balaton) in Malem Blatnem jezeru (Kis Balaton). Zahodneje od doline Hohot in doline reke Krka najdb ni bilo, česar pa ne povezujejo z neraziskanostjo območja. Dodatni dokaz, da gre za neke vrste mejno regijo, naj bi bili ograjeni najdišči Vörs-Tótok dombja in Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, ki sta obdani z globokimi obrambnimi jarki, kar je v tej skupini sicer redko.¹⁰ A pri slednjih je kljub vsemu potrebno nekoliko podvomiti o podani interpretaciji kot točke obrambe, saj gre recimo pri najdišču Vörs-Tótok dombja za jarek okrogle oblike z radijem 50 m, ki ima na dobri polovici, ki je bila izkopana, kar štiri prekinitve, med katerimi meri največja v dolžino 10–12 m. Ob tem na prostoru, ki ga obdaja, ni bilo nobenih arheoloških struktur, gradivo, odkrito v zasipu jarka, pa naj bi bilo povezano z ritualno opustitvijo naselja.¹¹

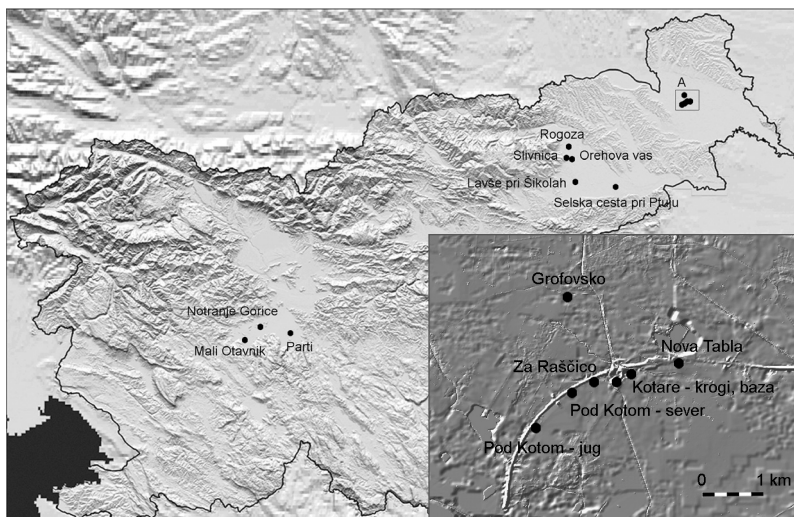
Precej drugačno sliko prinašajo nova izkopavanja predvsem v vzhodni Sloveniji (Sl. 1), ki mejo poselitve kulturne skupine Kisapostag pomikajo globoko na območje današnje Slovenije. Lokacije naselbin, ki so praviloma manjše, so v splošnem izbirali tako na višje ležečih območjih kot v nižinah, vse do sedaj odkrite naselbine na območju današnje Slovenije pa pripadajo slednjim. Če začnemo v Pomurju, zasledimo južno od Murske Sobote kar nekaj sočasnih točk poselitve. Na naselbino večjih dimenzij je po množici keramike sodeč mogoče računati na najdišču Pod Kotom – jug pri Krogu. Žal pa najdbe pripadajo večjim, delno naplavinским plastem, ob tem pa le eni jami (SE 336) in eni plasti, ki so jo izkopavalci razložili kot ruševinsko plast objekta (SE 311).¹² Naselbina je pomembna tudi zato, ker na ožjem lokalnem območju nadaljuje poselitev iz časa kulture Somogyvár-Vinkovci.¹³ Pomembno najdišče, ki je nedvomno vsaj delno živelo sočasno, je večobdobno najdišče Nova tabla. M. Guštin je v preliminarni objavi iz leta 2005 navajal 35 jama iz obdobja zgodnje bronaste

¹⁰ Bona 1995, 16; Bondar 2005, 94; Kiss 2003.

¹¹ Kiss 2003.

¹² Sankovič 2009, 139–140.

¹³ Sankovič 2005; Šavel et al. 2009.

Slika 1: Karta vseh v članku omenjenih najdišč v Sloveniji (Vir: GURS).

Figure 1: A map of all Slovenian sites mentioned in the text (Source: GURS).

dobe, ki so razporejene v medsebojni razdalji nekaj sto metrov,¹⁴ tem pa so se v letu 2007 pridružile še nove.¹⁵ Kot je natančneje predstavljeno prav tako v tem zborniku, prihajajo podobne najdbe tudi z najdišč Za Raščico, Pod Kotom – cesta, Pod Kotom – sever, Kotare in Grofovsko.¹⁶ Medtem ko prva tri premorejo le nekaj posameznih odlomkov keramike, gre pri drugih za bogatejše arheološke sedimente iz tega obdobja, ki pa doslej še niso bili natančneje objavljeni, kar onemogoča njihovo vključitev v naš pregled. Če se preselimo v Podravje, natančneje v okolico Maribora, naj omenimo Rogozo, kjer sta bili odkriti dve zgostitvi jam, Slivnico s kompleksom jam in eno ločeno jamo ter Orehovo vas, kjer gre za stavbno jamo s pripadajočim ognjiščem.¹⁷

Sorodne najdbe prihajajo tudi iz osrednje Slovenije. Če je bilo podobne lončenine na najdiščih kot so Parte in Notranje Gorice le za vzorec,¹⁸ pa so raziskave A. Gasparija v potoku Bistra pri Malem Otavniku, ki leži na skrajnem zahodnem delu Ljubljan-

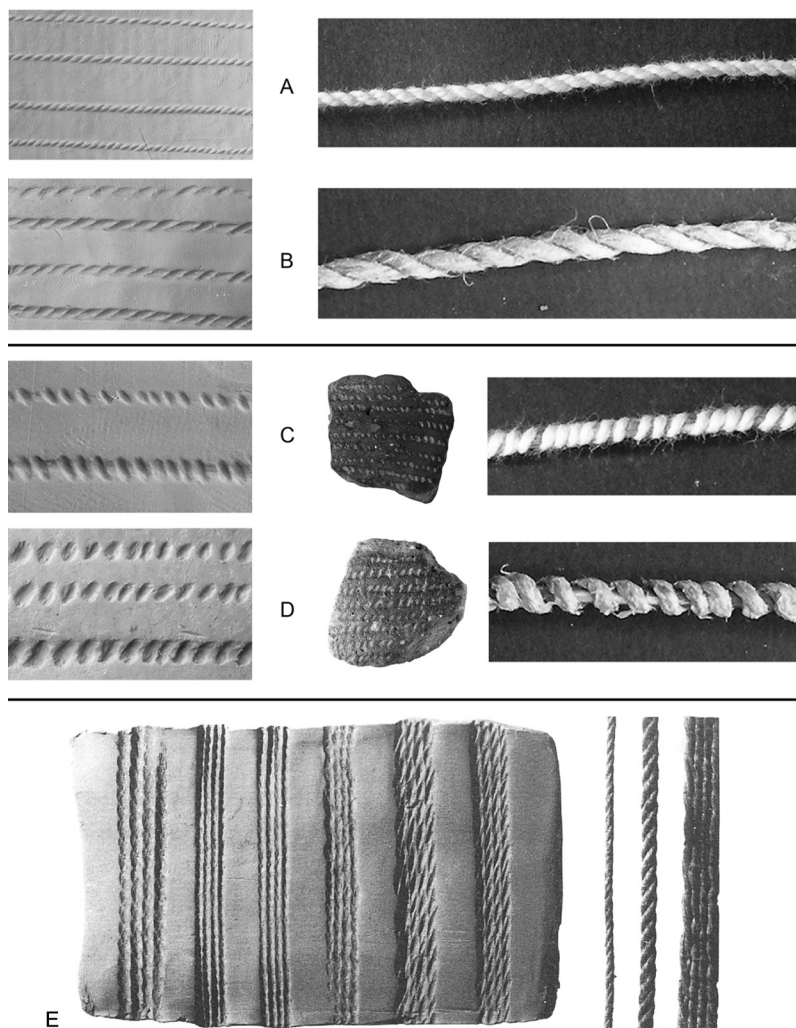
14 Guštin 2005, 91–92.

15 Prof. Mitji Guštinu in Daši Pavlovič z ZRS Univerze na Primorskem se zahvaljujem za kratko predstavitev gradiva, izkopa-nega v letu 2007.

16 Kerman 2003 a, 2003 b, Novšak 2003; Lazar 2006; Sankovič 2010; Tušek 2010.

17 Črešnar 2011; Lamut 2000; Strmčnik-Gulič, Kajzer Cafnik 2008. Za ključne informacije o najdišču Orehova vas se zahva-ljujem O. Kovaču.

18 Korošec, P. 1957, t. VI: 1–2; 1959; Harej 1986, 118–119, t. 8: 2; Parzinger 1984, 50–53, T. 4.

Slika 2: Primerjava okrasa odtisa vite (dvojne) vrvice (A, B) in navite vrvice (C, D) s primeri uporabe slednjih na Rogozi ter (E) rezultati sorodnih poskusov o tehniki krašenja pramenaste keramike (Neugebauer 1994, Abb. 77: 4).

Figure 2: Comparison of the decorations made by impressions of twisted (double) cord (A, B) and by impressions of coiled up cord (C, D), the last also with examples from Rogoza, and similar experiments on the Litzen type decoration (E) (Neugebauer 1994, Abb. 77: 4).

skega barja, razkrile ostanke domnevnega kolišča iz zgodnje bronenaste dobe s številčnim keramičnim gradivom.¹⁹

¹⁹ Gaspari 2008.

PREGLED NAJZNAČILNEJŠIH KERAMIČNIH OBLIK

Ker izhaja problematika pri določevanju lončenine predvsem iz slabšega poznavanja tehnik okraševanja, je potrebno najprej osvetliti ta vidik, saj smo z njim soočeni takoj, ko beseda nanese na kulturno skupino Kisapostag. Njen najznačilnejši element so lijakasti ali blago usločena izvihani vratovi posod, ki so okrašeni z vodoravnimi linijami odtisov navite vrvice. Za razliko od pramenastega okrasa, za izdelavo katerega se uporablja pramen enojnih ali dvojnih vrvic rotiranih okoli svoje osi oz. vitih vrvic (*Litze*),²⁰ je tukaj uporabljena vrvica navita na elastični element kot na primer vejico (*Wickelschnur*).²¹ Glavna razlika med obema tehnikama je, da navita vrvica omogoča okras, pri katerem so posamezni navoji med seboj ločeni s skoraj poljubnimi vmesnimi prostori, medtem ko pri viti vrvi te možnosti ni. Slednja prav tako ne omogoča odtisov, pri katerih bi bili posamezni navoji usmerjeni navpično, njihov naklon pa se s trdnostjo torzije le povečuje (Sl. 2).²² Dodatna nevšečnost pri analizi omenjene lončenine pa je navsezadnje lahko tudi njena objava, saj se razlikujejo tudi načini, kako je takšne vrste okras narisane, kar mnogokrat onemogoča njegovo natančno določitev.

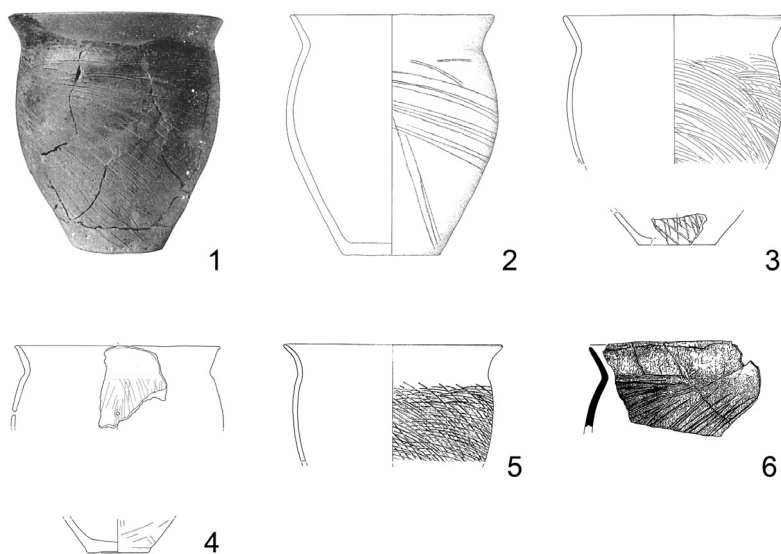
Na vseh najdiščih, kjer se pojavlja keramika, lastna skupini Kisapostag, gre predvsem za dve skupini lončenine, ki se po oblikah precej ločita; groba, ki ji pripadajo predvsem veliki lonci, in fina, ki jo zastopajo predvsem manjši lonci, sklede in vrči.

Večina odlomkov pripada grobi lončenini. Številni so kroglasti in trebušasti lonci s srednje do močno izvihanim, lijakastim ali blago usločenim vratom. Lončarska masa je drobno do grobozrnata s primesmi peska. Trupi loncev so pogosto okrašeni z odtisi glavnika različnih širin in usmeritev, ustja pa so lahko okrašena z odtisi navite vrvice (Sl. 3). Takšni so bili odkriti na Rogozi pri Mariboru, pri čemer je med tamkajšnjimi najdbami najpomembnejši lonec iz jame SE 964 (Sl. 3: 3), ki je tudi radiokarbonsko

20 K. Willvonseder je pri definiciji litzenskega oz. pramenastega okrasa navedel odtis pramena (*Litze*) oz. tkanega pasu, kar so prevzeli še nekateri (npr. Čović 1991, 20–21), kasneje pa je J.W. Neugebauer s poskusi pokazal, da gre za odtise vzporedno položenih vitih vrvic (1994, Abb. 77).

21 Za to so primerne različne nekoliko bolj upogljive vrste, sami pa smo pri poskusu za odtiskovanje uporabili brezo in bršljan.

22 Na sliki poskusnega odtiskovanja gre pri odtisih vite vrvice za bolj rahel ali močnejši odtis manj ali bolj trdno vite (tordirane) vrvice, medtem ko sta naviti vrvi odtisnjeni le z različno močjo. Med poskusom se je izkazalo, da vita vrvica v nobenem primeru ne more imeti med odtisi posameznih navojev večjih razmakov ter da se pri močnejših vitjih zgornji in spodnji robovi posameznih kolotov prirostrujejo. Za razliko ima način odtiskovanja navite vrvice mnogo več manevrskega prostora pri njegovi izvedbi, saj so lahko koluti postavljeni popolnoma navpično, po drugi strani pa tudi močno poševno, prav tako pa lahko variira tudi razdalja med posameznimi koluti navitja.

Slika 3: Primerjava loncev okrašenih z različno usmerjenimi odtisi glavnika: 1 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 12: 9), 2 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G338); 3 – Rogoza (Črešnar 2011, G760, G1231), 4 – Mali Otavnik (Gaspari 2008, t. 5: 1, 9: 3), 5 – Slivnica (Lamut 2000, t. 232: 1), 6 – Čazma-Radinac (Marković 2003, t. 4: 9).

Figure 3: Comparison of pots with unordered comb decoration: 1 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 12: 9), 2 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G338); 3 – Rogoza (Črešnar 2011, G760, G1231), 4 – Mali Otavnik (Gaspari 2008, t. 5: 1, 9: 3), 5 – Slivnica (Lamut 2000, t. 232: 1), 6 – Čazma-Radinac (Marković 2003, t. 4: 9).

datirana.²³ Podobni lonci so znani tudi na sosednjem najdišču v Slivnici (Sl. 3: 5), katerega gradivo je še v obdelavi. Gradivo izvira delno iz premešanih plasti, nekaj pa ga je bilo odkritega v kontekstih jam. Ti nam zaradi keramičnih sestavov, ki se v njih pojavljajo, omogočajo tudi določanje sočasnih oblik posod, ki so uvrščene v najzgodnejšo stopnjo naselbine, Slivnica 1 a.²⁴ Podoben lonec, katerega trup je okrašen z odtisi glavnika, njegov vrat pa z linijami odtisov navite vrvice, je bil skupaj s sorodnimi najdbami, ki prav tako še niso dokončno obdelane, odkrit tudi v bližnji Orehovi vasi, kjer najdbe pripadajo stavbni jami s pripadajočim ognjiščem.²⁵ Po preliminarni objavi sodeč je bila takšna

23 Črešnar 2011, G759, G760.

24 Lamut 2000, npr. t. 66: 1, 165: 2, 230: 1, 233: 1, 244: 1; Strmčnik-Gulič 2003, 238. Za poročilo o izkopavanju in dovoljenje za objavo posode se zahvaljujem M. Strmčnik-Gulič (CPA ZVKDS) in M. Kajzer Cafnik (ZVKDS OE Maribor).

25 Ob loncu, okrašenim z glavničastim okrasom, katerega vrat je okrašen z odtisi navite vrvice, naj bi bili v isti stratigrafski enoti odkriti tudi odlomki, ki so okrašeni s pramenastim okrasom. Ker pa konteksti in najdbe še niso dokončno obdelani, nadaljnja obravnava teh najdb ni mogoča. Za ogled gradiva se zahvaljujem M. Strmčnik-Gulič, M. Kajzer Cafnik in S. Gojkoviču.

keramika odkrita tudi v Lavšah pri Šikolah. Med najdbami so zastopani lonci, katerih trup je okrašen z glavničastim ornamentom, ustja pa so lahko podobno kot v Orehovi vasi okrašena z odtisi navite vrvice.²⁶ Odlomki glavničene lončenine, za katere ni mogoče ugotoviti oblike posod, a so njene tehnološke značilnosti nezamenljive, so bili odkriti tudi na najdišču Selska cesta na Ptuj, kjer izvirajo iz zasipa nekdanje struge.²⁷ Najbogatejše do sedaj znano najdišče s sorodnim gradivom na slovenskih tleh je bilo odkrito na lokaciji Pod Kotom – jug (Sl. 3: 2).²⁸

V osrednji Sloveniji so takšne lonce razkrila le izkopavanja na Ljubljanskem barju, natančneje v Notranjih gorica in Partih, kjer so datirani v stopnjo Ig II po P. Korošec oz. Ig b in LB VI po Parzingerju, ter nenazadnje na domnevno koliščarski naselbini pri Malem Otavniku (Sl. 3: 4).²⁹

Ob naštetih najdbah iz Slovenije smo primerjave zasledili predvsem na vzhodnoležečem območju Panonije. Te lahko najdemo v naselju Balatongyörök (Sl. 3: 1), kjer je I. Torma po stratigrafski in tipološki analizi predvidel dvostopenjsko delitev kulture Kisapostag ter jih uvrstil v njeno zgodnjo stopnjo.³⁰ Nekaj odlomkov enakih posod je bilo odkritih tudi na severnem Hrvaškem, na najdišču Čazma-Radinac (Sl. 3: 6), kjer jih Z. Marković v svoji najnovejši analizi gradiva postavlja v horizont protolicenske keramike.³¹

Odtis navite vrvice na lijakastem ali blago usločenem vratu se lahko na kroglastih oz. trebušati lonci pojavi tudi kot samostojen okras, pri tem pa lahko gre tako za posode, narejene iz zelo grobe kot tudi fine lončarske mase. Le en takšen primer je zaslediti na Slivnici (Sl. 4: 2), kjer je vrat lonca kratek in okrašen s tremi linijami odtisov, temu tipu pa bi lahko pripadalo še več odlomkov lončenine.³² Z Rogoze je znanih več odlomkov, ki po večini pripadajo grobi lončenini in le v enem primeru loncu iz

26 Lubšina Tušek 2003, 171.

27 M. Lubšina Tušek in A. Magdiču se zahvaljujem za ogled gradiva, ki so ga na različnih najdiščih odkrili sodelavci ZVKDS OE Ptuj.

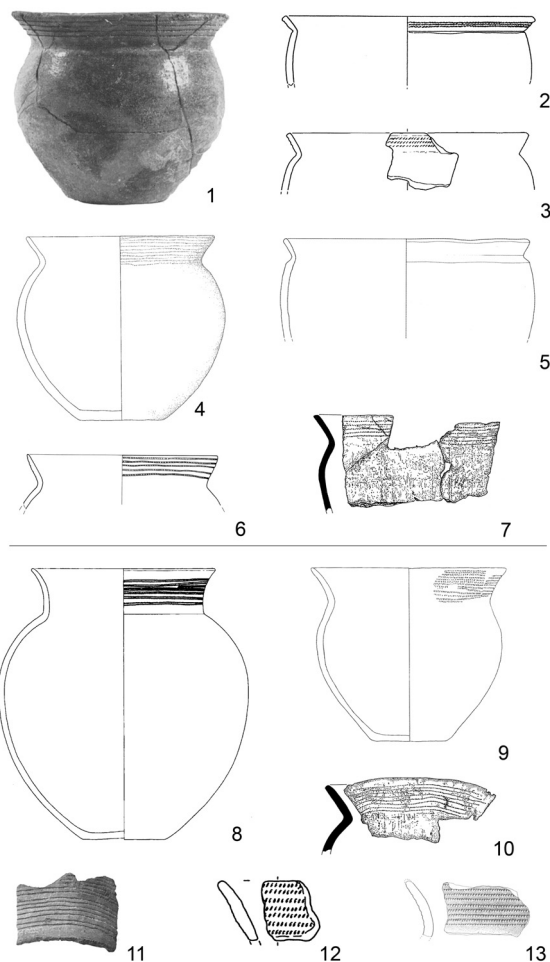
28 Sanković 2009, npr. G335–G338 itn.

29 Korošec, P. 1957, t. VI: 1–2; 1959; Harej 1986, 118–119, t. 8: 2; Parzinger 1984, 50–53, T. 4; Gaspari 2008, t. 4–6.

30 Torma 1972, Abb. 12: 1–6, 9. Gradivo z Balatongyöröka je postalo osnova za delitev kulture Kisapostag in se nanj sklicuje še dandanes.

31 Isto gradivo je avtor pred leti še uvrščal v kulturo Kisapostag (Marković 1994, 119–121), sedaj pa ga z njo le vzporeja (Marković 2003, 127, t. 4: 9, 5: 4).

32 Lamut 2000, t. 234: 1, 233: 4, 8, 10, 235: 5, 6, 248: 2, 270: 3. Okras je zaradi nepoznavanja tehnike njegovega izdelovanja risan nepregledno, a tudi avtor preliminarne analize B. Lamut govori o odtisih (ovite) vrvice.

Slika 4: Primerjava loncev okrašenih z odtisi navite vrvice z manj (1–7) oz. večlinijskimi oblikami (8–13): 1 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 13: 18), 2 – Slivnica (Lamut 2000, t. 234: 1), 3 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 2: 1), 4 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G408), 5 – Mali Otavnik (Gaspari 2008, t. 10: 3), 6 – Rogoza (Črešnar 2011, G795), 7 – Čazma-Radinac (Marković 2003, t. 4: 1), 8 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 5: 1), 9 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G330), 10 – Čazma-Radinac (Marković 2003, t. 4: 5), 11 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 8: 4), 12 – Rogoza (Črešnar 2011, G953), 13 – Grabovac pri Đakovu (Martinec 2002, t. IV: 3).

Figure 4: Comparison of pots ornamented with impressions of coiled up cord; motifs can consist of less (1–7) or more (8–13) lines: 1 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 13: 18), 2 – Slivnica (Lamut 2000, t. 234: 1), 3 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 2: 1), 4 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G408), 5 – Mali Otavnik (Gaspari 2008, t. 10: 3), 6 – Rogoza (Črešnar 2011, G795), 7 – Čazma-Radinac (Marković 2003, t. 4: 1), 8 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 5: 1), 9 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G330), 10 – Čazma-Radinac (Marković 2003, t. 4: 5), 11 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 8: 4), 12 – Rogoza (Črešnar 2011, G953), 13 – Grabovac pri Đakovu (Martinec 2002, t. IV: 3).

fine lončarske mase.³³ Slednji ima vrat okrašen s petimi vzporednimi linijami odtisov (Sl. 4: 6), z motivom torej, ki po številu linij odtisov ustreza značilnostim, lastnim predvsem zgodnji stopnji kulture Kisapostag.³⁴ Prav tako so omenjene oblike zastopane na naselbinah Pod Kotom – jug pri Krogu (Sl. 4: 4) in Nova tabla (Sl. 4: 3), na kolišču pri Igu na Ljubljanskem barju ter na najdiščih Čazma-Rađinac (Sl. 4: 7) in Balatongyörök (Sl. 4: 1), kjer imajo nekateri lonci med vratom in ramenom pritrjen trakast ročaj. Lonci z najdišča Pod Kotom – jug pri Krogu imajo za razliko od drugih praviloma okras narejen iz več vzporednih odtisnjenih linij (večlinijski okras), a so tipološke sorodnosti z drugim gradivom več kot očitne (Sl. 4: 4, 9).³⁵

Večlinijski okras, ki se tudi sicer najpogosteje pojavi prav na najdišču Pod Kotom – jug, pa je opaziti tudi drugod.³⁶ Nekaj tako okrašenih posod je bilo zabeleženih na Rogozi (Sl. 4: 12), na Novi tabli (Sl. 4: 8), v enem primeru pa srečamo soroden odlomek tudi na koliščih na Igu, kjer verjetno pripada vrču.³⁷ Nadalje so bile analogije odkrite na najdiščih Čezme-Rađinac (Sl. 4: 10), Grabrovac pri Đakovu (Sl. 4: 13), Podgorač, v jamah Vindija pri Varaždinu in Mačkove špilje nad Višnjico nedaleč od slovensko-hrvaške meje ter po en odlomek na Balatongyöröku (Sl. 4: 11) in Lánycsóku.³⁸

Veliko število primerljivih odlomkov, kot ravnokar navedeno, prihaja iz naselbine Grabrovac pri Đakovu (Sl. 4: 13). Gre za stavbno jamo, kjer je bilo ob njih tudi nekaj grobih loncev, okrašenih z glavničastim okrasom, razporejenim v navpičnih snopih (Sl. 5: 4). V tem kontekstu pa je še pomembnejši pojav sicer redkih odlomkov, že okrašenih v stilu pramenaste keramike,³⁹ in zajetne

33 Črešnar 2011, G254, G656, G711, G714, G720, G734, G795, G949, G1097.

34 Vratovi tako vrčev kot loncev, najdenih na madžarskih najdiščih, ki jih pripisujejo kulturi Kisapostag, so praviloma okrašeni s tremi do petimi linijami odtisov (Torma 1972, 34–35).

35 Korošec, P. 1957, t. I: 2; Marković 2003, t. 4: 1. 5: 1; Sanković 2009, G 330, 406, 408.

36 Sanković 2009, npr. G 252, 322, 324, 407, 428, 429.

37 Korošec, P. 1957, t. II: 1, 2; Guštin 2005, Sl. 5: 1; Črešnar 2011, G254, G656, G734, G711, G714, G720, G1097.

38 Torma 1972, T. 8: 4; Šimek 1975, t. II: 13, III: 4, 5, 8, 11; Majnarić-Pandžić 1977, 72, t. 5: 8, 6: 1, 7: 4; Ecsedy 1979, T. X: 20; Vinski-Gasparini 1983, t. LXX: 14; Martinec 2002, t. III–X; Marković 2003, t. 4: 5. Pri gradivu iz Podgorača gre lahko tudi za odtis vite dvojne niti, kar pa iz slikovnega materiala ni razvidno, prehod med tehnikama pa, predvsem ko govorimo o nekoliko debelejši vrvici, ni čisto oster.

39 Martinec 2002, T.III: 1. Ob tem odlomku so še štirje, ki bi bili lahko narejeni z odtisi vite vrvice (T.III: 2, 7 in IV: 6, 7), vendar so pri teh linije razporejene še posamezno in ne v pasu. Sicer pa je bilo v Grabrovcu že izkopana tudi keramika s »klasičnim« pramenastim okrasom v valovnicah, kar morda nakazuje tukajšnje poselitve v širšem časovnem okno, kjer bi lahko prepoznali odnose in razvoj kar treh zgodnjebronastodobnih kulturnih skupin (Pavlović, Bojčić 1981; Pavlović 1984). Po drugi strani pa je težko primerjati najdbe z različnih lokacij, saj ne gre za strnjeno poselitev oz. eno naselbino, ampak za različne točke poselitve. Da bi razvozljali neposredne odnose, tako časovne kot prostorske, bi bila potrebna podrobna študija vsega gradiva, vsake točke poselitve posebej, in nato njihova natančna primerjava.

količine južnapanonske inkrustirane keramike, ki je zabeležen tudi v Podgoraču. Kontekst je M. Martinac zaradi odsotnosti motiva valovnice, narejene v maniri pramenaste keramike, datirala v pozno stopnjo te kulture, ob tem pa spregledala, da pri okrasu nekaterih odlomkov ne gre za odtise žigov, ki oponašajo pramenast okras, temveč za grobe odtise navite vrvice, značilnost kulture Kisapostag. Prav tako je lončenina, okrašena z inkrustacijo, zgodnja, kar pomeni, da bi lahko kontekst časovno vzporejali z grobom v Balatonkaliju in drugimi sorodnimi najdbami ter ga postavili v stopnjo pozne Kisapostag –zgodnje inkrustirane keramike po S. Honti in V. Kiss, le da se v tem »prehodnem območju« sočasno pojavi tudi zgodnji pramenast okras.⁴⁰ Mnenje o prepozni dataciji omenjenega konteksta zastopa tudi Z. Marković, ki najdbe postavlja v svojo zgodnjo stopnjo (A-1) klasične licenske kulture, na moč podobne z najdišča Čazma-Radinac pa že v predhodno protolicensko stopnjo. Razlika med njima je v pojavu prvih pramenastih okrasov.⁴¹

Če se vrnemo k zgoraj omenjenim loncem, okrašenim z glavničastim okrasom v navpičnih snopih, se moramo spomniti na dognanja I. Torma, ki je te vrste okras prepoznal tudi na najdišču Balatongyörök (Sl. 5: 1) ter ga po analizah označil kot značilni element druge stopnje razvoja kulture Kisapostag.⁴² Na madžarskem je okras poznan med drugim tudi na najdišču Balatonlelle-Rádpusztá (Sl. 5: 2), pri nas pa na Novi tabli (Sl. 5: 5) ter Pod Kotom – jug (Sl. 5: 3).⁴³

Nekateri izmed odlomkov, odkriti na najdiščih Pod Kotom – jug (Sl. 5: 8) in Nova tabla (Sl. 5: 9), bi lahko pripadali tudi loncem, katerih trupi so okrašeni z glavničanjem, na največjem obodu pa imajo od 2 do 4 trakaste ali tunelaste ročaje. Podobna kombinacija je pogosta tudi na visokih zaobljenih loncih, uporabljenih često kot žare. Njihovi vratovi so ob tem okrašeni z odtisi navite vrvice v kompleksnejših motivih, prav tako poznanih z najdišča Pod Kotom – jug.⁴⁴ Značilni so med drugim

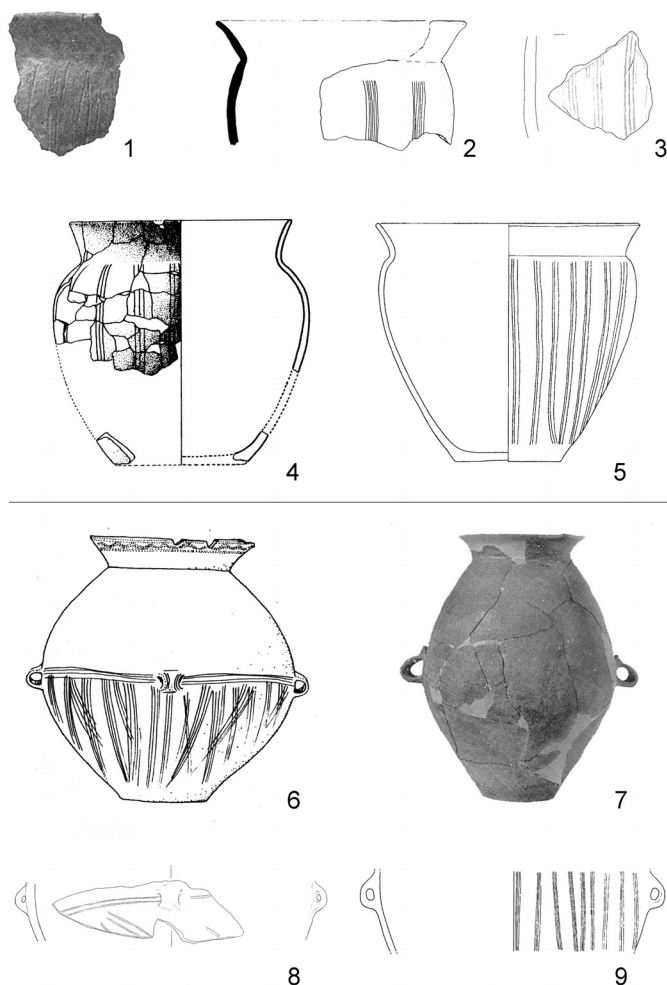
40 Torma 1978, 22,27; Honti, Kiss 1996, 38. Edina posebnost gradiva iz Grabrovca, ki ga ločuje od primerov z Rogoze, Pod Kotom – jug pri Krogu in Balatongyöröka, je njegova barva, saj ne gre za sive tone, temveč za črne tone in po besedah avtorja za izključno redukcijsko žgano posodje (Martinec 2002, 287–289, 294–296, t. III–X).

41 Marković 2003, 127–128, op. 7, t. 4: 5, 5: 3, 6: 1–2.

42 Torma 1972, 36.

43 Honti, Kiss 1996, taf. III: 7,10; Guštin 2005, Sl. 3: 4; Sanković 2009, G438.

44 Okras je bil prepoznan na odlomku manjše posode (Sanković 2009, G438).

Slika 5: Primerjava loncev okrašenih z glavničastim okrasom v navpičnih snopih (1–5) oz. na trebuhu in z ročaji na največjem obodu (6–9): 1 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 6: 31), 2 – Balatonlelle-Rádpusztá (Honti, Kiss 1996, taf. III: 10), 3 – Pod Kotom – jug (Sankovič 2009, G313), 4 – Grabrovac pri Đakovu (Martinec, t. IX: 1), 5 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 3: 4), 6 – Dunaujvaros (Marković 2003, t. 3: 1, 7 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 11: 1), 8 – Pod Kotom – jug (Sankovič 2009, G438), 9 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 4: 2).

Figure 5: Comparison of pots with comb decoration arranged in groups and oriented vertically (1–5) or restricted to the lower parts of vessels and associated with handles on the maximum circumference of the vessel (6–9): 1 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 6: 31), 2 – Balatonlelle-Rádpusztá (Honti, Kiss 1996, taf. III: 10), 3 – Pod Kotom – jug (Sankovič 2009, G313), 4 – Grabrovac pri Đakovu (Martinec, t. IX: 1), 5 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 3: 4), 6 – Dunaujvaros (Marković 2003, t. 3: 1, 7 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 11: 1), 8 – Pod Kotom – jug (Sankovič 2009, G438), 9 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 4: 2).

za naselbino Balatongyörök (Sl. 5: 7), kjer so datirani v prvo in drugo stopnjo kulture Kisapostag, ter za grobišča Dunaújvaros (Sl. 5: 6) in Ordacsehi - Csereföldöna, datiranih v drugo stopnjo taiste kulture.⁴⁵

Med najznačilnejšimi posodami, ki jih je mogoče šteti med elemente lastne skupini Kisapostag, so vrči, narejeni praviloma iz fine lončarske mase. Zanje je značilen lijakast ali blago usločen vrat, ki je okrašen z odtisi navite vrvice. Trup je lahko kroglast ali bikoničen, trakast ročaj pa povezuje vrat in rame. Največ primerkov je na Slovenskem najti na najdišču Pod Kotom – jug (Sl. 6: 3–5).⁴⁶

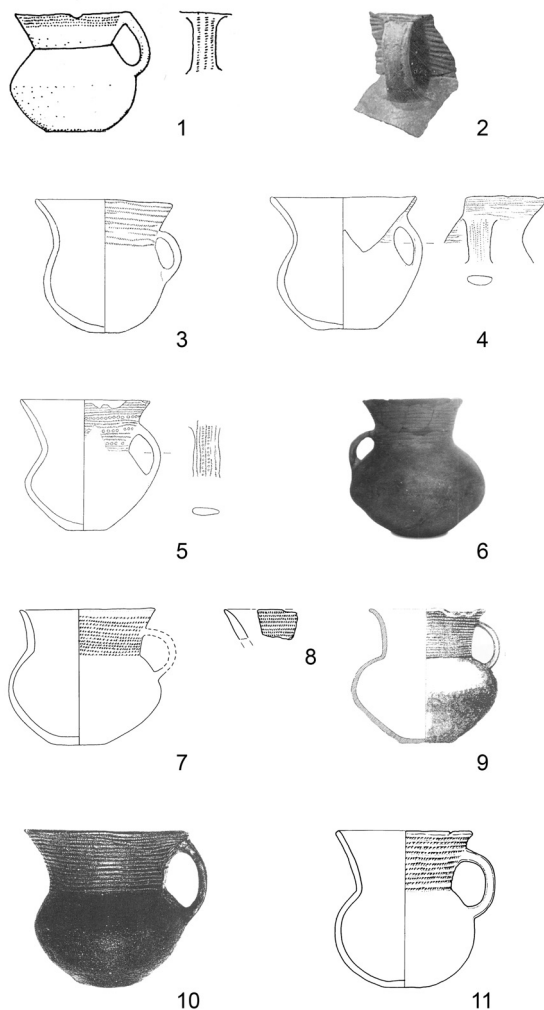
Med tistimi, ki imajo kroglast trup, naj omenimo vrč iz Maribora (Sl. 6: 11), ki je pogosto naveden kot primer pramenaste keramike in ima že nekoliko »modernejšo« kroglasto obliko, enako pa je označen tudi pred nedavnim odkrit vrč iz jame PO 29 z najdišča na Novi tabli (Sl. 6: 7). Soroden vrč prihaja tudi iz le streljaj od nje oddaljenih Kotar (Sl. 6: 6).⁴⁷ Oblika in okras sta poznana tudi na koliščih na Igu, na najdišču St. Salvator pri Brežah na avstrijskem Koroškem (Sl. 6: 10), v hrvaškem medrečju Drave in Save pa iz jame Vindija pri Varaždinu (Sl. 6: 9) ter iz naselij Čazma-Radinac in Gradac pri Pleternici.⁴⁸ Nekaj analogij je tudi na naselbinah v Balatongyöröku (Sl. 6: 2) in Ordacsehi-Bugaszegu, kjer naj bi bili motivi, ki niso izpolnjeni z inkrustacijo, značilni predvsem za zgodnjo stopnjo kulture Kisapostag, ter na grobiščih Dunaújváros in Ordacsehi-Csereföldön, ki sta datirani v drugo stopnjo. Kljub temu, da so osnovne tipološke značilnosti enake, pa je potrebno opozoriti tudi na razlike. Vrči z madžarskega območja imajo ročaje vedno pritrjene na rob ustja ali tik pod njim, žgani so oksidacijsko oz. v nekontroliranih razmerah in z izjemo redkih okrašeni le z do petimi linijami odtisov navite vrvice. Če je število slednjih večje, so te praviloma razporejene v pasove po tri do pet skupaj in/ali so prekinjeni z nizi odtisov krožcev. Nasprotno pa imajo jugovzhodnoalpski pogosto ročaj

45 Torma 1972, T. 11: 1, 2, 4; Szathmári 1983, Abb. 48: 4, 54: 10; Somogyi 2004, T. 6: 4; Sanković 2009, G 377, 438.

46 Sanković 2009, npr. G 329, 331, 362, 415; Takšnim vrčem lahko pripišemo tudi nekaj odlomkov ustij iz Rogoze pri Mariboru, vendar ohranjenost ne dopušča, da bi jih pripisali kateri izmed oblik (Črešnar 2011, G70, G252, G126, G888).

47 Pahič 1968; Gabrovec 1983, I: 4, 4 a; Dular 1999, Sl. 2: 4; Kerman 2003 a, 162: Sl. 3; Guštin 2005, Sl. 5: 2. O pripadnosti mariborskega vrča licenški keramiki je podvomil že S. Pahič (1968 a, 17, Sl. 2).

48 Majnarić-Pandžić 1976, Sl. 2: 1; Vinski Gasparini 1983, t. LXX: 3, 3a; Benkovsky-Pivovarová et al. 1987, Abb. 8; Marković 2003, Sl. 3: 1, t. 4: 7, 5: 3.

Slika 6: Primerjava vrčev okrašenih z odtisi navite vrvice: 1 – Dunaujvaros (Marković 2003, t. 3: 3), 2 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 6: 30), 3, 4, 5 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G324, G325, G327), 6 – Kotare (Kerman 2003a, 162: Sl. 3) 7 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 2: 4), 8. Rogoza (Črešnar 2011, G252), 9. Vindija (Marković 2003, Sl. 7: B3), 10. St. Salvator pri Brežah na Koroškem (Avstrija) (Benkovsky-Pivovarová et al. 1987, Abb. 8), 11 – Maribor (Dular 1999, Sl. 2: 4).

Figure 6: Comparison of jugs ornamented with impressions of coiled up cord: 1 – Dunaujvaros (Marković 2003, t. 3: 3), 2 – Balatongyörök (Torma 1972, taf. 6: 30), 3, 4, 5 – Pod Kotom – jug (Sanković 2009, G324, G325, G327), 6 – Kotare (Kerman 2003a, 162: Sl. 3) 7 – Nova tabla (Guštin 2005, Sl. 2: 4), 8. Rogoza (Črešnar 2011, G252), 9. Vindija (Marković 2003, Sl. 7: B3), 10. St. Salvator near Breže in Carinthia (Avstrija) (Benkovsky-Pivovarová et al. 1987, Abb. 8), 11 – Maribor (Dular 1999, Sl. 2: 4).

pritrjen nižje na vratu, so žgani redukcijsko in imajo ves vrat okrašen z enakomerno razporejenimi linijami.⁴⁹

Drugi, katerih trup je bikoničen, kažejo splošno vzhodnejšo usmerjenost. Tako jih od slovenskih najdišč premore le najdišče Pod Kotom – jug pri Krogu, pri čemer pa je eden izmed primerov okrašen s kombiniranim okrasom, pri katerem se nizi horizontalnih linij odtisov navite vrvice izmenjujejo z linijami odtisnjenih krožcev (Sl. 6: 5). Ta okras ima analogije na najdiščih Dunaújváros in Balatongyörök, kjer so opredeljeni v drugo stopnjo kulture Kisapostag. S tega območja izvirajo tudi vse nadaljnje primerjave temu tipu vrčev, ki prihajajo iz Balatongyöröka, Dunaújvárosa ter Ordacsehi-Cserefoldöna in Ordacsehi-Bugaszega, kjer sodijo tako v prvo kot drugo stopnjo obravnavane kulture.⁵⁰

Obe obliki vrčev se ohranita tudi kasneje, ko ju zaradi nekatere spremembe v obliki in proporcij, redukcijskem žganju in značilnem okrasu pripisujemo t. i. pramenasti keramiki, kot je predlagal že Torma.⁵¹

Ko končamo pregled izbranih keramičnih oblik, postane jasno, da imajo ob mnogih vzporednicah jugovzhodnoalpska najdišča tudi svoje posebnosti. To so najprej lonci z lijakastim ali usločenim vratom, okrašenim z več kot petimi oz. šestimi vzporednimi linijami odtisnjene navite vrvice, od katerih pa so večinoma ohranjeni le vratovi. Prepoznan je bil predvsem na najdiščih jugovzhodnoalpskega prostora in medrečja Drave in Save, medtem ko je že na območju Blatnega jezera objavljen le en primer iz Balatongyöröka.⁵² Še ožjo razprostranjenost zasledimo pri vrčih, katerih vrat je pogosto okrašen z večjim številom linij odtisov navite vrvice. Kot že omenjeno, se pojavljajo od Brež na Koroškem na severozahodu do Vindije na Hrvaškem na jugovzhodu in od Iga na zahodu do okolice Murske Sobote, kjer imajo največjo gostoto na najdišču Pod Kotom – jug pri Krogu. Le redki primeri pa so bili najdeni južneje ali vzhodneje.⁵³

49 Torma 1972, T. 6: 30, 13: 3,4; Szathmári 1983, npr. Abb. 46: 1,2; Somogyi 2004, T. 6: 3; Belényesy et al. 2007, 214, 215, Fig. 203 (Ordacsehi-Bugaszeg). Problem madžarskega gradiva so ohlapni opisi, ki ne prinašajo barve posod ali tehnike žganja, zato izhaja moja ugotovitev le iz najnovejših preliminarne objav gradiva, izkapanega na avtocestnih najdiščih.

50 Torma 1972, T. 13: 9–10; Szathmári 1983, Abb. 47: 1, 52: 1, 56: 2; Somogyi 2004, T. 10: 1; Belényesy et al. 2007, Fig. 185–186; Sanković 2009, G 327, 331.

51 npr. Marković 1994, t. 41: 7,8; Vinski Gasparini 1983, t. LXX: 1,8; Torma 1972, 26.

52 Torma 1972, t. 8: 4.

53 To so že omenjeni odlomki iz Gradca pri Pleternici (Majnarić-Pandžić 1977, Sl. 2: 1) ter domnevni madžarski primeri iz Balatongyöröka (Torma 1972, t. 6: 30) in Ordacsehi-Bugaszega (Belényesy et al. 2007, Sl. 203).

POSKUS RELATIVNE KRONOLOGIJE SLOVENSКИH NAJDIŠČ S KERAMIKO KISAPOSTAG

Poskus relativne kronološke sheme slovenskih naselbin, kot je podana tukaj in podkrepljena z nekaterimi radiokarbonskimi datumi, temelji le na objavljenem gradivu in predstavlja v tem trenutku le osnovo za nadaljnje delo.

Po analizi gradiva bi lahko najdišča Rogoza in Slivnica na Dravskem polju in zgodnejšo fazo najdišča Pod Kotom – jug pri Krogu povezali z zgodnjo stopnjo kulture Kisapostag, saj je vsem skupna groba lončenina, okrašena z glavničastim okrasom, in lonci z izvihanimi ustji, okrašenimi z odtisi navite vrvice.⁵⁴ Primer prvega (Sl. 3: 3) je bil ob fragmentu ustja odkrit v jami SE 964 na Rogozi, v kateri je bilo tudi oglje. Njegova z radiokarbonsko analizo pridobljena datacija je 2127–1904 cal BC (2σ – 95,4 %) oz. 2031–1949 cal BC (1σ – 68,2 %), približno sočasna pa je še ena datacija z Rogoze (Sl. 7: RGZ).⁵⁵ Glavničenje na trupu se pojavlja tudi na najdbah iz potoka Bistra pri Malem Otavniku, vendar je zaradi narave najdišča datacija, ki izhaja iz datirane kosti, morda nekoliko manj relevantna (2024–1772 cal BC; 2σ – 95,4 % oz. 1972–1783 cal BC; 1σ – 68,2 %) (Sl. 7: MOT). Najdbe sicer dajejo kot celota dokaj enovito sliko, po drugi strani, pa je njihov razpon precej širok, kar do neke mere onemogoča povezovanje točno določenih najdb s posamezno radiokarbonsko datacijo.⁵⁶ Najzgodnejše gradivo lahko nedvomno povezujemo s keramiko skupine Somogyvár-Vinkovci,⁵⁷ večina gradiva pa je mlajša in ga lahko vzporejamo s skupino Kisapostag. Ob tem pa je nekaj posod, ki jih lahko oblikovno povezujemo tudi s pramenasto keramiko, pa čeprav takšne oblike poznamo že prej, njihov ornament pa je ob tem narejen v maniri navite vrvice in ne z odtisom vite vrvice ali pramena.⁵⁸ Nekateri kosi keramike imajo ob tem predvsem srednjebronastodobne vzporednice.⁵⁹ Ustje, okrašeno z odtisi navite vrvice, je ob loncu, okrašenem z glavnikom, tudi

⁵⁴ S tem obdobjem lahko povezujemo tudi stopnjo Ig II.

⁵⁵ Črešnar 2011, KIA37300. V drugem primeru gre za radiokarbonsko analizo vzorca iz jame SE 1329, datirane v čas 2136–1960 cal BC (2σ – 95,4 %) oz. 2127–1980 (1σ – 68,2 %) (Sl. 7: RGZ).

⁵⁶ Na gradivu so bile narejene tri radiokarbonske datacije (Gaspari 2008, tab. 1), a le ena ustreza tukaj obravnavanemu časovnemu horizontu.

⁵⁷ Gaspari 2008, t. 13: 6.

⁵⁸ Gaspari 2008, t. 2: 3, 4, 12:1; Torma 1972, taf. 11: 5; Sanković 2009, G265.

⁵⁹ Gaspari 2008, npr. t. 11: 2.

edini razpoznavni element, ki je v zastopan v Slivnici, hkrati pa se pojavlja tudi v najstarejšem kontekstu na Novi tabli pri Murski Soboti, ki je z radiokarbonsko datacijo oglja datiran med 2144 in 2025 cal BC (KIA 21385, 2σ) (Sl. 7: NTB).⁶⁰ Ne nazadnje pa bi k tem datacijam prve stopnje lahko prišteli tudi tisto, ki izhaja iz datacije oglja iz plasti SE 10 b iz najdišča Pod Kotom – jug (2034–1884 (2σ – 95,4 %) oz. 2019–1921 (1σ – 68,2 %)) (Sl. 7: PK-J). Plast, katere stratigrafsko mesto je nekoliko zapleteno,⁶¹ a je nedvomno med najzgodnejšimi na najdišču, vsebuje med značilnimi najdbami le odlomke posod okrašenih z odtisi navite vrvice, ob njih pa naj omenimo še starejše elemente brazdastega vreza, vbodov in barbotinskega okrasa.⁶²

Rezultati radiokarbonskih analiz se dobro ujemajo z datacijami mlajše kulture Nagyrév in srednjimi vrednostmi, pridobljenimi za kulturo Hatvan. To ne preseneča, saj so tipološke sorodnosti njihovega gradiva nesporne in je zanje na podlagi relativne kronologije predviden sočasen obstoj.⁶³ Prav tako je datacija ustrezno mlajša od najbližje radiokarbonsko datirane naselbine, ki je pripisana kulturi Somogyvár-Vinkovci, Za Raščico pri Krogu.⁶⁴ V tej stopnji se izoblikuje tudi večlinijski motiv odtisov navite vrvice na vratovih loncev in vrčev, ki ga v Slivnici ne zasledimo več, je pa še prisoten na Rogozi. Najdemo ga tudi med keramiko na Novi tabli pri Murski Soboti, njegova raba pa je značilna predvsem za sledeče obdobje.

Območje severozahodne Hrvaške prav tako pozna sočasne najdbe, ki jih je Marković najprej opredelil kot del kulture Kisa-postag, kasneje pa jih je izločil in z njimi opredelil novoosnovano protolicensko fazo, ki pa jo postavlja v isti čas. Zastopa jo le naselje Čazma-Radinac, ki ga je po gradivu sodeč mogoče vzporejati z najdišči slovenske zgodnje faze, predvsem z Rogozo, saj je na obeh najti sorodne elemente.⁶⁵

60 Guštin 2005, 94. Pri analizi datacije z Nove table gre le za poskus, ki izhaja na osnovi objavljene že kalibrirane datacije, pri kateri pa ni naveden ne izhodni podatek ne postopek kalibracije.

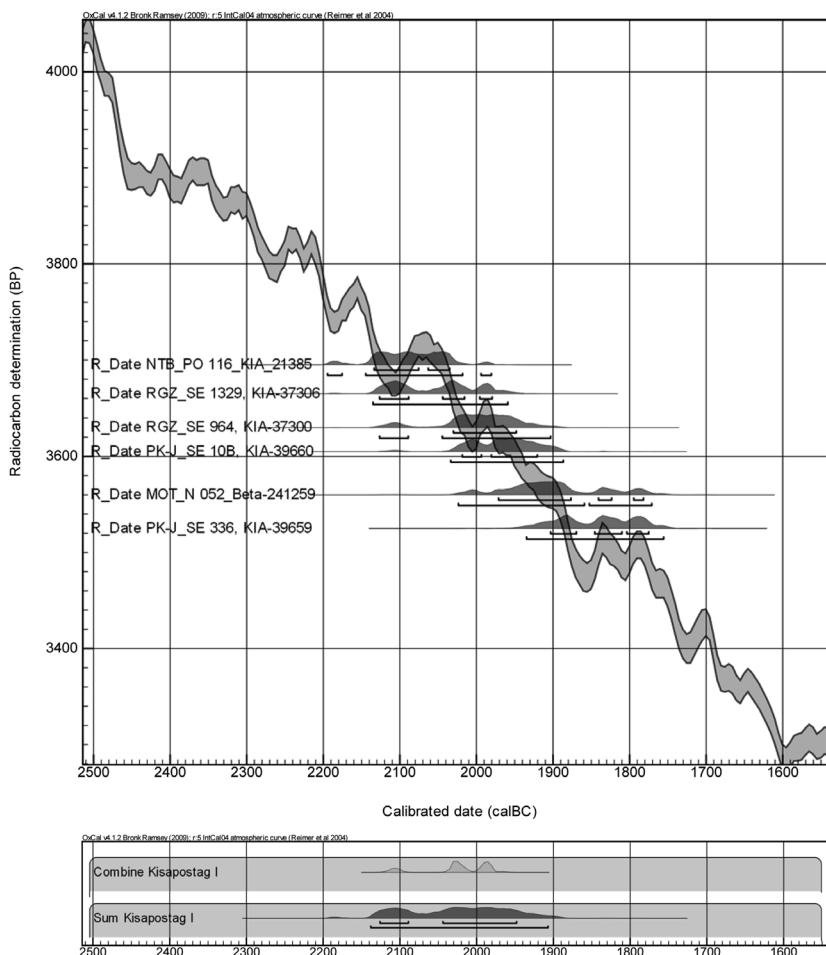
61 V opisu plasti SE 10 b piše, da leži pod SE 10 a in nad SE 10 c, vendar je iz risb profilov evidentno, da jo SE 10 c delno tudi prekriva. Kot že rečeno in tudi v primarni publikaciji večkrat poudarjeno, gre verjetno za naplavinke sedimente, pri katerih pa je stratigrafija precej zapletena (Šavel et al. 2009, Sl. 48–50; Sanković 2009, 139).

62 Sanković 2009, G241–270; Sanković 2010.

63 Bandi 1984, 258–261; Forenbaher 1993, 247–248; Novotná, Novotný 1996, 95–96; Pasztor 1993, 57; Baracs (2284–2040 cal. BC - Bln-340), Tószeg-Laposhalom (2126–1928 cal. BC - Bln-1899; 2296–2046 cal. BC - Bln-1987); Törökszentmiklós-Terehalom (2116–1930 cal. BC - Bln-1930). Žal ni označeno, kateri datumi pripadajo kateremu izmed horizontov, kar lahko le sklepamo – Raczy et al. 1994; Szathmári 1983, 18–22.

64 Sanković 2010.

65 Marković 1994; 2003.

Slika 7: Kalibracija radiokarbonskih datacij povezanih s kulturo Kisapostag na Slovenskem.
Figure 7: Calibration of radiocarbon dates associated with the Kisapostag culture in Slovenia.

Drugo stopnjo kulture Kisapostag najceloviteje predstavlja osrednji korpus najdb z najdišča Pod Kotom – jug, kjer so bili odkriti odlomki velikih loncev z glavničasto okrašenim trebuhom in ročaji na največjem obodu (Sl. 5: 8), odlomki posod, okrašenih z odtisi, zapolnjenimi z inkrustacijo, in vrčki, pri katerih so odtisi navite vrvice, kombinirani z odtisnjenimi krožci (Sl. 6: 5), prav tako pa tudi odlomki loncev, okrašenih s snopi vrezanih navpič-

nih linij (Sl. 5: 3).⁶⁶ Vsi omenjeni elementi so bili med drugim odkriti v edini odkriti jami SE 336,⁶⁷ ki je vsebovala tudi drobec oglja, radiokarbonsko datiran v čas 1935–1756 (2 σ – 95,4 %) oz. 1904–1776 (1 σ – 68,2 %) (Sl. 7: PK-J).

Lonci, okrašeni s snopi vrezanih navpičnih linij, so bili odkriti tudi na najdiščih Nova tabla pri Murski Soboti in Grabrovac pri Đakovu, ki obe poznata tudi večlinijski motiv odtisnjene navite vrvice in odtise vite (dvojne) vrvice, ki pa za Novo tablo doslej še ni bila objavljena.⁶⁸ Ob tem je z Nove table zanimiv še odlomek visokega lonca, prav tako okrašenega z navpičnimi snopi vrezov, ki ima na največjem obodu tunelasta ročaja, njegove analogije pa poznamo predvsem na najdiščih druge in tretje stopnje kulture Kisapostag.⁶⁹ Pri tem lahko v tretjo stopnjo oz. stopnjo pozne Kisapostag-zgodnje inkrustirane keramike, kot že predlagano, uvrstimo tudi kontekst iz Grabrovca pri Đakovu, ki leži v Slavoniji in je nedvomno povezan z drugim prostorom ter nastajanjem kulture južnopanonske inkrustirane keramike.⁷⁰ Veljavnost stopnje pozne Kisapostag-zgodnje inkrustirane keramike, določeno na Madžarskem, bila lahko torej razširili tudi na vzhodno Hrvaško.

Ker pa prostor razvojno ni enoten, je potrebno uvesti tudi novo poimenovanje stopnje na območju jugovzhodnih Alp, *pozni Kisapostag-zgodnja pramenasta keramika*, saj se tukaj okras tipa Kisapostag, kot lahko sklepamo tako po oblikah posod kot po značilnostih okrasa, razvije v pramenast okras. Obe območji je potrebno zaradi različnih vplivov nadalje obravnavati posebej in ju šele nato primerjati in vzporejati. Posebne pozornosti pa morajo biti deležna najdišča, kjer ob elementih kulture Kisapostag skupaj nastopata pramenasta in inkrustirana keramika.

Radiokarbonske datacije, ki so povezane z do sedaj objavljenim gradivom, žal še ne zadostujejo za natančnejšo absolutno-kronološko umestitev pojava kulture Kisapostag v Sloveniji (Sl.

⁶⁶ Sanković 2009, G327, G341, G377, G424, G438.

⁶⁷ Sanković 2009, G322–378. Gre za plast, ki je del plasti SE 10 b, lahko pa bi bila vanjo tudi vkopana, ker so bile njene meje zelo slabo vidne.

⁶⁸ Guštin 2005, 93, Sl. 3, 4; Martinec 2002, t. III–IX; Lonci tega tipa se kasneje pojavljajo tudi v kulturi inkrustirane keramike (Bandi 1984b, t. LXXIV: 3, LXXVIII: 8; Šimić 2000, 27–Sl. 1, 2, 33, 47).

⁶⁹ Dunaújváros (Szathmári 1983, npr. Abb. 57: 1); Szőlőgyörök (Honti, Kiss 1996, t. IV: 13).

⁷⁰ Martinec 2002, 294–296; Šimić 2000, 13–25. Pod vprašaj lahko torej postavimo tudi stopnjo klasične licenske keramike A-1 po Markoviću, saj ji pripisuje većinoma najdbe, ki prihajajo iz nepreverljivih kontekstov (jami Vindija in Velika pečina, Gradac-Klasje, Vučjak Feričanački), edina zanesljiva najdba, ki ji pripadajo tudi vsi predstavljeni značilni elementi, pa je Đakovo-Grabrovac (Marković 2003, 118, 128, t. 8, 9).

7). Z večjim številom datacij je podprta le njena najzgodnejša stopnja, katere trajanje je mogoče umestiti med koncem 22. stoletja pr. n. št. in poznim 20. stoletjem pr. n. št. z največjo verjetnostjo ravno na prelomu tisočletja (Sl. 7: sum, combine). Na razprostranjenost datacij vpliva potek krivulje, ki tukaj precej niha, kar je še bolj opaziti pri edini dataciji, ki jo povezujemo z drugo stopnjo kulture Kisapostag, ki sega celo v 18. stoletje pr. n. št., pa čeprav je zanjo najverjetnejša datacija na koncu 20. in v 19. stoletju (1904–1870 (23,0 %) in 1846–1811 (25,3 %), 1 σ).⁷¹

SKLEP

Z opredelitvijo novoodkritih slovenskih najdišč je torej postalo jasno, da kulture Kisapostag ne moremo označiti niti kot le *zgodnja stopnja inkrustirane keramike*, saj gre njen razvoj na jugovzhodnoalpskem območju in medrečju Drave in Save drugo pot,⁷² niti le kot *protolicenska stopnja* v razvoju pramenaste (*licenske*) keramike.⁷³ Kulturo Kisapostag bi tako tudi v Sloveniji, kot je to poznano na Madžarskem, lahko ločili na dve oz. tri stopnje. Prvi dve, ki ju gre enačiti s hrvaško protolicensko stopnjo, ter tretjo prehodno, v kateri se na najdiščih že pojavljajo prvi znaki porajajočega se elementa, okraševanja v maniri pramenaste keramike. Prepoznani večlinijski okrasni elementi, ki so značilni predvsem za omenjeno območje, potemtakem lahko predstavljajo vmesni člen med okrasom lončenine Kisapostag in pramenaste keramike. Kot dodatni argument je potrebno omeniti še neobjavljene najdbe z Nove table pri Murski Soboti, kjer so bili v isti jami odkriti odlomki fine lončenine, okrašeni s pramenastimi motivi, narejeni tako z odtisom navite vrvice kot vite (dvojne) vrvice. V tej zvezi je potrebno ponovno omeniti tudi tri globoke trebušaste sklede z Malega Otavnika, ki jih lahko tipološko povezujemo predvsem s posodami, značilnimi za kulturo pramenaste keramike, a je njihov okras še narejen z odtisi navite vrvice.⁷⁴

⁷¹ Kalibracije in druge analize radiokarbonskih datacij so narejene z orodjem OxCal 4.1, dostopnim na <http://c14.arch.ox.ac.uk/embed.php?File=oxcal.html>.

⁷² Bándi 1984, 257–258.

⁷³ Marković 2003.

⁷⁴ Gaspari 2008, t. 2: 3, 4, 12:1.

Opažanje o določeni diskontinuiteti izhaja iz do sedaj objavljenih podatkov, saj se nobeno od najdišč na Slovenskem, kjer je bila odkrita keramika tipa Kisapostag, neprekinjeno ne nadaljuje v stopnjo pramenaste keramike.⁷⁵ Že naslednje objave najdišč Nova tabla, Kotare in Grofovsko pa lahko to domnevo odpravijo.

LITERATURA

- BANDI, G. 1984 a, Die »Kisapostag-Problematik«. – V: Tasić, N. (ur.), *Kulture ranog bronzanog doba Karpatkog basena i severnog Balkana*. Balcano Pannonica 22, 257–266. – Beograd.
- BANDI, G. 1984 b, Die Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik. – V: Tasić, N. (ur.), *Kulture ranog bronzanog doba Karpatkog basena i severnog Balkana*. Balcano Pannonica 22, 267–281. – Beograd.
- BELÉNYESY, K., S. HONTI, V. KISS 2007, *Gördülő idő. Régészeti feltárástól az M7-es autópálya Somogy megei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. – Somogy megyei múzeumok igazgatósága. – Kaposvár.
- BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Z., J. GÖMÖRI, K. KAUS 1987, Grabfunde der Kultur mit Litzenkeramik in Ostösterreich und in Westungarn. – *Archaeologia Austriaca* 71, 19–27.
- BÓNA, I. 1994, Les cultures des tells de l'Age du Bronze en Hongrie. – V: *Le bel Age du Bronze en Hongrie*, 9–40. – Budapest.
- BONDÁR, M., S. HONTI, V. KISS 2001, *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999)*. – *Élőzetes jelentés I.* – Somogyi Múzeumok Közleményei. – Kaposvár.
- BONDAR, M. 2005, The Kerka valley in the Bronze Age. – *Antaeus* 28, 91–98.
- ČOVIĆ, B. 1991, *Pod kod Bugojna, naselje bronzanog i željeznog doba u centralnoj Bosni*, sv. 1: Rano bronzano doba. – Sarajevo.
- ČREŠNAR, M. 2011, *Rogoza pri Mariboru*. Arheologija na avtocestah Slovenije (v tisku). – Ljubljana.
- DULAR, J. 1999, Starejša, srednja in mlajša bronasta doba v Sloveniji – stanje raziskav in problemi. – *Arh. vest.* 50, 81–96.
- ECSEDI, I. 1979, Bronzkori leletek Lánycsókrol/Bronzezeitliche Funde aus Lánycsók. – *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* XXIV, 95–112.
- FORENBAHER, S. 1993, Radiocarbon dates and the absolute chronology of the central European Early Bronze Age. – *Antiquity* 67, 218–256.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. – V: Benac, A. (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih zemalja 4. Bronzano doba*, 21–52. – Sarajevo.

⁷⁵ Na Rogozi, v Orehovi vasi in na najdišču Pod Kotom – jug pri Krogu gre le za ostanke, pripisane kulturi Kisapostag, v Slivnici pa se elementi Kisapostag in keramika, okrašena s pramenastim okrasom v horizontalni stratigrafiji, strogo ločujejo in pripadajo ločenim kontekstom. Ob tem je zanimivo tudi, da vzhodnoavstrijska najdišča s pramenasto kot del centralnega območja njene razprostranjenosti keramike z odtisom navite vrvice naj ne bi poznala (Benkovsky-Pivovarová 1987, 26).

- GASPARI, A. 2008, Bronastodobno kolišče Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 59, 57–89.
- GUŠTIN, M. 2005, Starejša bronasta doba v Prekmurju. Horizont pramenaste (Litzen) lončenine. – *Zbornik soboškega muzeja* 8, 85–98. – Murska Sobota.
- HAREJ, Z. 1986, *Kultura kolišč na Ljubljanskem barju*. – Ljubljana.
- HONTI, S., V. KISS 1996, Középső bronzkori leletek Somogy megyéből/Middle Bronze Age Finds from Somogy County. – *Somogyi Múzeumok Közleményei* 12, 17–38.
- HONTI, S. et al. 2002, *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. – Élőzetes jelentés II. – Somogyi Múzeumok Közleményei. – Kaposvár.*
- HONTI, S. et al. 2004, *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003). – Élőzetes jelentés III. – Somogyi Múzeumok Közleményei. – Kaposvár.*
- HONTI, S. et al. 2007, *Régészeti kutatások az m7-es autópályán és a 67-es úton (2004–2005). – Élőzetes jelentés IV. – Somogyi Múzeumok Közleményei. – Kaposvár.*
- KALICZ, N. 1984 a, Die Makó-Kultur. – V: Tasić, N. (ur.), *Kulture ranog bronzanog doba Karpatkog basena i severnog Balkana*. Balcano Pannonica 22, 133–190. – Beograd.
- KALICZ, N. 1984 b, Die Hatvan Kultur. – V: Tasić, N. (ur.), *Kulture ranog bronzanog doba Karpatkog basena i severnog Balkana*. Balcano Pannonica 22, 133–190. – Beograd.
- KALICZ-SCHREIBER, R. 1991, Die Vermittlungsrolle in süd-nord Richtung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur in der frühen Bronzezeit. – *Budapest Régiségei* XXVIII, 9–43.
- KALICZ-SCHREIBER, R. 1991 a, Das spätbronzezeitliche Gräberfeld von Budapest (Ungarn). – *Prähistorische Zeitschrift* 66/2, 161–196.
- KERMAN, B. 2003 a, Kotare pri Murski Soboti. – V: Prešeren, D. (ur.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 211–212. – Ljubljana.
- KERMAN, B. 2003 b, Pod Kotom – sever. – V: Prešeren, D. (ur.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 213–214. – Ljubljana.
- KISS, V. 2002, Mitteleuropa und Transdanubien in der mittleren Bronzezeit. – *Antaeus* 25, 477–511.
- KISS, V. 2003, Central European Economies: Agriculturalists in Transdanubia. – Jerem, E. (ur.), *The Bronze Age. – V: Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*, 148–149. – Budapest.
- KOROŠEC, P. 1957, Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju. – *Arh. vest.* 8, 9–25.
- KOVACS, T. 1984, Vátya-Kultur. – V: Tasić, N. (ur.), *Kulture ranog bronzanog doba Karpatkog basena i severnog Balkana*. Balcano Pannonica 22, 217–232. – Beograd.
- LAMUT, B. 2000 a, Zgodnja bronasta doba. – V: Strmčnik-Gulič, M. (ur.), *Poročilo o arheoloških raziskavah na avtocestnem odseku Slivnica-Pesnica, na odseku Slivnica. – Maribor.*
- LAZAR, E. 2006, Krog. Arheološko najdišče Grofovsko I. – *Var. spom.* 39–41/00–04, 83–86.

- LUBŠINA TUŠEK, M. 2003d, Lavše pri Šikolah. – V: Prešeren, D. (ur.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 170–172. – Ljubljana.
- MAJNARIĆ-PANDŽIČ, N. 1977, Prilog problematici licenske keramike u sjevernoj Jugoslaviji. – *Arh. vest.* 27, 68–96.
- MARKOVIĆ, Z. 1994, *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*. – Koprivnica.
- MARKOVIĆ, Z. 2003, O genezi i počecima licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj. – *Opuscula archaeologica* 27, 117–150.
- MARTINEC, M. 2002, Brončanodobna naseobinska jama s lokaliteta Grabrovac. – *Opuscula archaeologica* 26, 275–312.
- MOZSOLICS, A. 1942, *A kisapostagi korabronzkori urnatemető/Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag*. – *Archaeologia Hungarica* 26, 103ss. – Budapest.
- NEUGEBAUER, J. W. 1994, „Litzenkeramik“ oder Draßburger Kultur. – V: Neugebauer, J. W. (ur.), *Bronzezeit in Ostösterreich*. – Wissenschaftliche Schriftreihe Niederösterreich 141–144, St. Pölten-Wien.
- NOVOTNÁ, M., B. NOVOTNÝ 1996, Karpaten- und Donauregion in der frühen und mittleren Bronzezeit. – V: Randsborg, K. (ur.), *Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC*. *Acta archaeologica* 67. Supplementa I, 87–98, København.
- NOVŠAK, M. 2003, Grofovsko pri Murski Soboti I. – V: Prešeren, D. (ur.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 144–145. – Ljubljana.
- PAHIČ, S. 1968, Maribor v prazgodovini. – *Čas. zgod. narod. n.v.* 4, 9–63.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolitischen Kultursystem der Mittleren Donauländer / Mesto kolišč na Ljubljanskem barju v eneolitiku in zgodnji bronasti dobi srednjega Podravja. – *Arh. vest.* 35, 13–76.
- PASZTOR, E. 1993, The Situation of the Kisapostag Culture in the Carpathian basin during the Early Bronze Period. – V: Pavuk, J. (ur.), *Actes du XIII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1–7. septembre 1991*, 52–58. – Bratislava.
- PASZTOR, E. 1993, Frühbronzezeitliches Urnenfeld in der Flur von Kisapostag. – *Alba Regia* 26, 13–59.
- PAVLOVIĆ, I. 1984, Rezultati iskopavanja na lokalitetu Grabrovac u godini 1980. Znanstveni skup Vukovar 1981. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 9, 53–62, Zagreb.
- PAVLOVIĆ, I, Z. BOJČIĆ 1981, Ciglana Grabrovac, Đakovo-prethistorijsko naselje. *Arheološki pregled* 22, 27–29, t. 15–17.
- RACZKY, P., E. HERTELENDI, M. VERES 1994, La datation absolue des cultures des tells de l'Age du Bronze en Hongrie. – V: *Le bel Age du Bronze en Hongrie*, 42–48. – Budapest.
- SCHEIBER-KALICZ, R. 1984, Komplex der Nagyrév Kultur. – V: Tasić, N. (ur.), *Kulture ranog bronzanog doba Karpatskog basena i severnog Balkana*. *Balcana Panonica* 22, 133–190. – Beograd.
- SANKOVIĆ, S. 2005, *Za Raščico pri Murski Soboti - objekt iz zgodnje bronaste dobe* (Diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani). – Ljubljana.

- SANKOVIČ, S. 2009, Zgodnjebronastodobne najdbe. – V: Šavel, I., *Pod Kotom – jug pri Krogu* – Arheologija na avtocestah Slovenije 7. – Ljubljana.
- SANKOVIČ, S. 2010, Začetki bronaste dobe v Prekmurju. – *Zbornik soboškega muzeja* 15, 91–105.
- SOMOGYI, K. 2004, A kisapostagi kultúra birituálistemetője Ordacsehi – Csereföldöna / Das birituelle Gräberfeld der Kisapostag-Kultur in Ordacsehi – Csereföldöna. (Fundort M7 S 27) – V: Ilon, G. (ur.) *Momos III. – Őskoros Kutatók III. Ősszejövetelének konferenciakötete*, 349–382. – Szombathely.
- STRMČNIK - GULIČ, M. 2003, Slivnica pri Mariboru 1. – V: Prešeren, D. (ur.), *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, 237–238. – Ljubljana.
- STRMČNIK - GULIČ, M., M. KAJZER CAFNIK 2008, Arheološko najdišče Orehova vas. – *Varstvo spomenikov* 44, 193–195.
- SZATHMÁRI, I. 1983, Kisapostager Gräber im bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaújváros. – *Alba Regia* 20, 7–36.
- ŠIMEK, M. 1975, Licenska keramika u Gradskom muzeju Varaždin. – *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin* 5, 13–24.
- ŠIMIĆ, J. 2000, *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske*. – Biblioteka Slavonije i Baranje 2. – Zagreb, Osijek.
- TERŽAN, B. 1983, Das Pohorje – ein vorgeschichtliches Erzrevier? – *Arh. vest.* 34, 51–84.
- TORMA, I. 1972, Eine Siedlung der Kisapostag Kultur in Balatonyörök / A kisapostagi kultúra Balatonyörökön. – *A Vezprém megyei múzeumok közleményei* 11, 15–39.
- TORMA, I. 1978, A balatonkali bronzkori sír / Das bronzezeitliche Grab von Balatonkali. – *A Vezprém megyei múzeumok közleményei* 13, 15–27.
- TUŠEK, I. 2010, Arheološko najdišče Pod Kotom – cesta in provincialna rimska poselitev v Prekmurju. – *Zbornik soboškega muzeja* 15, 223–243.
- VINSKI - GASPARINI, K. 1983, Litzen-keramika savsko-dravskog međuriječja. – V: Benac, A. (ur.), *Praistorija Jugoslavenskih zemalja 4. Bronzano doba*, 484–492. – Sarajevo.

MATIJA ČREŠNAR

ATTEMPTED DEFINITION OF THE KISAPOSTAG CULTURE
OF THE EARLY BRONZE AGE IN NORTH-EASTERN SLOVENIA

Numerous archaeological finds from the Early Bronze Age have been excavated in the last decade in north-eastern Slovenia in connection with the construction of motorways in Slovenia.¹ Since our knowledge of this period was formerly connected with a modest amount of previously known finds, the newly discovered archaeological material represents a chance for a new understanding of this momentous era of human prehistory.² The so-called Kisapostag culture is one of the cultures representing the Early Bronze Age in the wider region, which has also left remains in the research area.

Its first definition was undertaken by A. Mozsolics in the middle of the 20th Century after the publication of the material from the eponymous cemetery of Kisapostag near Budapest.³ A considerable number of publications have been devoted to it since this time, especially in Hungary. It is also noteworthy that some of its crucial definitions are still under discussion. The research led also to the assumption that the Kisapostag culture population did not reach Zala and Vas, the westernmost regions of Hungary, or the modern area of Slovenia.⁴ However, the recently excavated finds from Slovenia paint a rather different picture (Fig. 1).

Since the majority of the recently excavated material from Slovenia is still under analysis, only the most significant ceramic types that can be linked to the studied culture will be considered here. One of these types is that of vessels with funnel shaped necks decorated with horizontal lines of impressions of coiled up cord⁵, which must be distinguished from the so called *Litzen type* decoration, where a twisted (double) cord is used for decorating the pottery (Fig. 2). These impressions occur in the heartland of

1 Kerman 2003a,b; Lubšina Tušek 2003; Guštin 2005; Sankovič 2009; Črešnar 2011.

2 Gabrovec 1983; Teržan 1983; Dular 1999; Guštin 2005.

3 Mozsolics 1942.

4 Torma 1972; Torma 1978; Bandi 1984a; Bona 1995; Kiss 2002; Kiss 2003.

5 That means that a cord is coiled up around a rod, another cord or something similar.

the Kisapostag culture mostly in a series of 3 to 5(6) lines.⁶ In addition to these motifs (Fig. 4: 2-4,6), the Slovenian sites often have pottery with ornaments consisting of multiple lines (multi-linear ornament) (Fig. 4: 8-9,12). Besides pots and jugs decorated in this manner (Fig. 4, 6), there are also pots with comb decoration. This may cover the whole body of a pot and be carried out without order (Fig. 3) or can be arranged in groups and oriented vertically (Fig. 5: 1-5). Besides this it may also be restricted to the lower parts of vessels (Fig. 5: 6-9).

If an attempt is made to establish the relative chronology of the Kisapostag culture in Slovenia, then most of the dated, published sites would correspond to the first phase. Rogoza and Slivnica near Maribor as well as Pod Kotom – jug pri Krogu near Murska Sobota all share pottery with unordered comb decoration and ornamentation made by impressions of coiled up cord. Radiocarbon dates associated with this finds come from Rogoza (2127–1904 cal BC (2σ – 95,4 %) or 2031–1949 cal BC (1σ – 68,2 %)) (Fig. 7: RGZ),⁷ Pod Kotom – jug (2034–1884 (2σ – 95,4 %) or 2019–1921 (1σ – 68,2 %)) (Fig. 7: PK-J)⁸ and also from Nova tabla near Murska Sobota, where the dated pit is one of the oldest contexts of this Early Bronze Age settlement (2144 and 2025 cal BC (KIA 21385, 2σ)) (Sl. 7: NTB).⁹ Nor should the site of Mali Otavnik on the Bis-tra stream on the Ljubljana marsh be forgotten. Similar finds that were recovered during underwater research are also connected with a partly contemporary radiocarbon date (2024–1772 cal BC; 2σ – 95,4% or 1972–1783 cal BC; 1σ – 68,2 %) (Fig. 7: MOT).¹⁰

The above dates are in accordance with the absolute chronology of the later dates for the Nagyrév culture and the middle values for the Hatvan Culture in the Pannonian Plain, which was expected to a certain extent due the typological similarities.¹¹ On the other hand they are also later than those from the nearby site of the preceding Somogyvár-Vinkovci culture, Za Raščico pri Krogu.¹²

⁶ This is above all characteristic for the early phase of the Kisapostag culture (Torma 1972, 34–35).

⁷ Črešnar 2011.

⁸ Sankovič 2009, G241–270; Sankovič 2010.

⁹ Guštin 2005, 94.

¹⁰ Gaspari 2008

¹¹ Bandi 1984, 258–261; Forenbaher 1993, 247–248; Novotná, Novotný 1996, 95–96; Pasztor 1993, 57; Baracs (2284–2040 cal. BC – Bln-340), Tőszeg-Laposhalom (2126–1928 cal. BC – Bln-1899; 2296–2046 cal. BC – Bln-1987); Törökszentmiklós-Terehalom (2116–1930 cal. BC – Bln-1930); Raczy et al. 1994; Szathmári 1983, 18–22.

¹² Sankovič 2010.

The majority of the characteristic pottery elements of the second phase of the Kisapostag culture is present above all at Pod Kotom – jug. These include jugs ornamented with impressions of coiled up cord in combination with impressed dots (Fig. 6: 5), decorations of coiled up cord impressions filled with incrustation, pots with vertical comb decoration (Fig. 5: 3) and pots with comb decoration on the lower body and rims on the broadest part of their body (Fig. 5: 8). All this elements appear together in an archaeological context from Pod Kotom – jug, which is also dated by a radiocarbon analysis of associated charcoal (1935–1756 (2σ – 95,4 %) oz. 1904–1776 (1σ – 68,2 %) (Sl. 7: PK-J)).¹³

Both types of the above- mentioned pots were also found at Nova tabla near Murska Sobota and Grabrovac near Đakovo (Slavonia, Croatia), where also multi linear ornaments made with impressions of coiled up cord and in addition decoration made by the impressions of twsited (double) cord were observed.¹⁴ In Grabrovac near Đakovo above all incrustated pottery of the south-pannonian type was found and since that is not a unique case, we can probably expand the validity of the third phase of the Kisapostag culture, which is in Hungary called *late Kisapostag-early incrustated pottery* also to eastern Croatia.¹⁵

However, the broader region did not develop in an unitary manner. The analyses of forms of vessels and their decoration permit one to assume that the Kisapostag ornamentation evolves into the *Litzen type* pottery in the south-eastern Alpine region, which is why it is suggested that this phase should be labelled the *late Kisapostag-early Litzen pottery*. On the one hand additional arguments for such a conclusion can be sought in the finds from Nova tabla, where a pit contained pots with both types of ornamentation,¹⁶ whilst on the other hand there is the pottery from Mali Otavnik where a bowl that is still decorated in the *Kisapostag style* is clearly associated with the Litzen pottery phase.¹⁷

However, the published radiocarbon dates are not sufficient for a final accurate absolute chronology for the Kisapostag cul-

13 Sanković 2009, G327, G341, G377, G424, G438; Sanković 2010.

14 Guštin 2005, 93, Sl. 3, 4; Martinec 2002, t. III-IX. The last, pottery with the twisted (double) cord decoration is for Nova Tabla not yet published.

15 Martinec 2002, t. III-IX; Marković 2003, 118, 128, t. 8, 9.

16 I am very thankful to Prof. Mitja Guštin and Daša Pavlović for the presentation of finds from Nova tabla excavated in 2007.

17 Gaspari 2008, t. 2: 3, 4, 12:1.

ture in Slovenia (Fig. 7). A better coverage can be only observed for the first phase, which can be dated between the end of the 22nd and the end of 20th century BC, with a highest probability around the turn of the millennia (Fig. 7: sum, combine). The spread of the dates has its origin in a quite oscillating calibration curve in this section. This is even more obvious when observing the only date associated with the second phase of the Kisapostag culture, which extends as far as the 18th century BC. Nevertheless its highest probability is at the end of the 20th and in the 19th century BC (1904-1870 (23,0%) in 1846-1811 (25,3%), 1 σ) (Fig. 7: PK-J).

Since only the Kisapostag forms and decorative elements have been found at Rogoza, Orehova vas, Pod Kotom – jug and the contexts containing Kisapostag and Litzen pottery types of pottery were spatilay clearly separated at Slivnica, we also have to deal with a certain discontinuity in all till now published sites that are characterised by Kisapostag pottery. However, we are positive that new publications on the sites of Nova tabla, Kotare and Grofovsko will shed some new light onto the subject and clarify the connection between this period in north-eastern Slovenia and the wider region as a whole.

MARINA ŠIMEK

»KAMENA STRELA« U SREDNJOVJEKOVNOJ UTVRDI?

UVOD

U proljeće 2001. g. tokom rekognosciranja brdovitog područja južno od Varaždina evidentiran je nepoznati objekt na brdu udomaćenog naziva Gradišće. Gradišće je jedan od brojnih vrhova šireg brdovitog područja Pake nedaleko Novog Marofa. Stariji stanovnici okolnog područja znaju za Gradišće, a po njihovom pričanju na brdu iznad »stare ceste« ili, kako je još zovu »rim-ske ceste« stajao je »rimski grad«. U jesen iste godine provedeno je manje istraživanje kako bi se prikupili prvi podaci o barem približnom vremenu gradnje objekta, njegovoj namjeni, veličini i stanju. Nakon čišćenja guste vegetacije i iskopa pokusne sonde kojom je zahvaćen zapadni zid objekta, ustanovljeno je da se radi o manjoj srednjovjekovnoj utvrdi nepravilnog, tada se pretpostavljalo peterokutnog tlocrta. Procijenilo se da bi se obzirom na njegovu veličinu objekt mogao istražiti i konzervirati kroz desetak godina, ukoliko bi se radovi odvijali kontinuirano svake sezone. Zaštitna istraživanja su započela 2002. g., a konzervacija 2003. u proljeće da bi u jesen 2009. g. bili provedeni zadnji radovi vezani uz konzervaciju i prezentaciju utvrde nazvane Paka. Početkom istraživanja fortifikaciji se dalo ime prema potoku u podnožju, obližnjem selu i nazivu šireg područja.

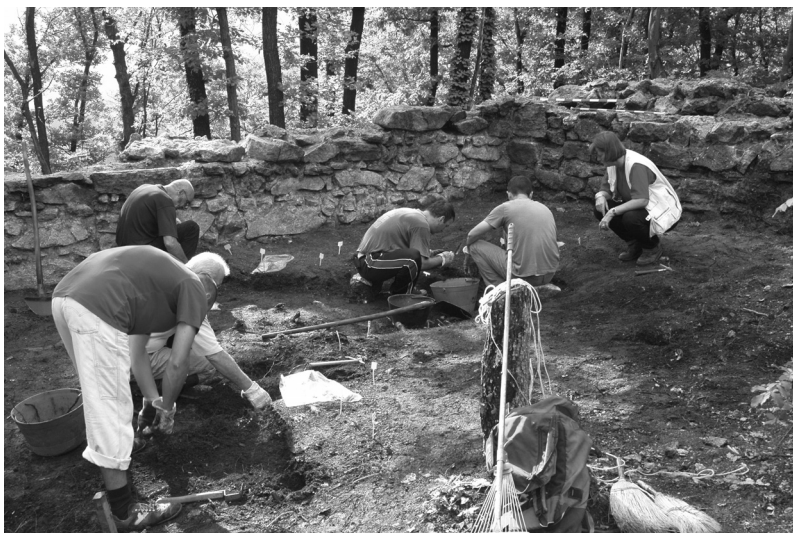
O UTVRDI

Brdovito područje Pake kojim protječe istoimeni potok, nalazi se petnaestak kilometara južno od Drave i Varaždina. Zbog ge-

omorfoloških osobitosti i tek nekoliko prirodnih prolaza ovim krajem, područje je rijetko naseljeno i to uglavnom na rubnim dijelovima gdje brda prelaze u nizinu. Iako je prosječna visina vrhova između 300 i 400 m, zbog strmih brdskih padina i malo-brojnih prolaza područje je oduvijek bilo teško prohodno, a glavna komunikacija smjera sjever-jug, okružena brdima, u prošlosti je dala ime koje stariji stanovnici još uvijek pamte – Tijesna Paka (KOTAR 2000, 8). Srednjovjekovna utvrda na strmom brdu, na 310,5 m aps.vis., podignuta je zbog nadgledanja dvaju prirodnih prolaza: dolina potoka Pake i Mostišća. To su ujedno jedine komunikacije kojima se moglo prolaziti prema kalničkom području. Fortifikacija je tlocrtno prilagođena platou na vrhu brda i zauzima cijelu njegovu površinu. Obodni zid utvrde protezao se samim rubom platoa tako da je komuniciranje izvan zida, po vrlo strmim padinama bilo gotovo nemoguće. Arheološka istraživanja pokazala su da se objekt sastoji od kule očuvane samo u nivou prizemlja te od dvorišnog dijela u kojem su uz obodni zid vjerojatno bili prislonjeni pomoćni drveni objekti: spremišta, radionice i sl. Ulaz u utvrdi bio je na sjevernoj strani. Obodni zid širine 2 m, kao i pregradni zid koji zatvara branič-kulu građeni su od vapnenačkog pješčenjaka vezanog žučkastom žbukom. Arheološki nalazi i C 14 analiza izgorjelih drvenih greda ukazuju na 13. st. kao vrijeme podizanja utvrde (ŠIMEK 2006, 77), dok je tokom 15. st. kada je stradao u požaru, objekt prestao funkcionirati. Nakon tog vremena pa sve do najnovijeg doba sa Gradišća se odvozio kamen za izgradnju stambenih i gospodarskih objekata u podnožju, a poglavito su se koristili veći i ljepše obrađeni kameni blokovi vađeni iz vanjskog lica zida. Ostaci zidova s vremenom su se urušavali, prekrilo ih je gusto raslinje i stara utvrda pala je u zaborav.

ISTRAŽIVANJE 2006. I POSEBAN NALAZ 189

Pošto su se od početnih radova 2001. g. istraživačke kampanje provodile redovito svake godine, tako se i 2006. istraživalo prostor dvorišta i to dio uz istočni obodni zid (Sl. 1). U sloju označenom kao stratigrafska jedinica 34 nađene su životinjske kosti,

Sl. 1: Istraživanje dvorišnog dijela utvrde, 2006. g.

Fig. 1: The 2006 excavations in the courtyard of the fortress.

keramika, mali fragment stakla i nekoliko željeznih predmeta (kopča, šilo, okov), a sve je to materijal uobičajen na ovom nalazištu. Među nalazima srednjega vijeka ležala je i mala kamena sjekira, označena kao poseban nalaz 189 (P. N. 189), predmet koji se nikako ne uklapa u sliku inventara srednjovjekovne fortifikacije (Sl. 2). Tamno smeđi, rastresiti sloj S. J. 34 sadržavao je komadiće drvenog ugljena, sitne grumene pečene zemlje i već spomenuti arheološki materijal, a kako se nalazio neposredno ispod humusa, kroz njega je proraslo korijenje drveća i grmlja. Obzirom da su istraživanja do 2006. g. pokazala da na Gradišću nema arheoloških nalaza starijih od 13. st., a ovaj podatak konačno je potvrđen završetkom istražnih radova 2009. g., nalaz pret-povijesnog artefakta u srednjovjekovnom kontekstu, svakako je poseban i zanimljiv. Sjekira je plosnata, trapeznog oblika. Izrađena je od sivo maslinastog kamena, a oznaka boje je 5Y 4/2, olive gray (MUNSELL 1990), površina je dobro polirana (Sl. 3). Tjeme je ravno odrezano, jednako kao i oštrica. Dimenzije su: duž. 5,5 cm, šir 3,5 cm, deb 1,9 cm, inv. br. GMV 60166. Plosnate sjekire slične ovom primjerku nađene su na brojnim nalazištima, a ov-

Sl. 2: Kamena sjekira in situ

Fig. 2: Stone axe in situ.

dje spominjemo primjerke iz Pomurja sa lokaliteta Bukovnica¹ (HORVAT-ŠAVEL 1987, T.1; 4,6,8). Kamene sjekire raznih tipova i veličina česti su nalazi u fundusima naših muzeja pa se tako i Arheološkom odjelu Gradskog muzeja Varaždin čuva više stotinjak primjeraka. Najveći broj su slučajni nalazi, dok je manji dio prikupljen arheološkim istraživanjima. Promatrajući rasprostranjenost i učestalost sjekira na širem varaždinskom području, zaključuje se da se javljaju u svim krajevima županije ali da je najveća gustoća nalaza na sjeverozapadnom prostoru. To je brdovito područje oko današnjih sela Višnjica, Bednja, Cvetlin, Zalužje i Zlogonje. Sve sjekire s ovog relativno uskog geografskog prostora su slučajni nalazi, a njihova brojnost markira zapadne obronke Ravne gore i njeno pobrežje kao jedan od proizvodnih centara (ŠIMEK 1994, 113). Istovremeno, na spomenutom području za sada nije registri-

¹ Lokalitet je, kao i brojne druge, istraživala Irena Horvat-Šavel, arheologinja koja je u arheološkom krajoliku Prekmurja ostavila prepoznatljive i duboke tragove. Neka novi naraštaji stručnjaka krenu njenim stopama i sigurno će savladavati zavojite i nepredvidljive putove arheologije.

rano niti jedno nalazište neolitika ili eneolitika, niti jedno naselje s kojim bi se takva produkcija mogla povezati.

Obzirom na tipološke i funkcionalne karakteristike, autori svrstavaju kamene sjekire u više tipova i podtipova, no većina se podjela u glavnim crtama oslanja na radove starijih autora (npr. KOROŠEC 1958, 27 i d.; DIMITRIJEVIĆ 1968, 47; 62; PAHIĆ 1968, 252). Tako se, unatoč određenim nepreciznostima, gotovo svi oblici poliranih oruđa svode na plosnate trapezne sjekire, kalupaste klinove i sjekire s otvorom za držak odnosno sjekire – čekiće ili čekićaste sjekire (TEŽAK-GREGL 2001, 16). Prema jednoj od najtemeljitije razrađenih tipologija mala sjekira s Pake može se, obzirom na oblik i dimenzije, opredijeliti tipu F1 – dljetastim sjekiricama uglatog oblika (LUBŠINA-TUŠEK 1993, Tab. 2). Oblikom i dimenzijama slični primjerci poznati su sa više lokaliteta varaždinske okolice, a ovdje spominjem samo sjekire iz Svišovca, Koškovca, Druškovca, Cvetlina (BALEN-LETUNIĆ 1981, T. I: 3, 4, 6, 10), sve slučajne nalaze bez uže datacije. Kako naša sjekira s Pake potječe iz sekundarnog konteksta, niti ona se ne može kronološki ni kulturno opredijeliti. Polirane alatke bez rupe za nasad bile su u uporabi kroz dugi period, od razvijenog neolitika kroz cijeli eneolitik.

Kako su na našem području neolitičke kulturne manifestacije još uvijek nepoznanica, vjerojatnije je da će veći broj kamenih sjekira pripadati nekoj od ovdje zastupljenih eneolitičkih kultura, a to su lasinjska, Retz-Gajary kultura i kako su to pokazala novija istraživanja – vučedolska kultura (MARKOVIĆ 1994, karta 9,11; BRNIĆ 2008, 74).

Kod razmatranja malog kamenog artefakta s Pake svakako se postavlja pitanje njegova prvobitnog nalazišta. Ono je na žalost nepoznato. Najbliži danas poznati lokalitet s kojeg bi eventualno mogla potjecati kamena alatka je Čanjevo, oko 2,5 km udaljeno

Sl. 3: Kamena sjekira, inv. br. GMV 60166.
Fig. 3: Stone axe, inv. Nr. GMV 60166.

zračnom linijom od Pake prema jugu. Tamo je kod istraživanja tvrđave kasnog srednjeg i početnog novog vijeka u sekundarnom položaju pronađen i materijal bakrenog i brončanog doba (BRNIĆ 2008, 75) što potvrđuje naseljenost položaja i u pretpovijesti. Od Pake do Čanjeva moglo se relativno jednostavno stići potočnom dolinom koja se za prolaz prema južnim obroncima Kalnika koristila sve do najnovijeg vremena, a stariji je ljudi još i danas spominju kao »staru cestu«. Prolaz je dakle bio moguć, pa nije isključeno da je netko od posade iz utvrde Paka mogao doći do Čanjeva i tu igrom slučaja pronaći kamenu sjekiru. Međutim, ovo je samo jedna od pretpostavki o njenom porijeklu. Kako su polirane kamene alatke i danas česti slučajni nalazi kod poljoprivrednih i drugih radova, tako ih se zasigurno i u srednjem vijeku moglo naći na oranici, kod kopanja temelja za kuću, u šumi i drugdje. Upravo zbog relativne učestalosti takvih nalaza na našem području, nemoguće je predvidjeti gdje je nađena sjekira, a isto je tako nepoznanica tko ju je i kada donio u utvrdu; jedino se može pretpostaviti da je nađena u bližoj okolini utvrde te da ju je kao zanimljiv ili koristan predmet nalaznik sačuvao i donio u kastrum.

KAMENA STRELA, STRELNI KAMEN, STRELA

Još 30-tih i 40-tih godina prošlog stoljeća bilježio je Stjepan Vuković, svestrani istraživač prošlosti i prvi kustos arheolog u varaždinskom muzeju, vjerovanja seljaka i njihove zanimljive priče o *kamenoj strelji* ili *strelnom kamenu* (VUKOVIĆ, Bilješke). U tim pričama koje je čuo obilazeći okolicu Varaždina, jedan je arheološki nalaz – kamena sjekira imao nadnaravnu moć u zaštiti od udara groma, u liječenju stoke, zaštiti od bolesti, nesreće i uroka. Neuki su seljaci kamenu sjekiru, kad bi ju pronašli u prirodi identificirali s munjom odnosno s njenim materijaliziranim vrhom, a on se zabija u zemlju i to najčešće 7 metara ispod površine. Da bi kamena strela dospjela iz dubine zemlje na površinu, treba proći 7 godina. Nemogućnost racionalnog objašnjenja funkcije i porijekla kamenog artefakta oslobodila je prostor mašti, a ona je potvrdu tražila u sferi vjerovanja i magije. Sretnik koji bi u priro-

di pronašao kamenu strelu čuvao bi je kao dragocjeni talisman, predmet velike moći i zaštitne snage, čuvara ljudi, stoke i kuće. Onaj tko bi posjedovao strelu crpio bi iz nje nadnaravnu snagu, a čak bi mogao postati i nevidljiv. S ovakvim vjerovanjem povezan je običaj, osobito raširen u zapadnim brežuljkasto-brdovitim dijelovima županije oko Lepoglave, Bednje, Cvetlina i Višnjice, da se pretpovijesne kamene alatke stavljaju pod prag ili u potkrovlje kuće, ili pak u staju zbog zaštite od udara groma. Da je pojam strelni kamen bio raširen i poznat među našim seljacima potvrđuje i zapis I. Ladike o njegovu djetinjstvu i pronađenoj kamenoj sjekiri »... ili kako je ovdje zovu strelni kamen« (LADIKA 1964, 144). Po nekim vjerovanjima kamena strela pada na zemlju s prvom proljetnom munjom i od njene topline počinju cvasti lipe, a sretnika koji je pronađe čuvat će od svake nesreće i zla, njegovu će stoku štiti od bolesti i dat će joj plodnost, a pčele će mu proi-zvesti mnogo meda (VUKOVIĆ, Bilješke).

Ponekad bi se, još i u novije vrijeme kamena strela slučajno pronašla u ruševnom zidu seoske kuće kamo ju je ugradio netko od predaka, vjerujući u njenu magičnu moć te bi se s pažnjom prenijela u novu kuću kako zaštita doma ne bi bila prekinuta (VUKOVIĆ 1960; ŠANTALAB 1996, 27). U svojem zapisu iz 1928. g. S. Vuković spominje seljaka iz sela Vrbno, koji je nosio poveću kamenu sjekiru na uzici oko vrata da ga štiti od ... »kaštiga bož-jih«, pa dakle kamena strela ne štiti samo kuću i staju od groma i ostalih nesreća, već u funkciji talismana ili amajlije pruža zaštitu i djeluje na svim područjima ljudskog života tako dugo dok ju osoba nosi uza se. Godine 1932. opisan je postupak, pravi obred-ni čin liječenja stoke pomoću kamene sjekire u selu Druškovec. Bolesnu kravu liječio je barbir² tako što je mokraću životinje puštao kroz rupu na sjekiri, a pritom je izgovarao magične, nerazumljive riječi. Istog barbira susreo je Vuković kasnije i u Zlogonju, gdje je na isti način liječio neku kobilu (VUKOVIĆ, Bilješke). Put od vjerovanja u ljekovitu snagu magičnog kamena do obreda iz-lječenja ljudi i stoke pomoću kamene prašine bio je vrlo kratak; narodni lijek pripremi se tako da se malo kamene prašine ostruže sa strele, prašina se stavi u vodu koja se nekoliko puta prelije

2 Barbiri (tal. barbiere=brijač) su bili ne samo brijači, već i ranari, pučki liječnici koji su liječili najčešće puštanjem krvi; liječili su također i stoku.

preko čudotvornog kamena te se daje oboljelom da ju popije (PIHLER 1933, 2). Kamena strela stavljena u vodu oslobađa i od uroka kada uročena osoba triput popije tu vodu. Ovakav način skidanja uroka spominje narodna pripovijest zabilježena u okoli- ci Varaždina u 19. st.: »... deneju vu vodu tri vuglena i strelu na podobu kamena...« (VALJAVEC 1890, 247).

Tumačenje kamene alatke kao gromom izbačene strijele čudo- tvorne moći duboko je ukorijenjeno u narodnom vjerovanju te se kao raširena i opće poznata legenda, s određenim varijanta- ma, prenosila kod seoskog stanovništva s koljena na koljeno. U pričama o kamenoj streli sublimirana su vjerovanja, nade i želje čovjeka te je tako jedan arheološki artefakt postao segmentom duhovne kulture zagorskih seljaka (BELAJ 1998, 88). Međutim, zapisi i usmeni podaci također i sa šireg geografskog prostora, ne samo Hrvatske već i Europe, svjedoče o istom vjerovanju; u sjevernoj Hrvatskoj u vezi sa zaštitom od groma zabilježen je ovaj običaj: svežanj drijenka i vrbine šibe s tri mala križa od grančica, napravljen na Cvjetnicu, a nakon što u crkvi bude bla- goslovljen, stavi se na panj za cijepanje drva, uz sjekiru, a nakon toga se zatakne za gredu u kući. Prema mišljenju M. Novak u simbolici sjekire na panju možda se nazire prastaro vjerovanje u zaštitnu moć kamene strele (NOVAK 2007, 71). U Lici se vjeruje da kamena sjekira štiti od napada vuka, od lopova i dr. (SO- KAČ-ŠTIMAC 1979, 9), u Sloveniji je *gromska strela* dobro po- znati magični predmet (LUBŠINA-TUŠEK 1993, 32; HORVAT- ŠAVEL 1979, 81) koji je kao objekt pretpovijesne materijalne kulture predmet istraživanja arheologa, dok mu etnolozi, fol- kloristi i filolozi posvećuju pažnju kao dijelu narodne tradicije i mitologije (na pr: STANONIK 2006, 157). *Donnerkeil*, *Donnerstein* i *Donneraxt* su nazivi koji na njemačkom govornom području odgovaraju našem strelnom kamenu, a ujedno pokazuju raši- renost istog praznovjerja povezanog s istim predmetom. Zbog zaštite kućnog ognjišta od demona, vještica, ali prije svega od udara groma, mora se kamen zakopati pod kućni prag ili pričvr- stiti na gredu krovišta. Kamen također ima ljekovitu moć te za- ustavlja krvarenje i olakšava porod ako se prisloni na голу kožu (BRETHAUER 1955). Prah dobiven od kamene sjekire liječi žuti- cu, epilepsiju i razne grčeve pa se još u 19.st. u nekim njemačkim

apotekama mogao nabaviti takav ljekoviti kamen (DÖNGES). No, u širokom dijapazonu magičnog djelovanja kamene sjekire bitno je da se ona ne smije koristiti u profane svrhe. Upotrijebi li netko strelni kamen kao alatku u svakodnevnom poslu, posve je sigurno da će se izložiti smrtonosnoj povredi. Ovo vjerovanje zabilježeno je u Njemačkoj no možda je bilo rašireno i na drugim prostorima. Kod razmatranja vjerovanja povezanih s kamenom sjekicom, nameće se pitanje koliko se daleko u prošlost mogu pratiti ova praznovjerja. Literatura i dokumenti, svakako ih potvrđuju u 19. st. (DIFFENBACH 1835; BELAJ 1998, cit. str. 89; VALJAVEC 1890, 247), no postoje i raniji podaci na pr. iz 16. st. u djelu Konrada Gessnera *De Omni Rerum Fossilium* koji spominje gromov klin i crtežom prikazuje kamene sjekire (DEUTSCHEFOTOTHEK). I jedan arheološki nalaz kamene sjekire, ali otkrivene u sekundarnom kontekstu, interpretiran je u skladu s vjerovanjem u njenu moć. Tokom arheološkog istraživanja srednjovjekovne utvrde Ketzelsburg u Donjoj Bavarskoj 2004. g. otkriven je ispod temelja kule ukopan skelet psa i do njega položena kamena sjekira (ERMISCHER). Ovakva kombinacija ukazuje da se radi o žrtvi položenoj prilikom izgradnje burga. U nadi da će pas i sjekira odvratiti svako zlo od tvrđave i njenih stanovnika te pružati zaštitu od gromova, demona i zlih duhova. Time je praznovjerje potvrđeno i u 11. st. kada je izgrađen Ketzelsburg. Može li se kult strelnog kamena pratiti još dalje u prošlost sve do antike? Vjerojatno se kod arheoloških istraživanja antičkih nalazišta toj specifičnoj problematici pridavalo premalo pozornosti ili nalazi koji bi potvrđivali vjerovanje u čudotvornu moć pretpovijesne alatke nisu bili prepoznati i interpretirani na pravi način. Ipak, sporadični slučajevi, kao nalaz kamene sjekire otkrivene u kasnoantičkom bedemu Ludbrega (Iovia) mogli bi osvijetliti ovu vrstu praznovjerja i u antičkoj civilizaciji (BALLEN-LETUNIĆ 1981, bilj. 3) jer nije isključeno da se starine iz ranijih razdoblja, a koje bi svjetlo dana ugledale prilikom raznih radova, i tada tumačilo kao predmete čudnovatog, nadnaravnog postanka. Sukladno nadnaravnom postanku i snaga, moć takvih predmeta bila je nadnaravna. U nemogućnosti da se porijeklo i funkcija predmeta racionalno objasne, rješenje se našlo u praznovjerju, a ono je bilo začetak mita (HILLER 1986, 172).

Na ova vjerovanja o snazi strele i o ljekovitosti kamenog praha na prostoru cijele Europe nadovezuju se i mnoga druga. Često se bilježi uporaba ljekovitog i čudotvornog kamenog praha ostruganog sa starih nadgrobnih spomenika, kamenih raspela uz putove, portala crkvenih građevina (KOHLSTOCK, 1933) no ova su praznovjerja kao i njihovi materijalni tragovi već izvan naše teme.

ALATKA ILI AMAJLIJA?

Kod interpretacije nalaza iz kasnosrednjovjekovne utvrde Paka postavlja se prije svega pitanje funkcije kamene sjekire, ali u sekundarnoj namjeni. Je li nalaznik u njoj vidio praktično pomagalo, alatku koja mu je mogla poslužiti u određenim poslovima u burgu ili je, nakon što je na nekoj od okolnih oranica našao nepoznati artefakt vjerovao da je našao moćan magijski predmet koji će mu osigurati zaštitu. Iako za ovu drugu pretpostavku ne postoje nikakvi dokazi, čini se da je ona bliža istini. Mala plosnata kamena sjekira mogla je i u okružju srednjovjekovnog burga služiti kao alatka za razne namjene, međutim ipak je vjerojatnije da su praktičnija i efikasnija bila specijalizirana oruđa izrađena od željeza, uobičajena u 13. i 14. st. Zato se kod razmatranja ovog nalaza nameće pomisao o njegovoj ulozi talismana, amajlije, amuleta – predmeta prepoznatog kao kamena strela i brižno nošenog uza se. Ukoliko je u srednjovjekovnoj zajednici jedne manje utvrde, a i njenih okolnih selišta bilo živo vjerovanje u moć strelnog kamena, onda je mala sjekira svakako predstavljala izuzetnu zaštitu od raznih nesreća. Kao predmet magijske snage vjerojatno se nije se smjela koristiti u profane svrhe. Otvoreno ostaje i pitanje kako je strela završila na tlu dvorišta, zašto ju vlasnik nije odnio sa sobom kada je napuštao utvrdju, je li izgubljena u metežu nastalom tokom požara koji je uništio fortifikaciju, možda je ispala iz platnene vrećice ili sa uzice na kojoj je bila nošena. No, moguće je da nije bila vlasništvo pojedinca već je svojom snagom čuvala cijelu utvrdju od udara groma pa je bila obješena na neku od gredu. Obzirom da je pronađena u sloju napuštanja burga svakako je nakon njegove propasti ponovo prekrivena zemljom.

KAMENA STRELA I U 21. STOLJEĆU

Pretpostavka da je mit o strelnom kamenu bio živ na našem prostoru i tokom srednjeg vijeka čini se prilično realnom, pogotovo ako se zna da je isto vjerovanje prisutno i u današnje vrijeme. Zacijelo takvi slučajevi danas nisu česti jer im se protokom vremena uglavnom zametnuo trag, no istraživanjima u zabitnijim područjima varaždinske okolice sigurno bi se mogle zabilježiti poneke priče o strelama, vjerovanja ili barem sjećanja na njih. Zanimljiv dokaz još živog praznovjerja zabilježen je prije nekoliko godina u selu Crkovcu nedaleko Lepoglave. Matija (Mata) Fištrek čuva u svojoj kući fragment kamene sjekire koju je još njegov otac Šimun čuvao u svojoj kući. Pošto je stara kuća dotrajala, Šimun je podigao novu ali kamenu strelu nije zaboravio već ju je iz stare kuće prenio u novu kako bi i ona bila zaštićena od groma. Danas se magični predmet nalazi već u trećem objektu, u kući sina Matije gdje se čuva na ormaru (Sl. 4). Iako Matija kaže da baš i ne vjeruje u čudotvornost ovog predmeta, ipak ga se nije voljan odreći ; neka samo i dalje bude na ormaru, možda ipak nešto ima u svim tim pričama ... Zanimljivo razmišljanje na granici praznovjerja pokazuje da se tragove narodnih vjerovanja i mitologije još uvijek, i na početku trećeg milenija, može otkriti kako tinjaju ispod slojeva realnosti svakodnevnog života.

Sl. 4: Fištrek Matija naslijedio je kamenu strelu od svog oca (2004. g.)

Fig. 4: Matija Fištrek inherited a "thunderbolt" from his father (in 2004).

LITERATURA

- BALEN-LETUNIĆ 1981: Balen-Letunić, Dubravka, Kameno oružje i oruđe s područja Hrvatskog zagorja-Zbirka Pečornik, *Godišnjak Gradskog muzeja* 6, Varaždin 1981, 5–16.
- BRNIĆ 2008: Brnić, Želimir, Prapovijesni keramički nalazi s utvrde Čanjevo, u: *Utvrdi Čanjevo*, Istraživanja 2003–2007, Visoko 2008, 71–95.
- BELAJ 1998: Belaj, Vitomir, *Hod kroz godinu*, Zagreb 1998.
- BRETHAUER 1955: Brethauer, Karl, Steinbeile, Steinmehl, Schalensteine, das Werraland, Hft. 1, 7. Jhg., 1955.
URL: <http://www.suehnekreuz.de/geschichte24.html> (17. 1. 2010).
- DIFFENBACH 1835: Dffenbach, ?, Über Donnerkeile, Archiv für hessische Geschichte, Heft 1, Darmstadt 1835, 106–120. RL: <http://books.google.hr/books?id=UmVAAAAcAAJ&pg=PA106&lpg=PA106&dg=archiv+hessische+geschichte+donnerkeil&source=bl&ots=2> (24. 02. 2010)
- DIMITRIJEVIĆ 1968: Dimitrijević, Stojan, *Sopotsko-lendelska kultura*, Monographiae archaeologicae I., Zagreb 1968.
- HILLER 1986: Hiller, Helmut. Sve o praznovjerju, München 1986.
- HORVAT - ŠAVEL 1979: Horvat-Šavel, Irena, Kamnite sekire iz Prekmurja, *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 7, Ljubljana 1979, 81–96.
- HORVAT - ŠAVEL 1987: Horvat-Šavel, Irena, Kamniti predmeti iz Bukovnice in drugih najdišč v Pomurju, *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 15, Ljubljana 1987, 127–139.
- KOHLSTOCK 1933: Kohlstock, Karl, Wetzzeichen an Kirchen, Grabsteinen, Kreuzen und Pfahlbauten in Thüringen, Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde, N. F. Bd. 30, 1933, 269–277.
URL: <http://suehnekreuz.de/geschichte24.html> (17.1.2020).
- KOROŠEC 1958: Korošec, Josip, *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju*, Zagreb 1958.
- KOTAR 2000: Kotar Novi Marof, pabirci iz knjige Vinka Sabljara, ur. M. Benčik, S. Hajduk, I. Rabuzin, Matica hrvatska Novi Marof i Zavičajni muzej Varaždinske Toplice, Novi Marof 2000.
- LADIKA 1964: Ladika, Ivo, Selo Stažnjevec, *Zagorski kolendar* 1964, Zagreb 1964, 143–145.
- LUBŠINA - TUŠEK 1993: Lubšina-Tušek, Marija, Kamnito orodje v severozhodni Sloveniji, u: *Ptujski arheološki zbornik*, Ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva, Ptuj 1993, 31–158.
- MARKOVIĆ 1994: Marković, Zorko, *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*, Korpivnica 1994.
- MUNSELL 1990: Munsell soil color charts, Baltimore 1990.
- NOVAK 2007: Novak, Marija, *Tragovi hrvatske mitologije*, Zagreb 2007.
- PAHIČ 1968: Pahič, Stanko, K predslovenski naselitvi Slovenskih gor in Pomurja, u: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, 158–255.
- PIHLER 1933: Pihler, Luj, Oko Ivančice – Pod Grebengradom, *Varaždinske novosti* br. 170, 1933, 1–2.
- SOKAČ-ŠTIMAC 1979: Sokač-Štimac, Dubravka, Prethistorijske kamene sjekire iz Požeške kotline, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 2-3, Slavonska Požega 1979, 5–50.

- STANONIK 2006: Stanonik, Marija, Folkloristični portret Gregorja Kreka, *Traditiones* 35/2, Ljubljana 2006, 155–192.
- ŠANTALAB 1996: Šantalab, Daniel, Kamena strela, *Muzejski vjesnik* 18/19, Kurnovec 1996, 25–28.
- ŠIMEK 1994: Šimek, Marina, Arheološka topografija Lepoglave i okolice, *Lepoglavski zbornik* 1993, Zagreb 1994, 111–121.
- ŠIMEK 2006: Šimek, Marina, Srednjovjekovna utvrda Paka kod Novog Marofa, u: *Novomarofski zbornik*, Ogranak Matice hrvatske Novi Marof, 2006, 68–79.
- TEŽAK-GREGL 2001: Težak-Gregl, Tihomila, Glačane kamene rukotvorine neolitičkog i eneolitičkog razdoblja u Hrvatskoj, *Opuscula Archaeologica* 25, Zagreb 2001, 7–25.
- VALJAVEC 1890: Valjavec, Matija Kračmanov, *Narodne Pripovjesti. Sabrane u Varaždinu i okolici* (drugo izdanje), Zagreb 1890.

IZVORI:

- DEUTSCHEFOTOTHEK: <http://www.deutschefotothek.de/obj88964985.html> (20.1.2010)
- DÖNGES: Dönges, Jan, Mit »Donnerkeilen« versuchte man nie.
URL: <http://www.wissenschaft-online.de/artikel/941416> (22. 2. 2010).
- ERMISCHER: Ermischer, Gerhard, Hier liegt der Hund begraben.
URL: <http://www.spessartprojekt.de/forschung/haibach/buch/hundegrab%201.php> (17. 01. 2010).
- VUKOVIĆ 1960: Vuković, Stjepan, Zapisi, oko 1960, arhiva AO GMV
- VUKOVIĆ, Bilješke: Vuković, Stjepan, Bilješke (oko 1970.), bilježnica br. 5, arhiva AO GMV
- WISSENSCHAFT: <http://www.wissenschaft-online.de/artikel/941416> (17. 01. 2010.)

MARINA ŠIMEK

A "THUNDERBOLT" IN A MEDIEVAL FORTRESS

During the 2006 excavations in the courtyard of the Paka fortress, some thirty kilometres to the south of Varaždin, among numerous finds from the 13th and 14th century also a small prehistoric stone axe was discovered. A flat, chisel like axe is very well preserved. One can hardly speculate about its dating since it was discovered in a secondary position as the only prehistoric find among medieval metal finds and fragments of pottery. Perhaps the initial place of discovery was the fortress Čanjevo located some 2,5 kilometres to the south of Paka where settlement traces dating from the Copper Age and Early Bronze Age were discovered. But since the place of discovery can not be confirmed this remains just a hypothesis. An open question remains also the function of the artefact after it was brought to the fortress – perhaps it could have served for specific tasks or it was just a talisman protecting the owner or the whole fort from the lightning, disaster of all sorts or evil.

In the vicinity of Varaždin, especially in the western hilly area, stories about the supernatural powers of „thunderbolts“, as the local peasants call the prehistoric tools discovered in the fields, were recorded several times. According to the peasants believes from Zagorje a thunderbolt fall to the earth with a stroke of lightning. It is driven deep into the soil and it reappears on the surface seven years later. It has the power to protect the houses, people or domestic animals from the stroke of lightning, it makes the carrier invisible, it heals domestic animals, protects the owner of spells and all sorts of evil and it helps to remove courses. Such superstitions are not characteristics only for the area of Varaždin but are known also on the whole territory of Europe and can be traced a long time back – even to antiquity and according to the opinions of several authors even to the Early Iron Age. Research conducted in the area around Varaždin some years ago demonstrated that „thunderbolts“ can be still found in modern peasant houses. The best example is the family Fištrek from the village of

Crkovec who still keep a „thunderbolt“ which was transferred here from two houses the family inhabited in the past.

Based on such believes, which must have been even more deeply rooted in the medieval period, we can assume that the axe must have been kept in the medieval fortress as a kind of talisman.

(Translation: Boris Kavur)

BIBA TERŽAN

DISKUSIJSKI PRISPEVEK O SREDNJI BRONASTI DOBI V PREKMURJU

Prekmurje je ostalo arheološko »terra incognita«, vse dokler ni Irena Horvat - Šavel postala kustodinja v soboškem muzeju¹. Z velikim elanom in nenavadno ljubeznijo se je posvetila svojemu poslanstvu – odkrivanju in spoznavanju prazgodovinske poselitve v Prekmurju. Njeno dolgoletno vztrajno delo je privedlo do tega, da sodi dandanašnji pokrajina ob Muri med arheološko bolje raziskane predele Slovenije. Njeni prvi koraki so veljali topografskim pregledom², a hkrati se je pogumno lotevala tudi izkopavanj, najprej manjših sondiranj, nato pa tudi večjih, sistematičnih raziskav³. Vrhunec svoje raziskovalno-izkopavalne kariere je dosegla v zadnjem desetletju, ko je polno sodelovala pri obsežnih zaščitnih izkopavanjih ob izgradnji prekmurskega odseka slovenskega avtocestnega križa⁴.

Med pomembnejša odkritja slavljenke vsekakor sodi arheološko najdišče Oloris pri Dolnjem Lakošu. S prvimi sondiranj 1975. in nato še 1977. se je izkazalo, da gre za ostaline bronastodobne naselbine z dobro ohranjenimi sledovi stavb in z razmeroma bogatimi keramičnimi in kovinskimi najdbami. Po srečnem naključju sta bila med najdbami tudi fragment rezila bronastega meča in bronasta žebličasta igla s pečatno glavico, na osnovi katerih je bilo sklepati na kronološko mesto naselbine v srednji bronasti dobi, v časovni stopnji Bd B2-C1 v smislu Reineckeja oz. MD III

1 Glej Arheo 26, 2009, 177.

2 Šavel 1991 (Moj namen ni podati celotne bibliografije Irene Šavel, opozorila bi rada le na nekatera njena izstopajoča dela).

3 Šavel 1994.

4 Prim. Djurić et al. 2003, 37 ss., 135 ss., 211 ss., 213 ss., 274 ss.; Šavel 2008; Šavel 2009.

po Hänslu⁵. Ti izsledki so bili tako obetavni, da so izkopavanja prerasla v načrtne sistematične raziskave, ki so potekale v letih med 1981 in 1985. Izvedene so bile v sodelovanju soboškega muzeja in Inštituta za arheologijo ZRC SAZU pod vodstvom Irene Šavel in Janeza Dularja ter so tudi že zgledno objavljene⁶. Prav zato predstavlja monografija o naselbini na Olorisu referenčno delo za vse nadaljnje študije o bronasti dobi za širše območje vzhodnoalpskega, panonskega in zahodnobalkanskega sveta.

Moj namen seveda ni »nositi sove v Atene«, a vendar bi rada ponovno odprla diskusijo o kronološkem mestu nastanka, obstoja in konca oloriške naselbine, ker so to vprašanja, pomembna ne le za Oloris, temveč za razumevanje srednje in pozne bronaste dobe v širšem prostoru. Pri končni objavi je namreč prišlo do nekoliko drugačnih kronoloških pogledov ali, bolje rečeno, poudarkov, kot smo jih pričakovali glede na prve najdbe in članke⁷. Naše upanje je namreč bilo, da bo možno na osnovi izkopanih stavbnih ostalin in pa keramičnega gradiva izluščiti v Olorisu vsaj dve fazi poselitve⁸, in sicer tisto iz srednje bronaste dobe od naslednje v pozni bronasti dobi.

Že iz samega naslova sklepnega poglavja »Dolnji Lakoš in mlajša bronasta doba med Muro in Savo« izpod peresa Janeza Dularja⁹ pa je razvidno, da gre prvenstveno za obravnavo najdb iz pozne bronaste dobe, značilnih predvsem za tako imenovano virovitiško kulturno skupino. Čeprav Dular postavlja začetek Olorisa ob konec srednje bronaste dobe, v čas druge polovice Hänslove stopnje MD III oz. Reineckejeve stopnje Bd C – podobno torej kot že l. 1980 Irena Šavel – pa vendar ugotavlja, da je večina gradiva mlajša in ga pripisuje stopnjam Bd D–Ha A1¹⁰. Glede na zelo natančno, a pragmatično tipološko in kronološko analizo keramike¹¹ njeni opredelitvi ni kaj oporekati, pa vendar se zdi, da so nekatere zvrsti oz. tipi posod obravnavani le obrobno. Pri tem mislim na eni strani na tipe posod, ki ne izvirajo iz tako imenovanih zaključenih naselbinskih celot, kot so lonci z

⁵ Horvat - Šavel 1980, 51 ss., pos. 59, Fig. 3, 1–2.

⁶ Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002.

⁷ Glej Horvat - Šavel 1980; ista 1989.

⁸ Teržan 1995, 325 ss., Abb. 2; ista 1996, 154; ista 1999, 101, 132; ista 2001, 126 s.

⁹ Dular 2002, 142 ss.

¹⁰ Prim. Dular 2002, 170 ss. pos. 173 in pa 216 ss., Sl. 48 (s kronološko tabelo).

¹¹ Glej Šavel 1988–89, 131 ss., Sl. 1–4; Dular 2002, 145 ss., Sl. 4–11.

značilnimi T oz. odebeljenimi P robovi ustij (L 11), vrči z usločnim stožčastim vratom (V 2) ter posode z vtisnjenim oz. žigosanim okrasom (016)¹² in na drugi strani na tiste keramične tipe, ki so zastopani le v Olorisu, ne pa tudi v Rabelčji vasi pri Ptujju, kot so na primer lonci z močno izvihanimi, lijakastimi ustji (L3) ali z močno izvihanimi, ravnimi ustji (L 9) itn.¹³ Razlike v repertoarju posodja Olorisa in Rabelčje vasi razloži Dular kot posledico lokalnih posebnosti in pa količinskih razmerij, vezanih na obseg izkopavanja¹⁴, kar se zdi nekoliko preveč poenostavljena rešitev problema. Že kratek pregled keramike z drugih najdišč viroviške kulturne skupine, ki jih avtor obravnava v sliki in besedi¹⁵, pokaže, da so posode omenjenih tipov izjemno redke. Torej ne gre le za razlike lokalnega značaja med Podravjem in Pomurjem oz. med Rabelčjo vasjo pri Ptujju in Olorisom pri Dolnjem Lakošu!, temveč za problem širšega značaja. Ni moj namen podrobneje proučiti časovnega mesta vseh navedenih tipov posod, le za boljše razumevanje problema, o katerem želim razpravljati, pa naj omenim nekaj splošnih smernic v tipološkem razvoju brona-stodobne keramike in nekaj kronološko pomembnih značilnosti:

Posode bodisi lonci bodisi sklede s T oz. širokimi P oblikovanimi ustji so značilne za zgodnjo bronasto dobo, kjer nadaljujejo celo keramično tradicijo pozno bakrenodobnih kultur, pogoste pa so tudi še v srednji bronasti dobi, medtem ko se v pozni pojavljajo le še izjemoma, kar velja za prostrana območja od srednje Evrope oziroma zgornjega Podonavja do jugovzhodne Evrope oziroma zahodnega Balkana¹⁶. Prav raznolikost in sorazmerna pogostnost loncev L 11 in L 12 ter skled S 2, S 3 in S 4 v Olorisu daje slutiti, da ne gre le za prežitke, temveč da je delež keramike, ki ni tipična za mlajšo bronasto dobo, izrazit. Posebno pozornost zbuja na primer fragment posode s T oblikovanim in z vrezi okrašenim širokim robom ustja, ki mu je najti dobro primerjavo v naselbini iz srednje bronaste dobe v Šimanu pri Gotovljah v Savinjski dolini (Sl. 3, 6)¹⁷. Tudi izrazito lijakasti vratovi L 3 predstavljajo značilne

12 Dular 2002, 163, Sl. 6, L 11; 9, V 2; 11, 016. Žal iz opisov in slik ni razvidno, za konkretno katere posamične kose gre.

13 Dular 2002, 168 ss., Sl. 4, L 3; 6, L 9 itn.

14 Dular 2002, 168.

15 Dular 2002, 174 ss., 197 ss.

16 Prim. Šavel 2005, 39 ss., T. 5, 1–3; 12, 1–2; Tomažič 2009, 32 ss., Sl. 39 (sklede z ravnim ustjem, polkroglaste sklede II);

Čović 1991, 17 ss., Tab. 5, 3; 4, 3–5; Hochstetter 1980, 80, Taf. 3, 12; 16, 2; 50, 1.

17 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, T. 33, 1; Tomažič 2009, 107 G 243.

elemente raznovrstnih posod srednje in zgodnje bronaste dobe¹⁸, vendar moramo vprašanje oloriških kosov pustiti odprto, saj ni jasno, kakšnim posodam pravzaprav pripadajo. Tudi posodam L 9 z ostro izvihanimi, širokimi, deloma okrašenimi robovi ustij je mogoče najti primerjave med keramiko srednje bronaste dobe, kot na primer v Franzhausnu II¹⁹. Med njimi zbuja posebno pozornost fragment ustja posode, ki je okrašen z dvema vrstama žigosanih trikotnikov. Na enak način okrašene črepinje so znane tudi iz bližnjega najdišča Bratonci, kjer pa gre predvsem za slučajne površinske najdbe, a med njimi prevladuje lončenina, značilna za kulturno skupino Somogyvár-Vinkovci zgodnje bronaste dobe²⁰. Tak okras poznamo namreč z zahodnega Balkana in Sedmograške prav tako že od zgodnje bronaste dobe. Pojavlja se na keramiki cetinske in glasinaške kulture, prav tako predvsem na širokih robovih ustij posod²¹, lahko pa krasi tudi druge dele oz. zvrsti posod, kot na primer dvoročajni kantharos iz Poda pri Bugojnu²². Najboljše primerjave oloriškemu kosu tako po oblikovanosti ustja posode kot tudi po okrasu pa smo zasledili na Sedmograškem, in sicer med keramiko wietenberške kulture, kjer jih Nick Boroffka uvršča v časovni razpon stopenj Wietenberg A 2, B in tudi še C, kar ustreza stopnjam FD III/ MD I–MD II–III po Hänslu²³. Tudi za nekatere druge oloriške posode tipa L 9, ki imajo široke robove ustij okrašene s poševnimi pasovi vrezov (O14), se najdejo vzporednice med wietenberško keramiko²⁴. Omembe vredno pa je tudi, da so črepinje, okrašene z žigosanimi trikotnički, znane tudi iz Šimana v Savinjski dolini (Sl. 3, 1)²⁵, ki jih verjetno smemo imeti tudi za srednjebronastodobne. Kajti podobno žigosana je keramika iz najdišča Groß St. Florian na avstrijskem Štajerskem, ki pa jo Georg Tiefengraber vzporeja z južnonemško keramiko stopenj Bd C2–D²⁶.

Podoben kronološki problem predstavljajo tudi vrezani ornamenti na oloriški keramiki, ki pa so zaradi slabe ohranjenosti posod komajda razpoznavni. Gre za različne motive, a najpogo-

18 Le za splošno orientacijo glej npr. Hänsel 1968, 123 ss., Beilage 7–8.

19 Neugebauer 1994 a, 145 ss., Abb. 82, 2; isti 1994 b, 90, Abb. 8.

20 Prim. Guštin/Zorko 2010.

21 Prim. Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 57, T. 23, 18; Marović/Čović 1983, 210 ss., T. 27, 2; 28, 10–11; 29, 2, 4, 12; 32, 11;

22 Čović 1991, 18, T. 12; 24, 8–8 a.

23 Boroffka 1994, 116, 180, 189, 249 ff., Typentaf. 8, 18–19; 9, 4–8; 12, 21–25; Taf. 38, 22, 23; 92, 5–8.

24 Prim. Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 47, 56, T. 1, 3; 23, 6; Dular 2002, 159, Sl. 11, 014; Boroffka 1994, Taf. 46, 15; 64, 5.

25 Tomažič 2009, 31, 35, Sl. 41 (žigi), G 23, G 92 (avtorica jih pripisuje lasinjski kulturi).

26 Tiefengraber 2007, 102 ss., Abb. 17; Stering 2007, 183 ss., Taf. 3, 5–7.

stejši so snopi poševnih, vodoravnih ali navpičnih črt ter šrafirani trikotniki²⁷. Takšen način okraševanja ostaja doslej na posodju virovitiške skupine neznan, pač pa je značilen za keramiko »klasične« srednjeevropske kulture gomil v času stopenj Bd B 2/ C 1–2²⁸. Najbližje primerjave pa izvirajo na eni strani iz naselbin iz okolice Blatnega jezera, na drugi strani pa s štajerskih najdišč.

Kot je pokazal László Horváth, je v naselbini Esztergályhorváti-Alsóbáránpusztá z vrezanimi trikotniki okrašena keramika v kontekstu najdb, datiranih v fazo Koszider oz. stopnjo Bd B1, tj. v starejšo stopnjo kulture gomil, v naselbinah Gelsesziget in Balatonmagyaród-Hídvégpusztá pa v pozno stopnjo kulture gomil, v Bd C²⁹. Med temi najdišči je za našo diskusijo s kronološkega vidika najpomembnejše najdišče Balatonmagyaród-Hídvégpusztá, kjer se da tako topografsko kot stratigrafsko dobro ločiti med srednjebronastodobno in poznobronastodobno poselitvijo s pripadajočim inventarjem. Kajti očitno je, da je bila starejša naselbina, pripadajoča kulturi gomil (Bd C), opuščena, a je na istem mestu v času Bd D nastala nekropola. Le-tej sočasna naselbina, zaščitena z obrambnim jarkom, pa je bila postavljena na drugo mesto, a vendar v neposredni bližini grobišča. Tako na novo ustanovljena naselbina kot njej pripadajoče grobišče sta obstajali skozi stopnjo Bd D–Ha A1 in sta pripadali istemu kulturnemu fenomenu kot virovitiška skupina.³⁰

Med štajerskimi najdišči naj najprej omenim Šiman pri Gotovljah v Savinjski dolini, kjer je z vrezi okrašena keramika, na kateri prevladuje motivika trikotnikov, bogato zastopana (Sl. 1, 1–2; 2, 1). Iz študije Simone Tomažič je jasno razvidno, da sodi v srednjo bronasto dobo. Za amfore obstajajo odlične analogije prav v omenjenem madžarskem najdišču Gelsesziget, S. Tomažič pa je opozorila tudi na keramiko z zahodnoštajerskega najdišča Deutschlandsberg.³¹ Kot je pred nedavnim pokazal Tiefen-

27 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 51 ss., T. 8, 1–4, 10–13; 22, 7–8; 32, 1; 47, 10; 49, 11; 55, 15–20; Dular 2002, 159, Sl. 11. Pri oloriških črepih se zastavlja vprašanje, če so risarsko na tabelah vedno pravilno usmerjene, kajti šrafirani trikotniki so na srednjebronastodobni keramiki poleg vodoravnih pogosto razporejeni tudi v navpičnih pasovih, glej npr. Horváth 1994, 219 ss., Abb. 4, 7; Neugebauer 1994, 163 ss., Abb. 91, 1, 9.

28 Prim. Hänsel 1968, Taf. 23, 20; Beilage 11, 15; Hochstetter 1980, 92 ss., 99 ss., Taf. 13, 12; 48, 6; 53, 3; Beilage 6, 13–14, 17–18, 30; Neugebauer 1994, 163 ss., Abb. 91, 1, 9; Lauermaun/Hahnel 1998/99, 88 ss., Taf. 1, 18; 4, 1; Lindinger 1998/99, 78 ss., Abb. 4, 37.

29 Horváth 1994, 219 ss., Abb. 2, 1, 3; 3, 3, 6; 4, 7; 5, 7.

30 Horváth 1994, 219 ss., Abb. 3; 7–14; Dular 2002, 184 ss., Sl. 26–29; Karavanić 2009, 43 ss.

31 Tomažič 2009, 19 ss., 35 ss., Sl. 37 (amfore, lonci s stožčastim vratom), 41 (pravi vrez), G 4, 5, 16, 36, 98, 235, 253, 373, 374, 375, 378. Prim. Horváth 1994, Abb. 4, 7.

graber³² v preglednem članku o srednji in pozni bronasti dobi na avstrijskem Štajerskem, pa je najdišč, na katerih se pojavlja tovrstna keramika, znanih kar nekaj. S koncizno analizo keramičnega repertoarja posameznih najdišč mu je uspelo izluščiti tri časovne stopnje, ki jih je s pomočjo radiokarbonskih datacij tudi okvirno absolutno kronološko zasidral. Že v njegovi I. stopnji, poimenovani po najdiščih Retznei in Hasreith, je zastopana keramika z vrezanim okrasom, ki pa je z nekoliko drugačno motiviko prisotna tudi v naslednjih horizontih, poimenovanih Hörbing-Petzelsdorf in Groß St. Florian, ne pa več v III. stopnji z imenom Vorwald-Hasreith. Seveda so zanimive in pomembne datacije, kajti Tiefengraber vzporeja svojo I. stopnjo z Bd B 2 oz. B2/C1 in jo datira v čas 16.–15. stol. pr. n. št., II. stopnjo z Bd C2 (–D ?) v 14. stol. pr. n. št. in III. stopnjo v 13.–12. stol. pr. n. št.³³ Povzamemo lahko, da je na štajerskih najdiščih obravnavana keramika z vrezanim okrasom značilna izključno za čas srednje bronaste dobe, ne pa več za pozno, zato domnevamo, da podobno velja tudi za Oloris oz. Prekmurje.

To tezo morda podpira pred nedavnim raziskano in objavljeno najdišče na Gornjih njivah pri Dolgi vasi. Gre za kraj, ki je bil poseljen v različnih časovnih obdobjih, tudi v srednji bronasti dobi. Čeprav so najdbe razmeroma skromne, pa Irena Šavel ugotavlja, da obstajajo v keramičnem gradivu sicer podobnosti z oloriškim, vendar pa »pravzaprav manjkajo nekateri vodilni tipi keramike, značilni za Dolnji Lakoš«³⁴. Glede na to opažanje je za našo diskusijo pomembno, da je med najdbami z Gornjih njiv tudi nekaj črepinj, okrašenih z značilnim vrezanim okrasom (Sl. 4, 3)³⁵, s čimer se uvršča med zgoraj našeta najdišča srednje bronaste dobe. To uvrstitev podpira tudi radiokarbonska datacija vzorca oglja iz ene izmed jam, ki nakazuje najverjetnejši čas obstoja naselbine v 15.–14. stol. pr. n. št. (Sl. 6).³⁶

Podobno sliko posreduje tudi arheološko najdišče, odkrito v bližini naselja Gomile pri Lenartu v Slovenskih goricah, ki pa je bilo žal že skoraj povsem uničeno. Med keramičnim gradivom,

32 Tiefengraber 2007, 75 ss. Abb. 5, 1, 3; 8, 4, 7, 9; 9; 15–17. Glej tudi Schrettle/Tsironi 2007, 125 ss. Taf. 4, 5; 5, 12–18; Bartl/Fürnholzer 2007, 163 ss., T. 2, 6–11; ; Stering 2007, 183 ss. Taf. 3, 5–11; 4, 1–2; Bernhard 2007, 205 ss., Taf. 1; 6, 1.

33 Tiefengraber 2007, 97 ss., Abb. 15–18.

34 Šavel/Kerman 2008, 20.

35 Šavel/Kerman 2008, 20, Sl. 18, 373 G. 1376.

36 Šavel/Kerman 2008, 22; Obelič v Šavel/Kerman 2008, 137 ss, Sl. 177, 191.

ki je zelo skromno, so omembe vredni fragmenti skled z odebeljenim T oblikovanim ustjem (Sl. 5, 4–5),³⁷ o katerih je prej že tekla beseda in za katere smo poskušali pokazati, da predstavljajo v Olorisu starejši element. Nekaj črepinj je podobnih kot na Gornjih njivah pri Dolgi vasi (prim. Sl. 4 in 5).³⁸ Za dokajšnjo sočasnost obeh naselbin pa govore predvsem radiokarbonske analize, saj sta dva vzorca iz Gomil jasno pokazala na starost 15. stol. pr. n. št., medtem ko eden odstopa in kaže na nekoliko kasnejši čas, najverjetneje na 14. stol. pr. n. št. (Sl. 6)

Če upoštevamo na eni strani podobnosti v keramičnem gradivu obeh najdišč in v omejenem obsegu tudi tistega iz Olorisa ter na drugi strani časovni razpon njunega trajanja v okviru 15. in 14. stol. pr. n. št., kar bi ustrezalo nekako stopnjam Bd B2/C1 srednje bronaste dobe,³⁹ sklepamo, da je prav v tem istem obdobju verjetno obstajalo tudi naselje v Olorisu, v katerem pa se je življenje za razliko od prvih dveh nadaljevalo tudi v mlajšo bronasto dobo.

Med keramiko iz Olorisa izstopa tudi okras z izrazitimi bradavicami oz. izboklinami, ki so pogosto obkrožene s kaneluro (Buckel- in celo Hofbuckelkeramik). Zanj je tudi Dular menil, da gre za staro tradicijo krašenja posod, ki sega na širšem območju Karpatske kotline že v zgodnjo bronasto dobo.⁴⁰ Vendar so mu bili pri opredeljevanju oloriških posod očitno merodajni sorazmerno redki primerki z grobišč virovitiške skupine. Glede na to, da je na ta način okrašena keramika zastopana tudi na Monkodonji v Istri, kjer gre nedvomno za naselbino iz zgodnje in srednje bronaste dobe, in da jo je mogoče najti tudi v gomili v Ličkem Osiku, ki sodi na prehod zgodnje v srednjo bronasto dobo, ni dvoma, da gre za fenomen širših razsežnosti, ki mu lahko na jugozahodnem obrobju Karpatske kotline sledimo že v čas prehoda zgodnje v srednjo bronasto dobo.⁴¹ Za časovno opredelitev pojava te keramike na obravnavanem območju pa se zdijo ključnega pomena datacije, ki jih prinaša Tiefengraber za svojo

37 Tomaž 2010, 31 ss., G 16, 17.

38 Prim. Tomaž 2010, 31 ss., G 1, 7; Šavel/Kerman 2008, G 1400, 1160.

39 Prim. n. pr. Hänsel 2009, Chronologietabelle Bronzezeit.

40 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, T, I. 4, 13; 11, 4; 14, 1; 22, 9–10; Dular 2002, 159, 172, Sl. 11, 010, 011.

41 Prim. Teržan/Mihovilić/Hänsel 1999, 187, Abb. 27, 7; 29, 9; 31, 8–11; Hänsel/Mihovilić/Teržan 1999, 89 ss., Sl. 40, 7; 42, 9; 44, 8–10, 46; Drechsler Bižić 1975, 4 ss., T. 7–9. Za radiokarbonske datacije Monkodonje glej Hänsel/Teržan/Mihovilić 2005; isti 2007.

I. stopnjo na Štajerskem. V okviru keramičnega repertoarja horizonta Retznei-Freidorf so namreč tudi posode, okrašene z izstopajočimi bradavicami, kar pomeni, da so značilne za čas Bd B2/ C1.⁴² Skodela iz Freidorfa v dolini Solbe je celo tako tipična, da bi morali v taisti časovni razpon uvrstiti tudi njene neposredne primerjave, kot so skodele iz naselbine Mačkovac-Crišnjevi v slavonski Posavini⁴³ in iz groba 7 iz Moravč pri Sesvetih iz zagrebške okolice.⁴⁴ Tak okras velikih bradavic, obkroženih s široko kaneluro, nosi tudi ena izmed oloriških posod, ki s stranskega pogleda daje celo antropomorfni vtis, saj bi lahko iz kombinacije bradavic/oči in navpično postavljenih ročajev/nos in ušesa razbrali značilnosti človeškega obraza. Podobna pa ji je posoda z najdišča Balatonboglar-Borkokombinat, ki glede na kontekst izvira iz klasične faze kulture gomil srednje bronaste dobe.⁴⁵ Glede na navedene analogije in njihove datacije domnevamo, da sodijo tudi posode, okrašene z bradavicami iz Olorisa, pretežno v čas srednje bronaste dobe.

Če si na koncu ogledamo še najdiščne okoliščine diskutiranih tipov posod oz. okrasov na posodah v Olorisu, pa se kljub pomanjkanju stratigrafije⁴⁶ in le redkih zaključenih celot kažejo zanimivi sklopi. Keramika z vrezanim ornamentom se je namreč večkrat grupirala in pojavljala v bližini ali pa celo skupaj s keramiko, okrašeno z bradavicami, kot to kažejo najdbe iz plasti 3 sonde 4,⁴⁷ iz jame J-309⁴⁸ in iz kvadranta 308, v kvadrantu 291 pa je med najdbami tudi fragment z vrezi okrašene posode in pa žebličasta igla s pečatno glavico. Za slednjo še vedno velja, da predstavlja enega vodilnih tipov igel srednje bronaste dobe, Bd B 2/C 1.⁴⁹ To dejstvo nas navaja na misel, da lahko v teh ostalinah

42 Tiefengraber 2007, 98 ss. Abb. 15; Bernhard 2007, 205 ss., Taf. 3, 3; 4, 3; Schrettle/Tsironi 2007, Taf. 5, 17–19.

43 Karavanić/Mihaljević/Kalafatić 2002, 47 ss. T. 4, 1–2; Karavanić 2007, 47 s., Fig. 3, 1–2;

44 Sokol 1996, 32 ss., Sl. 12, 13, 1; prim. tudi Dular 2002, 197 ss. Sl. 38, 11–13.

45 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 53, T. 14, 1; Kiss 2007, 32, Fig. 20; Honti et al. 2007, 173 Fig. 158–159 (med keramiko na Fig. 159 je tudi velik pithos, okrašen z barbotinastim okrasom, značilnim za kulturo Vêtešov, prim. Neugebauer 1994, Abb. 62 a, b11).

46 Glede na globoko njivsko oranje, ki je močno poškodovalo vrhnje zemljene sloje, je seveda težko oceniti, ali gre za enoplastno ali večplastno najdišče. Na eni strani se omenja, da so bile »na ilovnato podlago naložene dve do tri kulturne plasti« (Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 31), na drugi strani pa »le ena kulturna plast« kot osnova za tezo o enoslojnem najdišču (prav tam 41 ss.) Proti tej tezi govorijo tudi številne stojke – jame za sohe/oz. stebre stavbnih konstrukcij, ki jih Dular ni uspel povezati v smiselne stavbne tlorise (prim. prav tam 41 ss., Priloga 4–5), kar kaže na dolgotrajnejšo poselitve izkopanega območja.

47 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 27 s., Priloga 1, T. 7, 2–15; 8, 1–13. Za plast 3 izkopavalci celo domnevajo, da gre za ostaline hodne površine neke stavbe, na kar kaže večja količina glinastega ometa in izrazita gostota najdb. Zanimivo je, da gre za obrobni predel naselbine, ki morda v mlajši bronasti dobi ni bil več pozidan.

48 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 34 ss., Priloga 4, T. 14, 1; 21, 10; 22, 9–10, 7–8.

49 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, Priloga 4, T. 55, 10–11, 15–20; 47, 1, 10. Za iglo glej Hänsel/Kalicz 1986, 62 s., Taf. 7, 37 b; 9, 66 b; Innerhofer 2000, 137 ss., Karte 41, Taf. 29, 1–3.

vendarle vidimo sledi prve, najstarejše faze oloriške naselbine, ki jo lahko datiramo v čas srednje bronaste dobe, sočasne torej z razvito fazo kulture gomil. Kdaj se ta faza konča in kako se je življenje v naselbini nadaljevalo v mlajšo bronasto dobo, ostaja neznanka. Očitno je, da je bila srednjebronastodobna naselbina temeljito zravnanana, sicer ne bi bila večina črepinj tako majhnih in zdrobljenih. Neke skromne indice, kdaj so nastale spremembe, dajejo najdbe iz vodnjaka. Na njegovem dnu je bila najdena nekoliko polomljena skleda in pa več črepinj, med njimi fragment vrčka z rahlo nažlebljenim ročajem in z vrezanim okrasom pod njim, kar kaže, da je bil vodnjak v rabi v času keramike, okrašene z vrezi, torej v srednji bronasti dobi. Med plastjo zemlje, ki je prekrila kaseto vodnjaka oz. zdrknila v vodnjak (ko je bil opuščen), pa je poleg ostankov ometa in nekaj črepinj, med njimi tudi ena z bradavico, ležala tudi skleda s tremi tunelastimi ročaji in tremi nogicami, ki so morale biti prav tako vodoravno predrte⁵⁰. Dvojna vrsta luknjic oz. predrtin tako na ročajih kot na nogah je očitno služila za napeljavo vrvic, s pomočjo katere so posodo spuščali v vodnjak za zajemanje vode. Torej je tudi ta posoda v neposredni povezavi z rabo vodnjaka in morda datira čas, ko je prenehal biti v funkciji. Tej skledi podobna izvira iz Šimana pri Gotovljah, ki pa ima le en tunelast držaj, namesto treh nogic pa prstanasto nogo s štirimi stranskimi luknjicami (Sl. 3, 2), torej prav tako za obešanje, kar nakazuje na enako rabo obeh posod.⁵¹ Skleda s tunelastimi držaji pa je znana tudi iz Freidorfa v dolini Solbe, ki – kot že omenjeno – po Tiefengraberjevi kronološki shemi spada v njegovo I. stopnjo.⁵² Na osnovi obeh navedenih primerkov skled, ki sicer nista povsem identični z oloriško, a vendar zelo sorodni, sklepamo, da sodi tudi skleda s tunelastimi držaji iz zasipa vodnjaka v Olorisu kot tip v srednjo bronasto dobo in da nakazuje, kdaj je bil vodnjak opuščen – po vsej verjetnosti ob prehodu srednje v pozno bronasto dobo.

Na osnovi elementov keramike in najdiščnih podatkih iz Olorisa, o katerih smo razpravljali, si drznemo postaviti tezo, da je naselbina v Olorisu nastala v času srednje bronaste dobe, Bd B2/

50 Dular/Šavel/Tecco Hvala 2002, 25 ss., Sl. 11–12; Priloga 2 C, T. 4, 3–4, 6, 13.

51 Tomažič 2009, 108 s., G 250.

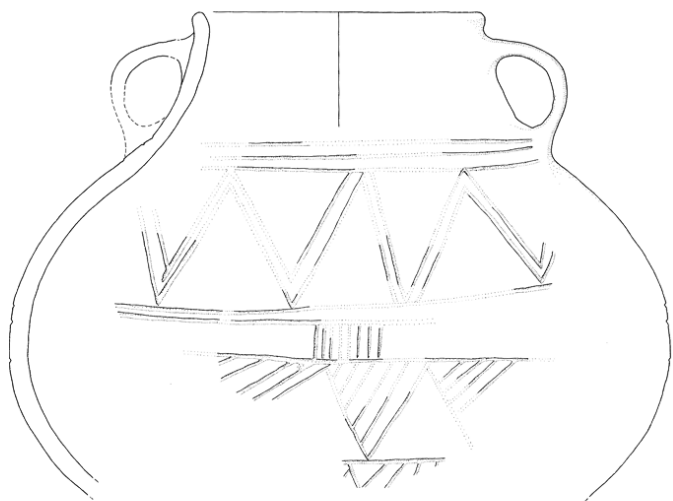
52 Tiefengraber 2007, 99 ss., Abb. 15; Bernhard 2007, 222, Taf. 4, 4.

C1, in da je verjetno sodila v kulturni krog kulture gomil, kot kažejo primerjave na eni strani z madžarskimi najdišči v okolici Blatnega jezera in na drugi strani s štajerskimi najdišči vse do Šimana v Savinjski dolini. Verjetno sodita v ta isti čas tudi naselbini na Gornjih njivah pri Dolgi vasi in pri Gomilah pri Lenartu v Slovenskih goricah. Čeprav doslej ne poznamo pripadajočih grobov, pa glede na domnevo Tiefengraberja,⁵³ da je šlo na avstrijskem Štajerskem v srednji bronasti dobi za žgane pokope, ni izključeno, da so na tak način pokopavali tudi v Prekmurju. Kot druga možnost pa se orisuje povezava z zgodnejšim začetkom virovitiške skupine, kot omenjeno že v času Br B 2/ C1, na kar kažejo na primer nekateri grobovi iz Moravč pri Sesvetih in nekatere keramične najdbe iz Mačkovca-Crišnjevi ter iz najdišča pri izviru reke Krke. Če v teh najdiščih v porečju Save vidimo začetnike virovitiške skupine, lahko sklepamo, da je bila ta skupina na svojem obrobju, kamor bi lahko sodilo tudi Prekmurje oz. Oloris, v srednji bronasti dobi prežeta z vplivi srednjeevropske kulture gomil.

S tem prispevkom sem želela le spomniti, da je cenjena kolegica Irena Šavel s svojimi izkopavanji, zlasti v Olorisu, odprla posebno okno v svet bronaste dobe, o kateri je bilo pred tem naše znanje zelo skromno. Njena zasluga je, da se je naš pogled izostril in spremenil, zato morda ni odveč, da ga od časa do časa tudi prevetrimo s kakšno diskusijo – kot na primer o zabrisani faseti srednje bronaste dobe v Prekmurju.⁵⁴

⁵³ Tiefengraber 2007, 95 ss.

⁵⁴ Za diskusijo in pomoč pri izdelavi slikovnega gradiva gre moja zahvala Matiji Črešnarju, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, za lekturo Dušanu Merharju.

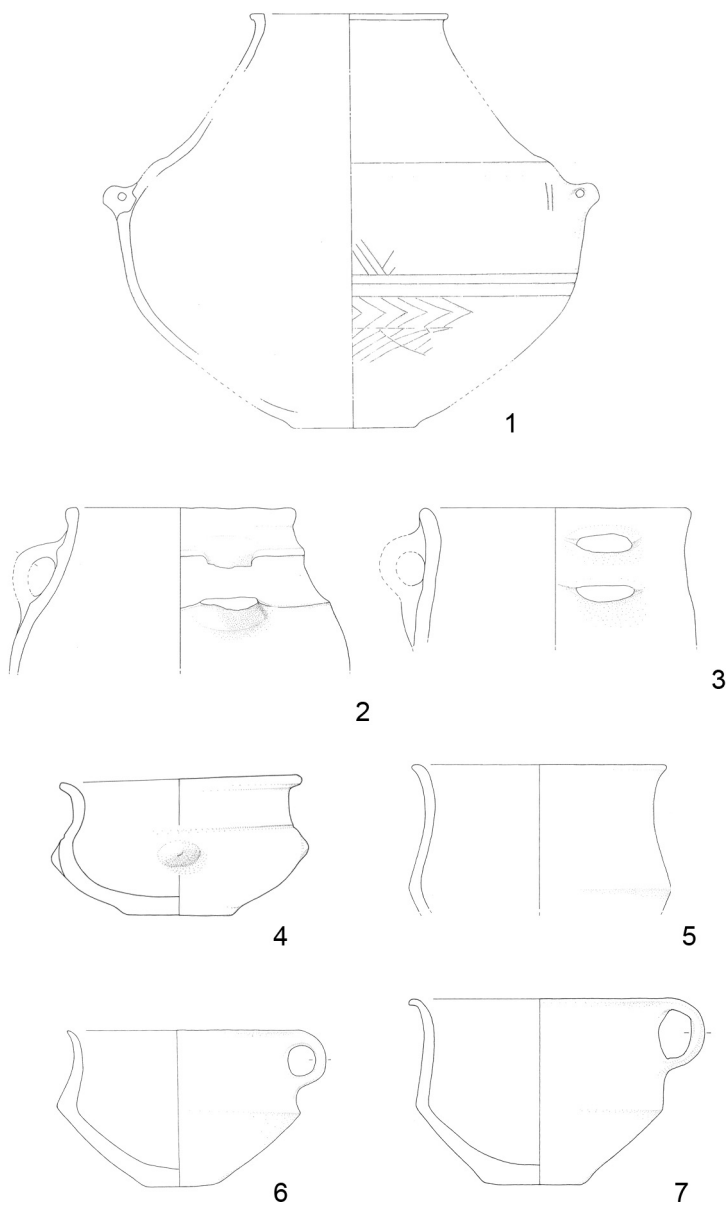
1

2

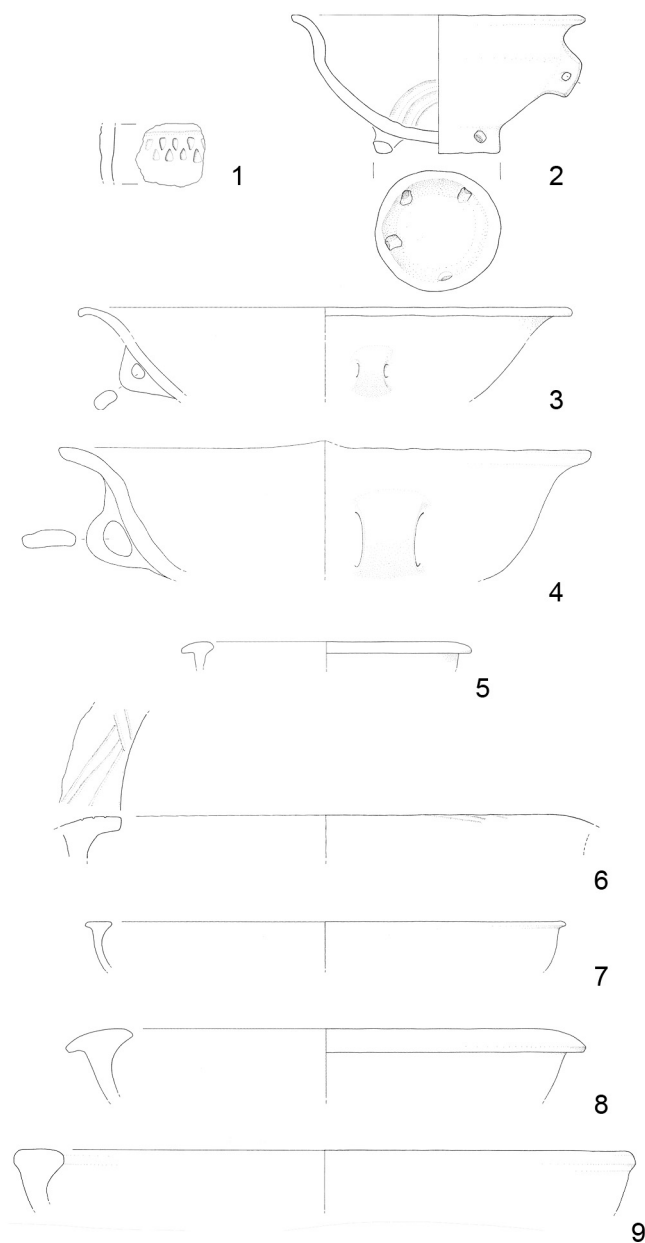
Sl. 1: Šiman pri Gotovljah v Savinjski dolini, izbor keramike, vse v merilu 1: 4
(po S. Tomažič 2009).

Abb. 1: Šiman bei Gotovlje in Savinjska dolina, Auswahl der Keramik, alles im Maßstab 1: 4
(nach S. Tomažič 2009).

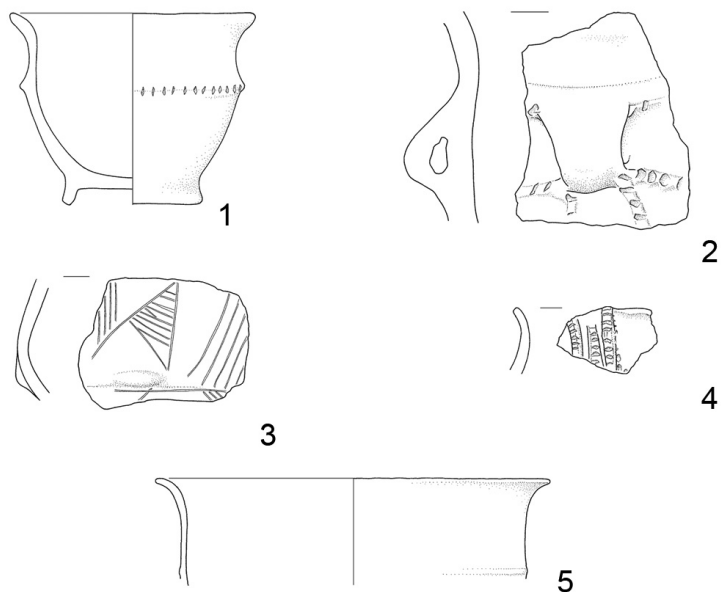

Sl. 2: Šiman pri Gotovljah v Savinjski dolini, izbor keramike, 1 v merilu 1: 6, ostalo v merilu 1: 4 (po S. Tomažič 2009).

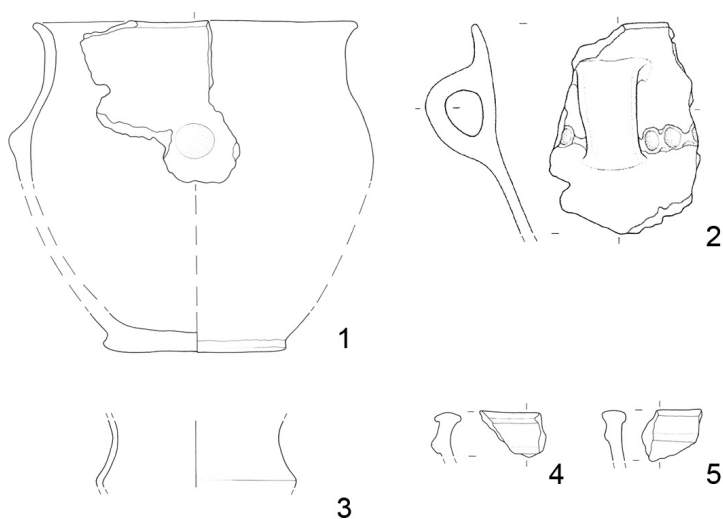
Abb. 2: Šiman bei Gotovlje in Savinjska dolina, Auswahl der Keramik, alles im Maßstab 1: 6 (nach S. Tomažič 2009).

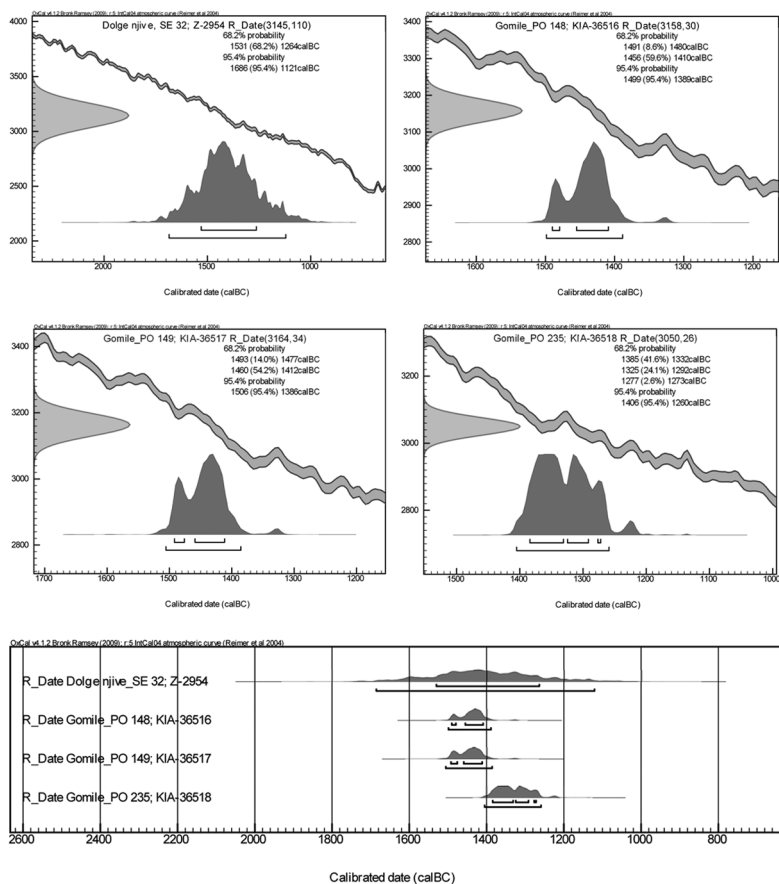
Sl. 3: Šiman pri Gotovljah v Savinjski dolini, izbor keramike, vse v merilu 1 : 4 (po S. Tomažič 2009).
 Abb. 3: Šiman bei Gotovlje in Savinjska dolina, Auswahl der Keramik, alles im Maßstab 1 : 4
 (nach S. Tomažič 2009).

Sl. 4: Gornje njive pri Dolgi vasi, izbor keramike, vse v merilu 1: 4 (po Šavel/Kerman 2008).
Abb. 4: Gornje njive bei Dolga vas, Auswahl der Keramik, alles im Maßstab 1: 4 (nach Šavel/Kerman 2008).

Sl. 5: Gomile pri Lenartu v Slovenskih goricah, izbor keramike, vse v merilu 1: 4 (po Tomaž 2010).
Abb. 5: Gomile bei Lenart in Slovenske gorice, Auswahl der Keramik, alles im Maßstab 1: 4 (nach Tomaž 2010).

Sl. 6: Radiokarbonske datacije za vzorce iz Gornjih njiv pri Dolgi vasi in Gomil pri Lenartu v Slovenskih goricah (po Šavel/Kerman 2008 in Tomaž 2010).

Abb. 6: Radiokarbondaten von den Proben aus Gornje njive bei Dolga vas und Gomile bei Lenart in Slovenske gorice (nach Šavel/Kerman 2008 und Tomaž 2010).

LITERATURA

- Bartl, Th. /Fürnholzer, J. 2007, Petzelsdorf bei Deutschlandsberg. Eine Fundstelle der mittleren Bronzezeit im Laßnitztal, Weststmk. V: G. Tefengraber (ed.), Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen. Univforsch. Prähist. Arch. 148 (Bonn 2007) 163–182.
- Bernhard, A. 2007, Ausgewählte bronzezeitliche Funde aus Hörbing bei Deutschlandsberg und Freidorf im Sulmtal, Weststmk. V: G. Tiefengraber (ed.), Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen. Univforsch. Prähist. Arch. 148 (Bonn 2007) 205–230.
- Boroffka, N. G. O. 1994, Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa I-II. Univforsch. Prähist. Arch. 19 (Bonn 1994).
- Čović, B. 1991, Pod kod Bugojna. Naselje bronzanog i željeznog doba u centralnoj Bosni. Svjezak 1: Rano bronzano doba / Pod bei Bugojno. Eine Siedlung der Bronze- und Eisenzeit in Zentralbosnien, H. 1: Die Frühbronzezeit (Sarajevo 1991).
- Djurić, B. et al. 2003, Zemlja pod vašimi nogami – Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih (Ljubljana 2003).
- Dreschler - Bižić, R. 1975, Istraživanja tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku / Frühbronzezeitliche Tumuli in Lički Osik. Vjesnik Arh. Muz. Zagreb 3.ser. 9, 1975, 1–22.
- Dular, J. 2002, Dolnji Lakoš in mlajša bronasta doba med Muro in Savo. V: Dular J. /Šavel I. /Tecco Hvala S. 2002, 142–223.
- Dular, J. /Šavel I. /Tecco Hvala, S. 2002, Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Olorisa bei Dolnji Lakoš. Opera Inst. Arch. Sloveniae 5 (Ljubljana 2002).
- Guštin, M. /Zorko, M. 2010, Bratonce v Prekmurju. Na obrobju kulture Somogyvár-Vinkovci. Zbornik soboškega muzeja 15, 77–89.
- Hänsel, B. 1968, Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beitr. ur- u. frühgesch. Arch. des Mittelmeer-Kulturräum 7–8 (Bonn 1968).
- Hänsel, B. 2009, Die Bronzezeit (2200-800 v. Chr.). V: S. von Schnurbein (ed.), Atlas der Vorgeschichte. Europa von den ersten Menschen bis Christi Geburt (Stuttgart 2009) 106–149.
- Hänsel, B. Kalicz N. 1986, Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezöcsát, Kom. Borsod, Nordostungarn. Ber. RGK 67, 1986, 6–88.
- Hänsel, B. /Mihovilić, K. /Teržan, B. 1999, Monokodnja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri. Histria Arch. 28, 1997 (1999) 37–107.
- Hänsel, B. /Teržan, B. /Mihovilić, K. 2005, Radiokarbonski datumi ranoga i srednjeg brončanog doba u Istri. Histria Arch. 36, 2005 (2007) 5–46.
- Hänsel, B. /Teržan, B. /Mihovilić, K. 2007, Radiokarbondaten zu älteren und mittleren Bronzezeit Istriens. Prähist. Zeitschr. 82, 2007, 23–50.
- Hochstetter, A. 1980, Die Hügelgräberbronzezeit in Niederbayern. Math. Bayer. Vorgesch. 41 (Kallmünz /Opf. 1980).
- Honti, S. /Nemeth, P. Siklósi, Zs. 2007, Balatonboglár-Berekre-dűlő és Balatonboglár-Borkombinat. Gördűlő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópályá

- Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. *Rolling Time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zaárdi and Ordacsehi* (2007) 167–180.
- Horváth, L. 1994, Adatok Délyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez / Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien. V: Die Fragen der Bronzezeit. Archäologische Konferenz des Komitat Zala und Niederösterreichs III. Keszthely, 5.–7.10, 1992. Zalai Múzeum 5, 1994, 219–235.
- Horvat - Šavel, I. 1980, Rezultati sondiranja v Dolnjem Lakošu. Zbornik posvećen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetlećnici. *Situla* 20/21 (Ljubljana 1980), 51–60.
- Horvat - Šavel, I. 1988-89, Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu. *Arh. vestnik* 39–40, 1988-89, 127–145.
- Innerhofer, F. 2000, Die mittelbronzezeitlichen Nadeln zwischen Vogesen und Karpaten. Studien zur Chronologie, Typologie und regionalen Gliederung der Hügelgräberkultur 1-2, *Univforsch. Prähist. Arch.* 71 (Bonn 2000).
- Karavanić, S. / Mihaljević, M. / Kalafatić, H. 2002, Naselje Mačkovac – Crišnjevi kao prilog poznavanju početka kulture polja se žarama u slavonskoj Posavini / The Mačkovac-Crišnjevi Settlement as a Contribution to Identifying the Beginnings of Urnfield Culture in Slavonian Posavina. *Prilozi Inst. Arh.* Zagreb 19, 2002, 47–62.
- Karavanić, S. 2007, Middle to late bronze age in northern Croatia. V: G. Tiefengraber, Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen. *Univforsch. Prähist. Arch.* 148 (Bonn 2007) 37–49.
- Karavanić, S. 2009, The Urnfield Culture in Continental Croatia. *BAR Internat. Ser.* 2036 (Oxford 2009).
- Kiss, V. 2007, A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a bronzkorban. V: Gördülő Idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között / *Rolling Time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi* (2007) 29–34.
- Lauermann, E. / Hahnel, B. 1998-99, Die mittelbronzezeitlichen Gefäßdepots von Großmugl in Niederösterreich. V: A. Kreen-Leeb / J.W. Neugebauer (ed.), *Depotfunde der Bronzezeit im mittleren Donaauraum. Arch. Österreichs* 9-10, 1998-99, 89–102.
- Lindinger, V. 1998-99, Mittelbronzezeitliche Gefäßdeponierung von Zwerndorf an der March, NÖ. V: A. Kreen-Leeb / J.W. Neugebauer (ed.), *Depotfunde der Bronzezeit im mittleren Donaauraum. Arch. Österreichs* 9-10, 1998-99, 78–87.
- Neugebauer, J.-W. 1994 a, Bronzezeit in Ostösterreich. *Wiss. Schr. Niederösterreich* 98-101 (St. Pölten-Wien 1994).
- Neugebauer, J.-W. 1994 b, Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit in Ostösterreich südlich der Donau. Die Fragen der Bronzezeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs III. Keszthely, 5.–7.10. 1992, Zalai Múzeum 5, 1994, 85–111.
- Marović, I. / Čović, B. 1983, Cetinska kultura. *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4. Bronzno doba (Sarajevo 1983) 191–231.
- Schrettle, B. / Tsironi, S. 2007, Die mittelbronzezeitliche Siedlung im Bereich *Villa Rustica* von Retznei bei Leibnitz. V: G. Tiefengraber (ed.), Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen. *Univforsch. Prähist. Arch.* 148 (Bonn 2007) 125–141.

- Sokol, V. 1996, Nekropola kulture žarnih polja u Moravču kod Sesveta. Die Nekropole der Urnenfelderkultur in Moravče bei Sesvete. V: Arheološka istraživanja u Zagrebu i Zagrebačkoj regiji i arheologija i obnova. Izdanja Hrvat. arh. društva 17, 1992 (1996) 29–64.
- Sterling, M. 2007, Funde der mittleren und späten Bronzezeit aus Groß St. Florian / Weststmk. V: G. Tiefengraber (ed.), Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen. Univforsch. Prähist. Arch. 148 (Bonn 2007) 183–204.
- Šavel, I. 1991, Arheološka topografija Slovenije. Topografsko področje XX (Prekmurje). SAZU, Cl. I, Hist. Soc., Inst. arh. (Ljubljana 1991).
- Šavel, I. 1994, Prazgodovinske naselbine v Pomurju (Murska Sobota 1994).
- Šavel, I. 2005, Najdišče za Raščico pri Krogu – naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci. Zbornik soboškega muzeja 8, 2005, 39–84.
- Šavel, I. / Kerman, B. 2008, Gornje njive pri Dolgi vasi I-II. Arheologija na avtocestah Slovenije 6 / Obvoznica Lendava (Ljubljana 2008).
- Šavel, I. 2009, Pod Kotom – jug pri Krogu I-II. Arheologija na avtocestah Slovenije / MP 03 Cogetinci-Beltinci (Ljubljana 2009).
- Teržan, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Monogr. RGZM 35 (Bonn 1995) 323–372.
- Teržan, B. 1996, Zu Bestattungssitten während der mittleren und späten Bronzezeit auf der westlichen Balkanhalbinsel – Ein Überblick. V: XIII Internat. Congress of prehistoric and protostoric sciences Forli, Italia, 8-14 September 1996, Colloquia 11- The Bronze Age in Europe and the Mediterranean (Forli 1996) 151–157.
- Teržan, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. Arh. vestnik 50, 1999, 97–143.
- Teržan, B. 2001, Die spätbronze- und früheisenzeitliche Besiedlung im nordöstlichen Slowenien – Ein Überblick. V: A. Lippert (Hrsg.), Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrhundert. Akt. internat. Interdisziplin. Symposiums, 26.-29. April 2000, Bad Radkersburg. Univforsch. Prähist. Arch. 78 (Bonn 2001) 125–135.
- Teržan, B. / Mihovilić, K. / Hänsel, B. 1999, Eine protourbane Siedlung der älteren Bronzezeit im istrischen Karst. Praehist. Zeitschr. 74, 1999, 154-193.
- Tiefengraber, G. 2007, Zum Stand der Erforschung der Mittel- und Spätbronzezeit in der Steiermark. V: G. Tiefengraber (ed.), Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen. Univforsch. Prähist. Arch. 148 (Bonn 2007) 67–113.
- Tomaž, A. 2010, Gomile pri Lenartu v Slovenskih goricah, Arheologija na avtocestah Slovenije 11 / MP 02 Lenart – Cogetinci (Ljubljana 2010).
- Tomažič, S. 2009, Šiman pri Gotovljah. Arheologija na avtocestah Slovenije 9 / SK 06 Arja vas-Vransko (Ljubljana 2009).

BIBA TERŽAN

DISKUSSIONSBEITRAG ZUR MITTLEREN BRONZEZEIT
IM PREKMURJE

In dem Aufsatz, der der verehrten Kollegin Irena Šavel gewidmet ist, wird die chronologische Stellung der bronzezeitlichen Flachlandsiedlung von Oloris bei Dolnji Lakoš nochmals diskutiert. Die Fundstelle ist von der Jubilarin zunächst untersucht und zu recht in die mittlere Bronzezeit (Bz B 2-C1 im Sinne des Reineckeschen Chronologie-Schemas bzw. MD III nach Hänsel) datiert worden (Anm. 3 und 7). Die interessanten Funde und Befunde haben systematische Grabungen angeregt, die vom archäologischen Institut des ZRC SAZU (Leitung J. Dular) und dem Landesmuseum von Murska Sobota (Leitung I. Horvat-Šavel) in den Jahren 1981-1985 durchgeführt worden sind. Die Grabungsergebnisse sind in einer beispielhaften Monographie vorgelegt, die seit Jahren als eine Referenzarbeit dient (Anm. 6). Zumeist wurde der Schwerpunkt auf die spätbronzezeitliche Keramik des Fundortes gelegt, die der so genannten Virovitica-Kulturgruppe (Bz D-Ha A1) zugeschrieben wird (Anm. 9). Hier soll dagegen auf Keramik aufmerksam gemacht werden, die vielmehr von einer eindeutigen mittelbronzezeitlichen Besiedlung des Ortes unter dem Einfluss der mitteleuropäischen Hügelgräberkultur zeugt.

Es ist nicht der Absicht, „Eulen nach Athen zu tragen“, dennoch sollen einige Keramikformen bzw. -typen Erwähnung finden, für die eine frühere Datierung als in die Spätbronzezeit in Frage kommt.

Zunächst sollen Töpfe und Schüsseln mit verbreiterten T- oder P-förmigen Rändern genannt werden, die als ein kennzeichnendes Merkmal der frühbronzezeitlichen Keramik gelten und sogar in der Tradition der späten Kupferzeit stehen. Gelegentlich kommen sie auch noch in der mittleren Bronzezeit vor, in der Spätbronzezeit allerdings sehr selten (Anm. 16, 17; vgl. Abb. 3, 5-9; 5, 4-5). Gerade die Vielfältigkeit und Häufigkeit der Töpfe L 11 und L 12 sowie der Schüsseln S 2, S 3 und S 4 aus Oloris geben einen Hinweis, dass es sich dort nicht um eine traditio-

nellen Keramik handelt, sondern eher um die Funde aus einer früheren Phase der Siedlung. Auch Gefäße mit trichterförmiger Halsbildung (L3) sowie solche mit breit ausladenden Rändern (L9) gehören zu den häufigen Typen der Früh- bis Mittelbronzezeit (Anm. 18, 19). Unter den letzt genannten verdient besondere Aufmerksamkeit ein stark ausladender, mit dreieckigem Stempelmuster verzierter Rand eines Gefäßes, dessen Analogien in dem nächst liegenden Ort Bratonci zu finden sind. Unter den Funden von dort überwiegt die Keramik der Somogyvár-Vinkovci-Kultur (Anm. 20). So verzierte Keramik kennt man auch aus anderen frühbronzezeitlichen Fundorten des West-Balkans (Anm. 21, 22) bis zu der siebenbürgischen Wietenberg-Kultur. Dort ist eine solche Verzierung bis in die Stufe Wietenberg B und C (MD II-III nach Hänsel) vertreten (Anm. 23-24).

Zweitens soll die ritzverzierte Keramik erwähnt werden, die trotz des schlechten Erhaltungsgrades in Oloris eindeutig eine Zuweisung zur charakteristischen Verzierungsart der mittelbronzezeitlichen Hügelgräberkultur zulässt (Anm. 27, 28). Die Vergleichsfunde aus der nächsten Umgebung sowohl um den Balaton (Anm. 29, 30) als auch aus Šiman bei Gotovlje in Savinja-Tal (Anm. 31; Abb. 1-2) und aus der Weststeiermark sind alle mittelbronzezeitlich (Anm. 32, 33). Auch die neu entdeckte Siedlung in Gornje njive bei Dolga vas im Prekmurje mit einer Radiokarbondatierung (15.-14. Jhr. v.Chr) weist auf eine mittelbronzezeitliche Zeitstellung der ritzverzierter Keramik hin (Anm. 34 -37; Abb. 4-6). In die selbe Zeit gehört auch die vor kurzem publizierte Siedlung Gomile bei Lenart im Slovenske Gorice (Anm. 38-40; Abb. 5-6).

Drittens ist in Oloris Buckel- und sogar Hofbuckelkeramik vertreten, die von J. Dular zwar in der früh- bis mittelbronzezeitlichen Tradition gesehen, aber als kennzeichnend für die spätbronzezeitlichen Virovitica-Gruppe gehalten wird (Anm. 42). Bedenkt man, dass das Auftreten dieser Verzierungsart in den Nachbarregionen von Istrien über Lika (Anm. 43) bis zur Steiermark (Anm. 44) und der Umgebung des Balaton (Anm. 47) in der mittleren Bronzezeit (Bz B2/ C 1) festgestellt wurde, kann man dieselbe Datierung auch für Oloris annehmen.

Viertens ergeben sich Hinweise auf eine mittelbronzezeitliche Besiedlungsphase in Oloris auch aus der Befundsituation.

Bemerkenswert ist nämlich, dass sich die Funde der ritzierten und buckelverzierten Keramik oft gruppierten (siehe Schicht 3 in der Schnitt 4, wo es sich sogar um Reste eines Hauses handeln könnte; Grube J-309; Quadranten 308 und 291, im letzten ist auch eine mittelbronzezeitliche Nadel mit Nagelkopf gefunden worden; siehe Anm. 49-51). Auch unter der Keramik vom Boden des Holzbrunnens von Oloris stammt eine ritzierte Scherbe eines Kruges aus dessen Nutzungszeit, während in der zugeschwemmten Schicht nach der Aufgabe des Brunnens eine dreifüßige Schüssel mit drei Tunnelhenkeln lag (Anm. 52). Für die letzt genannte Schüssel finden sich Analogien in Šiman bei Gotovlje im Savinja-Tal und bei Freidorf im Sulmtal, die von G. Tiefengraber in seine mittelbronzezeitliche Stufe I datiert wird (Anm. 53, 54). Eine ähnliche Datierung ergibt sich daraus auch für die Schüssel aus Oloris, d.h. die Aufgabe des Brunnens kann man noch an den Übergang von der Mittel- zur Spätbronzezeit setzen.

Anhand der eben diskutierten Keramik und der Befunde von Oloris ist hier der Versuch gemacht worden, die Gründung der Siedlung von Oloris in die Mittelbronzezeit (Bz B2/ C1) zu datieren. Sehr wahrscheinlich gehörte sie zum Kreis der mitteleuropäischen Hügelgräberkultur. Als mögliches Szenario bietet sich auch eine andere These an, und zwar dass sich die formative Phase der Virovitica-Gruppe – wie die Buckelkeramik aus Moravče bei Sesvete, Mačkovac-Crišnjevi und Krka zeigt – auch schon während der Bz B2/ C1 vollzogen hat. Selbst im entfernten Randgebiet der Virovitica-Gruppe, zu der auch Oloris gehören dürfte, wird durch einen starken Einfluss aus der Hügelgräberkultur geprägt sein.

JANEZ DULAR

LIVARSKI KALUP IZ ORMOŽA

Pri zaščitnih raziskovanjih velikega utrjenega naselja iz pozne bronaste in starejše železne dobe, ki se je širilo na območju današnjega mesta Ormož, je prišlo na dan nekaj predmetov, ki kažejo, da so se takratni prebivalci med drugim ukvarjali tudi z metalurško dejavnostjo.¹ Med najbolj zanimivimi je večstranski kalup, ki so ga odkrili leta 1978 na območju izkopavališča ob Skolibrovi ulici v severovzhodnem koncu mesta.² Predmet ni v celoti ohranjen, manjka ga več kot polovica, najden pa je bil v treh kosih. Zlepljen meri v dolžino 12,1 cm, medtem ko znaša njegova največja širina 4,9 cm.

Kalup je bil narejen iz peščenjaka zelo fine strukture. Analiza je pokazala, da je v kamnini precej kremena, kar ne preseneča, saj je kremenčev pesek zaradi svojih odličnih lastnosti (majhne temperaturne razteznosti) tudi danes nepogrešljiva surovina za izdelavo livarskih kalupov. Kalup iz Ormoža je bil veliko v uporabi. To je mogoče sklepati iz ožganih površin, ki so večinoma črne, na nekaj mestih pa tudi rjavo-sive. Namenjen je bil za ulivanje štirih predmetov (igle, sulice in dveh vrst sekir), katerih negativni so vrezani na treh straneh (Sl. 1).

Opis kalupa začnemo z negativom za tulasto sekiro (Sl. 2: A). Narejen je bil tako, da so imeli izdelki, ki so bili v njem uliti, odebeljeno ustje in pod njim dve tanki vodoravni rebri. Najverjetneje tri vertikalna rebra so krasila tudi čelno stran sekire. Žlebič za ušesce, če je sploh obstajal, je bil vrezan na desni strani. Kako

¹ Lamut 1987, 53 ss.

² Izkopavanja je vodila Marjana Tomanič Jevremov, ki mi je kalup ljubeznivo odstopila za objavo, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

Sl. 1: Kalup iz Ormoža.

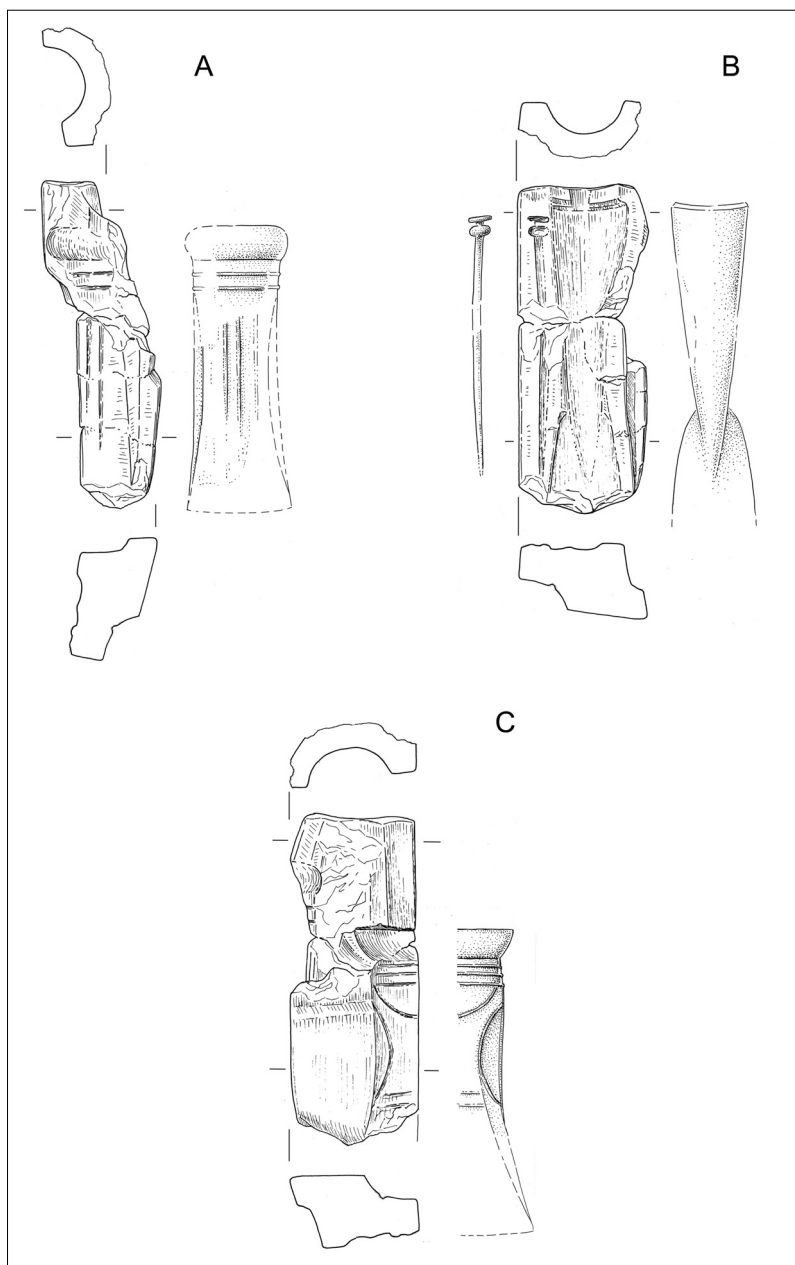
Fig. 1: Mould from Ormož.

je zgledal, ne vemo, ker se ta del kalupa ni ohranil. Sodeč po obliki negativa, ki predstavlja natanko polovico sekire, je bil za ulivanje predmeta potreben še en zrcalno oblikovan kos. Pred seboj imamo torej fragment klasičnega dvodelnega kalupa, ki je bil najbolj razširjen med metalurgi bronaste dobe.³

V levo stranico pravkar opisanega kalupa za tulaste sekire je bil izdolben negativ sulične osti in levo od nje še igle z makovo glavico (Sl. 2: B). Od negativa za sulično ost se je ohranil le tulec z nastavkom za list, preostali del pa je bil žal odlomljen. Kako dolga je bila konica, je težko reči, sodeč po dolžinah pri nas najdenih suličnih osti pa manjka vsaj polovica kalupa.⁴ Odprto ostaja tudi vprašanje, če je bil negativ za iglo vrezan hkrati z negativom sulične osti. Njegovo mesto na samem robu kalupa je namreč nenavadno, poleg tega pa se zaradi ozke površine obris glavice skoraj stika z obrisom tulca sulične osti. Manjka tudi vezni kanal, kar je lahko še dodatni dokaz za poznejšo izdelavo. Na drugi strani pa ne smemo spregledati dejstva, da kalup za igle nima svojega ulivnega lijaka. Je bil ta vrezan zgolj v drugo polovico kalupa? Bodi kakor koli že, iz oblike obeh negativov je

³ Za prazgodovinsko livarstvo z obsežno nadaljnjo literaturo glej Armbruster 2001.

⁴ Za sulične osti glej Šinkovec 1995, 79 ss, t. 22–26.

Sl. 2: Kalup iz Ormoža.

Fig. 2: Mould from Ormož.

mogoče razbrati, da gre tudi v tem primeru za klasičen dvodelni kalup: da bi predmet lahko ulili, so potrebovali še drugo zrcalno oblikovano polovico.

S tehnološkega vidika pa je najbolj zanimiv četrti negativ, ki je bil vrezan v nasprotno stranico kalupa za sulice in igle (Sl. 2: C). Namenjen je bil izdelavi tulastih sekir z odebeljenim ustjem. Okrašene so bile s tremi vodoravnimi in enim polkrožnim rebrom ter imitacijo plavuti. Negativ je nekaj posebnega zato, ker predstavlja natanko četrtno celotnega kalupa (Sl. 3). Za izdelavo sekire so bili torej potrebni najmanj trije (lahko pa tudi štirje) deli, iz česar sledi, da je imel predmet ulivne šive tako ob robovih kot tudi na sredini ene oziroma obeh čelnih stranic. Večdelni kalupi za sekire so v pozni bronasti dobi redkost. Burger Wanzek je v svoji monografiji zbral le nekaj primerkov, kar kaže, da med takratnimi metalurgi niso bili najbolj priljubljeni.⁵ Problem je bil namreč v tem, da jih je bilo težje narediti, bolj zapleteno pa je bilo tudi vsakokratno povezovanje (justiranje) posameznih delov. Žal je ohranjenost ormoškega predmeta preslaba, da bi lahko zanesljivo ugotovili, če je bil negativ za sekiro narejen šele pozneje v poškodovani oziroma odsluženi kalup. Ne glede na dvom pa se zdi ta možnost še najbolj sprejemljiva. Za to bi govorila tudi pozicija negativa, ki je pomaknjen precej nižje od negativov na drugih dveh straneh kalupa. Kaj je botrovalo predelavi, je težko reči. V poštev bi prišlo predvsem pomanjkanje ustrezne kamnine, drugi vzroki (npr. spremembe v tehnologiji) so manj verjetni.

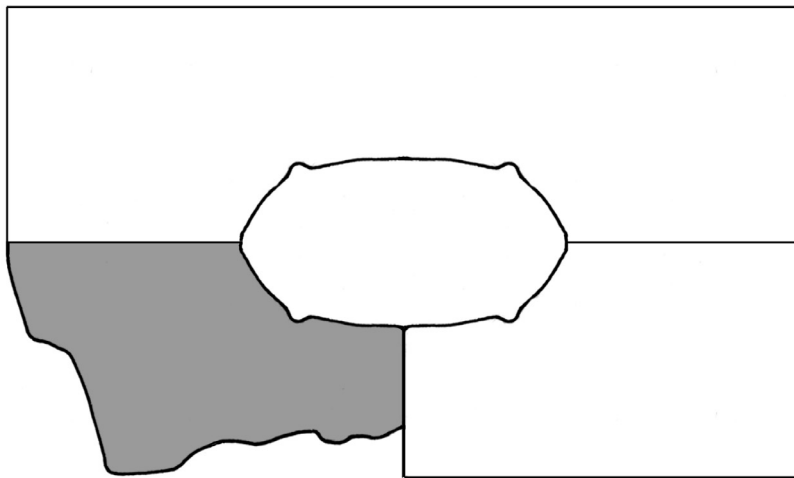
Na koncu moramo reči še besedo ali dve o starosti. Kalupa ni težko časovno opredeliti, saj je služil za izdelovanje predmetov, ki so dobro datirani. Igla z majhno vazasto glavico je značilna predstavnica mlajšega Ha B obdobja,⁶ isto pa lahko rečemo tudi za oba tipa sekir. Podobne kose poznamo iz depojev, ki jih je Müller-Karpe označil za značilne predstavnike Ha B2 in Ha B3 stopnje.⁷ Iz povedanega lahko sklenemo, da so kalup uporabljali v 9. in 8. stoletju pr. n. št., torej v času, ko je naselje v Ormožu doživelo svoj največji ekonomski razcvet.⁸

5 Wanzek 1989, 65 ss.

6 Řihovský 1979, 198 ss; Řihovský 1983, 47 ss.

7 Müller-Karpe 1959, 127, t. 142: A 4–5, B 1–3; 143: A 5–8. Glej tudi Mayer 1977, t. 80–84.

8 Prim. Dular, Tomanič Jevremov 2010.

Sl. 3: Pozicija fragmenta.

Fig. 3: Position of the fragment.

LITERATURA

- Armbruster, B. 2001, *Metallguß*. – V: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 19, Berlin, New York, 622 ss.
- Dular, J. in M. Tomanič Jevremov, Ormož. *Utrjeno naselje iz pozne bronaste in zgodnje železne dobe*. – Opera Instituti archaeologici, 2010 (v tisku).
- Lamut, B. 1987, Ormož – podoba prazgodovinskega naselja. – V: *Bronasta doba na Slovenskem*, Ljubljana, 46 ss.
- Mayer, E. F. 1977, *Die Äxte und Beile in Österreich*. – *Prähistorische Bronzefunde* IX, 9, München.
- Müller-Karpe, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. – *Römisch Germanische Forschungen* 22, Berlin.
- Řihovský, J. 1979, *Die Nadeln in Mähren und Ostalpengebiet*. – *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 5, München.
- Řihovský, J. 1983, *Die Nadeln in Westungarn I*. – *Prähistorische Bronzefunde* XIII, 10, München.
- Šinkovec, I. 1995, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe. – V: B. Teržan (ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem*, Katalogi in monografije 29, Ljubljana, 29 ss.
- Wanzek, B. 1989, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 2, Bonn.

JANEZ DULAR

A CASTING MOULD FROM ORMOŽ

In the rescue excavations of the large fortified settlement of the Late Bronze Age and Early Iron Age, which extended over the area of the present day town of Ormož, certain objects have come to light that indicate that the inhabitants were involved among other things in metallurgical activities. One of the most interesting items is a multisided mould, which was discovered in 1978 in the excavation area along Skolibrova Street in the northeastern part of town. The object is not completely preserved. More than half is missing, and it was found in three fragments.

The mould was intended for casting four objects (a pin, a spearhead, and two types of axes), whose negatives were incised on three sides (Fig. 1).

The mould was two-part at first, and on two sides they could cast axes (Fig. 2: A) and spearheads and pins (Fig. 2: B). Later it was reworked into a multipart mould (Fig. 3) by incising a quarter negative for a socketed axe on it (Fig. 2: C). It was used at the end of the Late Bronze Age (Ha B 2-3).

LÁSZLÓ HORVÁTH

CELTIC CLAY RATTLE FROM NAGYRÉCSE
(ZALA COUNTY, HUNGARY)

In the section of the M7 motorway in Zala County, in the south west border of Nagyrécsé, in the eastern side of the Bakónak stream a rescue excavation took place between 2006 and 2008 in three sections.¹ In a small peninsula protruding into the flood plain of the lake 14.390 m² were excavated, which revealed 184 archaeological features. Some of the features belonged to the Middle and Late Copper Age but the majority of the features belonged to the late Migration period. Beside these features, 14 Celtic features were also excavated and a further one slightly east from the others. These Celtic features are situated mainly in the western and southern edge of the natural elevation, on which the settlement is situated, closest to the flood plain (STRAUB 2007, 238; STRAUB 2008, 250) (Fig. 1.). Almost all of the Celtic features represented semi- subterranean houses with rounded corners. Only some of them showed irregular outline but in these cases it is also presumable that their original shape was more regular. One feature was a smaller rounded and shallow pit. The long axes of the houses were oriented east-west with two exceptions. These two houses showed north-south orientation and situated in the southwest part of the settlement, in the bent of the elevated peninsula, slightly separated from the other houses. The houses with different orientations provided similar material culture to the other Celtic features. It cannot be decided whether they were contemporary or if there is a chronological difference between them apart from their orientations.

¹ The rescue excavation of the site was carried out by Judit Kvassay (10.04.2006 – 28.09.2006), Péter Straub (26.03.2007 – 23.04.2007) and Zita Mária Tokai (03.07.2008 – 10.07.2008). For the publication rights of the Celtic finds I thank Péter Straub.

The outline of the majority of houses shows a well known Celtic picture: on the shorter side one posthole denoted for a post holding the roof purlin. The houses showing two or more postholes in the short sides can be considered to be the variants of the previous house type. The regularity in the positioning of the Celtic features is that four houses and the small pit came to light in the western part of settlement closest to the flood plain. The other buildings were situated slightly east on the elevated peninsula, approximately following the edge of the former flood plain in an arch. In considering the above mentioned Celtic features together with the eastern most Celtic feature (Feature 104) they close a rounded area. This rounded area could have been the ground of the settlement.

In the excavated assemblage only a few indistinctive iron fragments came to light the other objects, almost exclusively if we do not count spindle whorls, are ceramic fragments. For this reason the settlement can only be dated by means of the ceramics namely to the La Tène period, to the LT C1a phase.

In the centrally positioned Feature 49 came to light one of the significant finds of the excavation, namely a Celtic clay rattle (Fig. 2.). The main features of the house according to the documentation: its patch in the subsoil was dark and clear, the filling showed little amounts of charcoal and more ceramic and daub fragments. Its shape was rectangular, its size was 426 x 330 cm and depth was 48 cm. Its side was steep, its bottom was flat. In each of the shorter sides there was only one posthole. Finds in the house: pottery fragments; daub; grinding stone fragment; polished pebbles; flat ironwork with one hole for a nail, ending in a ring; spindle whorl.

The length of the clay rattle is 76,6 mm, its diameter is 42,5 – 43,1 mm. It is grey, its raw material is fine sandy and micaceous, it has a moderately smoothed surface. The clay rattle was subjected to X-ray and CT analyses.² Accordingly the rattle was made out of two conical parts and the edges of the two halves where they were attached were carefully smoothed (Fig. 2. 1b-c, 1h). The photographs clearly indicated seven small balls, although they cov-

² The X-ray and CT photographs were taken Dr. Adel Rashed radiologist in the Dorottya Kanizsai hospital in Nagykanizsa. I also want to thank him for his help.

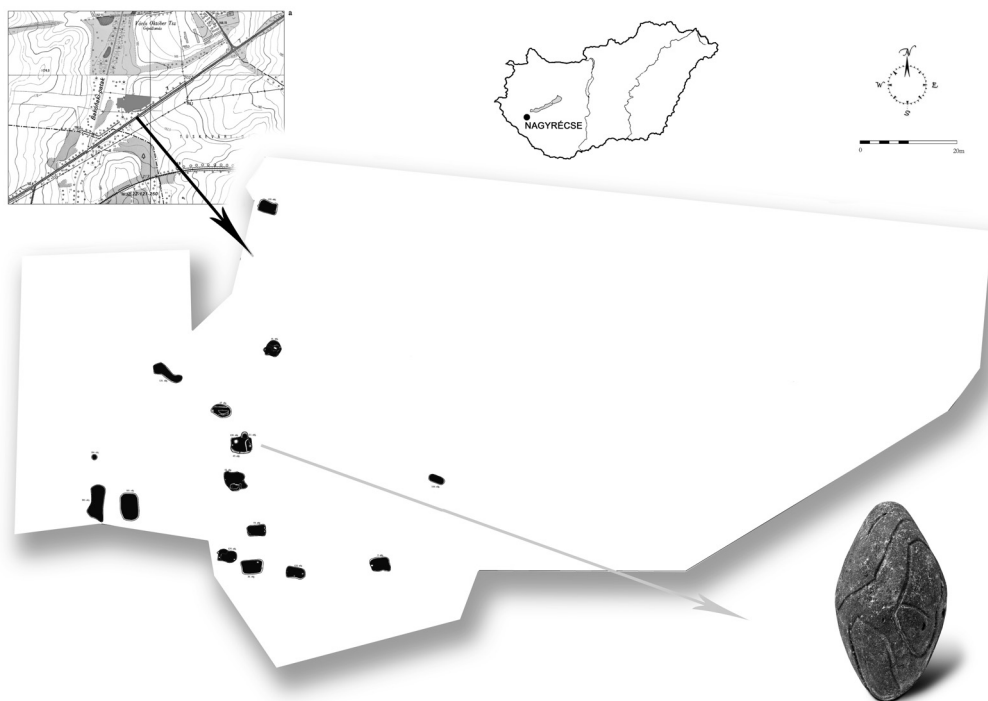

Fig. 1: Nagyrécsé–Bakónaki-patak. The topographical position of the settlement, a cumulative map of the Celtic features with the position of the clay rattle.

Sl. 1: Nagyrécsé–Bakónaki-patak. Topografska pozicija najdišča in kumulativna karta keltskih struktur z označeno lokacijo keramične ropotuljice.

ered each other in places. According to the CT analysis the density of the wall of the clay rattle has 1130 units. In the wall in small patches there are anomalies indicating that organic substance was probably used for tempering (their density falls between +20 and –120). The balls in the rattle, similarly to its wall, have a density of 1130 units, thus they were also made from clay.

On the leather hard surface of the rattle motifs were incised by its maker (Fig. 2). In the centre of a clumsy representation undoubtedly a phallic symbol can be seen, which is complemented by ruptured wavy lines – but rather seem to be zig-zag lines – and with an individual wavy line. The wavy lines filled the space around the phallic representation.

The sharp egg shape of the rattle may have also caused trouble for the clumsy 'master' who first had to represent the penis. The other motifs seem to have come into his/her mind as space fillers. It seems certain that this simplified, clumsy decoration was not practiced, it is a one off a kind representation.

The rattles whether they are from metal, clay or some organic material are considered by the literature as noise making objects. They were used in different circumstances: they can be considered as musical instruments giving a rhythm, which during music only gave a rattling rhythm. In this case there may have been no particular meaning of rattling. Several times rattles played a role during religious ceremonies or the aim of noise making or rattling was to prevent bad things or troubles from happening. In most of the cases rattles were used as children's toys, which are supported by the fact that in most cases rattles were discovered in graves (MANDERA 1969, 120; PAULI 1975, 186). Thus, a rattle could have been a musical instrument, an object for religious ceremonies and finally a child's toy. Discussions concerning rattles are generally centred around their function.

In the territory of the Eastern Hallstatt culture noise making objects were in great fashion. In addition to the clay rattles with different forms, metal rattles were also used just as jewellery hangings on cloths („Klapperblech”), which made noises when they were moved. Researchers argue that they represent objects protecting against bad things (SPINDLER 1996, 380; MAIER 2004, 141–142). Research also considers a composition of objects such as rattle, glass bracelet and iron bracelet, found in Iron Age graves, as amulets and talismans (PAULI 1975, 186).

Clay rattles can be found in different periods, cultures and places. They can also be found in different forms. Prior to the Celtic period in Hungary in the Bronze and Iron Ages bird-shaped rattles were common, which are assigned to cultic functions. The rattles are already assessed amongst the bird-shaped representations of the Bronze Age of the Carpathian Basin (GUBA-SZEVERÉNYI 2007). From the period and territory of the Eastern Hallstatt culture several clay rattles came to light. They sometimes represent water birds, which are considered to be a continuation of Bronze Age traditions. The number of bird-shaped clay rattles decreased

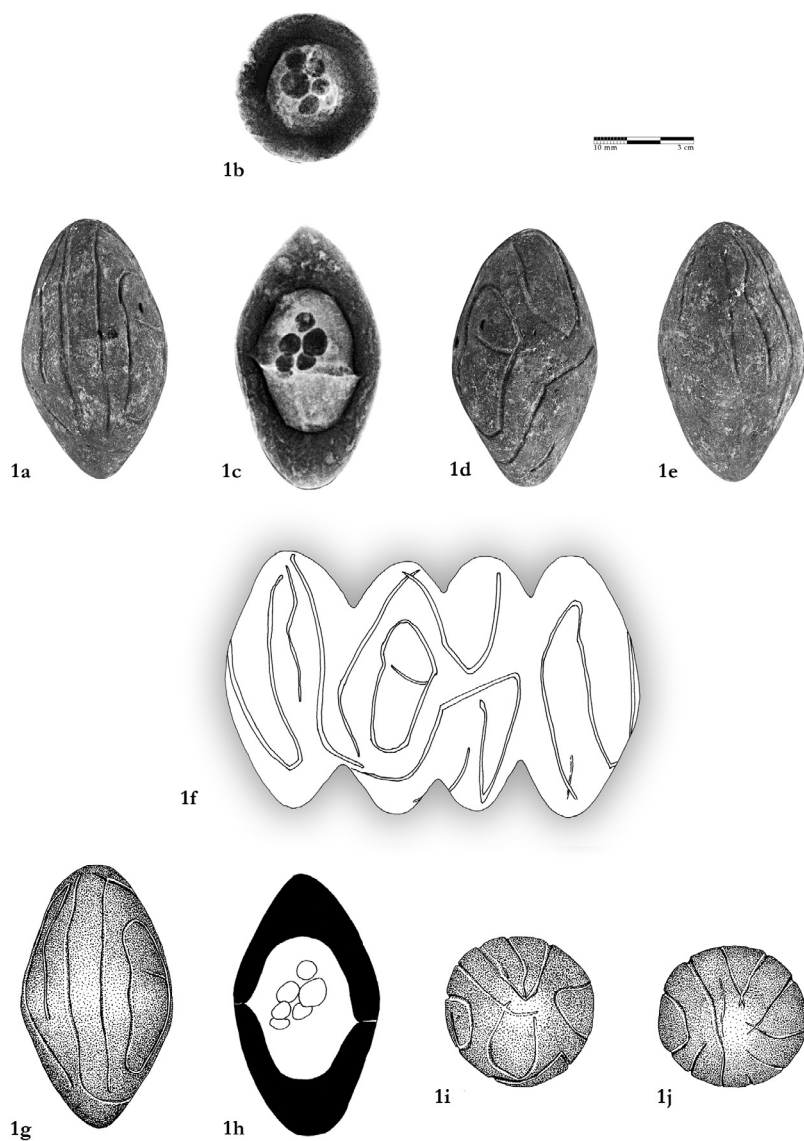

Fig. 2: Nagyrécsa-Bakónaki-patak. Drawing, photograph, X-ray photograph and a drawn outspread of the decoration of the Celtic clay rattle.
Sl. 2: Risba, fotografija, rentgenski posnetek ter razgrnjena risba okrasa keltske keramične ropotuljice.

in the early La Tène period (e.g. SCHAAF 1972, 208, Abb. 14,9) and gradually they went out of fashion (FRIES 2003, 49-50). They did not disappear completely as it is represented by the following examples and by the one from Nagyrécsce.

In the material culture of the Celts clay rattles are considered to be rare finds. Their shape is diverse although sphere-shaped rattles are the most common. Such small sphere-shaped rattle (diameter was 3,3 cm), decorated with grooved circles came to light from one of the early child burials from the famous cemetery of Münsingen (Münsingen la, Germany) (HODSON 1968, Pl. 12, 646). Another sphere-shaped rattle, around 200 years younger than the one from Münsingen, also came to light from the cemetery of Novo mesto-Kapiteljska njiva from grave No. 595 although this rattle was undecorated (KRIŽ 2001, 65, 139, No. 390; KRIŽ 2005, 17). From the Late La Tène period several sphere-shaped rattles are represented from several sites in Germany, which sometimes have a small hole (MANDERA 1969, 118; HEUN 1999, 67; LENZ-BERNHARD 2007, 110, Abb.74). A biconical-shaped rattle is also mentioned from an Early La Tène child burial from Schirrhenerweg in Alsace (France) (PAULI 1975, 57). Two rattles from Offenbach have a special shape, that is they have an irregular cylindrical shape and at the ends there are horn-like protrusions (HEUN 1999, 67, Abb. 34). A rattle from Dietzenbach in Garve No. 7 is also special because it has an animal head and the rattling was provided by pebbles inside it (HEUN 1999, 67).

Similar egg-shaped rattle to the one from Nagyrécsce was found in the Autumn of 2008 in one of the cremated graves of the Celtic cemetery of Hattersheim am Main. According to the excavation report this cemetery is one of the largest in South Germany in terms of the number of graves. The goose egg-sized clay rattle came to light from the cremated grave of No. 56 at the very last day of the excavation. The grave is dated to the Middle La Tène (LT C1) period. The shape of the rattle attracted attention because typically mainly mushroom-shaped rattles were known from this territory. The examination of calcined bone fragments is yet to be carried out.³

3 We gained knowledge on the Celtic clay rattle from Hattersheim on the internet on the web page of Hattersheimer Geschichtsverein and also from different journal articles. The clay rattle was shown at an exhibition (Nassauer Hof, Hattersheim) providing the finds of the Celtic cemetery of Hattersheim: „Kelten am Glauberg und in Hattersheim. Der Kelten-Fürst und die armen Verwandten“. The exhibitions was open between 27th November 2008 and 31st January 2009 (Internet: Frankfurter Rundschau).

In Hungary apart from the one from Nagyrécsce, a Celtic clay rattle is also known from Bucsú (Vas County). A peculiar star-shaped clay rattle came to light from one of the scattered cremated burials of a Celtic cemetery. Among the items found in the grave (a long part of an iron belt chain ending in a hook and ring; a short part of the same chain ending in rings; two iron fibulae and one bronze ring) and the bone fragments the burial of a young adult is dated to the beginning of LT C period (ILON 2008, 289–290). Because of the belt chain Gábor Ilon considers that the deceased was an armed young male and the star-shaped (astral symbol) clay rattle may denote a special role of the person. The writer of the rattle from Bucsú provides other possibilities: amulet for a soldier; its possible relationship with protection and healing; the man was a druid-magician-healer. He also notes that these assumptions require further research. He also made two neat reconstructions concerning the wearing of the rattle and its use (ILON 2008., Abb. 6, 5-6.). According to his view the rattle was an attribute of a Celtic god, and not a child toy. Rather it was used to make noise at a ceremony (ILON 200. 294) and this view is also considered by this study. It must be noted, however, that the iron belt chain itself is not a definite proof for the existence of armature in the burial. It is certain that in most of the cases belt chains came to light associated with a sword, however, an inhumation is also known from Rezi where such a chain was on a waist of a girl (HORVÁTH 1987, 106-108, Fig. 40-41.). In a cremated female burial from Szabad next to objects (fibulae, bracelets, necklace), which were part of a female custom, a part of an iron belt chain was found (HORVÁTH-NÉMETH 2009.). These are unusual cases and may be interpreted as a female was buried with the chain of a deceased male kin. Apart from this example it is also thought provoking that in the cremated grave from Bucsú there was no other fragments referring to a weapon (e.g. shield nail-, shield frame- or scabbard fragment).

It was mentioned earlier that rattles could have been musical instruments, objects of ritual ceremonies and objects for averting trouble and they could also have been simple child toys depending on what they were used for.

Researches often try to categorically provide one point of view, for example, that rattles could only have been children's

toys. Researchers in particular recently consider rattles as children's toys.⁴ At the same time their dual function can also be considered: a rattle used by a child may also have fulfilled a role of diverting trouble when it was rattled. In the majority of cases clay rattles come to light as grave goods in children's burials (PAULI 1975, 186). 'Noise making' grave goods, together with amulets were mainly found in children and young female burials (MAIER 2004, 141-142). Some researchers (H. Behagel és B. Stümpel) wittily and diplomatically presented their assumptions: *„Instrumente gewesen sein könnten, die...einem auf Kinderbestattungen beschränkten Kult dienten.“* (MANDERA 1969, 121). In the case of Nagyrécse this question is more difficult to assess because it was found in the settlement. The fact that the rattle was decorated with a unique representation related to a sexual and fertility concept of the Celts may imply that the object was not simply a child toy but rather it had more 'functions'. The sexual conception of the Celts is little known its material representation is known even less.

The sound of the clay rattle of Nagyrécse and also other rattles with similar size, that fits in hand, is so small that they were not suitable musical instruments, which gave rhythm. Thus its sound was so small that it could not be heard even a short distance from the person who used it.

It is considered that the clay rattle from Nagyrécse may have been a child's toy on which the blessing of childbirth was uniquely represented, by picturing one of the body parts. By doing this the rattle may have had an apotropaic role and beside its noise making property the rattle may also have provided further fertility. It is also a possibility that the egg shape of the clay rattle from Nagyrécse may not be accounted for by fitting in a hand, but an egg representing fertility and as a symbol of life may also have been emphasised.

4 On the internet a summarising article on the subject is also found in the Kreisarchäologie Dingolfing-Landau series 9: „Minigeschirr und Rasseln: Nicht mythische Kultobjekte, sondern Spielzeug für Kinder. Serie zur Kreisarchäologie (9): Interpretationen sind oft schwer zu machen- Wir Archäologen am Boden bleiben.“

Addendum: According to the kind communication of J.V.S. Megaw a clay "sling ball" was found in Ehrenburg (Germany), which is approximately 4 cm long and egg-shaped. On its surface there is a Waldalgesheim style plastic decoration. Only the form of this object is similar to the rattle from Nagyrécse. Their function and decoration are also considerably different. J.V. S. Megaw also provided the reference for the „puzzle piece”: B.-U. Abels, J. Haberstroh, H Voss: Ausgrabungen und Funde in Oberfranken zum Abschied. Geschichte am Obermain. Jahrbuch Colloquium Historicum Wirsberne 24, 2003/2004, 28 and Abb.27. I would like to thank for his kind help.

REFERENCES CITED

GUBA-SZEVERÉNYI

Guba, Szilvia – Szeverényi, Vajk: Bronze Age bird representations from the Carpathian Basin. *CommArchHung* 2007, 75-110.

FRIES 2003

Fries, Jan: *Cauldron of the Gods. A manual of Celtic magick*. Oxford 2003

HEUN 1999

Heun, Susanne: *Besiedlungsgeschichte der Laténezeit am Beispiel des Landkreises Offenbach. Siedlungsgeschichtliche Auswertung von Altfunden und neuen Fundstellen im Hinblick auf Kontinuitätsfragen*. Doktorische Dissertation, Phillips-Universität Marburg/Lahn. (Interneten elérhető: archiv.ub.uni-marburg.de)

HODSON 1968

Hodson, Frank- Roy: *The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain. Catalogue and relative Chronology*. *Acta Bernensia* 5, Bern 1968

HORVÁTH 1987

Horváth, László: The surroundings of Keszthely. In: *Corpus of Celtic finds in Hungary I. Transdanubia 1*. (Ed.: Kovács, T. – Petres, É. F. – Szabó, M.) Budapest 1987, 63-178.

HORVÁTH-NÉMETH 2009

Horváth László-Németh Péter Gergely: Kelta temető leletei Szabadiból (Somogy megye). (Finds of a Celtic cemetery at Szabadi (Somogy county)). In print: *ComArchHung*

ILON 2008

Ilon, Gábor: Eine sternförmige keltische Klapper aus dem Gemarkung der Gemeinde Bucsú. In: *Cultus Deorum Studia Religionum ad Historiam Vol.I: De Oriente Antiquo et Regione Danuvii Praehistorica* (In Memoriam István Tóth) Pécs-Budapest 2008, 289-302.

KRIŽ 2001

Križ, Borut: The Celts in Novo Mesto. Exhibition Catalogue. Novo Mesto 2001.

KRIŽ 2005

Križ, Borut: Novo Mesto VI. Mlajšeželeznodobno grobišče. Late Iron Age Cemetery. Kapitelska njiva. Carniola Archaeologica 6, Novo mesto: Dolenjski Muzej, 2005 (2006)

LENZ-BERNHARD 2007

Lenz-Bernhard, Gertrud.: Spätkeltische und frühkaiserzeitliche Bestattungssitten. In: Krieg und Frieden. Kelten, Römer, Germanen. Ausstellung. Bonn 2007, 106-115.

MAIER 2004

Maier, Bernhard: Die Religion der Kelten. (C. H. Beck kiadó, 2. kiadás) 2004

MANDERA 1969

Mandera, Heinz-Eberhard: Spätlaténezeitliche Tonrasseln aus Wiesbaden und Hochheim, Kr. Maintaunus. In: Marburger Beiträge zur Achäologie der Kelten. Festschrift für Wolfgang Dehn zum 60. Geburtstag am 6. Juli 1969. Fundberichte aus Hessen. Beihefte 1, Bonn 1969, 112- 121.

PAULI 1975

Pauli, Ludwig: Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 28, München 1975

SCHAAF 1972

Schaaf, Ulrich: Bemerkungen zum Übergang von der Späthallstatt- zur Frühlaténezeit. HBZA 2, 1972, 181-218.

SPINDLER 1996

Spindler, Konrad: Die frühen Kelten. Stuttgart 1996.

STRAUB 2007

Straub Péter.: Nagyrécse, Bakónaki-patak. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2006. (Archaeological Investigations in Hungary 2006.) Budapest 2007, 238 (No. 236.).

STRAUB 2008

Straub Péter.: Nagyrécse, Bakónaki-patak. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2007.(Archaeological Investigations in Hungary 2007.) Budapest 2008, 250 (No. 243.).

LÁSZLÓ HORVÁTH

KELTSKA KERAMIČNA ROPOTULJICA IZ NAGYRÉCSE (ZALSKA ŽUPANIJA, MADŽARSKA)

Na obrobju Nagyrécse, na sekciji avtoceste M 7 v Zalski županiji, so med leti 2006 in 2008 na treh odsekih izvajali zaščitna izkopavanja. Odkritih je bilo 14 keltskih napol vkopanih hiš ter manjša jama, ki jih lahko na podlagi najdb – nedoločljivih kovinskih predmetov ter vijčkov – predvsem pa na podlagi odlomkov keramike, datiramo v obdobje Lt C1.

V eni od hiš je bila odkrita izjemna najdba – keramična ropotuljica. Na podlagi rentgenskih in posnetkov s CT je bilo ugotovljeno, da je v njeni notranjosti 7 keramičnih kroglic. Izdelovalec je na površino vrezal tudi različne okrasne motive, v sredini je nerodna, pa vendar kot falični simbol prepoznavna upodobitev, ki jo dopolnjujejo prekinjene vijugaste črte. Zdi se kot linije cikcak, kjer je vsaka izdelana drugače, in zapolnjujejo prostor okoli faličnega simbola.

Ropotuljice so predmeti za ustvarjanje zvoka, uporabljale pa so se v različnih okoliščinah. Lahko jih pojmujeemo kot glasbene instrumente, ki so imeli pomembno vlogo v verskih obredih, ali pa zgolj kot otroške igrače. Razprave o ropotuljicah so navadno osredotočene na njihovo funkcijo in v primeru najdbe iz Nagyrécse lahko domnevamo, da je imela več funkcij – morda je bila otroška igrača, morda pa je imela tudi plodnostni in zaščitniški pomen.

Keramične ropotuljice so poznane iz različnih obdobj, kultur in krajev. Že pred keltskim obdobjem so bile na območju Madžarske pogoste bronastodobne in železnodobne ropotuljice v obliki ptic. Število ropotuljic v obliki ptic se je zmanjšalo v času starejše mlajše železne dobe, vendar niso nikoli popolnoma izginile.

V materialni kulturi Kelto v predstavljajo keramične ropotuljice redko najdbo. Poznane so v različnih oblikah, pri čemer so sferične najbolj pogosta oblika. Številne so znane z območja Nemčije, Švice in Slovenije, nedavno je bila podobna ropotuljica v obliki jajca odkrita v enem od keltskih grobov grobišča Hattersheim am Main. Poleg najdbe iz Nagyrécse je na Madžar-

skem znana še zgolj ropotuljica v obliki zvezde iz Bucsua v Železni županiji.

Danes domnevamo, da je bila ropotuljica iz Nagyrécse otroška igrača, na kateri je bil s prikazom določenega dela telesa (tj. falusa) prikazan blagoslov otroškega rojstva. Na ta način je imela verjetno tudi apotropijsko vlogo in je bila poleg zvočnosti najbrž namenjena tudi plodnosti. Prav tako pa je verjetno, da keramična ropotuljica v obliki jajca iz Nagyrécse ni zgolj naključje oziroma oblika, ki se lepo prilega dlani, ampak vsebuje tudi simboliko jajca kot simbola plodnosti oziroma življenja.

(Prevod: Boris Kavur)

MARJANA TOMANIČ JEVREMOV

LATENSKE PEČI IZ »TURNIRskega PROSTORA« NA PTUJSKEM GRADU

UVOD

Na območju grajskega griča, ki se razteza nad starim mestnim jedrom Ptuja, so bile odkrite številne najdbe iz različnih arheoloških obdobij. Na tej strateško pomembni legi, od koder so lahko nadzorovali prehod čez reko Dravo in ravnico daleč naokoli, zasledimo skoraj nepretrgano poselitev od prve polovice 5. tisočletja pred n. št. do 12. stol. n. št.

Večino najdb so arheologi odkrili na prostoru zahodnega predgradja gradu. Raven plato, poznan pod imenom »turnirski prostor«, se razteza na zahodnem nižjem delu grajskega griča. Z vseh strani je obdan z obzidjem in vanj vpetimi grajskimi stavbami. Skoraj po celi severni strani se razteza mogočna grajska kašča, imenovana »žitnica«, na zahodni strani je stolp pravokotnega tlorisa, katerega postavljajo v zgodnjo romaniko ali celo v predromanski čas,¹ na južni strani je stolp pravokotnega in okroglega tlorisa.

V letih 1909,² 1946, 1947,³ 1971,⁴ 1978,⁵ 1979⁶ in 1986–1988,⁷ so bile odkrite prazgodovinske naselbine,⁸ zgodnjekrščanska bazilika s pribežališčem, poznorimska trdnjava,⁹ obsežno grobišče, na katerem je bilo doslej odkritih 427 skeletnih grobov iz poznorimskega in zgodnesrednjeveškega obdobja¹⁰ ter zgodnje-

1 Stopar 1977, 64 ss; Stopar, 1990, 102.

2 Skrabar 1910, 119 ss.

3 Korošec 1950 a, 5 ss.; Korošec 1950 b, 5ss.; Klemenc 1950, 5 ss

4 Tomanič Jevremov 1974, 165; Tomanič Jevremov 1993, 581 ss

5 Tušek 1981, 13 ss.

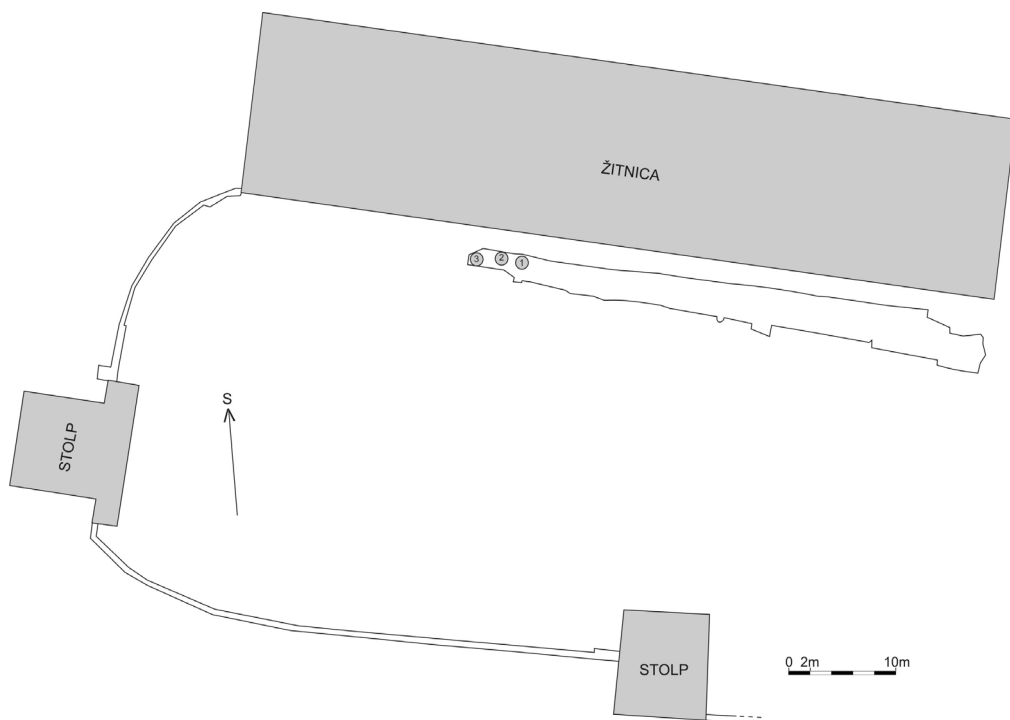
6 Korošec 1981, 25 ss.

7 Tomanič Jevremov 1993, 586 ss.; Jevremov, M. Tomanič Jevremov in S. Ciglenečki 1993, 223 s.

8 Korošec 1950 a, 5 ss; Klemenc 1950, 18; Korošec 1965, 5 ss; Tomanič Jevremov, A. Tomaž in B. Kavur 2006, 175 ss

9 Klemenc 1950, 5 ss.

10 Korošec 1999, 7 ss.; Jevremov, M. Tomanič Jevremov in S. Ciglenečki 1993, 223 ss.

Sl. 1: Ptuj, turnirski prostor. Izkopno polje ob južni steni žitnice, z lego latenskih peči.

Fig. 1: Ptuj, tournament space. The excavation along the southern wall of the granary with the position of the Late Iron Age kilns.

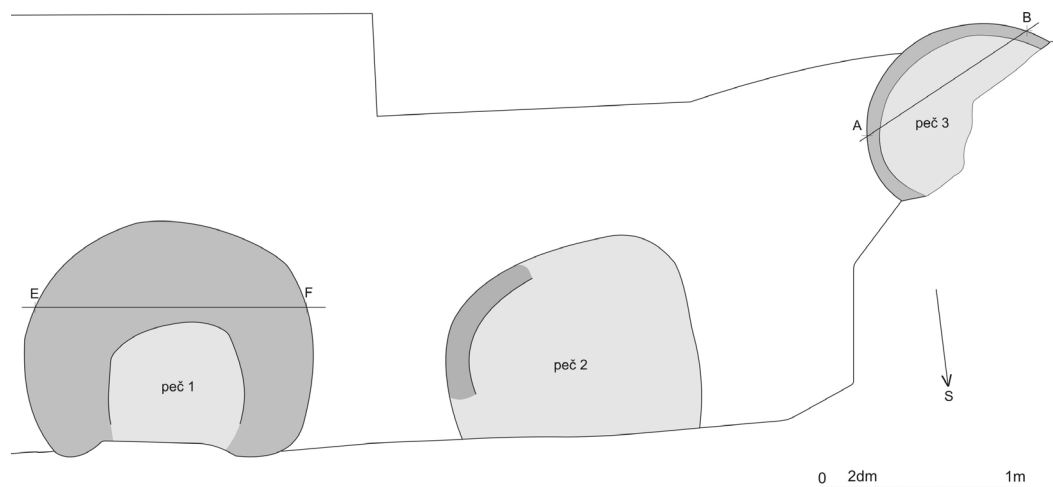
srednjeveški objekt, za katarega domnevajo, da pripada staroslovanskemu svetišču.¹¹

PEČI

Leta 1987 in 1988 je bilo pri zaščitnih izkopavanjih ob južni steni grajske žitnice med drugim odkritih ¹² tudi nekaj keramičnih najdb in tri peči iz zgodnje železne dobe. Peči so bile odkrite na globini pribl. 254 cm na zahodni strani izkopnega polja (Sl. 1).

¹¹ Korošec 1948, 5 ss; Korošec 1975, 119 ss; Korošec 1979 a, 163 s.

¹² Tomanič Jevremov 1993, 586 ss; Jevremov, M. Tomanič Jevremov in S. Ciglenečki 1993, 223 ss; Tomanič Jevremov, A. Tomaž in B. Kavur 2006, 176 ss.

Sl. 2: Ptuj, turnirski prostor. Tlorisi peči.

Fig. 2: Ptuj, tournament space. Ground plans of the kilns.

Vkopane so bile v severno pobočje grajskega griča, v temno ilovnato plast, z redkimi prodniki, drobcu hišnega lepa in žganine. V plasti so prevladovala najdbe iz pozne bronaste dobe. Nobe na izmed peči ni bila v celoti ohranjena. Poškodovane so bile s poznejšimi posegi v prostor. Na severni strani jih je poškodoval jarek, ki so ga najverjetneje skopali ob gradnji žitnice sredi 18. stol. Peči 2 in 3 pa sta bili poškodovani tudi s poznejšimi posegi v prostor. Morda je bilo proti zahodu še več peči, kar pa bo ostala večna uganka, saj je bilo zemljišče uničeno s strojnim izkopom¹³, čeprav sodi grajski grič med najpomembnejše spomenike Slovenije, kjer brez poprejšnjih sistematičnih arheoloških raziskovanj ni dovoljen noben poseg v prostor.

Peč 1

Peč okrogle kupolaste oblike, ohranjena v velikosti 148 cm x 110 cm (Sl. 2). Njena kupola je bila visoka 42 cm in je bila skoraj v celoti ohranjena. Stene peči iz rdeče prežgane ilovice, debeline do 12 cm, polkrožno padajo proti dnu in se tanjšajo proti vrhu. Rahlo vbočeno dno poševno pada proti severu, kjer je bila 62 cm

¹³ Jevremov, M. Tomanič Jevremov in S. Ciglenečki 1993, 223 s, op. 1–4.; Tomanič Jevremov 1993, 585 ss, op. 12–17 in 18 a.

široka odprtina za kurjenje. Prečni profil je pokazal (Sl. 3), da je bila podlaga za peč narejena iz gramoza in rumene ilovice, nad njo je bil do 11 cm debel rdeče prežgan ilovnati premaz, v zgornjem delu temnejše prežgan (debeline do 2 cm).

Na severni strani, kjer je bilo kurišče in po vsej verjetnosti tudi delovni prostor, je bilo zemljišče uničeno z jarkom, ki je potekal ob južni steni žitnice.

Peč je bila zapolnjena z rumeno in rdeče prežgano ilovico ter žganino.

Vzhodno od peči sta bila v temni plasti odkrita dva fragmenta latenske keramike (Sl. 4: 1,4), 70 cm zahodneje pa peč 2.

Peč 2

Ohranjen je del dna v dolžino 130 cm, širino 102 cm in del jugovzhodne stene (Sl. 2). Na severni strani jo je odrezal jarek, ki je potekal ob južni steni žitnice. Na vrhu so jo poškodovali s poznejšimi posegi v prostor.

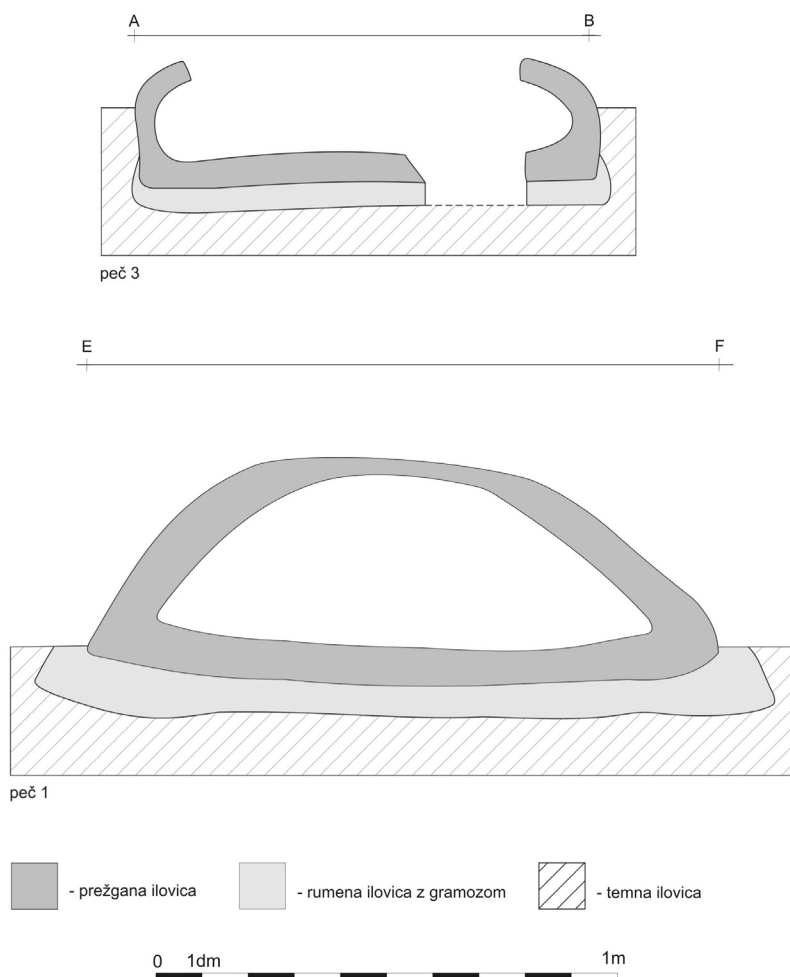
Stena debeline do 12 cm, iz rdeče prežgane ilovice, je ohranjena do višine 3 cm. Dno je ravno in se poševno niža proti severu. Podlaga za dno je bila narejena iz gramoza in rumene ilovice, nad njo je bil do 10 cm debel rdeče prežgan ilovnati premaz, v zgornjem delu temnejše prežgan (debeline do 1 cm). 106 cm jugozahodneje je bila peč 3.

Peč 3

Peč okrogle kupolaste oblike. Od peči se je ohranil le njen jugovzhodni del, velikosti 110 cm x 84 cm (Sl. 2). Delno ohranjena kupola je visoka 22 cm. Stene iz rdeče prežgane ilovice, debeline do 6 cm, se polkrožno nižajo proti dnu. Dno je ravno. Prerez severovzhod-jugozahod je pokazal (Sl. 3), da je bila podlaga za dno rumena ilovica z gramozom, na vzhodni strani z redkimi odlomki keramike. Nad njo je bil do 8 cm debel rdeče prežgan glineni premaz, v zgornjem delu temnejše prežgan (debeline do 1 cm).

Peč je bila zapolnjena z rdeče ožgano in rumeno ilovico ter žganino.

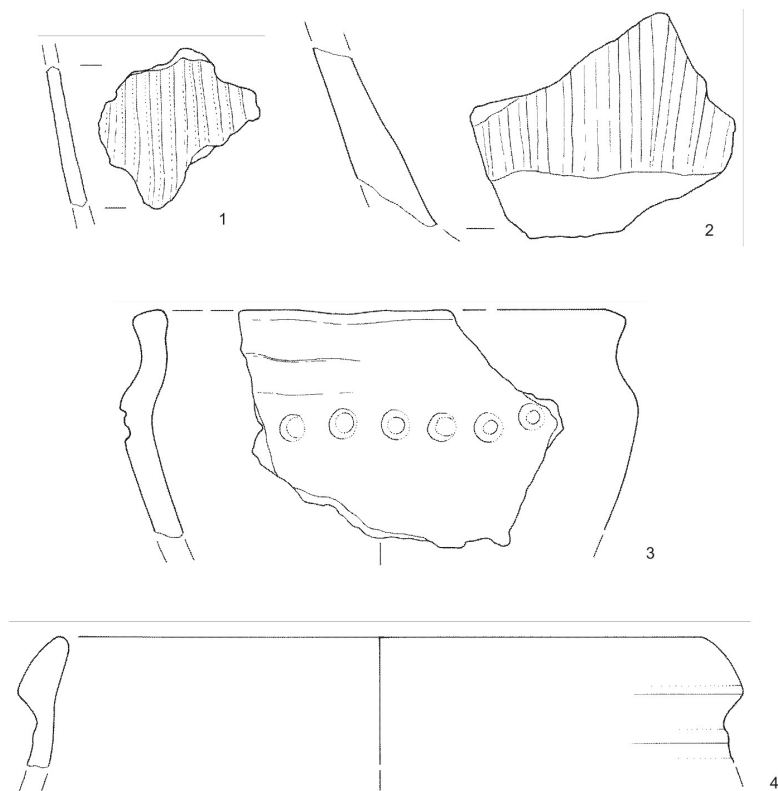
Večina peči je bilo uničene pri strojnem izkopu.

Sl. 3: Ptuj, turnirski prostor. Profil peči 1 in profil peči 3.
Fig. 3: Ptuj, tournament space. Profile of the kilns 1 and 3.

Na vzhodni strani peči je v temni plasti najden fragment grafitne keramike (Sl. 4: 3.)

Peči so bile odkrite najverjetneje na severnem robu naselbine. Vkopane so bile v isti ravnini in so se raztezale v smeri vzhod-jugozahod.

Sl. 4: Ptuj, turnirski prostor. Vse keramika. M 1: 2.

Fig. 4: Ptuj, tournament space. Pottery. Scale 1: 2.

Zgrajene so bile na podoben način. Okroglo dno je bilo vko-
pano v temno ilovnato plast in se je poševno nižalo proti kurišču.
Podlaga za dno je bila izdelana iz rumene ilovice z gramozom,
pri peči 3 tudi z redkimi fragmenti keramike. Nato so posebej
oblikovali stene peči in kupolo. Polkrožno oblikovane kupole pri
peči 1 in 3 so segale do višine 42 cm. Stene peči so se pošev-
no nižale proti dnu. Odprtine za kurjenje so bile na nižji severni
strani, kjer so bili po vsej verjetnosti tudi delovni prostori.

Po obliki sodijo v krog enostavnih kupolnih peči, ki so jih
uporabljali predvsem za peko kruha, pripravljanje hrane ter

za sušenje in praženje žitaric. Podobne peči so bile odkrite v Ormožu, kjer so bile vkopane v pobočje prazgodovinskega zemljenega nasipa.¹⁴

NAJDBE

V plasteh nad pečmi (Sl. 4: 2) in ob pečeh (Sl. 4: 1, 3, 4) so odkriti tudi redki fragmenti loncev, ki sodijo v poznolatsko obdobje. Med njimi je fragment z odebeljenim ustjem (Sl. 4: 4), izdelan na hitro se vrtečem lončarskem kolesu. Pri drugem loncu iz grafitne gline (Sl. 4: 3) je ustje profilirano. Izdelan je prostoročno in dodelan na počasnem lončarskem vretenu. Okrašen je z žigosanim okrasom. Druga dva fragmenta sta okrašena z glavičenjem (Sl. 4: 1, 2).

Prazgodovinsko gradivo je bilo v plasteh pomešano, saj so bile plasti poškodovane s številnimi kasnejšimi posegi v prostor.

Že leta 1946 in 1947, ko so potekala velika izkopavanja po skoraj celotnem turnirskem prostoru, so odkriti sledove latenske poselitve. V jugozadodnem vogalu turnirskega prostora so odkopali 1,1 m dolg in 0,7 m širok suhi zid, ki so ga opredelili kot ostanek latenskega obzidja.¹⁵ Bronasti zatič z ušescem in zajedo, sodi k delu keltskega voza.¹⁶ Dragan Božič ga je uvrstil v stopnjo Mokronog III a.¹⁷ V ta čas lahko postavimo tudi keramične najdbe in peči, odkrite na zahodni strani izkopišča.

Čeprav so ostaline skromne, pa nam govore o tem, da je bilo ob močje grajskega griča poseljeno tudi v mlajši železni dobi.

OPIS NAJD

Slika 4

1. Fragment ostenja posode, sivo črne barve, izdelane na hitrem vretenu. Površina je gladka in porozna. Sestava: drobnozrnata, grafitno pustilo. Okras: glavičenje. Inv. št. P 49.639 (Sl. 4: 1)

¹⁴ Dular, M. Tomanič Jevremov 2009, 160 ss.

¹⁵ Klemenc, 1950, 18, 55, t. 3: 1.

¹⁶ Božič, 1993, 190, 193 ss, Sl. 3: 1.

¹⁷ Božič, 1993, 197.

2. Fragment ostenja posode sive barve, izdelane na počasnem vretenu. Površina: gladka; sestava: drobnozrnata, grafitno pustilo. Okras: glavičenje. Inv. št. P 49.609. (Sl. 4: 2).

3. Fragment ustja in del ostenja posode, iz črno sivo žgane, z grafitom in drobnim kremenčevim peskom obogatene gline. Izdelana je prostoročno in dodelana na počasnem vretenu. Površina: gladka; okras: žigosan. Inv. št. P 49.724. (Sl. 4: 3).

4. Fragment ustja posode, rjave barve, izdelane na hitrem vretenu. Površina je porozna in gladka. Sestava: drobnozrnata. Pod ustjem je širok vodoraven žleb in izvlečeno rebro. Inv. št. P 49.638 (Sl. 4: 4).

LITERATURA

- Božič, D. 1993, O latenskih najdbah na območju Ptuja, – V: *Ptujski arheološki zbornik. Ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*, 189–204, Ptuj.
- Dular, J. in M. Tomanič Jevremov 2009, Sledovi poznolatenske poselitve v Ormožu. – *Arheološki vestnik* 60, 159–193.
- Jevremov, B., M. Tomanič Jevremov in S. Ciglencečki 1993, Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu. – *Arheološki vestnik* 44, 223–231.
- Klemenc, J. 1950, *Ptujski grad v kasni antiki*. – Dela 1. razr. SAZU 4.
- Korošec, J. 1948, *Slovansko svetišče na Ptujskem gradu*. – Dela SAZU 6.
- Korošec, J. 1950 a, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*. – Dela 1. razr. SAZU 6.
- Korošec, J. 1950 b, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*. – Dela 1. razr. SAZU 1.
- Korošec, J. 1965, Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji*. 2, 5–53.
- Korošec, P. 1968, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu. – *Arheološki vestnik* 19, 287–291.
- Korošec, P. 1975, Prispevek k reševanju problema zgodnj srednjeveškega objekta na Ptujskem gradu. – *Ptujski zbornik* 4, 119–140, Ptuj.
- Korošec, P. 1979 a, *Zgodnj srednjeveška arheološka slika karantanskih slovanov*. – Dela 1. razr. SAZU 22/1.
- Korošec, P. 1979 b, *Zgodnj srednjeveška arheološka slika karantanskih slovanov*. – Dela 1. razr. SAZU 22/2.
- Korošec, P. 1981, Sistematske raziskave na turnirskem prostoru Ptujskega gradu v letu 1979. – *Arheološki vestnik* 32, 25–36.
- Korošec, P. 1993, *Nekropola na Ptujskem gradu*. – Pokrajinski muzej Ptuj.
- Skrabar, V. 1910, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloß Oberpettau. – *Ztschr. Hist. Ver. St.* 8, 119–134.
- Stopar, I. 1977, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*.
- Stopar, I. 1990, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, območje Maribora in Ptuja* 1.
- Tomanič Jevremov, M. 1974, Ptuj. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 164–165.
- Tomanič Jevremov, M. 1993, Slovanski grobovi iz nekropole na grajskem griču v Ptuj, odkriti v letih 1971, 1987 in 1988. – V: *Ptujski arheološki zbornik. Ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*, 581–600, Ptuj.
- Tomanič Jevremov M., A. Tomaž in B. Kavur 2006, Neolitske in bakrenodobne najdbe s Ptujskega gradu. – *Od Sopota do Lengyela. Prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Dravo*, 175–194.
- Tušek, I. 1981, Zaščitno izkopavanje na turnirskem prostoru na Ptujskem gradu v letu 1978. – *Arheološki vestnik* 32, 13–20.

MARJANA TOMANIČ JEVREMOV

LATE IRON AGE KILNS FROM THE »TORMENT SPACE« IN THE CASTLE OF PTUJ

The area of Castle hill in Ptuj was settled almost without interruptions from the 5th millennium BC to the 12th century AD. The majority of finds was discovered on the area of the western part of the hill on the so called »tournament space«.

During the excavations of 1987 and 1988 on the southern side of the granary building several pottery finds and the remains of three pottery kilns from the Late Iron Age were discovered. They were constructed in the northern slope of the castle hill. Unfortunately they were not discovered intact since they were damaged by later disturbances. All were constructed in a similar way - the circular ground was dug in the dark loamy layer and was sweeping gently down to the fireplace. The foundation of the bottom was constructed from yellowish clay with gravel and the cupolas were semi circular in shape. The example from the kiln number 1 was preserved up to 42 centimeters high. The fireplaces were on the northern side of the kilns where most probably also the manipulation area was located. Similar kilns were discovered in Ormož – they belong into the group of simple dome shaped kilns which were used mostly for the preparation of food.

The fragments of pottery discovered above and among the kilns could be dated into the late period of the Late Iron Age. On the same area several finds were discovered before – in the south-eastern corner a wall was discovered interpreted as the remains of the Late Iron Age ramparts. Also a pin with a loop and an indentation, belonging to a Celtic wagon were discovered. They were dated to the phase Mokronog IIIa, which could be also a good chronological determination for the kilns and the finds surrounding them.

(Translation: Boris Kavur)

BOJAN DJURIĆ

NAGROBNA STELA P(UBLIJA) AELIJA VIATORJA (UEL 3783) IZ MURSKE SOBOTE

Ne ve se natančno, kje je bila stela P(ublija) Aelija Viatorja (slika 1)¹, danes vzdana v severno steno katoliške cerkve v Murski Soboti, odkrita. Nobenega dvoma pa ne more biti, da izvira vsaj iz širše okolice Murske Sobote, če že ne z območja mesta. Številne rimskodobne nekropole, odkrite v zadnjih letih južno od Murske Sobote (Kerman 2002; Guštin 2003, 199 ss) tako domnevo dovolj dobro utemeljujejo.

Stela je bila izdelana iz marmorja iz kamnoloma Gummern² pri Beljaku (Villach) na avstrijskem Koroškem, visoka je 184 cm in široka 79 cm. Zaradi svojega položaja v steni cerkve debeline stele sicer ne poznamo, na podlagi podobnih primerov pa lahko domnevamo, da je znašala med 14 in 16 cm, kar bi njeno težo³ določilo nekje med 550 in 630 kg. Za take težke tovore je bil transport zagotovljen predvsem po vodnih poteh, v našem primeru vsaj po Dravi od Gummerna naprej, verjetno pa tudi po Muri, kot bomo skušali pokazati v nadaljevanju.

OBLIKA

Formalno sodi stela med ravno zaključene enoetažne arhitektonske stele tipa edikule s profiliranim trikotnim zatrepom, arhitravom in dvema polstebroma ob napisnem polju, ki stojita na nizki

1 AIJ 447; ILJug 359; Kerman 1992; UEL 3783.

2 Karakterizacijo marmorja je opravil H. W. Müller.

3 Teža 1 m³ marmorja je 2700 kg.

Slika 1: Stela P. Aelija Viatorja (foto avtor)

Figure 1: Stele of P. Aelius Viator (photo taken by the author)

osnovi – podiju, čigar noga ni ohranjena. Ta splošna shema stele, ki je bila na ravni polizdelka oblikovana že v kamnolomu, kakor nam to kaže danes edini znani, še ne objavljeni primerek stele polizdelka na severni steni kapele sv. Roka v Vukovarju (slika 2)⁴, je dobila svoj okras šele v eni od kamnoseških delavnic, ki so te polizdelke naročale. Shema stele je na območju vzhodnega Norika in obeh Panonij sicer ena najbolj razširjenih, izdelovanih tako v marmorju kot v drugih lokalnih kamninah, predvsem apnencu. Samo v marmorju jih trenutno najpopolnejša javno dostopna spletna podatkovna baza – *ubi erat lupa*⁵ na območju med vključno Norikom in Zgornjo Mezijo pozna štiriinšestdeset (64)⁶. Tem lahko dodamo vsaj še fragmentirano, sicer neobjavljeno stelo iz Dalja (*Teutoburgium*)⁷ v zasebni lasti (slika 4).

4 Stelo polizdelek je javno prvič predstavila Branka Migotti v svojem prikazu pannonskih stel z območja Hrvaške na simpoziju v Splitu jeseni leta 2009.

5 <http://ubi-erat-lupa.org/>

6 Adriach-UEL 1436, 1437, Altenmarkt bei Fürstenfeld-UEL 1405, Altenmarkt bei Leibnitz-UEL 1181, Bacsas-UEL 3081, Becsehely-UEL 3403, Celje-UEL 3077, 3085, 3086, Chernelházadamonya-UEL 3824, Čakovec (Vidović 2003, št. 117), Dechantskirchen bei Hartberg-UEL 456, Dietersdorf am Gnasbach-UEL 4633, Eggersdorf bei Graz-UEL 1418, Ehrenhausen-UEL 1257, Eisdorf-Maria Rojach-UEL 15842, Fladnitz an der Teichalpe-UEL 1602, Grafenberg-UEL 8456, Graz-UEL 1445, Hochneukirchen-UEL 458, 460, 461, Jormansdorf-UEL 454, Kostolac-UEL 5415, 5416, Lavamünd-UEL 1997, Leibnitz-UEL 1180, 1663, Ljubljana-UEL 1636, Maribor-UEL 3662, Miklavž na Dravskem polju-UEL 1232, 1234, Mosonszentjános-UEL 3366, Murska Sobotica-UEL 3783, Odra-UEL 8814, Passail-UEL 1643, Pécs-UEL 672, Ptuj-UEL 1698, 3079, 3087, 3088, 9361, 9414, 3078, 3089, Rax-UEL 453, Répceszentgyörgy-UEL 3342, Révfülöp-UEL 3822, Sankt Leonhard am Forst-UEL 363, Sankt Veit an der Glan-UEL 2384, Semriach-UEL 1359, 1362, Slivnica pri Mariboru-UEL 4698, Sopot, Steinberg an der Rabnitz-UEL 457, Stranice-UEL 5306, Strass in Steiermark-UEL 1356, Szentkirály-UEL 3083, Szentpeterfa-UEL 3327, Szombathely-UEL 3082, 3090, 3303, 3314, Zgornje Zreče-UEL 1689.

7 Za podatke se zahvaljujem Slavici Filipović iz Muzeja Slavonije v Osijeku.

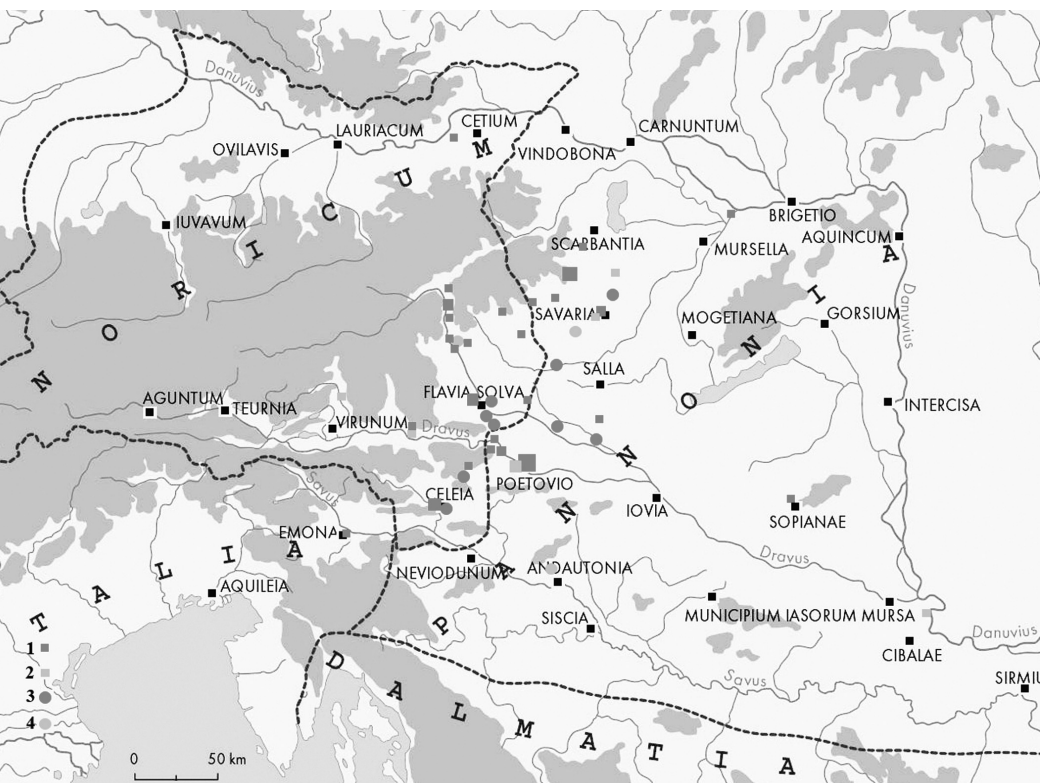
Znotraj te skupine marmornih stel je mogoče kot posebno skupino, ki ji pripada tudi stela P. Aelia Viatorja, določiti tiste, pri katerih zaklinka nad trikotnim zatrepom nista okrašena reliefno, temveč plastično, vedno v obliki dveh stranskih akroterialnih levov s slemen-sko bazo centralnega akroterija v obliki kocke med njima⁸. Formalno izhodišče tako oblikovanega zgornjega zaključka so stele v obliki pseudoedikule, razširjene v severni Italiji v 1. polovici 1. stoletja (gl. npr. Rosada 2002, 347 ss; Rossetto 2002). Njihov prosto stoječi plastični okras dveh *en face* ležečih akroterialnih levov s slemen-sko bazo med njima je bil v noriških delavnicah modificiran tako, da sta bili zaradi redukcije globine/debeline stele telesi levov potisnjeni pod pravim kotom proti slemenu, glava pa je ostala obrnjena *en face*. Čeprav učinkujeta leva kot polni plastiki, sta na hrbtni strani še vedno pritrjena na osnovo in sta v resnici izdelana v zelo globokem reliefu, kar povečuje njuno trdnost. Okras slemenskih baz je ostal enak kot na njihovih prototipih – ena ali dve rozeti.

Razlika med mnogo številčnejšo skupino stel z reliefno okrašenimi zaklinki in skupino s plastičnimi levi je bila v osnovi iz-

Slika 2: Stela polizdelek iz Vukovarja (foto avtor)
Figure 2: Semi manufactured stele from Vukovar
(photo taken by the author)

⁸ Altenmarkt bei Leibnitz-UEL 1181, Becsehely-UEL 3403, Celje-UEL 3086, Chernelházadamonya-UEL 3824, Ehrenhausen-UEL 1257, Kostolac-UEL 5415, 5416, Murska Sobota-UEL 3783, Odra-UEL 8814, Rax-UEL 453, Semriach-UEL 1362, Stranice-UEL 5306, Strass in Steiermark-UEL 1356, Szentpeterfa-UEL 3327.

Slika 3: Karta razprostranjenosti marmornih enoetažnih arhitektonskih stel (1 – stele z ravnim arhitravom, 2 – stele s profiliranim arhitravom, 3 – stele s plastičnimi akroterialnimi levi in ravnim arhitravom, 4 – stele s plastičnimi akroterialnimi levi in profiliranim arhitravom).

Figure 3: Distribution map of single storey architectural stelae (1 – stelae with a straight architrave, 2 – stelae with a profiled architrave, 3 – stelae with plastic acroterial lions and a straight architrave, 4 – stelae with plastic acroterial lions and a profiled architrave).

delana že v fazi polizdelka v kamnolomu, ko je bila določena njegova struktura. V prvem primeru je trikotni zatrep stele s svojim slemenom segal do zgornjega ravnega zaključka plošče stele, v drugem pa se je sleme zatrepa zaključilo v večji ali manjši oddaljenosti od njega. Dokaj številni primeri ohranjenih stel, pri katerih se sleme končuje nizko pod robom plošče, izbrani način krašenja pa je plitev relief v obeh zaklinkih⁹, kažejo, da

⁹ Npr. stela iz Dalja, Fladnitz an der Teichalpe-UEL 1602, Jormansdorf-UEL 454, Ljubljana-UEL 1636, Ptuj-UEL 9414, Sankt Leonhard am Frost-UEL 363, Semriach-UEL 1359, Steinberg an der Rabnitz-UEL 457.

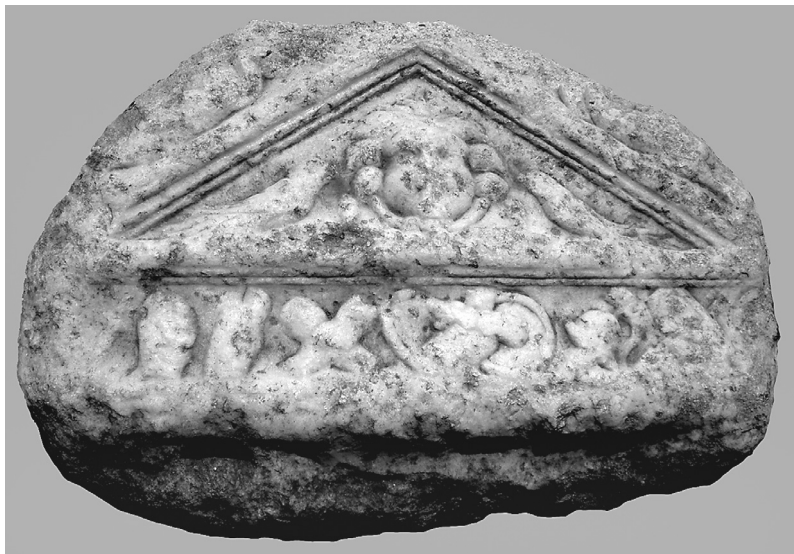
možnost izdelave plastičnega okrasa akroterialnih levov ni bila vedno izkoriščena. Marmorni steli Valerija Caiana iz Mosonszentjánosa¹⁰ (območje *Arrabone*) in Marcie Marcelline iz Sombotela¹¹ (*Savaria*) lahko še posebej ponazorita to dejstvo. Pri prvi steli je ustrezno velik prostor nad zatrepom uporabljen le za reliefno (in ne plastično) oblikovan okras s povsem dekorativno obravnavanim strukturnim elementom – slemensko bazo, v drugem primeru pa je velik prostor nad zatrepom ostal prazen, ker je bila v nadaljevanju uporabljena preprostejša shema reliefno okrašenih zaklinkov. Oba primera dokazujeta, da je bil plastični okras levov s slemensko bazo izdelan šele v drugi fazi izdelave stele in ne že v kamnolomu, kar bi pojasnilo precejšnje oblikovne razlike v njihovi izvedbi. Če s to specifično formalno razliko utemeljimo dve različni skupini enoetažnih arhitektonskih stel tipa edikule, potem nam primer marmorne stele Tita Flavija Atebodua iz Odre¹² (Rendić-Miočević 1994, 104; Heger 2007, 185 ss) dokazuje njuno tesno formalno povezanost, zaradi katere lahko skupino s plastičnimi akroterialnimi levi razumemo kot podskupino znotraj obširne osnovne skupine enoetažnih arhitektonskih stel. Stela iz Odre kaže namreč osnovno shemo z zatrepom, ki sega povsem do zgornjega roba plošče stele, njen zgornji zaključek pa je vseeno oblikovan plastično in ne reliefno, kakor bi lahko glede na shemo stele upravičeno pričakovali. S tem je bila njena slemenska baza seveda zreducirana na najmanjšo možno mero. Kar vse kaže, da so se pri dokončni izdelavi stel kamnoseki, verjetno v skladu z željami naročnikov, še vedno lahko odločali tudi o tej končni obliki okrasa, ki jo lahko ocenimo kot bogatejšo in prestižnejšo.

Druga specifična razlika, na podlagi katere lahko znotraj celotne skupine obravnavanih enoetažnih arhitektonskih stel potegnemo ločnico, ki teče prečno na prvo, je oblika arhitrava. Njegova osnovna oblika je bila prav tako izdelana že v kamnolomu, zato sodi morda med tiste diskriminatorne značilnosti, ki bi načeloma lahko kazale na dve različni produkciji kronološke ali topološke narave. Večja skupina teh stel ima visok ploščat arhitrav,

10 UEL 3366.

11 UEL 686.

12 UEL 8814.

Slika 4: Stela iz Dalja (foto S. Filipović)

Figure 4: Stele from Dalj (photo taken by S. Filipović)

ki je vedno nosilec bogate dekoracije, manjša skupina¹³ enajstih stel pa ima zgornji rob sicer okrašenega arhitrava profiliran na enak način, kot sta profilirani obe poševni stranici zatrepa.

PROSTORSKA RAZŠIRJENOST

Enoetažne arhitektonske stele, izdelane iz marmorja, se prostorsko osredotočajo v treh avtonomnih mestih in okoli njih – Poetovione, Flavie Solve in Savarie, sporadično pa jih najdemo ob cesti Aquileia – Carnuntum od Emone do Scarbantie (slika 3). Zahodno od te črte, na območju Virunuma, so zelo redke¹⁴. Globlje proti vzhodu, v obeh Panonijah, so dokaj redke, znane večinoma z območij neposredno ob vodnih poteh – Savi¹⁵, Dravi¹⁶,

¹³ Lavamünd-UEL 1997, Odra-UEL 8814, Ptuj-UEL 3079, 3087, 3088, Répceszentgyörgy-UEL 3342, Sankt Veit an der Glan-UEL 2384, Semriach-UEL 1359, Szentpeterfa-UEL 3327, Szombathely-UEL 3090, Dalj.

¹⁴ Eisdorf-Maria Rojach-UEL 15842, Lavamünd-UEL 1997, Sankt Veit an der Glan-UEL 2384.

¹⁵ Odra-UEL 8814.

¹⁶ Čakovec, Pécs-UEL 672.

Muri¹⁷ in Rabi¹⁸, še dlje pa ob Donavi¹⁹ ali v njeni bližini tudi v Moesiji Superior²⁰. Njihova prostorska distribucija kaže zelo homogen vzorec, ki se sklada z danes znanim modelom širjenja v Panonijo in Moesijo (Djurić 1997, 73 ss; Djurić 2005, 75 ss; Djurić in Müller 2009, 111 ss). Znotraj tega vzorca podskupina stel s plastičnimi akroterialnimi levi prostorsko ne izstopa, prav tako pa tudi ni mogoče zaznati jasnih razlik v prostorski distribuciji stel z ravnim in stel s profiliranim arhitravom, čeprav se nekaj večja koncentracija tistih s profiliranim arhitravom pojavlja v Poetovionii.

Upoštevajoč dvofazno proizvodnjo stel in stopnjo izdelave, ki jo lahko na podlagi vukovarskega primerka posplošimo na vse stele naše skupine, bi to lahko pomenilo isti izvor oz. isti kamnolom, iz katerega se oskrbujejo kamnoseške delavnice v različnih središčih. Današnje stanje raziskanosti marmorja stel te skupine ne omogoča nedvoumne potrditve take hipoteze, saj število vzorčenih stel ni reprezentativno. Večina jih sicer izhaja iz kamnoloma Gummern²¹, le manjši del stel²² pa iz pohorskega/-ih kamnoloma/-ov in iz kamnoloma Kainach²³.

OKRAS

Nedvomno je v tej dvostopenjski proizvodnji stel, kjer sta okras in napis izdelana v krajevni kamnoseški delavnici na polizdelku, ki je in kakršen je prišel iz kamnoloma, grupiranje v skupine izdelkov posameznih delavnic mogoče opazovati predvsem na ravni okrasa.

Pri obravnavanih stelah se na tej ravni prav zato kaže precejšnja motivna in slogovna raznolikost in pestrost. Poleg nekaj manjših skupin stel, ki prihajajo vsaka iz različne delavnice, je največja in najizrazitejša skupina stel tista, ki ji je na podlagi njihove prostorske distribucije kot proizvodno središče mogoče

17 Murska Sobota-UEL 3783, Becsehely-UEL 3403.

18 Mosonszentjános-UEL 3366.

19 Dalj, neobjavljeno.

20 Kostolac-UEL 5415, 5416, Sopot.

21 Altenmarkt bei Leibnitz: UEL 1181, Becsehely: UEL 3403, Martibor: UEL 3662, Murska Sobota: UEL 3783, Odra: UEL 8814, Ptuj: UEL 3078, 3087, 3088, 9361, 9414, Rax: UEL 453.

22 Leibnitz: UEL 1180, 1663(?), Ljubljana: UEL 1636(?), Ptuj: UEL 3089.

23 Grafenberg: UEL 8456.

Slika 5: Stela iz Freiberga pri Gleisdorfu (foto O. Harl)
Figure 5: Stele from Freiberg near Gleisdorf
(photo taken by O. Harl)

pripisati Flavio Solvo²⁴. Značilni motivi te skupine so orel z razprtimi krili v zatrepu, sedeči in stoječi grifoni, kantaros, akantove čaše in akantove vitice, bršljanove vitice in vitice trte, vse prikazano na visokem ploščatem arhitravu. Datirane so običajno v 1. pol. 2. stoletja.

Stela P. Aelija Viatorja iz Murske Sobote sodi v isto skupino stel z visokim ploščatim arhitravom, njen okras pa je ob vseh podobnostih tudi dokaj specifičen. Motiv arhitrava je bršljanova vitica, ki izhaja iz središčne akantove čaše, v njenem zatrepu pa je upodobljen motiv dveh sedečih grifonov ob centralnem kraterju. Plastično oblikovana akroterialna leva z ovnovima glavama pod sprednjimi šapami sta oblikovana standardno, vendar presenetljivo nesimetrično. To nesimetričnost si razlagamo s poškodbo desnega zgornjega vogala stele polizdelka pred izdelavo okrasa, ki se je moral poškodbi prilagoditi. Slemen-ska akroterialna baza je okrašena z eno štirilistno rozeto. Na

spodnjem delu stele, na podiju, na katerem stoji distilna edikula, je upodobljen morski grifon usmerjen desno. Korintska (pol)stebra sta tordirana in v spodnji tretjini oblikovana kot deblo palme.

Motiv heraldičnih sedečih grifonov ob polnem kraterju je v skupini obravnavanih stel motiv, ki se pojavlja vedno le na ar-

24 UEL 453, 458, 460, 1180, 1181, 1257, 1446, 4633, 4698(?), 5416, 9414, Sopot.

hitravu²⁵, je pa sicer pogost motiv na noriških edikulah. V vseh primerih je ena od sprednjih nog grifonov zaščitniško dvignjena na krater, česar na steli iz Murske Sobote ne opazimo. V zatrepu, celo s povsem enako držo grifonov, se motiv pojavlja samo še enkrat, na odlomku stele, vzdanim v steno župne cerkve v Vidmu pri Ptuj²⁶. Ta stela bi načeloma sicer lahko sodila v obravnavano skupino stel.

Iz akantove listne čaše rastoča bršljanova vitica s srčastimi listi je mnogo bolj pogost okras na arhitravih obravnavanih stel²⁷, vendar je njihova konkretna izvedba dokaj raznolika. Akantova čaša je sicer vedno izvedena povsem shematično s suličastimi listi, ki izhajajo iz listne osnove, stopnja shematizacije pa je dokaj različna.

Akantova čaša na steli iz Murske Sobote ima dva stranska in en sredinski akantov list. Vsi so nazobčani in kot šopek rastejo iz polkrožne, na spodnji strani žarkasto nazobčane listne osnove. Med listi in osnovo je oblikovana lečasta "preveza", izpod katere izhajata v levo in desno stran bršljanovi vitici. Tovrstnih akantovih čaš v skupini obravnavanih stel ni, oblikovno blizu ji je le tista s stele, vgrajene v steno graškega Burga²⁸, skoraj identična pa akantova čaša na arhitravu profilirane stele, vgrajene v steno gradu v Freibergu pri Gleisdorfu, vzhodno od Gradca²⁹. Obe navedeni steli imata tudi bršljanovi vitici, ki sta tako oblikovno kot strukturno zelo blizu tisti iz Murske Sobote. Listi so pri vseh treh srčasti in plastično napeti, njihove podaljšane konice so ukrivljene v eno ali drugo smer, središčnega žleba, ki bi liste delil na dve bolj ali manj simetrični polovici, pa ti listi nimajo. Vitice se v enem sinusoidnem loku raztezajo v eno ali drugo stran in se končujejo s krožnim obratom navzgor in navznoter, z bršljanovim listom na koncu. Te formalne značilnosti so si tako sorodne, da vsaj pri stelah iz Freibergu pri Gleisdorfu in iz Murske Sobote omogočajo domnevo o ist kamnoseški delavnici, iz katere sta ti steli izšli. Stela iz Burga v Gradcu, ki sicer kaže zelo podoben okras bršljanove vitice, je v vseh drugih elementih okrasa (orel v zatrepu, oblika akantove čaše na arhitravu) precej drugačna in morda zgodnejša.

25 UEL 461 (Hochneukirchen), 1234 (Miklavž na Dravskem polju), 3662 (Maribor), 5416 (Kostolac).

26 UEL 4273.

27 UEL 453 (Rax), 460 (Hochneukirchen), 1180 (Leibnitz-Lipnica), 1181 (Altenmarkt bei Leibnitz), 1437 (Adriach), 1445 (Graz-Gradec), 4633 (Dietersdorf am Gnasbach).

28 UEL 1445.

29 UEL 1604 (Freiberg bei Gleisdorf).

SKLEP

Marmorne enoetažne arhitektonske stele tipa pseudoedikule so na območju jugovzhodnega Norika in zahodne Panonije znane vsaj od flavijskega časa in so hkrati ena najpopularnejših oblik nagrobnih stel sploh. Njihovo prostorsko razširjenost med Celeio in Scarbantio, z močnimi središči v Poetovijoni, Flaviji Solvi in Savarii, si je mogoče razlagati tudi kot posledico prevladovanja polizdelkov iz takrat napomembnejšega vira – kamnoloma Gummern zahodno od Beljaka. Temu viru so se v manjši meri in posnemovalno pridružili še lokalni viri, kamnolomi Pohorja in vsaj še kamnolom Kainach.

Kamnoseške delavnice v mestih kot uporabnice teh polizdelkov so stele krasile v skladu s svojimi motivnimi repertoriji in kamnoseškimi sposobnostmi, izrazita raznolikost tega okrasa pa kaže, da je bilo teh delavnic kar precej. Hkrati je vsaj pri delu teh izdelkov mogoče ugotoviti, da gre za serije, ki so prišle iz istih delavnic. Kot eno nespornih središč, katerega delavnica je svoje izdelke izvozila celo daleč v Gornjo Mezijo, je mogoče določiti Flavijo Solvo. Manjša serija dveh stel³⁰, ki ji pripada stela P(ublija) Aelija Viatorja in ji lahko pogojno dodamo še stelo iz Burga v Gradcu, je, sodeč po njihovi prostorski razprostranjenosti, prav tako nastala v eni od delavnic Flavije Solve. Reka Mura je zato najverjetnejša transportna pot za prihod stele P(ublija) Aelija Viatorja v današnje Prekmurje.

V časovnem smislu je nastanek treh stel te male serije določen med flavijsko in antoninsko obdobje³¹, med leti 70 in 150. Stela P(ublija) Aelija Viatorja zaradi svojega motiva v zatrepu, ki se veže na stelo iz Vidma pri Ptujju z njenim bogatim motivom Dioskurov v zaklinkih, ni mogla nastati ne v flavijskem ne v trajanskem času, ko teh motivov na stelah še ne zasledimo. Pojavijo se vsaj v antoninskem času, morda pa tudi že v hadrijanskem obdobju. V seriji treh stel je stela iz Murske Sobote zato nedvomno najmlajša, njeno datiranje v hadrijanski ali zgodnjeantoninski čas pa bolj sprejemljivo in bolj prepričljivo.

30 Freiberg bei Gleisdorf, Murska Sobota.

31 Freiberg bei Gleisdorf – 70–150, Graz-Gradec – 100–150.

LITERATURA

- Djurić, B. 1997, Eastern Alpine marble and Pannonian trade. – V: Djurić, B. in I. Lazar (ur.), *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzial-römischen Kunstschaffens*, (Situla, 36), Ljubljana, 73–86.
- Djurić, B. 2005, Poetovio and the Danube marble trade. – V: Mirković, M. (ur.), *Römische Städte und Festungen an der Donau: Akten der regionalen Konferenz*, Beograd 16.–19. oktober 2003. Beograd, 75–82.
- Djurić, B. in Müller, H. W. 2009, White marbles in Noricum and Pannonia: an outline of the roman quarries and their products. – V: Jockey, Ph. (ur.), *Leukos lithos: marbres et autres roches de la Méditerranée antique: études interdisciplinaires: Actes du VIIIe Colloque International de l'Association for the study of marble and other stones used in antiquity (ASMOSIA)*, Aix-en-Provence, 12-18 juin 2006: *Ancient marble and stones: interdisciplinary studies on Mediterranean: Proceedings of the VIIIth International Conference of the Association for the study of marble and other stones used in antiquity (ASMOSIA)*, Paris, 111–127.
- Guštin, M. 2003, Nova tabla pri Murski Soboti. – V: Prešeren, D. (ur.), *Zemlja pod vašimi nogami: arheologija na avtocestah Slovenije: vodnik po najdiščih* (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine), Ljubljana, 199–201.
- Heger, N. 2007, Eine Randbemerkung zum pannonisch-norischen Rahmenornament. – V: Höck, V., Lang, F., Wohlmayr, W. (ur.), *Akten zum 2. österreichischen "Römerstein-Treffen" 2006 in Salzburg*, Wien, 185–188.
- Kerman, B. 1992, Dve antični nagrobni steli iz Sobote. – *Zbornik soboškega muzeja* 2, 5–12.
- Kerman, B. 2002, *Neznano Prekmurje: zapisi preteklosti krajine iz zraka*. – Murska Sobota.
- Rendić-Miočević, A. 1994, Katalog 147. Odra. – V: Rendić-Miočević, A. (ur.), *Zagreb prije Zagreba: arheološka baština Zagreba od pretpovijesti do osnutka biskupije 1094. godine*, Zagreb, 104.
- Rosada, G. 2002, Le stele funerarie a pseudoedicola (pseudoarchitettoniche) in area padano-adriatica. – *Histria Antiqua* 8, 347–358.
- Rossetto F. (ur.) 2002, *Monselice romana*. – Monselice.
- Vidović, J. 2003, Arheološki nalazi i nalazišta antiknog doba u Međimurju. – V: Katalog i vodič stalnim postavom, Arheološki odjel Muzeja Međimurja Čakovec, Čakovec.

OKRAJŠAVE

- AIJ Hoffiller, V. in Saria, B. 1938, *Antike Inschriften aus Jugoslawien, Heft I, Noricum und Pannonia Superior*. – Zagreb.
- ILJug Šašel, A. in J. 1963, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. – Ljubljana (Situla 5).
- UEL <http://ubi-erat-lupa.org/>

BOJAN DJURIĆ

FUNERARY STELA OF P(UBLIUS) AELIUS VIATOR (UEL 3783)
FROM MURSKA SOBOTA

The single-storey architectural stela of the “pseudoedícula” type belongs to a group of 64 such stelae, the spatial distribution of which concentrates in and around the Norico-Pannonian towns of Poetovio, Flavia Solva and Savaria. Similarly as most of the stelae that were sampled, it is made of Gummern marble. This suggests that the Gummern quarry represented the main source for the semi-products and was consequently responsible for the structural homogeneity of this group of stelae. The specific decoration of acroterial lions in the round was made simultaneously with the rest of the decoration in the second phase of production in one of the town workshops. Decorative motifs and style of their execution helped in identifying several small and large groups of stelae, products of the same workshop. The stela of P. Aelius Viator is most probably the product of a workshop active in Flavia Solva in the Hadrianic or the early Antonine period.

IVAN ŽIŽEK

ČAŠE IZ PETOVIONE

(lokalna produkcija)

Pri urejanju starega depoja v Pokrajinskem muzeju Ptuj so v papirnatih vrečkah poleg drugega gradiva bili najdeni zanimivi artefakti keramičnih čaš, ki po svoji tipološki značilnosti predstavljajo posebnost in jih v kontekstu drugih antičnih najdišč Pannonije ne zasledimo. Pomembnost najdbe dodatno povečuje dejstvo, da je večina predmetov deformiranih in produkt lončarske dejavnosti na tem območju.

Lončarska in opekarska dejavnost je bila v antični Petovioni dobro razvita, saj je bilo v bližini naše najdbe raziskanih čez 100 lončarskih in opekarskih peči. Strokovna obdelava peči in gradiva iz teh izkopavanj ni sledila tempu dela, tako da je večina gradiva spravljenega v depojih Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož ter Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor. Ravno zaradi takšne koncentracije teh peči so arheologi že zgodaj ta del Petovione opredelili kot obrtniško četrt. Zraven lončarstva in opekarstva smo zasledili še: kamnoseško, steklarsko, livarsko dejavnost in verjetno tudi obrti, ki so v svoji produkciji uporabljali tudi organske materiale, katerih sled pa se do danes ni ohranila. Na primer: na kamniti plošči v lapidariju Pokrajinskega muzeja Ptuj imamo izpričano čevljarstvo oz. njihovo združenje CALCIOLAR ... (Hofiler-Saria 1938, AIJ 367; Abramić 1931, ČZN 26, 200). Na fragmentiranem nagrobniku, ki ga hrani Pokrajinski muzej Ptuj, pa imamo izklesano kovaško orodje, od katerih lahko spoznamo: kladivo, nakovalo in klešče (Jevremov 1988, 93; isti 1981, Sl. 19).

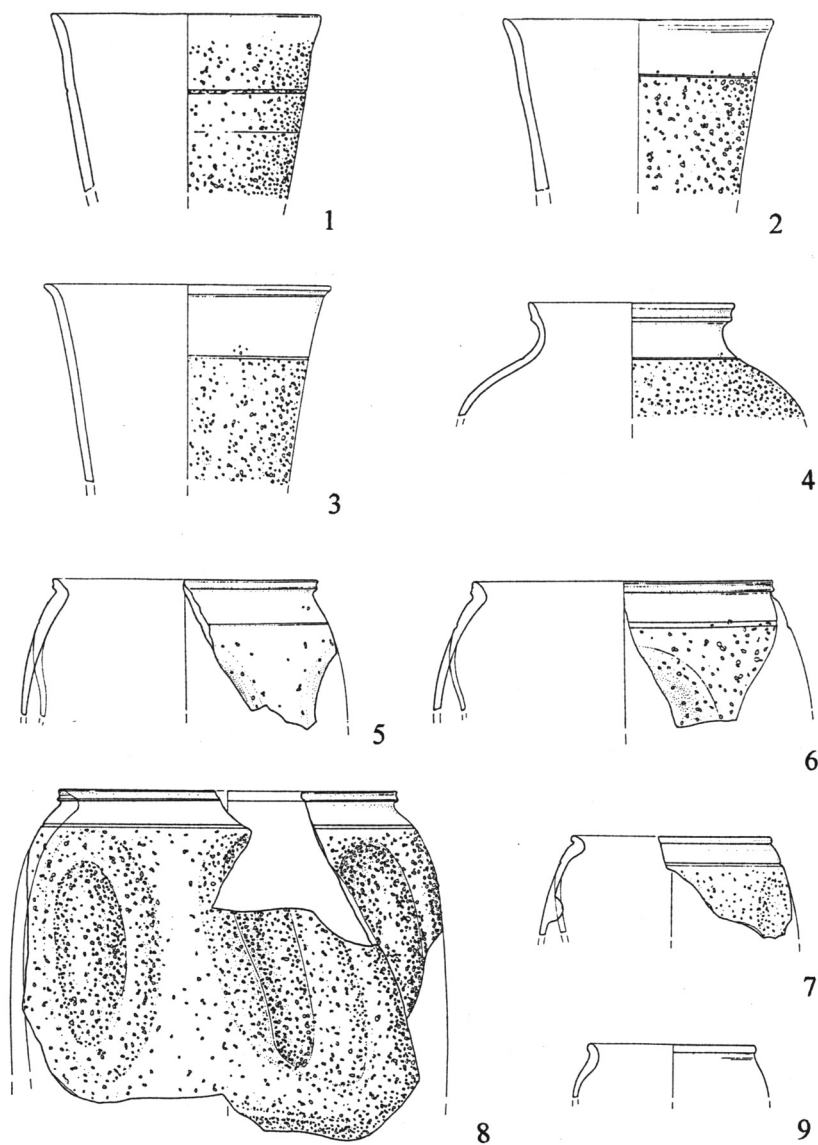
Od keramične produkcije so v Petovioni izdelovali v glavnem grobo keramiko za vsakdanjo uporabo, pokrove, krožnike in ploščice ter globlje sklede, ki so po svoji obliki imitacija terra sigillate. Med boljšo namizno posodje pa sodijo izdelki imitacije terra sigillate in razne čaše, kot so gubanke, konične čaše, razne feliefne čaše itn. Pri raziskovanju obrtniške četrti smo našli tudi kalupe za izdelavo le teh posod (Jevremov 1985, 420, T. 3/1).

V članku so obravnavane samo tiste čaše, ki so po svoji provenienci zanesljivo ptujski izdelek.

ČAŠE GUBANKE

T. 1, 5–7; T. 3, 3

Poimenovane so po svoji značilni obliki (Faltenbecher). Vendar v tako oblikovane čaše prištevamo kar široko paleto različic, ki po svojih značilnostih izpričujejo svojo kronološko pripadnost. Tudi velikosti so različne. Kot grobni pridelek jih v Petovioni ne zasledimo pogosto, pogoste so pa v naselbinah plasteh. Redko se pojavljajo v emonskih grobiščih (Plesničar-Gec 1977, 48–49). Kot sem navedel, se pojavljajo v zelo različnih oblikah. V Petovioni so najpogostejše gubanke cilindričnih oblik, različno žgane, od sivo do rdečerrumeno. Površino imajo nagubano s petimi ali šestimi gubami. Fragmente gubank, ki jih imam izbrane, predstavljajo sivo žgane s šestimi gubami in so deformirane od nepravilnega postopka žganja. Površino imajo hrapavo, ker je še na mokro časo posuta glina. S takšno obdelavo površine je lončar dosegel boljši oprijem, čaša sama pa je težje zdrsnila iz roke. Velikosti so različne, kar je iz deformiranih fragmentov težje razbrati. Tipološko pripadajo istemu tipu. Bonisova jih je opredelila kot ovalne (Bonis 1942, 42, T. XVII/18–20), s tem da so neznatne razlike v oblikovanju ustja, ki je lahko bolj ali manj izvihano. Ustje je lahko oblikovano s profilacijo ali brez. Podobne gubanke so bile na Ptujju že odkrite pri izkopavanju lončarske peči na Hajdini (Strmčnik Gulič 1993, 484, T. 6). Gubanke se v obliki keramičnih čaš v Panoniji pojavljajo daljše obdobje od prvega do vključno tretjega stoletja (Bonis 1980, 371 in 375).

T. 1

Ko natančno pogledamo tipologijo, v katero prištevamo keramiko z nagubano površino, opazimo kar velike razlike. Tudi poimenovanja so različna: čaše, skodele, lonci, itn., odvisno pač od višine ter oblike posode. Vendar za samo vzpostavitev tipologije znotraj čaš ni odvisna velikost, ki jo uporabljajo avtorji pri opredelitvi; na ptujskih primerih lahko vidimo pri višini kar velika odstopanja od čaš gubank, visokih okoli 10 cm, do takšnih, ki po svoji velikosti presegajo tudi 25 cm. Druga razlika, ki jo lahko opazimo, je nabranost površine s petimi ali šestimi gubami.

Na Ptuju lahko najstarejše gubanke opredelimo v predmarkomanski čas ter jih nato sledimo v tretje stoletje (Curk 1987, 119 in 131).

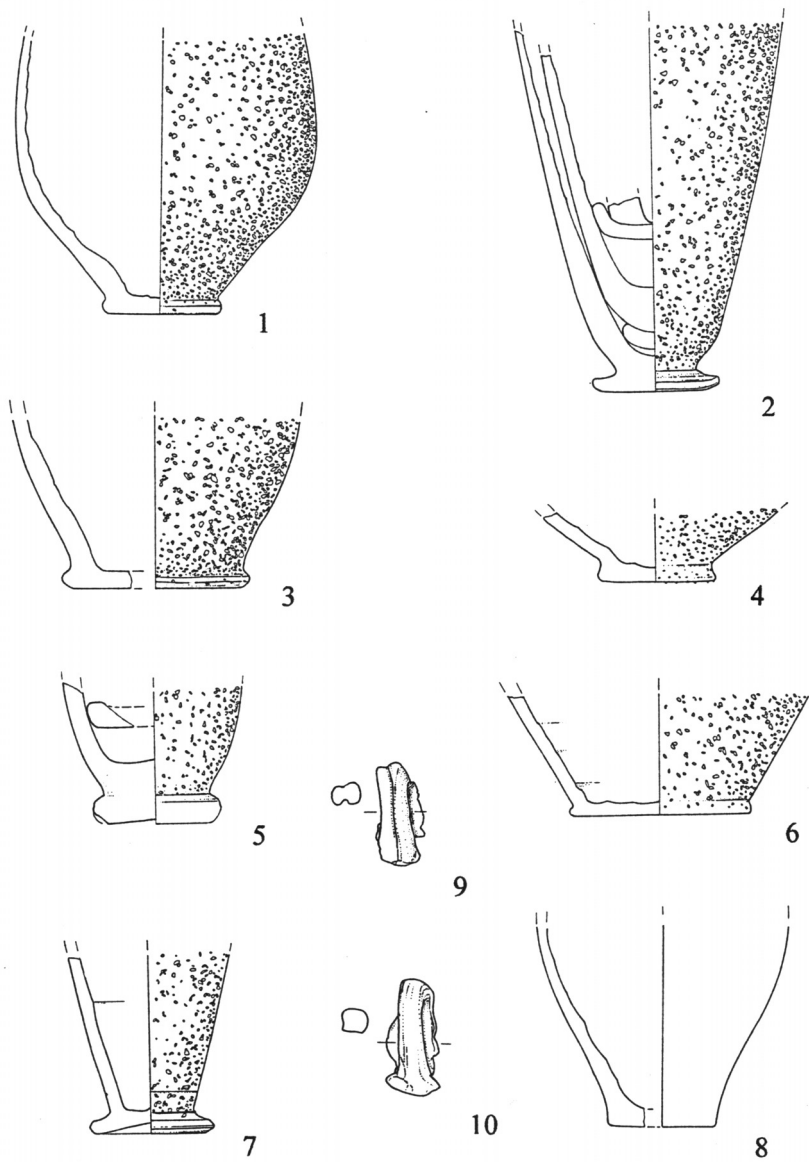
Starejša oblika se od mlajše razlikuje po tem, da je največja periferija pomaknjena proti dnu, nato pa se trup čaše oži proti vratu. Ustje je nekoliko izvihano s profilacijo ali brez (Curk 1987, T. 41/3, 4).

Druga oblika, ki jo lahko datiramo v tretje stoletje, so gubanke, ki imajo raven cilindričen trebuh (Curk 1987, T. 63/19). Ustje je profilirano. V našem primeru imamo površino gubank posipano z glino. Lahko pa se pojavljajo tudi premazane z rdečo oz. rdečerjavo barvo (firnež). Podobno gubanko iz Ribnice Petru datira v prvo pol. drugega stoletja (Petru 1969, 39, T. 23/1).

KONIČNE ČAŠE

T. 1, 1–3; T. 2, 1–7

Konične čaše na razširjeni nogi po svoji obliki izstopajo iz petovionskega keramičnega fundusa. Do danes, ko jih predstavljam, jih ptujski arheologi v več kot stotih letih med drugim inventarjem niso zasledili. Čaše imajo zaobljeno samo neznatno izvihano ustje, pod katerim je plitka kanelura. Premeri ustja so si dokaj podobno veliki, čaše so sivo do rdeče žgane. Površino imajo podobno kot gubanke dodatno obdelano s posipano glino na mokro površino. Dno imajo polkrožno zaobljeno, stale so na razširjeni okrogli nogi. Ohranjen je fragmentiran skupek treh čaš, ki so bile ena v drugi. Zaradi žganja so močno deformirane.

T. 2

KROGLASTA SKODELA

T. 3, 1, 2

Med keramičnim inventarjem je tudi fragment profiliranega deformiranega ustja. V ptujskem muzeju je tipološko najbližja enoročajna skodela s kolesčastim ornamentom (T. 3, 2).

KROGLASTE ČAŠE

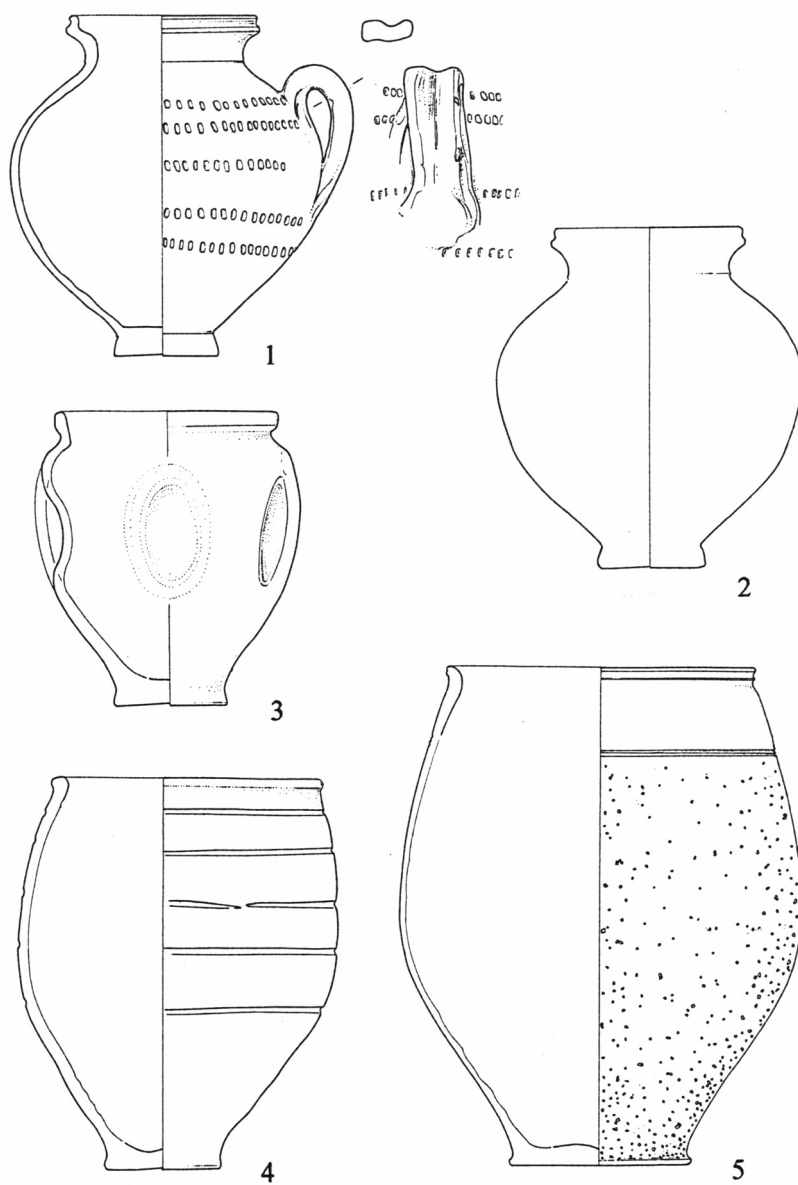
T. 3, 4, 5

Med fragmenti smo našli samo en primerek sivo žgane čaše z izvihanim ustjem (T. 3, 4). Podobnih čaš je bilo na Ptuju do danes odkritih veliko in so stalni keramični inventar pri izkopavanjih tako naselbinskih kot grobiščnih kompleksov.

Našli smo tudi fragmentirano sivo žgano večjo čašo, ki ima površino posipano z glino (T. 3, 5). Visoka je 8,1 cm, premer dna je 3,5 cm, največji premer je 8,8 cm.

Podobna čaša je na Ptuju najdena 1988. leta (Tušek 1993, 392, T. 6/5). Ker predstavlja grob zaokroženo celoto, je mogoče čašo tudi datirati. V grobu je bilo najdenih več predmetov, ki so pomembni za datacijo. Med njimi je kroglasta steklenička s kratkim cilindričnim vratom ter ročajema v obliki delfinčka (C. Isings *aryballos* tip 61, M.C. Calvi *ariballi* oblika A). Oba datirata stekleničko v 1. stoletje. Na Ptuju je lahko prišel kot grobni pridatek tudi kasneje (prežitek). Enoročajni vrč iz črnega stekla s trakastim presegajočim ročajem, v sredini ornamentiranim z rebrom in prečnimi vtisi, je prav tako pridatek v grobu, kakor tudi oljenka s podobo satirja, ki ima na dnu pečat CDESS. Tako oblikovano oljenko tega mojstva smo na našem prostoru zasledili prvič, saj je običajno izdeloval oljenke tipa Loeschcke X oz. Ivanyi XVII. Oljenke tega mojstra lahko datiramo v čas Trajan-Antonin oz. v 2. stoletje (Ivanxi 1935, 18; Vikić-Belančić 1975, 54 in 56). B. Heukemes je grob, v katerem je bila oljenka tega mojstra in se je našla na grobiščnem kompleksu Heidelberg-Neuenheim, datiral v čas okoli sredine drugega stoletja, natančneje med leta 140–150 (Heukemes 1964, 124, T. 37/8).

Na koncu naj predstavim apliko keramične čaše, ki je v zasebni lasti.

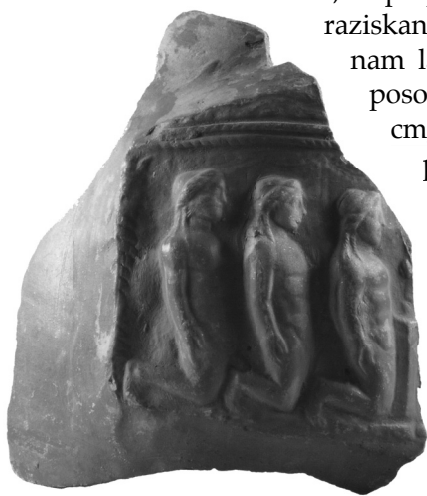
T. 3

Sl. 1: Keramična plošča z reliefom mladeničev.
Fig. 1: Ceramic plate with the relief of young men.

V zasebni lastnini je fragmentirana reliefna plošča, na kateri so predstavljene tri klečeče gole moške oz. mladeniške postave pred oltarjem (Sl. 1). Ker je podoben fragment čaše (Sl. 2) na Ptujju že bil najden (Skrabar 1904, 206, Fig. 160; Abramić 1925, s 101 in Sl. 45), lahko z gotovostjo trdimo, da ima fragmentirana čaša ptujsko provenienco. Skrabar je ta fragment napačno pripisal izdelku iz terra sigillate. Relief je odtisnjen na glineno ploščico, ki je aplicirana na steno čaše, robovi pa so zamazani z glino. Izdelan je iz dobro prečiščene gline, oker žgane. Površina je rdečerjavo barvana. Posoda je

bila izdelana na lončarskem vretenu. Velikost fragmenta je 11,5 cm x 10,1 cm (inv. št. R 721).

Sl. 2: Del keramične posode z reliefom mladeničev.
Fig. 2: Fragment of a ceramic vessel with the relief of young men.

Fragment reliefa, ki je bil najden na Rimski ploščadi leta 1978, ta pa pripada kompleksu, v katerem je bilo raziskanih več opekarskih in lončarskih peči, nam lahko nakazuje mesto izdelovanja teh posod. Velikost fragmenta je 6,4 cm x 5,7 cm, debelina je 1,8 cm. Izdelan je iz dobro prečiščene gline, sivorjavo žgan. Relief je izdelan nekoliko bolj površno od tistega, ki je bil najden 1903/4 na Zg. Bregu. Velikost figur se ujema, razlika je pri oblikovanju stopal in na trupu. V prvem primerku je jasno in natančno nakazana oblika golega telesa s poudarjenim mišičjem, v drugem primeru pa je ta jasno oblikovani torzo presekani s tremi horizontalno vzporednimi kanelurami. Domneva, da te kanelure predstavljajo prevezovanje trupa s trakovi,

je v antičnem rytusu mogoča ter predstavlja del neke iniciacije znotraj posameznega kulta. V bližini je bil odkrit V. mitrej, tako da je sama scena lahko v nekakšni povezavi z mitričnim verovanjem. Ker nam scena prikazuje izključno moške postave, se lahko ta domneva samo potrjuje.

Najbližje primerjave, ki upodabljajo podoben ritual, so najdene v mitreju v Capui (Merkelbach). Na freskah v omenjenem mitreju imamo prikazane klečeče (na eni nogi) gole mladeniške figure.

LITERATURA

- M. Abramić 1925: Poetovio, Muzejsko društvo Ptuj 1925.
- M. Abramić 1931: Novi natpisi iz Poetovione, Časopis za zgodovino in narodopisje 26, Maribor.
- B. Vikić Belančić 1975: Antičke svjetilke u arheološkom muzeju u Zagrebu, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 3. serija – sv. IX, 49–160, Zagreb 1975.
- E. Bonis 1980: Pottery, *Tre Archaeology of Roman Pannonia*, 349–379.
- E. Bonis 1942: Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, *Dissertationes Pannonicae* 20, ser. II, Budapest 1942.
- M. C. Calvi 1968: I vetri romani nel museo di Aquileia, *Aquileia* 1968.
- I. M. Curk 1987: Rimska lončena posoda na Slovenskem, *Razprave Filozofske fakultete*, Ljubljana 1987.
- B. Heukemes 1964: Römische keramik aus Heidelberg, *Material zur römisch-germanischen Keramik* 8, Römisch-Germanisch kommission des Deutschen Arheologischen Institutus aus Frankfurt a. M.
- V. Hoffiller-B. Saria 1938: Antike Inschriften aus Jugoslavien 1, Zagreb.
- C. Isings 1957: Roman Glass from dated finds, Gröningen/Djakarta 1957.
- B. Jevremov 1981: Obrtniška dejavnost na območju rimskega Poetovia, razstavni katalog.
- B. Jevremov 1985: Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970–1980, *Ptujski zbornik* 5, 419–430.
- B. Jevremov 1988: Vodnik po lapidariju I. del, Pokrajinski muzej Ptuj, zbirka Vodniki.
- P. Petru 1969: Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi, *Razprave* VI, Ljubljana 1969.
- L. Plesničar-Gec 1977: Karamika emonskih nekropol, *Dissertationes et monographiae*, Tome XX, Mestni muzej Ljubljana 1977.
- V. Skrabar 1904: Römische funde in Pettau, *Jahrbuch der Zentralkommission* II, Wien 1904, 189–214.
- M. Strčnik-Gulič 1993: Skrb za izročilo preteklosti, 481–504; *Ptujski arheološki zbornik* (ob 100-letnici muzeja in muzejskega društva 1993).
- I. Tušek 1990: Peti mitrej v Ptuj, *Arheološki vestnik* 41, 1990, str. 267–276.

IVAN ŽIŽEK

BEAKERS FROM POETOVIONA

The review of the old collection of finds from the Regional museum of Ptuj broth to light several fragments of typologically special beakers unknown from other Pannonian sites. The workshops in Poetoviona produced mostly coarse ware pottery for everyday use as lids, plates and shallow and deeper bowls. But also imitations of terra sigillata and different beakers are known. Among the latest we should mention indented beakers, conical beakers, with relief decorated beakers and others. This article focuses only on examples produced in the workshops of Poetoviona.

There are many known forms of indented beakers. In Poetoviona cylindrical forms were most popular with colors varying from gray to reddish-yellow. Presented examples have a coarse gray surface and six indentations. The majority of them were deformed due to irregular burning processes. They appear from the first to the third century AD. Among the other ceramic forms we should mention the examples of beakers on a broadened foot, a circular dish and roundish beakers. An interesting example is also the fragmented beaker with fragments of a relief depicting naked men kneeling before an altar. The motive could be connected with the Mithraic cult since the Vth temple dedicated to the god Mithras was discovered near the find spot of the beaker.

(Translation: Boris Kavur)

IVAN TUŠEK

ARHEOLOŠKO NAJDIŠČE POD KOTOM –
CESTA IN PROVINCIALNA RIMSKA POSELITEV
V PREKMURJU

Poseben pomen v rimskem obdobju je imelo življenje ob glavni rimski cesti proti Savariji. Novice iz nekaj stotin »milliae passuum« oddaljenega Rima prek Akvileje, Emone, Atransa in Petovione so na poštnih postajah dobile krila, saj so se novosti o življenju in politiki na italiskem polotoku in v provincah bliskovito širile v sleherni kotiček ravnice na obrobju panonskega sveta. Obenem pa so se na podeželju pojavile dobrine iz prestolnice in drugih rimskih provinc, ki so bile namenjene predvsem rimskim velemestom, Emoni, Petovioni, Savariji in Akvinku v Panoniji. Med njimi izstopajo nove oblike namiznih okrasnih posod z lepim reliefnim okrasom in kakovostne gline, pa tudi dragoceni nakitni predmeti (jantar, dragi kamni, zlato) in stekleni izdelki. Tako so dobrine, ki so bile namenjene in naprodaj na rimskih trgih – forumih mestnih središč, našle pot tudi v najbolj oddaljene predele rimskega imperija.

Vse to nam predstavlja pestro življenje ljudi v ravninah Prekmurja in na robu panonskega sveta v času rimske zasedbe ter ob prihodu naših prednikov Slovanov, ki so na plodnih tleh ob reki Muri našli prostor za naselitev in dovolj možnosti za ureditev novega življenja.

Arheološko najdišče Pod Kotom – cesta se je razprostiralo na obeh straneh lokalne ceste Bakovci–Krog na površini, ki je bila predvideno za gradnjo nadvoza na trasi AC Vučja vas–Beltinci¹

¹ DJURIĆ, Bojan. Poročilo o arheoloških raziskavah na najdišču Pod Kotom – cesta, Ljubljana 1999. V času od 14. maja do 1. avgusta leta 2001 je Zavod za varstvo kulturne dediščine OE Maribor izvedel arheološka zaščitna izkopavanja na površini 19.210 m². Izkopavanja je vodil Ivan Tušek, univ. dipl. arheolog, kons. svetovalec. Na tem mestu se zahvaljujem sodelujočim arheologom, študentom, risarjem in delavcem za požrtvovalno delo na terenu.

Sl. 1: Pod Kotom – cesta, 2001. Situacija najdišča na AC Vučja vas–Beltinci.

Fig. 1: Pod Kotom – cesta, 2001. Location of the site on the map AC Vučja vas–Beltinci.

(Sl. 1 in 2). Geološko osnovo tega območja je, kakor tudi na drugih arheoloških najdiščih med Bakovci in Rakičanom, tvoril peščen prod, ki ga je nasula reka Mura, predvsem v času zadnje poledenitve (würmske) in ledeniškega delovanja v Alpah (22.000–12.000 PS).² Zaradi taljenja ledu so bili pretoki rek mnogo večji kakor danes in tako je reka Mura takrat tekla po široki ravnici med Goričkim in Slovenskimi goricami, saj je merila v širino kilometer in še več. Vzdolžne sipine tedanje reke Mure lahko imamo za geolo-

2 VERBIČ, Tomaž, dipl. inž. Geološka spremljava arheoloških izkopavanj na najdišču Pod kotom – cesta, Ljubljana, junij 2001; poročilo v arhivu ZVKDS OE Maribor.

Sl. 2: Pod Kotom – cesta 2001. Aero posnetek arheološkega najdišča.

Fig. 2: Pod Kotom – cesta, 2001. Aerial photo of the site.

ško osnovo arheološkim najdbam od paleolita naprej, pa čeprav je reka tudi še v kasnejših obdobjih ob poplavih nekatera dna prodnih sipin napolnila s poplavnimi sedimenti (gramoz, pesek in peščeni mulj), medtem ko so druga dna še naprej ostajala kot potočna korita. Skozi arheološka obdobja so ti naravni procesi ne-prestano spreminjali videz pokrajine in s tem vplivali na poselitev tega prostora (arheološko najdišče Pod Kotom – jug³).

Človekovi posegi v prostor v zadnjem stoletju, predvsem pa melioracija in regulacija potokov, poseke, črpanje gramoza in vremenske razmere so posledica znižanja podtalnice in

3 ŠAVAL, Irena. Pod Kotom – jug, Zemlja pod vašimi nogami, Arheologija na avtocestah Slovenije, Ljubljana 2003.

vzrok za poglobljeno strojno obdelavo kmetijskih površin ter s tem fizično vplivanje na poškodovanje ali celo uničenje arheoloških kulturnih plasti in najdb. Arheološke kulturne ostaline iz različnih obdobj najdemo v večini na vrhovih prodnatih sipin, ki velikokrat segajo neposredno pod ornico. Dna sipin s poplavnimi sedimenti, ki vsebujejo arheološke ostaline in ki so na robu med plastmi temneje obarvani (ostanki humusnih snovi), pa so lahko nekdanje hodne površine, v njih pa so vkopane arhitekturne ostaline iz različnih zgodovinskih obdobj. Prav zaradi različne trdote geološke osnove je pustila plužna obdelava kmetijskih površin sledove brazd tudi še na globini 40 cm pod današnjo površino.

Odkrite so bile kulturne jame z ostanki ognjišč, kurišč in žganine. Med njimi je potrebno izpostaviti jame:

SE 005 (Sl. 4): Kulturna jama, vkopana v rumenorjavo ilovico; velikost: 6,55 x 2,2 m; zapolnjena z rjavosivo zemljino z rečnimi prodniki in drobci ilovnatega hišnega ometa na globini 0,25 m do 0,51 m. Odlomki lončenine so sodili v rimski in zgodnesrednjeveški čas. Vanjo sta bili vkopani dve peči: Peč 1 (SE 062) in Peč 2 (SE 070).

SE 006: Kulturna jama skoraj okrogle oblike s premerom 2,23 m in na globini 0,30 do 0,70 m; vkopana je bila v rumenorjavo ilovico, mešano z rečnimi prodniki; zapolnjena je bila s temnorjavo oz. črno zemljino z rečnimi prodniki različnih velikosti, drobci lesne žganine in predvsem odlomki zgodnesrednjeveške keramike z valovnico ter na globini 0,3 m okroglo vretence iz dobro prečiščene gline.

SE 126: Kulturna jama nepravilne oblike in velikosti 5 x 3 m; vkopana je bila v rumenorjavo nabito ilovnato in z mivko mešano plast; zapolnjena s temnorjavosivo zemljino in večjimi rečnimi prodniki, vmes so bili tudi drobci lesne žganine, ostanki ilovnatga hišnega ometa ter več odlomkov lončenine iz poznorimskega in zgodnesrednjeveškega časovnega obdobja. V vkopu so bile tudi ostaline ognjišča.

SE 136: Kulturna jama nepravilne okrogle oblike v velikosti 0,95 x 0,90 m, ki je poglobitev kulturne jame SE 126; vkopana je bila v rumenorjavo prodnato plast; zapolnjena s temnorjavosivo zemljino, v kateri so večji rečni prodniki, drobci lesne žganine,

ostanki ilovnatga hišnega ometa in več odlomkov lončenine zgodnj srednjeveškega tipa.

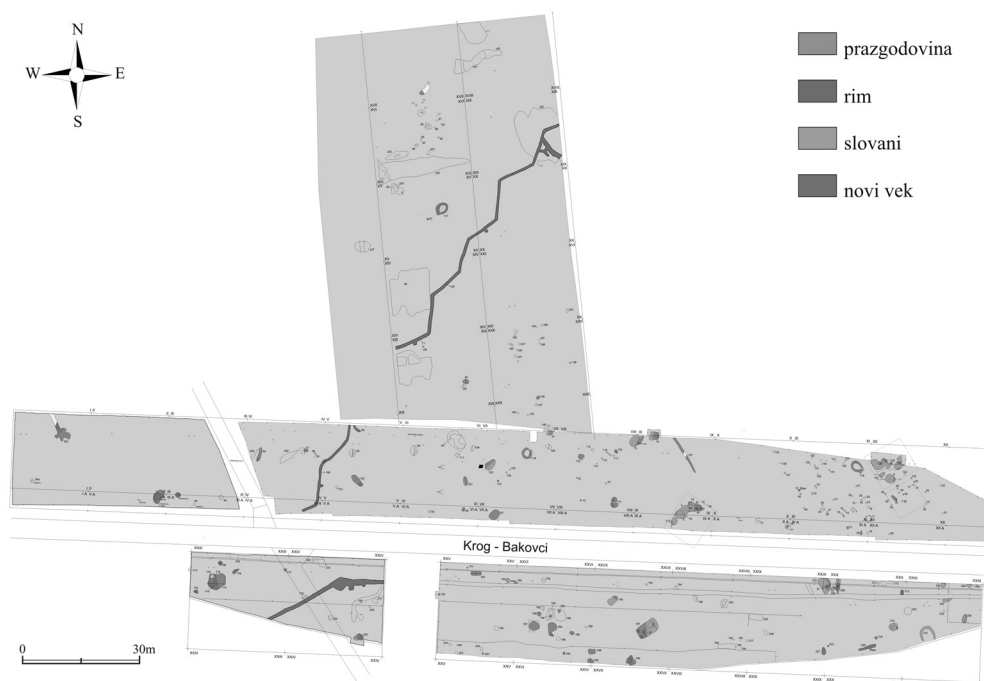
SE 173: Kulturna jama skoraj okrogle oblike velikosti 4,2 x 3,8 m; pojavila se je na globini 0,4 m in bila vkopana do 0,5 m v rumenorjavo ilovnato plast, v srednjem delu je imela jama elipsasto poglobitev (še okoli 15 cm), v kateri so bili drobci železne žindre (SE 176). V zasipni zemljini so bili kosi prazgodovinskega hišnega ometa, odlomki prazgodovinske (bronastodobne) in rimske lončenine ter odlomek (gumb) bronaste fibule.

SE 210: Kulturna jama nepravilne oblike v velikosti 4,6 x 3,9 m; vkopana je bila v rumenorjavo ilovico, mešana z drobnim gramozom; zapolnjena je bila s temnorjavo do črno zemljino, ki je vsebovala odlomke zgodnj srednjeveške lončenine, drobce lesne žganine, kose hišnega ilovnatga ometa in odlomek nedoločljivega železnega predmeta.

Na najdišču se v kulturnih plasteh pod 28 cm debelo orno površino začenja delno ilovnata in z mivko mešana zemljina do globine okoli 48 cm, ko le-ta valovito prehaja v gramozno nansno plast. Po odstranitvi ornice so se pokazale ostaline objektov in kulturnih jam, med njimi in v njih pa odlomki časovno in oblikovno raznovrstne keramike in ožgane ilovice. Že pri terenskem delu, pa tudi kasneje, pri pregledu najdiščnega gradiva, smo ugotovili, da so kulturne ostaline iz različnih časovnih obdobij skoncentrirane na vzhodnem delu izkopnega polja (Sl. 3).

Na območju arheološkega najdišča Pod Kotom – cesta smo v ornici in v rimski kulturni plasti našli le redke odlomke prazgodovinske keramike. Nedvomno so ti odlomki na ta prostor zašli z obdelovanjem kmetijskih površin ali z naplavinami v prejšnjih obdobjih, saj na tem mestu trenutno ni bilo prazgodovinskih naselbinskih plasti, ki bi kazale na ljudi in poselitve v predrimskem času. Naj pa še dodam, da smo v jugozahodnem delu izkopnega polja (kvadrant 23 in 24) dokumentirali nekaj kulturnih jam s prazgodovinskimi keramičnimi odlomki, tako da lahko umeistimo morebitno prazgodovinsko naselbino na njivske površine jugozahodno zunaj našega izkopnega polja.

Redki odlomki prazgodovinskega posodja sodijo v čas od eneolitnega ali bakrenodobnega do poznobronastega obdobja in tako bom predstavil le nekaj elementov, ki so značilni za ta

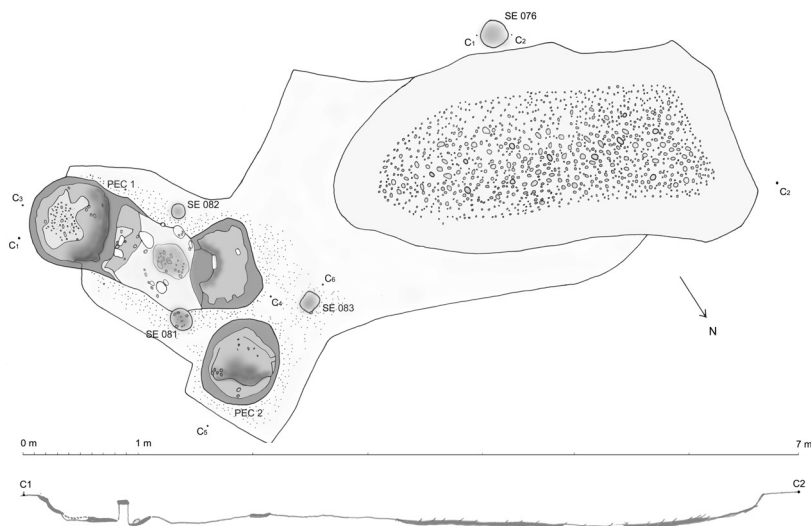

Sl. 3: Pod Kotom – cesta 2001. Tloris izkopenega polja z najdbami različnih časovnih obdobj.
Fig. 3: Pod Kotom – cesta, 2001. Ground plan of the site with features from different periods.

obdobja na območju arheoloških del na najdišču Pod Kotom – cesta.⁴ Med drugimi keramičnimi odlomki je bil najden tudi odlomek eneolitne zajemalke z luknjo za držaj.

Zaradi že prej omenjene kmetijske obdelave njivskih površin (globoko oranje) je bila kulturna plast v ornici močno poškodovana in premešana, stratigrafsko pa uničena. Le globlje ležeče najdbe v kulturnih jamah oblikujejo določene kulturne celote, pa še te niso istorodne, saj so kasnejše aktivnosti poškodovale starejše kulturne plasti in se z mlajšimi pomešale. Časovna opredelitev posameznih odlomkov je zelo težka, saj ni ohranjene prave stratigrafije in zato na najdišču naletimo na elemente, ki sodijo v čas rimske in poznorimske poselitve prostora.

4 Na arheološkem najdišču Pod Kotom – cesta ni potrebno posebej opisovati podrobnosti prazgodovinskih najdb, ki so tukaj v manjšini, bodo pa obdelane na drugih najdiščih z območja avtocestne trase v Prekmurju, kjer sta arheologa Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti Irena Šavel in Branko Kerman strokovno vodila arheološka dela s kakovostnimi prazgodovinskimi naselbinskimi in grobnimi najdbami od eneolitne do latene.

Sl. 4: Pod Kotom – cesta 2001. Tloris in presek kulturne jame SE 005.

Fig. 4: Pod Kotom – cesta, 2001. Ground plan and profile of the pit number 005.

Odlomki rimske in poznorimske keramike so bili v večini izdelani iz dobro prečiščene gline in rumenordeče ali rjavo dobro žgani, predvsem odlomki kuhinjske lončenine pa imajo v glino primešano zdrobljeno sljudo in kremenčev pesek, so črnosivo žgane in imajo na zunanji površini pokončni metličasti ornament (T. 2: 4) ali sistem pokončnih vrezov (T. 2: 3). Vsa lončenina je bila izdelana na lončarskem kolesu.

Med rimske, predvsem pa poznorimske odlomke lončenine lahko uvrstimo predvsem izdelke, narejene na lončarskem kolesu. Glina teh izdelkov je močno mešana z zdrobljeno sljudo in manj s kremenčevim peskom (T. 3: 1–3; Zg. Slovani 2002, str. 40, št. 4). Na notranji strani imajo sledi ročne dodelave (T. 2: 5) in glajeno površino, ponekod pa je zaradi manjših primesi sljude hrapava na otip – odlomek pokrovke (T. 3: 1). Lončenina je žgana od sivočrne do rjavordeče barve in ima za okras plitvo, široko vrezano večtračno valovnico.

Časovno bi med poznorimske odlomke sodila črnosivo žgana pokrovka z veččrtno valovnico (T. 3: 1). Podobne značilnosti

kažejo odlomki lončenine z rahlo izvihanim ustjem, izdelani na lončarskem kolesu in okrašeni z večtračno valovnico, znotraj posode pa so večkrat vidne sledi prstov izdelovalca (T. 2: 5; T. 3: 2; Zg. Slovani 2002, str. 40, št. 4). Večina teh odlomkov je datirana v čas 5. in 6. stoletja,⁵ nedvomno pa je tudi veliko odlomkov posodja, ki sodijo v rimsko obdobje med 2. in 4. stoletjem.

Vse skupaj pa je nato prizadela še zgodnjесlovanska poselitev. V kulturnih jamah, ki zvečine sodijo v rimski čas, najdemo odlomke zgodnjесlovanske keramike, kakor so lončki z rahlo izvihanim ustjem in značilnim ornamentom neenakomerno vrezanih valovnic, ki so v večini primerov večpasne, sestavljene iz več vrezov in v nekaj primerih obrobljene z vodoravnimi vrezi nad in pod valovnicami. Odlomki kažejo, da je bilo posodje izdelano ročno ali na počasi se vrtečem lončarskem kolesu. Odlomek z vidnim plastičnim križem na dnu lonca (SE 061, S VII A, št. 59) nedvomno nakazuje, da je bil lonec narejen na lončarskem kolesu, vendar je časovno verjetno nekoliko mlajši.

Za lončenino uporabljena glina je bila mešana predvsem z zelo drobno zdrobljeno sljudo, v večini primerov pa tudi s kremenčevim peskom, ki je ponekod precej debele strukture in tako gost, da daje črepinja vtis, da je glina v masi za izdelavo posode služila le za vezivo. Površina odlomkov lončenine je bila v večini luknjičava, porozna in mehka na otip ter verjetno pred žganjem tudi prelita z glineno vodo kot premazom. Najdeni pa so tudi odlomki debelejših sten, ki so grobi in hrapavi. V notranjosti odlomkov posod pa so vidne tudi sledi glajenja s prsti lončarja. Najdeni odlomki so bili v večini dobro rjavo in sivočrno žgani, nekateri pa so bili zaradi daljše uporabe v ognju in ob njem rdečkasto, pa tudi črno prežgani in močno drobljivi.

Med odlomki lončenine je – glede na količino primesi v glini, izdelavo, obdelavo, barvo žganja, okras in obliko – opaziti značilnosti, ki jih razvrščajo v več skupin:

1) Odlomki, izdelani iz gline, mešane z drobnim kremenčevim peskom in zdrobljeno sljudo; ročna izdelava; površina glajena in luknjičava; neenakomerno žganje od sivorjave do svetlordeče

⁵ Primerjalno gradivo (predvsem lončenina) iz poznorimskih naselbin širom po Sloveniji: Korošec, J. 1950, Urleb, M. 1968, Korošec, P. 1978, Knific, T. 1979, Bolta, L. 1981, Pahič, S. 1981, Ciglenečki, S. 1985, Boltin-Tome, E. 1987, Dular, J., Ciglenečki, S., A. Dular 1995, Rodriguez, M. 1997, Strmčnik, M. 1997, Korošec, P. 1999, Ciglenečki, S. 2000.

barve; brez okrasa (T. 4: 1). Ti odlomki kažejo na lončenino s širokim premerom in rahlo navzven izvihanim ustjem ter pokončnim ostenjem.

2) Odlomki, izdelani iz gline, mešane s kremenčevim peskom in zdrobljeno sljudo; ročna izdelava; površina groba in močno luknjičava; svetlordeče žgana; okras: kombinacija večtračne valovnice med pasovi vodoravnih vrezov (T. 4: 2).

3) Odlomki, izdelani iz gline z zelo redkimi primesmi kremenčevega peska in zdrobljene sljude; ročna izdelava; površina rahlo glajena in luknjičava; sivorjavo žgana; okras: večtračna valovnica s kombinacijo vodoravnih vrezov (T. 4: 4), poševnih vrezov (Zg. Slovani 2002, str. 40, št. 11; str. 43, št. 21), koncentričnih krogov (Zg. Slovani 2002, str. 43, Sl. 20), ali z vrezi na ustju (Zg. Slovani 2000, str. 44, št. 29).

4) Odlomki, izdelani iz gline, mešane s kremenčevim peskom in drobci sljude; izdelava na počasi se vrtečem lončarskem kolesu; znotraj vidna ročna dodelava; površina glajena; okras: večtračna valovnica v pasovih (Zg. Slovani 2002, str. 40, št. 12) ali s kombinacijo vodoravnih vrezov na ramenu posode (T. 4: 5, 6; Zg. Slovani 2002, str. 39, št. 1).

5) Odlomki, izdelani iz gline z malo kremenčevega peska in drobcev sljude; ročna izdelava; površina glajena; okras: večtračna valovnica v pasovih in vodoravni vrezi pod ustjem (T. 4: 3).

V čas zgodnjega srednjega veka pa sodijo odlomki lončenine, ki so izdelani ročno ali na počasi se vrtečem lončarskem kolesu. Uporabljena glina za lončarske izdelke je bila bolj ali manj mešana s kremenčevim peskom in z zdrobljeno sljudo.

Omenim naj le še kulturno jamo SE 173, v kateri je bil poleg odlomkov keramike od zgodnje bronaste dobe do zgodnjega srednjega veka najden tudi nečitljiv rimski bronasti novc s premerom 2,5 cm.

Tako lahko arheološko najdišče Pod Kotom – cesta po keramičnih najdbah sodeč umestimo v čas poznobakrene in zgodnjebronaste dobe, rimsko in poznorimsko dobo ter čas zgodnje naselitve naših prednikov, ali drugače: ta prostor je bil stalno naseljen vse od leta 1000 pr. n. št. do 8. stoletja n. št. in še naprej. Morebitne mlajše srednjeveške naselbinske ostaline pa so bile uničene z obdelavo kmetijskih površin.

Ob koncu zadnjega tisočletja pred našim štetjem je na območje današnjega slovenskega ozemlja – in tako tudi v Prekmurje – ob osvajalnih pohodih proti vzhodu v panonski svet in severu proti reki Donavi prodrla rimska vojska. Počasi se tudi tukaj vzpostavlja rimska uprava a svojimi kulturni dosežki, pa tudi meja rimske države se v 1. stoletju od reke Drave postopoma prenese do reke Donave, kjer so vojaki cesarja Hadrijana mejo utrdili. Tako je nastal rimski obrambni sistem – obdonavski limes, ki je varoval državno mejo in preprečeval plenilne pohode bojevitih germanskih plemen v rimski imperij. V tem času, ob koncu 1. in v 3. stoletje je južno od reke Donave zavladal mir, ki je bil pogoj za razcvet trgovine in obrti.

Rimljani so najprej zgradili glavne prometnice s poštnimi postajami in vojaškimi tabori, ob katerih so nastajala večja urbana naselja, na podeželju pa posamične kmetije – *villae rusticae*. Staroselsko prebivalstvo se je sčasoma romaniziralo, kar pomeni, da je prevzelo latinski jezik način življenja, od verovanja do običajev, noše in novih oblik gospodarstva. Ohranili pa so še svoj način oblačenja (peča na glavi žena), nakit (torkves okoli vratu in sponke na noši – fibule) in nedvomno tudi verovanja v svoja božanstva (Marmogij, Magna Mater).

Življenjske razmere prebivalstva, tako staroselcev kot rimskih prišlekov, so se v drugi polovici 2. in v 3. stoletju precej spremenile, saj so zaradi vpadov divjih in bojevitih, predvsem germanskih plemen prek rimske meje na Donavi večja mesta znova zasedle vojaške enote, ki so vnašale nemir v vsakdanje življenje. Z vojaškimi enotami, carino in raznimi upravitelji provinc pa so se pojavili tudi novi kult, med katerimi je bil posebno vpliven mitraizem do konca 4. stoletja.

Ob pomembnih prometnih poteh so na območju Prekmurja nastajale vaške naselbine, v rodovitni ravnici pa zrasle posamezne kmetije. Na tedanje naseljence pa še danes na tem prostoru – poleg odlomkov lončenine in skromnih arhitekturnih ostalin – spominjajo predvsem številne gomile z žganimi pokopi in dragocenimi pridatki v njih. Z obsežnimi arheološkimi raziskavami v okviru projekta izgradnje avtocest, posodobitve železnice, urejanja infrastrukture (vodovod, kanalizacija, električna, optična kablo) ter topografskih pregledov v Prekmurju so prišla

na dan tudi do zdaj še neznana najdišča. Tako so bile v naselbini pri Dolgi vasi odkrite ob ostalinah stanovanjskih objektov tudi lončarske peči in vodnjak z ohranjeno leseno kašto (leseni okvir), v kateri je bilo najdenih veliko odlomkov raznolikega rimskega posodja.

V Mačkovcih, ob novi železniški progi Murska Sobota–Hodoš, sta bili raziskani dve rimski gomili. V eni je bila iz obdelanih kamnitih plošč sestavljena grobnica z vhodnim hodnikom. Notranjost grobnice je bila tudi ometana in po ostankih barvne ga ometa tudi poslikana. V grobnici so bili ostanki kremiranega pokojnika s pridatki. Sam grob je bil že v rimskem času izropan, vendar pa je bila na obrobju gomile najdena lesena skrinja z okovanimi robovi, v njej pa ohranjena zakladna najdba orodja iz 5. ali 6. stoletja.

Arheološka izkopavanja na avtocestnem odseku med Mursko Soboto, Bakovci in Krogom so izpričala ostaline rimskih kmetij z gospodarskimi poslopji ter manjše železarske in lončarske delavnice. Tik ob Kamenščici, današnjem »Soboškem jezeru«, so bile odkrite rimske delavnice z ostalinami treh peči za pridelavo železa z veliko odpadle žindre in ohranjenimi odlomki značilne rimske melnice. V enem od rimskih objektov na prostoru Pod Kotom – cesta pa je bila delno ohranjena manjša lončarska peč z značilno rešetko, na katero so nalagali keramične izdelke ob žganju.

V bližini, nekaj sto metrov narazen, so bile manjše kmetije. Objekti v velikosti okoli 3 x 4 m so bili zgrajeni iz lesenih desk ali brun in ometani z ilovico, saj smo v kulturnih jamah našli ostaline hišnega ometa iz gradiva, ki ga je bilo v okolici v izobilju. Znotraj objektov z enim samim prostorom, v katerem je živela družina, so bila odkrita tudi odprta ognjišča in številne ostaline različne in značilne kuhinjske lončenine ter kosi kamnitih žrmelj. Kovinskih predmetov je bilo malo: med njimi izstopata dobro ohranjena bronasta sponka – fibula in železna sekira. Med objekti rimskih naselbin so bili ponekod odkriti tudi dokaj plitvo v prodnato plast vkopani vodnjaki, ki so bili proti zasipavanju sipkih sten zaščiteni z lesom, na dnu pa so imeli zaradi čistosti pitne vode lesene kašte (Gornje njive pri Dolgi vasi).⁶

6 ŠAVEL, I., KERMAN, B. 2008, Gornje njive pri Dolgi vasi – Arheologija na avtocestah Slovenije 6, 25.

Ugotavljamo, da je bilo življenje med Mursko Soboto, Bakovci in Krogom v rimskem obdobju med 1. in 4. stoletjem dokaj skromno. Vrsta manjših objektov – kmetij je bila, glede na dosedanje arheološke raziskave, razpršenih na območju ob starem koritu potoka Dobel in drugih rokavov reke Mure. Kmetije so imele pripadajoče gospodarske objekte, kot so staje, hlevi in ograde za živino, nedvomno tudi senike, pa vodnjake in zbiralnike za vodo. V neposredni bližini so bile odkrite tudi delavnice, ki so zagotavljale preskrbo prebivalcev z osnovnim orodjem in drugimi dobrinami, kot so kuhinjsko in namizno keramično posodje ter v vsakdanjem življenju potrebno poljedelsko in priročno železno orodje.

TABLA 1: Pod Kotom – cesta, 2001. Odlomki prazgodovinske lončenine.

Pod Kotom - cesta, 2001. Fragments of prehistorical pottery.

1. SE 173: Odlomek lonca z rahlo izvihanim ustjem, na katerem je ornament večvrstnih vodoravnih polkrožnih odtisov, in vodoravno preluknjanim polkrožnim držajem; glina, mešana s kremenčevim peskom in drobci sljude; ročno izdelan; sivorjavo žgan; površina zglajena.

2. SE 173: Odlomki skodele z vodoravno preluknjanimi polkrožnimi držaji nad največjim obodom, ki so jo na zunanji strani krasili horizontalni trakovi v obliki trikotnikov z odtisom vrvice, pod vratom pa je bila vodoravna vrsta okroglih bunkic; glina je bila mešana z redkim kremenčevim peskom; ročna obdelava; sivo-črno žgana; površina zglajena.

3. SE 12: Fragmentirani lonec z izvihanim ustjem in vrvičastim ornamentom na ustju in vratu; izdelan iz gline, močno mešane s kremenčevim peskom in zdrobljeno sljudo; ročna obdelava; posoda je bila sivo žgana, površina glajena.

4. SE 170: Odlomek odebeljenega rahlo izvihanega ustja z ornamentom polkrožnih odtisov v dveh vrstah; iz prečiščene gline; ročna izdelava; sivorjavo žgan.

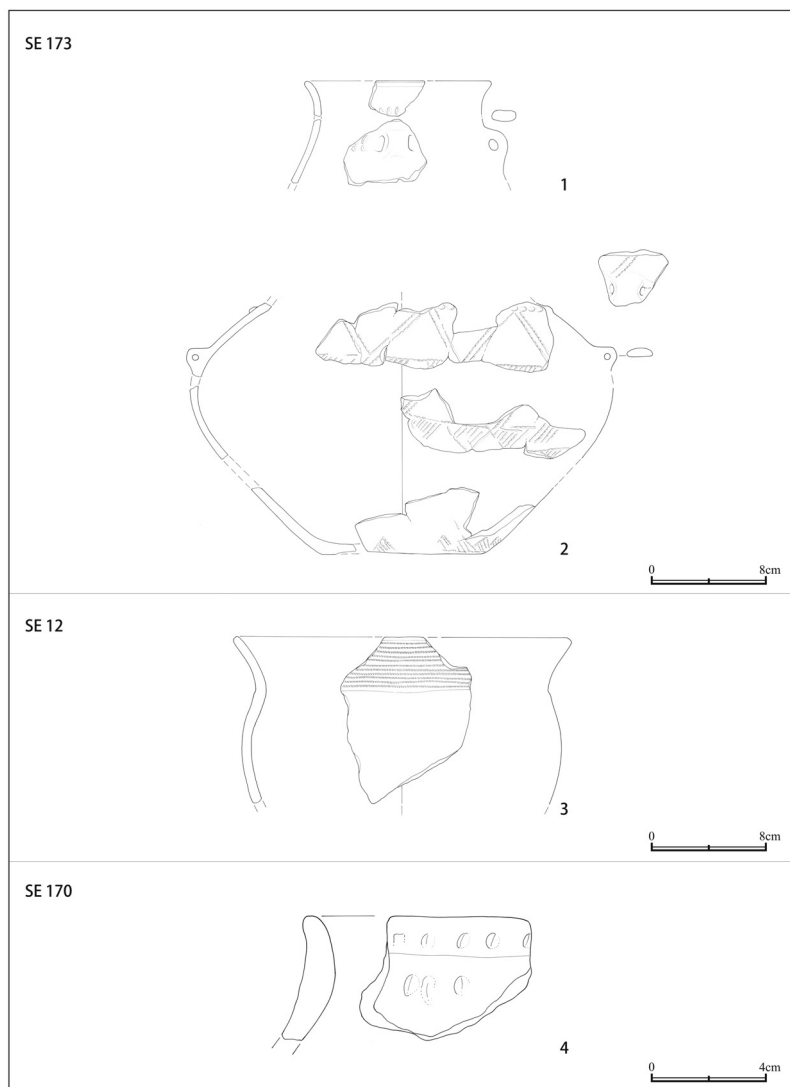

Tabla 1: Pod Kotom – cesta 2001: Odlomki prazgodovinske lončenine.
 Plate 1: Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of prehistorical pottery.

TABLA 2: Pod Kotom – cesta, 2001. Odlomki rimske lončenine.
Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of Roman pottery.

1. SE 187, PN 248: Poškodovan bronast zvonček s predrtim držajem na vrhu.

2. SE 173: Odlomek ustja in del ostenja vrča; iz prečiščene gline; izdelan na lončarsko kolo in svetlordeče žgan.

3. SE 14: Odlomki lonca s prstanastim dnom in trivrstnim navpičnim odtisom vrezov na največjem obodu; iz prečiščene gline in z redko primesjo zdrobljene sljude; izdelan na lončarskem kolesu; rumeno rdeče žgan; površina glajena.

4. SE 14: Lonec s pokončnim metličastim ornamentom; glina močno mešana s kremenčevim peskom; izdelan na lončarskem kolesu; neenakomerno rjavo žgan; površina hrapava.

5. SE 14: Lonec s trikotno nazaj izvihanim ustjem in dvema vodoravnima kanelurama pod vratom; glina močno mešana z debelim kremenčevim peskom in drobci sljude; izdelan na lončarskem kolesu; sivo črno žgan; zunanja površina hrapava, znotraj vodoravni odtisi izdelovalca.

6. SE 173: Odlomek uvihanega ustja in ostenja trinožnika ima na zunanjem polkrožnem obodu dve poglobljeni vodoravni kaneluri; glina rahlo mešana s kremenčevim peskom in sljudo; izdelan na lončarskem kolesu; sivo rjavo žgan; hrapava površina.

7. SE 173: Odlomek ustja in ostenja sklede (melnice); dobro prečiščena glina; izdelana na lončarskem kolesu in rumeno žgana.

Poleg bronastega zvončka s poškodovanim držajem (T 2: 1) smo v zasipih kulturnih jam, predvsem z odlomki rimske keramike, našli tudi odlomke trinožnikov (T 2: 6), skodel (melnic; T 2: 7) in nekaj manjših odlomkov z jajčnim okrasom pod ustjem ornamentiranih sigilatnih skodel.

TABLA 3: Pod Kotom – cesta, 2001. Odlomki poznorimske lončenine.

Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of Late Roman pottery.

1. SE 001: Odlomek pokrovke iz rdečečrno žgane gline, mešane z drobci sljude; izdelava na lončarskem kolesu; površina glajena in

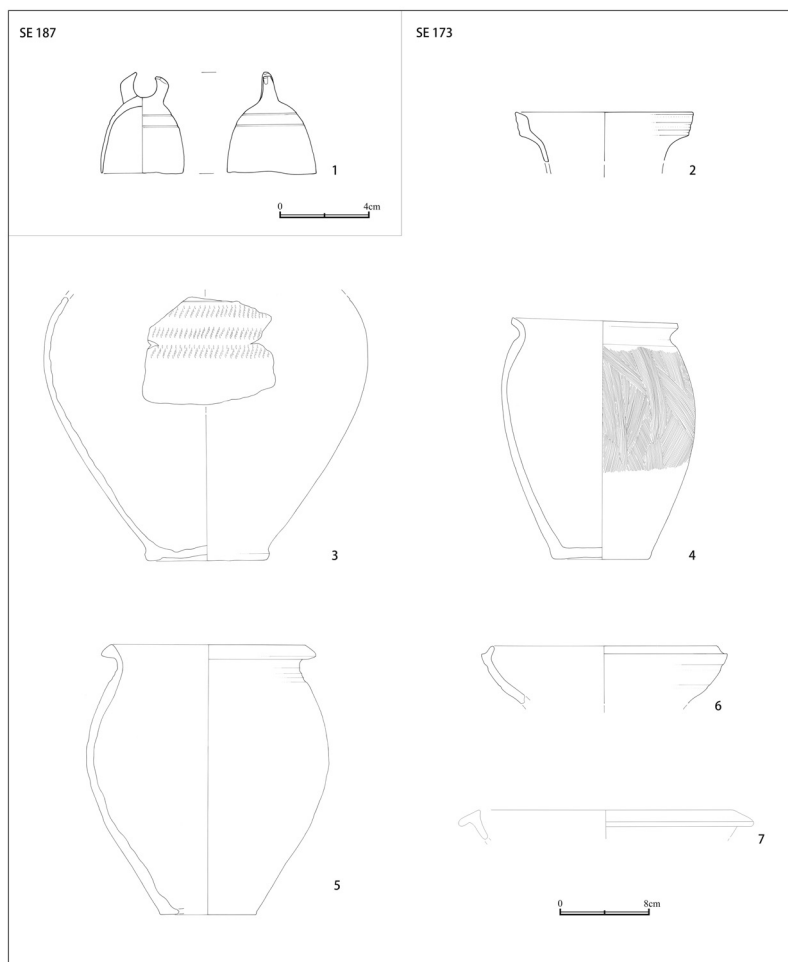

Tabla 2: Pod Kotom – cesta 2001: Odlomki rimske lončenine.
 Plate 2: Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of Roman pottery.

z okrasom goste valovnice, površina je hrapava na otip; najden na globini 0,30 m.

2. SE 005: Odlomek ustja in ostenja lonca iz sivorjavo žgane gline, mešane z drobcji sljude; izdelan na lončarskem kolesu; površina rahlo luknjičava in okrašena z gostimi vodoravnimi vrezi in valovnico; najden na globini 0,25 m.

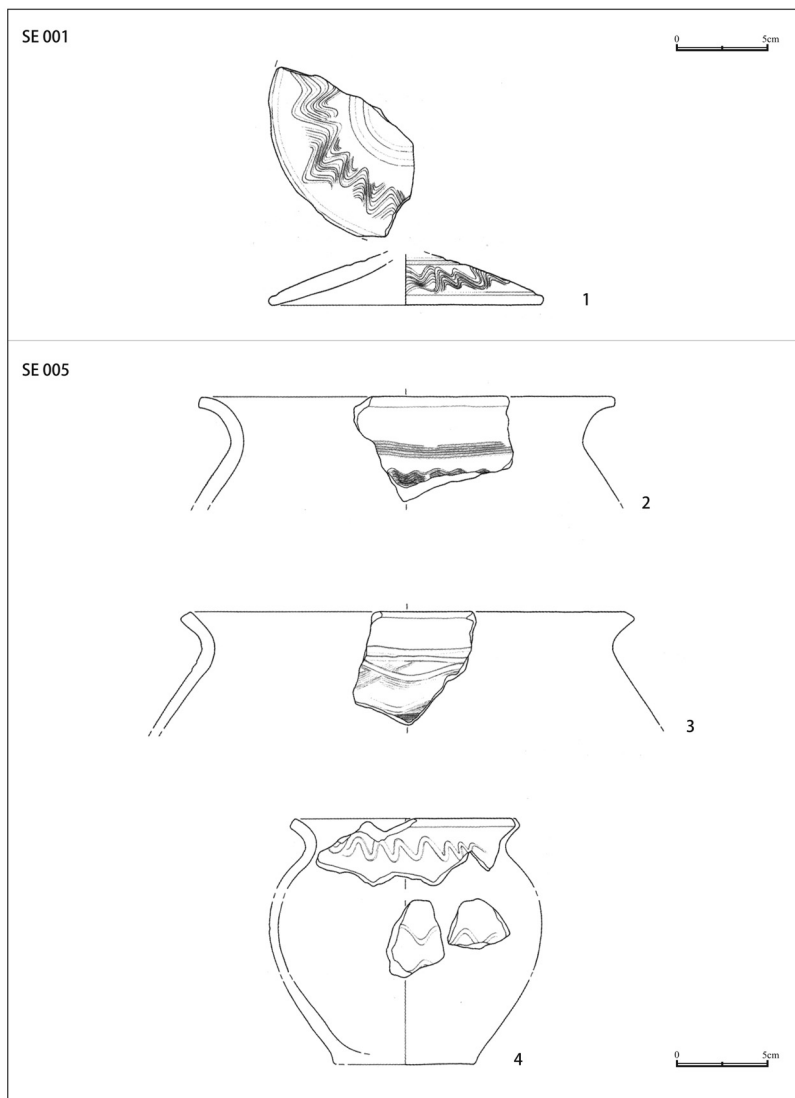

Tabla 3: Pod Kotom – cesta 2001: Odlomki poznorimske lončenine.
 Plate 3: Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of Late Roman pottery.

3. SE 005: Odlomek ustja in ostenja lonca iz sivorjavo žgane gline, mešane z drobcu sljude; izdelava na lončarskem kolesu s sledovi ročne obdelave znotraj; površina rahlo luknjičava in okrašena s širokimi plitvimi valovnicami pod ustjem in drobnimi vrezi proti največjemu obodu posode; najdena na globini 0,30 m.

4. SE 005: Odlomek lonca iz svetlordeče žgane prečiščene gline; ročna izdelava in dodelava na lončarskem kolesu; površina luknjičava, glajena in mehka na otip ter okrašena z valovnico pod ustjem in na ostenju; najdena na globini 0,47 m.

TABLA 4: Pod Kotom – cesta, 2001. Odlomki zgodnj srednjeveške (slovanske) lončenine.

Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of Early Medieval (Slavic) pottery.

1. SE 126: Odlomek ustja in ostenja lonca iz neenakomerno (sivorjavo-svetlordeče) žgane gline s primesjo drobcev sljude; ročna izdelava; površina rahlo luknjičava; najdena na globini 0,5 do 0,6 m.

2. SE 006: Odlomek ostenja lonca iz svetlordeče žgane gline, mešane z drobcu sljude; ročna izdelava; površina luknjičava in okrašena z večtračnimi valovnicami med pasovi vodoravnih vrezov; najden na globini 0,5 m.

3. SE 136: Odlomek ustja in ostenja lonca iz neenakomerno sivorjave, znotraj črno žgane gline s primesjo komaj opaznih drobcev sljude; ročna izdelava; površina je okrašena z večtračno valovnico v vodoravnih pasovih pod vodoravnimi vrezi na vratu posode; najdena na globini 0,4 do 0,6 m.

4. SE 134: Odlomek ustja in ostenja lonca iz sivo, rjavo oz. črno žgane gline s primesjo drobcev sljude; ročna izdelava na počasi se vrtečem lončarskem kolesu; površina luknjičava in okrašena z večtračno grobo valovnico pod pasom vodoravnih vrezov na ramenu posode; najden na globini 0,3 do 0,4 m.

5. SE 210: Odlomki ustja in ostenja lonca iz sivo, rjavo oz. črno žgane gline; ročna izdelava; površina luknjičava in okrašena z večtračno valovnico med dvema pasoma vrezov na ramenu posode; najden na globini 0,45 do 0,5 m.

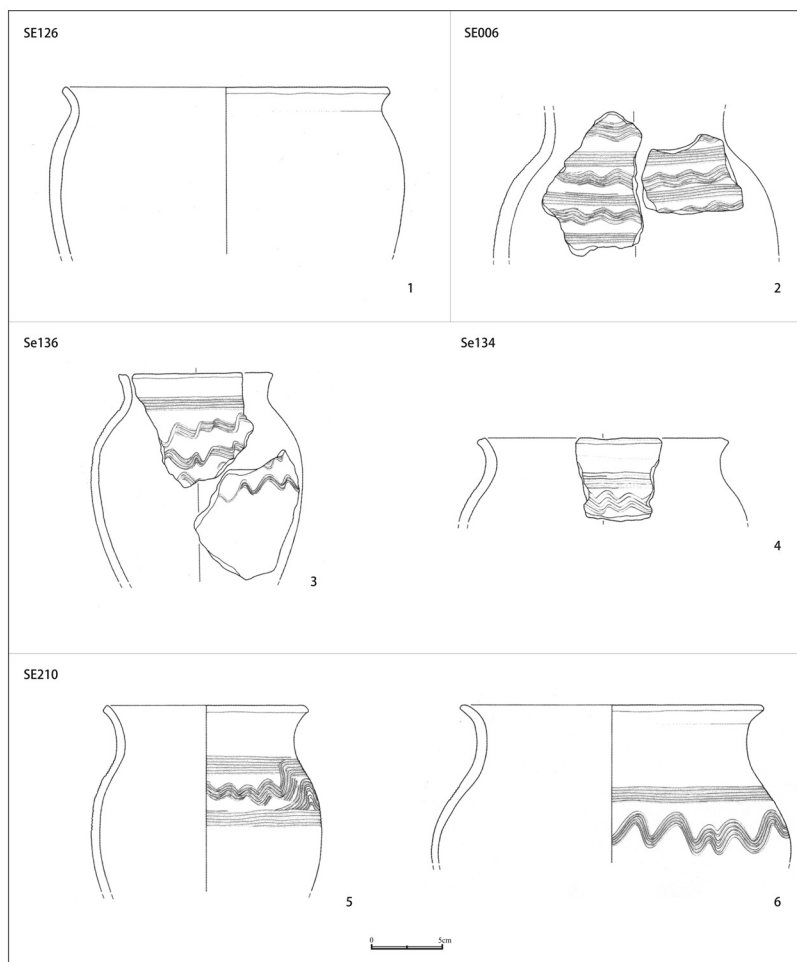

Tabela 4: Pod Kotom – cesta 2001. Odlomki zgodnj srednjeveške (slovanske) lončenine.

Plate 4: Pod Kotom – cesta, 2001. Fragments of Early Medieval (Slavic) pottery.

6. SE 210: Odlomki ustja in ostenja lonca iz sivočrno žgane glin, ročna izdelava na počasi se vrtečem lončarskem kolesu; površina luknjičava in okrašena z večtračno valovnico pod vodoravnim pasom vrezov na ramenu posode; najdeni na globini 0,5 m.

LITERATURA

- Arheologija na avtocestah Slovenije. 2003, *Zemlja pod vašimi nogami*, Ljubljana.
- Bolta, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*. – Katalogi in monografije 19, Ljubljana.
- Boltin-Tome, E. 1987, *Predloka – antična in zgodnj srednjeveška lokaliteta*. – In: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju 2*. – Izdanja hrvatskog arheološkog društva 11/2 (1986), Pula, 189–207.
- Ciglenečki, S. 1985, *Potek alternativne ceste Siscija–Akvilleja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4.–6. stoletja. Preliminarno poročilo raziskovanjih Korinjskega hriba in rekognosciranj zahodne Dolenjske*. – *Arheološki vestnik* 36, Ljubljana, 255–284.
- Ciglenečki, S. 2000, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnj srednjeveška naselbina. Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*. – *Opera Instituti Archeologici Sloveniae* 4, Ljubljana.
- Djurić, B. 1999, *Poročilo o arheoloških raziskavah na najdišču Pod Kotom – cesta*. – Poročilo v arhivu ZVKDS OE Maribor, Ljubljana.
- Dular, J., Ciglenečki, S., und A. Dular 1995, *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnje krščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju. Eisenzeitliche Stedlung und frühchristlicher Gebäude-komplex auf dem Kučar bei Podzemelj*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 1, Ljubljana.
- Dular, J., Šavel, I., Tecco Hvala, S. 2002, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu*. – Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana.
- Knific, T. 1979, *Vranje pri Sevnici. Drobne najdbe z Ajdovskega gradca (leto 1974)*. – *Arheološki vestnik* 30, Ljubljana, 732–763.
- Korošec, J. 1950, *Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu*. – *Dela 1. razreda SA-ZU* 1, Ljubljana.
- Korošec, P. 1978, *Svete gore nad Sotlo v času zatona antike*. – *Arheološki vestnik* 29, Ljubljana, 519–528.
- Korošec, P. 1999, *Nekropola na Ptujem gradu. Turnirski prostor. Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj. Turnier platz*. – Ptuj.
- Pahič, S. 1981, *Brinjeva gora 1953*. – *Arheološki vestnik* 32, Ljubljana, 71–138.
- Rodriguez, H. 1997, *Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n. Chr.) im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik*. – *Arheološki vestnik* 48, Ljubljana, 153–177.
- Strmcnik, M. 1997, *Mariborsko-bistriško območje v poznorimski dobi*. – *Arheološki vestnik* 48, Ljubljana, 269–288.
- Šavel, I. 1998, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih na najdišču Gornje njive pri Dolgi vasi leta 1997/98*. – Poročilo v arhivu ZVKDS OE Maribor, Murska Sobota.
- Šavel, I., Kerman, B. 2008, *Gornje njive pri Dolgi vasi – Arheologija na avtocestah Slovenije 6*. Ljubljana.
- Šavel, I. 1994, *Prazgodovinske naselbine v Pomurju*. Ljubljana.
- Šavel, I. 2003, *Pod Kotom – jug. Zemlja pod vašimi nogami*. – *Arheologija na avtocestah Slovenije*, Ljubljana, 211–212.
- Tušek, I. 2002, *Poznoantična in zgodnj srednjeveška lončenina z najdišča Pod Kotom – cesta*. – *Zgodnji Slovani*, Ljubljana, 36–45.

- Tušek, I. 2003, *Pod Kotom – cesta. Zemlja pod vašimi nogami*. – Arheologija na avtocestah Slovenije, Ljubljana, 208–210.
- Urleb, M. 1968, *Križna gora in okolica v antiki*. – Arheološki vestnik 19, Ljubljana, 473–482.
- Verbič, T. 2001, *Geološka spremljava arheoloških izkopavanj na najdišču Pod Kotom – cesta*. – Poročilo v arhivu ZVKDS OE Maribor, Ljubljana.
- Zgodnji Slovani / Die frühen Slawen. 2002, *Zgodnjerednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp*, Narodni muzej, Ljubljana.

IVAN TUŠEK

THE ARCHAEOLOGICAL SITE POD KOTOM – CESTA
AND THE PROVINCIAL SETTLEMENT OF PREKMURJE
IN THE ROMAN PERIOD

Archaeological rescue excavations of the site Pod Kotom-cesta on the lay-out of the motorway Vučja vas-Beltinci were conducted in 2001. During the removal of the plough soil fragments of pottery dating from the prehistory to the medieval period were discovered. Later, preserved features from the Roman, Late Roman and Early Medieval period were documented. They consisted of pits, open fireplaces and even remains of a roman pottery kiln with fragments of roman pottery still preserved.

If we ignore scarce Copper and Bronze Age finds, the majority was consisting of Roman and Late Roman pottery fragments decorated with comb and brush strokes and dated to the period between the 2nd and 5th century AD. Among others finds of Early Medieval (Slavic) pots with outwards bent rim and decorated with waved lines were discovered dating to the late 7th and 8th century AD.

The conclusion of the contribution includes several sentences dedicated to the life of roman farmers and iron smelters on the edge of the Panonnian plain. The roman road system enabled the transport of luxury goods from the great commercial centers of Italy and roman pottery, glass and jewelry became available also in the remotest places of the empire.

The article discusses the many-colored life of people on the Panonnian plains in the period from the roman occupation in the 1st century AD to the advent of our Slavic ancestors who on the fertile plains around Mura found their living space and created circumstances for their economy – for pastoralism and agriculture. The early medieval forms and ornaments of pottery demonstrate the intensiveness of the initial colonization in the period between the 6th and 8th century. Studies of pottery from Prekmurje will in the future create data about the closest analogies and will point towards the homeland of the earliest Slavic cultures.

(Translation: Boris Kavur)

DAŠENKA CIPOT

PRVA FAZA SLOVANSKE POSELITVE
IZ POPAVE I PRI LIPOVCIH

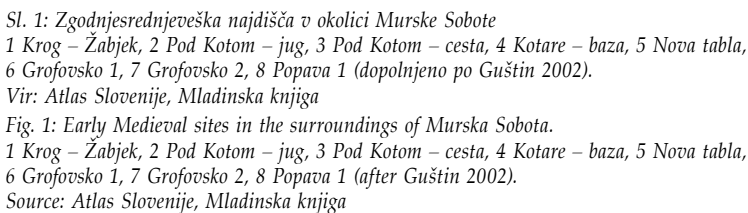
Naselbina Popava I leži zahodno od vasi Lipovci, na rahlo valovitem ravninskem predelu, ob poljski poti, severovzhodno od ceste Rakičan–Beltinci. Odkrita je bila pri zaščitnih arheoloških izkopavanjih pod vodstvom arheologinje Irene Šavel iz Pokrajinskega muzeja Murska Sobota. Izkopavanja, ki so sledila terenskimi pregledom, so bila opravljena na trasi bodoče avtoceste Vučja vas–Beltinci od začetka maja do sredine julija 2006.

Kljub intenzivni kmetijski obdelavi zemljišča je bilo ohranjenih dosti arheoloških struktur. Pod zgornjo plastjo ornice je bila kulturna plast debeline 14–18 cm, pod njo pa geološka osnova v obliki rahlo ilovnate mivke rjave barve. Vanjo so bile vkopane bivalne in delovne jame z raznovrstnimi polnili. Sredino izkopne površine predstavlja peščeno-prodnata sipina, ki jo je nasula reka Mura.

Naselbina je obstajala že v obdobju prazgodovine (bakrena doba), nato pa bila znova poseljena v času zgodnjega srednjega veka (kultura Slovanov od konca 6. do konca 9. stol.).

Skupaj z ostalimi naselbinami, kot so Krog – Žabnjek, Pod Kotom – jug, Pod Kotom – cesta, Kotare baza, Nova tabla, Grofovsko 1 in 2, se vključuje v širši naselbinski kompleks med reko Muro in Mursko Soboto (Sl. 1). Najstarejše najdbe iz teh naselbin sodijo že v 2. pol. 6. stol. in sovpadajo s prvo slovansko poselitvijo v Sloveniji.

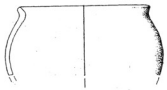
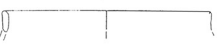
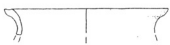
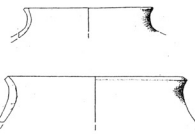
Predmet obravnave je predstaviti prvo fazo naselitve na Popavi I, ki jo zaznamuje zanimiva, preprosta keramika, ki je na najdišču redka. Njena navzočnost priča o prihodu Slovanov

Starejša keramika je praviloma izdelana prostoročno, z značilno grobo, porozno površino, različnih rjavih odtenkov, enostavnih oblik z neizrazitimi ustji in večinoma brez okrasa. Pripada 1. tipološki skupini (Guštin, Tiefengraber 2002, 49–53, Cipot 2009, T. 21), ki časovno ustreza 6. in 7. stol. (T. 1).

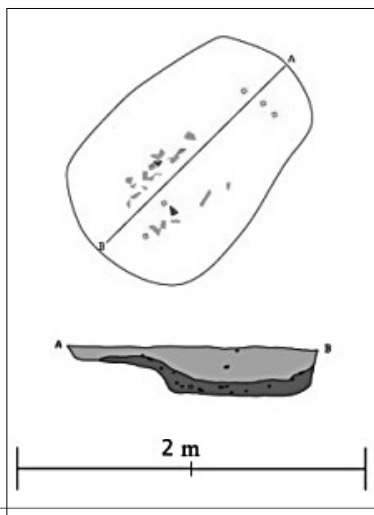
Jama SZ 38 (Sl. 2, T. 2; T. 3)

246

			RISBA	SLOVANSKI OBJEKTI
T I P I	SKUPINA 1	P		SO 40: 131
		2a		SZ 38: 115 SZ 39:125
		2b		SZ 20: 55, 61 SZ 21: 63, 65 SZ 38:116, 117, 118, 119
		3		SO 17: 50
		A		SO 10: 23 SZ 20: 59
		B		SZ 38: 112 SZ 39: 126, 127
		C		SO 36: 110 SZ 39: 124
	SKUPINA 2	6a		SZ 11: 32 SZ 21: 64, 67 SZ 38: 111
		6b		SO 5: 10 SZ 11: 30,39 SO 13: 46 SO 9: 15 SZ 24: 72, 73, 82 SZ 26: 83, 85, 89, 94 SZ 38: 113

T. 1: Tipi lončenine
na najdišču Popava I.
Pl. 1: Types of pottery
on the site of Popava I.

kov zgodnj srednjeveške keramike, stekleno jagodo, odlomek antične keramike, kamniti odbitek in 62 kosov ožgane glin. Drugo polnilo B (SE 851, kat. št. 6–13) je zelo dobro vidno, ovalnega tlorisa in nepravilnega preseka (dolž. 270 cm, glob. 28 cm) iz črnega zelo mehkega peščenega melja z ožganimi kamni. Vsebovalo je 157 odlomkov zgodnj srednjeveške keramike, 3 steklene jagode, koščen obesek in 89 kosov ožgane glin. Vkop jame (SE 822) je ovalnega tlorisa in nepravilnega preseka, dobro viden (dolž. 332 cm, šir. 218 cm, glob. 62 cm).

Sl. 2: Profil jame 38.

Fig. 2: Profile of the pit number 38.

1. Odlomek ustja in zgornjega dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je nekoliko izvihano, neodebeljeno. Rame je rahlo poudarjeno. Lonec je okrašen s snopom valovnic, ki ga z obeh strani obdaja snop vodoravnih črt. Keramika je porozna, svetlo rjave barve. Vel. 8,3 x 9 cm. Tip: 6 a.

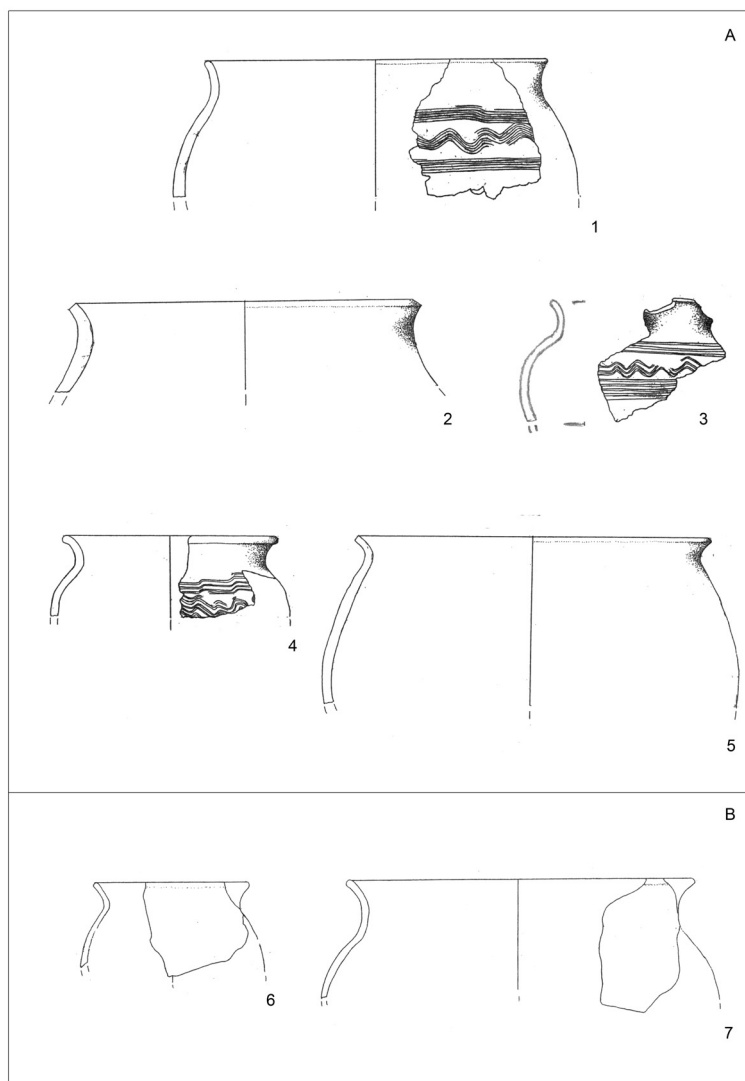
2. Odlomek ustja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je rahlo izvihano, neodebeljeno. Rob ustja je poševno odrezan. Keramika je porozna, na zunanji strani svetlo rjave, na notranji temno rjave barve. Vel. 8,5 x 6,5 cm.

Tip: B.

3. Odlomek ustja in zgornjega dela ostenja prostoročno izdelanega in na vretenu dodelanega glinenega lonca. Ustje je izvihano, neodebeljeno, trup lonca je poudarjen. Okrašen je s snopom valovnic, ki ga zamejujeta snopa vodoravnih črt. Keramika je porozna, črne barve. Vel. 8,2 x 7,3 cm. Tip: 6 b.

4. Odlomek ustja in zgornjega dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je izvihano, neodebeljeno, rame je zaobljeno. Lonec je okrašen s snopom vodoravnih črt in valovnic. Keramika je porozna, črne barve. Vel. 6,2 x 5,2 cm. Tip: 6 d.

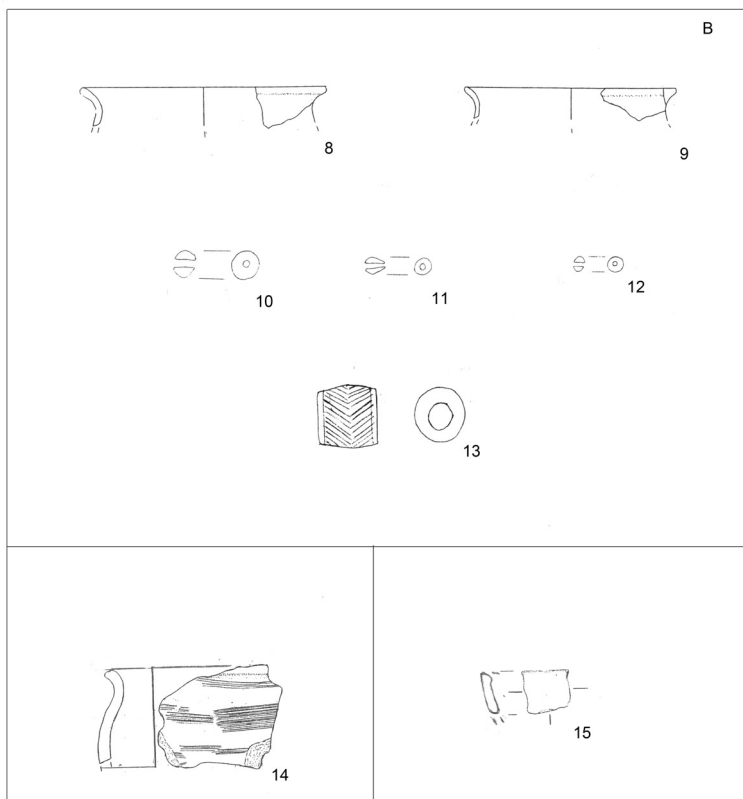
5. Odlomek ustja in zgornjega dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je le rahlo izvihano, neodebeljeno, vrat je kratek. Lonec je širok, trebušast, sive barve.

T. 2: 1–5 jama 38 polnilo A, 6–7 jama 38 polnilo B, M. = 1 : 3

Pl. 2: 1–5 pit 38 fill A, 6–7 pit 38 fill B, M. = 1 : 3

6. Dva odlomka ustja in dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je izvihano, neodebeljeno. Lonec je širok, površina je porozna, na zunanji strani prehaja od sivo-črne v rjavo, na notranji pa je sivo-črna. Vel. 6,7 x 6,6 cm in 5,7 x 6,3 cm. Tip: 2 b.

T. 3: 8–13 jama 38, 14 jama 36, 15 jama 40, M: 8, 9 = 1 : 3, 10–15 = 1 : 2

Pl. 3: 8–13 pit 38, 14 pit 36, 15 pit 40, M: 8, 9 = 1 : 3, 10–15 = 1 : 2

7. Odlomek ustja in dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je le rahlo izvihano, neodebeljeno, ohranjen je le del ustja. Lonec je širok, trebušast. Keramika je porozna, sivo-rjave barve, na notranji strani nekoliko svetlejše rjave barve. Vel. 5,4 x 9,3 cm. Tip: 2 b.

8. Odlomek ustja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je rahlo izvihano, neodebeljeno. Keramika je porozna, na zunanji strani temno rjava prehaja navzdol v svetlejšo, na notranji pa je svetlo rjava. Vel. 4,6 x 3,2 cm. Tip: 2 b.

9. Odlomek ustja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je rahlo izvihano, neodebeljeno. Keramika je porozna, rjavo-rdeče barve. Vel. 4,2 x 2,3 cm. Tip: 2 b.

10. Steklena jagoda, piramidalne oblike, z luknjico v sredini. Je zelenkaste barve, na eni strani nekoliko poškodovana. Šir: 1,1 cm, viš: 0,8 cm (SE 821).

11. Steklena jagoda, piramidalne oblike, z luknjico v sredini. Je modre barve, na eni strani nekoliko poškodovana. Šir: 0,6 cm, viš: 0,8 cm (SE 851).

12. Steklena jagoda, okrogla, z luknjico v sredini. Je črne barve. Šir: 0,5 cm, viš: 0,4 cm (SE 851).

13. Obesek iz kosti, sodčaste oblike, v sredini votel, svetlo rjave barve. Okrašen je po celi površini z vrezi v obliki ribje kosti. Ob straneh pa je še obdan z vrezano vodoravno črto. Viš: 2,4 cm, šir: 2,2 cm (SE 851).

Jama SZ 39 (Sl. 3, T.4)

Jama z dvema polniloma. Prvo polnilo A (SE 020, kat. št. 1–2) je zelo dobro vidno, ovalnega tlorisa in nepravilnega preseka (dolž. 289 cm, šir. 199 cm, glob. 26 cm) iz temno sivega mehkega glinenega melja z nekaj kamni. Vsebovalo je 91 odlomkov zgodnj srednjeveške keramike, odlomek kamnitih žrmelj, konico kovinskega predmeta in 31 kosov ožgane gline. Drugo polnilo B (SE 028, kat. št. 3–7) je zelo dobro vidno, ovalnega tlorisa in nepravilnega preseka (dolž. 178 cm, šir. 152 cm, glob. 28 cm) iz črnega trdnega peščenega melja z manj kamni. Vsebovalo je 163 odlomkov zgodnj srednjeveške keramike, 2 glineni uteži, stekleno jagodo, 11 kosov ožgane gline, drobce kosti in oglja. Vkop jame (SE 021) je ovalnega tlorisa in ovalnega preseka.

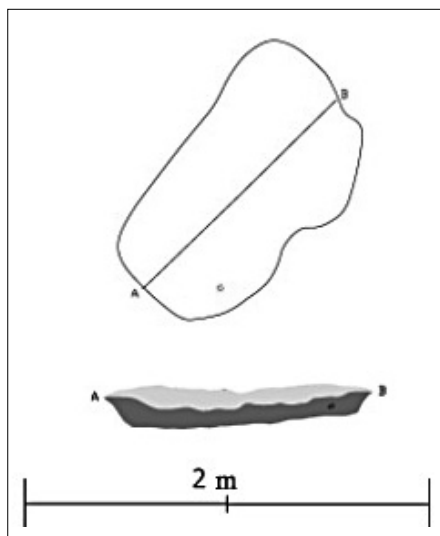
1. Odlomek ustja in zgornjega dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Lonec je zelo odprt. Ustje je rahlo izvihano, kratko in neodebeljeno, rob ustja je poškodovan. Vrat lonca skoraj ni viden. Lonec je okrašen s pasom vodoravnih črt in pasom valovnice. Keramika je porozna, na zunanji strani svetlo rjave, na notranji pa črne barve. Vel. 4,5 x 5,9 cm. Tip: C.

2. Odlomek ustja in dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je kratko, rahlo izvihano in neodebeljeno. Vrat je kratek, trup lonca pa okrogel, trebušast. Keramika je porozna, rjavo-črne barve. Vel. 6,1 x 9 cm. Tip: 2 a.

3. Odlomek ustja in zgornjega dela ostenja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je pokončno, rob ustja je rahlo izvi-

han navzven, neodebeljen. Keramika je porozna, grobo izdelana. Na zunanji strani je sivo-rjava, na notranji pa sivo-črna. Vel. 5 x 3,4 cm. Tip: B.

4. Odlomek ustja prostoročno izdelanega glinenega lonca. Ustje je pokončno, neodebeljeno in se polkrožno zaključuje. Keramika je porozna, na zunanji strani rjavo-črne, na notranji pa črne barve. Vel. 4,5 x 2,2 cm. Tip: B.

Sl. 3: Profil jame 39.

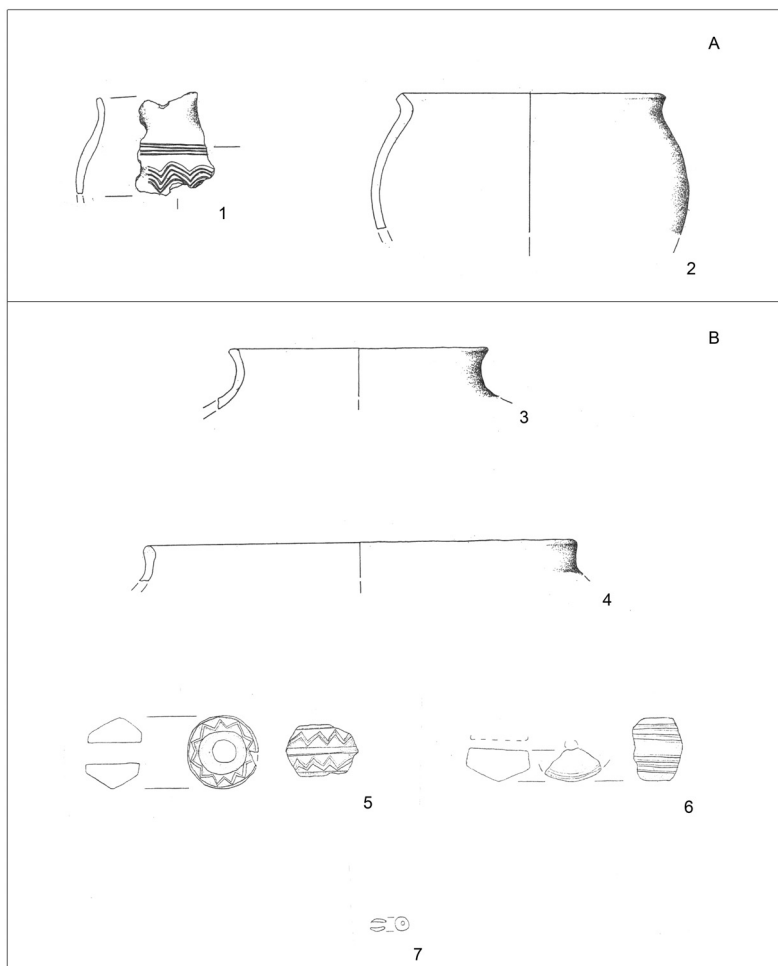
Fig. 3: Profile of the pit number 39.

5. Glinena utež (vijček) piramidalne oblike, z luknjo na sredini. Je sive barve, okrašena, nekoliko poškodovana. Okrašena je z dvema pasovoma cikcak vrezov, v sredini sta dve vrezani vodoravni liniji, na zgornji in spodnji strani pa po ena vrezana črta. Šir: 2,5 cm, viš: 1,8 cm, deb: 0,3 cm.

6. Glinena utež (vijček) piramidalne oblike. Je rjavo-sive barve, okrašena, le delno ohranjena. Okrašena je z vodoravnimi vrezi na zgornji in spodnji polovici. Šir: 2, 1 cm, viš: 2,3 cm, deb. 0,6 cm.

7. Steklena jagoda piramidalne oblike, z luknjico v sredini, bele barve. Šir: 0,4 cm, viš: 0,6 cm.

Naselitveni objekti (zemljanke) te faze so imeli ovalno ali nepravilno obliko in se uvrščajo v tip 3 (Šalkovsky 2001, 42–56). Ta tip bivališč se pojavi že v 2. pol. 6. stol. in obstaja še v 8. stoletju, poznan je tudi na madžarskih, poljskih, slovaških in nemških najdiščih (Šalkovsky 2001, Abb. 27, 28), pa tudi v Bosni (Čremošnik 1980, 132–155). V zemljankah so poleg bivanja potekale tudi druge dejavnosti, kot so kuhanje, tkanje, mletje žita in metalurška dejavnost, o čemer pričajo najdbe, kot so keramični vijčki, žrmlje, kovina, žlindra. Verjetno ni šlo za specializirane delavnice usmerjene v prodajo, ampak za lokalno proizvodnjo znotraj naselbine.

T. 4: 1–2 jama 39 polnilo A, 3–7 jama 39 polnilo B, M: 1–4 = 1 : 3, 5–7 = 1 : 2

Pl. 4: 1–2 pit 39 fill A, 3–7 pit 39 fill B, M: 1–4 = 1 : 3, 5–7 = 1 : 2

V stanovanjskih objektih se pojavlja večinoma keramično gradivo. Gre za kuhinjsko, namizno posodje, pri čemer prevladuje lonec kot osnovna oblika, kar je značilno za staroslovanske naselbine nasploh. Izjemo predstavlja v objektu 40 odkriti pladenj, ki je prav tako preproste oblike in izdelave ter porozne površine. Objekti, ki vsebujejo starejšo keramiko, so na najdišču Popava I redki (T. 5). Omenjena keramika pripada 1. tipološki skupini (tipi P, 2 a, 2 b, 3, A, B, C) in se uvršča v 6., 7. stoletje.

Lončenina je primerljiva z lončenino z najdišča Nova tabla in jo lahko vključimo v horizont MS 1 (Guštin, Tiefengraber 2002, 58). Zanimivo je, da se na najdišču Popava I pojavljajo nekateri novi tipi (A, B, C), medtem ko določeni tipi manjkajo. Tako npr. manjka tip 1, ki je značilni predstavnik praškega tipa keramike, ter tipi 2c, d, 4 in 5. Lonci tipa 1 so enostavni, vitki lončki s komaj izvihanim ustjem. So razmeroma redka oblika tudi na Novi tabli, kjer gre za najstarejšo obliko lončenine. Ostali tipi se pojavljajo na koncu 1. skupine in predstavljajo prehod iz 1. v 2. tipološko skupino. To bi lahko razložili s prelomom v kontinuiteti ali premikom poselitve (proti severu).

Objekti, ki v glavnem vsebujejo keramiko 1. tipološke skupine, so namreč na jugu najdišča, v 4. koncentraciji, medtem ko se keramika 2. tipološke skupine pojavlja večinoma v srednjem in severnem delu najdišča (Sl. 4). Naselbina torej ni bila poseljena hkrati, ampak v več fazah (domnevno treh). Očitno je bil najprej poseljen južni del najdišča, pozneje pa se je naselitev premaknila višje proti severu.

Prva faza naselitve (6., 7. stol.) zajema manj objektov, večina jih pripada drugi fazi (7., 8. stol.), v tretji fazi pa je ponovno opazen upad poselitve (8., 9. stol.). Najstarejši objekt na najdišču je verjetno SZ 39 (T. 4) s preprosto lončenino, ki pripada 1. skupini (tipi B, C, 2 a), najdeno skupaj s keramičnima vijčkoma in stekleno jagodo. Zemljanka je bila na jugu najdišča in je glede na tipologijo lončenine, analogij in radiokarbonske datacije umeščena v 6., 7. stoletje. V neposredni bližini je bil odkrit objekt SZ 38 podobne starosti (T. 2, 3). Vseboval je v glavnem lončenino 1. skupine (tipi 2 a, 2 b, B) skupaj z nekaj kosi tipa 6 ter tremi steklenimi jagodami in koščenim obeskom z okrasom v obliki ribje kosti. V bližini je bil še objekt SO 40, ki je kot edina najdba vseboval odlomek pladnja, nekoliko višje pa objekt SO 36 z odlomkom tipa C.

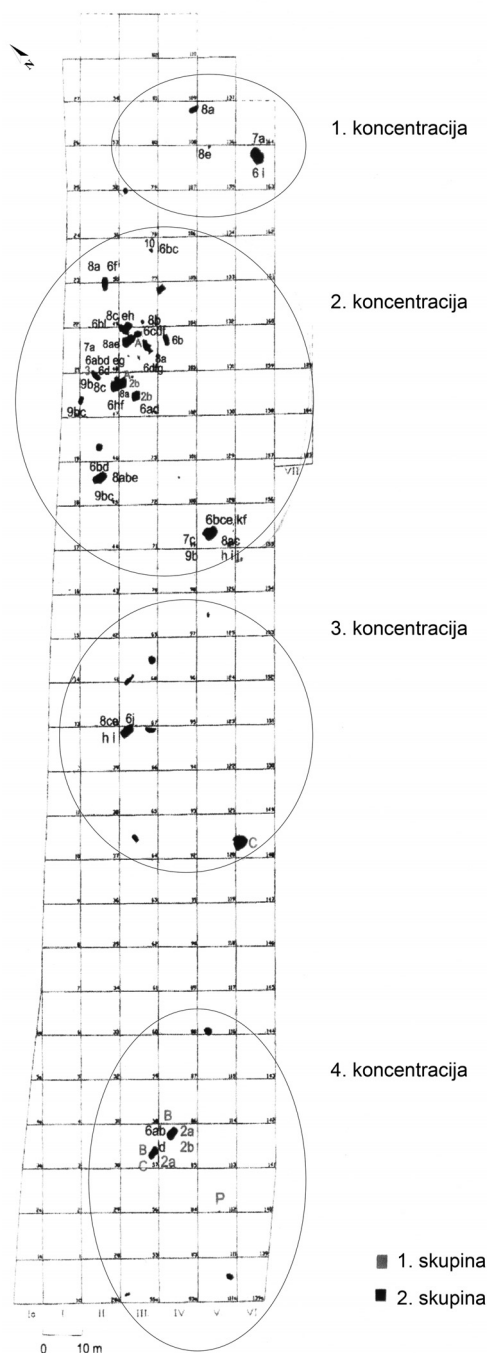
Starejšo keramiko lahko uvrstimo v tipe 2 (a in b), kamor spadajo široki lonci z rahlo ali bolj izvihanim ustjem. En odlomek pripada loncu tipa 3 s pokončnim ustjem in razširjenim rame-nom. Novi so tipi A z značilnim pokončnim ustjem, katerega rob je konkavno oblikovan, B s pokončnim in blago izvihanim ustjem, ki se lahko polkrožno zaključuje, ali pa je poševno odre-

zano, in C, zelo odprti lonci z le rahlo izvihanim, neodebeljenim ustjem in skoraj nevidnim vratom. Ti lonci so v glavnem brez okrasa, preprostih oblik in prostoročne izdelave.

Lonci tipa C so še vedno preproste oblike, z grobo porozno površino, lahko pa so že okrašeni, s čimer se povezujejo že z 2. skupino oz. nakazujejo prehod.

V nekaterih objektih se pojavlja mešan inventar, tako zgodnji kot pozni. Starejše jame na najdišču (SZ 38, 39, 21, 20, 10) vsebujejo keramiko, ki pripada 1. skupini (tipom 2C), le-ta pa se delno pojavlja že skupaj z nekoliko mlajšim materialom: tipi 6 a–d, f, 8 a (T. 5). Večina objektov je srednje starosti, v njih pa so zastopani tipi 6–9 (SZ 11, 3, 12, 9, 26, 24). Mlajše jame (SZ 33, 22, 17, 5, 6) vsebujejo keramiko 2. skupine, medtem ko keramika 1. skupine ni zastopana. Prevladujejo tipi 8, 9, 10.

Keramiko je možno glede na tipološke razlike uvrstiti v več časovnih faz. Začetna faza (1.) vključuje objekte s starejšo, tukaj obravnavano keramiko, ki pripada 1. skupini (konec 6., 7. stol.). K naslednji fazi (2.) spadajo objekti, ki jih lahko uvrstimo v obdo-

Sl. 4: Razprostranjenost posameznih tipov.

Fig. 4: Distribution of individual types.

bje 7., 8. stol. V ta čas spada največ objektov in tudi na splošno se poselitev na obrobju jugovzhodnih Alp zgosti. V zadnjo fazo (3.) spadajo objekti z mlajšo keramiko izključno 2. tipološke skupine (6–10) 8. in 9. stoletja. Nekateri tipi so prisotni skozi celo obdobje (6 b, c, d, f, 8 a). Prehod iz ene v drugo fazo je tekoč.

Analogije za lončenino 1. faze lahko poiščemo na nekaterih bližnjih najdiščih, kot so Nova tabla (Guštin, Tiefengraber 2002), Pod Kotom – jug (Šavel 2002, 13, kat. št. 6), Kotare – baza (Ker-

TIPI																																
1. skupina							2. skupina																									
	2 a	2 b	3	A	B	C	6 a	6 b	6 i	6 g	6 l	6 k	6 d	6 b	8 a	6 f	6 c	8 b	7 a	6 e	8 c	7 c	8 h	8 c	8 g	8 i	9 b	9 c	1 0	6 j	C 14	
SZ 39	x				x x	x																										6., 7. St (569)
SZ 38	x	x x x x			x									x x																		
SZ 21		x x												x																		
SZ 20		x x																														
SO 10																																
SZ 11																																
SZ 3																																
SZ 12																																
SZ 9																																
SZ 26																																
SZ 24																																
SO 17																																
SO 5																																
SZ 6																																
SO 22																																
SZ 33																																

T. 5: Tipologija keramike.

Pl. 5: Typology of the pottery.

man 2002, 19, kat. št. 3), Grofovsko (Lazar 2005, Priloga 1, kat. št. 222), na Štajerskem: St. Ruprecht ob Rabi (Guthjahr 2002, Sl. 1), Slivnica pri Mariboru (Ciglencečki, Strmčnik-Gulič 2002, 69–71), Hemmaberg (Ladstätter 2002, Abb. 5: 7), na Slovaškem: Nitra-Mikov dvor (Fusek 1991, Tab. II: 9), Nitrianski hrad (Fusek 1994), Bratislava, Čast Devinska Nova Ves (Fusek 1994), na Poljskem: Zukovice pod Glogovem (Parczewski 1989, Tab. LXIV: 17), Krakow-Nova Huta (Parczewski 1993).

Lonce tipa 2 lahko povežemo z značilnimi oblikami zgodnje romensko-borševske skupine (Eisner 1966, 267, 268, Obr. 37). Po kronološki shemi Gabriela Fuska je lončenina prve skupine značilna za zgodnje slovansko obdobje na Slovaškem. Preproste lonce lahko primerjamo s podobnimi slovaškimi lonci, ki so umeščeni v II. fazo slovanske keramike. Ta faza je datirana v 2. pol. 6. in do 1. pol. 7. stol. oz. na prehod iz 6. v 7. stol. (Fusek 1991, 307, 308; Fusek 1994, 103–106).

Lončenina je sočasna predvsem s I. in deloma II. horizontom južnomoravske slovanske keramike (čas 2. pol. 6. do 1. pol. 7. stol.). Oblika je značilna za praški tip, okras je primitiven, izdelava je ročna (Machaček 2001, 27, 31, 32, 37).

Taki lonci so običajni v zgodneslovanskem gradivu 6. in 7. stol. na območju do penkivske kulture v Moldaviji. Primerljiva so tudi bosanska najdišča: Hodbine pri Mostarju in Dvorovi pri Bijeljini (Čremošnik 1970, T. 2: 1, 2, 4, 5).

V grobem ločimo dva horizonta (Murska Sobota 1 in 2), ki se s svojimi oblikami praktično povsem izključujeta. Znotraj njiju sta poznani fazi a in b. Horizont Murska Sobota 1 a (lonci tipa 1, 2) predstavlja znani praški tip keramike, ki ga datiramo v konec 6. stoletja in ga verjetno lahko povežemo s prvo poselitvijo našega ozemlja oz. vpadi Slovanov. Ker so posode praškega tipa najbrž slovanske, lahko domnevamo, da je bilo Prekmurje ob koncu 6. stoletja slovansko vplivno območje, ali morda celo že stalno poseljeno. Hkrati se je lončenina praškega tipa pojavila tudi na območju poznoantičnih višinskih postojank – npr. Hemmaberg.

Poleg tipološke razvrstitve keramike in primerjave z drugimi najdišči potrjujejo časovno umestitev tudi radiokarbonske analize. Objekt 39, ki vsebuje tukaj obravnavano keramiko 1. tipološke skupine, je tako datiran v 6., 7. stol., medtem ko so ostali

objekti (9, 26 in 33) umeščeni v poznejše faze naselitve v 7., 8. oz. 8., 9. stol. (2. in 3. faza).

Odkritje naselbine z dobro ohranjenim in zanimivim arheološkim inventarjem predstavlja pomembno dopolnitev pri poznavanju obdobja Slovanov na našem ozemlju, njihovega življenja, dela in prostora naselitve. Območje, ki ga lahko povežemo s Slovenijo, kaže na medsebojne stike oz. na območje, s katerega so se slovanski prišleki naseljevali v naše kraje.

LITERATURA

- ATLAS SLOVENIJE, Mladinska knjiga in Geodetski zavod Slovenije, Ljubljana 1996.
- CIGLENEČKI, S., in M. STRMČNIK GULIČ 2002, Sledovi zgodnje slovanske poselitve južno od Maribora. – Zgodnji Slovani, Ljubljana, 67–75.
- CIPOT, D. 2009, Staroslovanska naselbina iz Popave I pri Lipovcih. – Magistrsko delo, Koper.
- ČREMOŠNIK, I. 1970, Die Chronologien der ältesten slavischen Funde in Bosnien und der Herzegovina. – *Archaeologia Iugoslavica* 11, Beograd, 99–103.
- ČREMOŠNIK, I. 1980, Tipovi slavenskih nastambi nadženih u sjevernoistočnoj Bosni. – *Arheološki vestnik* 31, Ljubljana, 132–155.
- EISNER, J. 1966, Rukovet slovanske archeologie. Počátky Slovanu a jejich kultury. – Praha.
- FUSEK, G. 1991, Včasnoslovanske sidlisko v Nitre na Mikovom dvore. – *Slovenska archeologia* 39/1–2, Bratislava, 289–330.
- FUSEK, G. 1994 a, Slovensko vo včasnoslovanskem obdobi. – *Archaeologica Slovaca Monographie* 3, Nitra.
- GUŠTIN, M., in G. TIEFENGRABER 2002, Oblike in kronologija zgodnje-srednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti. – Zgodnji Slovani, Ljubljana, 46–62.
- KERMAN, B. 2002, Staroslovanska naselbina Kotare – baza pri Murski Soboti. – Zgodnji Slovani, Ljubljana, 17–26.
- LADSTÄTTER, S. 2000, Von Noricum Mediterraneum zur Provincia Sclaborum. Die Kontinuitätsfrage aus archäologischer Sicht. – In: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo, Začetki slovenske etnogeneze, Situla 39 in Razprave 1. razreda SAZU 18, Ljubljana, 219–240.
- MACHAČEK, J. 2001, K absolutni a relativni chronologii keramiky stredodunajske kulturni tradice na jižni Morave. – Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Rada archeologická M 5 (2000), Brno, 25–55.
- PARZEWSKI, M. 1989, Zukowice pod Glogowem w zaraniu sredniowiecza. – *Glagowskie Zeszyty Naukowe* 2, Glogow.
- PARZEWSKI, M. 1993, Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen. – Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte 17, Wien.
- ŠALKOVSKY, P. 2001, Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. – *Archaeologica Slovaca Monographie* 6, Nitra.
- ŠAVEL, I. 2002, Zgodnjesrednjeveški objekt z najdišča Pod kotom – jug pri Krogu. – Zgodnji Slovani, Ljubljana, 11–16.

DAŠENKA CIPOT

THE FIRST PHASE OF SLAVIC COLONIZATION IN POPAVA I
NEAR LIPOVCI

The beginning phase of the Slavic settlement Popava I witnesses the arrival of Slavic people in our locality as early as the end of the 6. century. Apparently they first settled in the south part of the settlement, and later moved to the north part. This phase is mostly represented by simple ceramics with typical rough, porous surface, of simple shapes and manually created, with primitive or even without any ornaments. The ceramics have been found in the settlement's oval or irregular shapes objects, along with small finds.

(Translation: Boris Kavur)

MIRA STRMČNIK GULIČ

PRVI KORAKI

Zadnje čase se tudi pri nas vse bolj pojavlja problematika arheologije historičnih vrtov, t.i. vrtna arheologija (Garden Archaeology), ki pa, žal, še ni našla ustrezne obravnave in pravega strokovnega izziva.

V oblikovanju kulturne krajine so historični vrtovi in parki pomemben člen in arheologija oz. arheološka metoda more z raznovrstnimi tehničnimi postopki in interdisciplinarnimi pristopi prispevati k osnovnim izhodiščem za samo izvedbo rekonstrukcije vrtna zasnove in njegove celovite predstavitve (n. pr. parkovne arhitekture – kamnite ograde, vodnjake, obodne zidove, utrjene poti, kaskade, stopnice, vhode, ribnike, vodne jarke, zasaditve ... Medtem ko poznamo tovrstne dosežke iz evropskega okolja in ZDA, si pri nas utiramo tako rekoč prve korake skupaj s krajinsko arhitekturo in še vedno je potrebno veliko napora, da so posegi v tovrstno dediščino obravnavani v svoji celoviti strokovni odgovornosti.

Na delovnem področju ZVKD, OE Maribor, je bilo opravljenih nekaj manjših arheoloških posegov v okviru rekonstrukcije Betnavskega parka (Sl. 1) (M. Strmčnik Gulič 1997), v parku v Dornavi (I. Tušek 1996), orientacijsko sondiranje v parku ob graščini Bukovje pri Dravogradu (S. Djura Jelenko 2008) in geofizikalne meritve v grajskem parku v Slov. Bistrici (B. Marušič 2009).

Čeprav so lahko arheološki podatki, pridobljeni z izkopavanji, ključni za posamezne informacije o nekdanji vrtnih zasnovah in strukturah, pa se moramo izogibati destruktivnim metodam, saj lahko moderna tehnologija s svojo nedestruktivno raziskovalno metodo odgovori na vrsto dilem. Pri tem pa seveda ne

sme zaobiti izsledkov arheobotanika, palinologa, paleontologa, pedologa, geomorfologa, arheozoologa, dendrologa itn.

Naj mi bo na tem mestu dovoljeno, da zaradi aktualne teme na kratko povzamem rezultate mednarodne konference v Londonu, v organizaciji English Heritage in ICOMOS UK, ki jih bom poskušala dopolniti z lastnimi izkušnjami in spoznanji (M. Strmčnik Gulič 1995).

I. PREDHODNE RAZISKAVE

1. Izbira metode pred posegom v zgodovinsko tkivo:

- osnovno izhodišče je historična analiza prostora (pregled literature, topografija, zgodovinski viri, kartografski viri, dokumentarno gradivo ...).

2. Prostor:

- sedanja uporaba zemljišča s podrobnim prikazom zemeljskih del,
- prikaz celotnega prostora in podrobni prikaz njegovih posameznih delov,
- nekdanja uporaba zemljišča z navedbo zgodovinskih in novodobnih posegov,
- fotodokumentiranje zemljišča,
- popis vegetacije,
- geomorfološke analize,
- historična geografija.

3. Ovrednotenje:

- snemanje LiDAR,
- geofizikalne raziskave,
- ekstenzivni terenski pregled,
- intenzivni terenski pregled,
- izračunavanje/ GIS.

4. Smernice

- Odgovornost konservatorja: postavitev projektnih ciljev (načrt ureditve, ohranitev povednih značilnosti, študija izvedljivosti in upravičenosti z zagotavljanjem strokovnih standardov, ocena upravičenosti in vzdrževanje ter hramba dokumentacije in poročil.

II. ARHEOLOŠKA IZKOPAVANJA

Kot je bilo že uvodoma nakazano, je treba uporabiti vse nedestruktivne metodološke postopke, vključno s prostorskimi študijami regionalnih poselitvenih vzorcev in razvoja krajine. Če pa se pokaže potreba in upravičenost, da preidemo na sama izkopavanja, se morajo ta izvajati po zakonitostih ustaljene arheološke metode, kar včasih investitor oz. koristnik prostora težko sprejme.

Sl. 1: Betnavski grad, pogled na izkopno polje s srednjeveškimi in novoveškimi gradbenimi ostalinami ob obnovitvenih delih vodnega jarka v grajskem parku.

Fig. 1: Betnava castle, a view on excavation field with medieval and new aged building remains at the renewal work on water ditch in castle garden.

Menim, da se morajo raziskave prilagoditi posebnim zahtevam tako prostora kot namembnosti projekta in njegove pričevalnosti v najširšem pomenu besede. Pri tem moramo ohraniti nedotaknjen kontrolni blok za morebitno dodatno (kasnejše) preučevanje v smislu raznih kronoloških analiz oz. v kontekstu ponovnega ovrednotenja ukrepov oz. posegov.

Že na začetku je pomemben skupinski pristop (krajinski arhitekti, umetnostni zgodovinarji, arheologi, zgodovinarji, arhitekti, restavratorji, botaniki, naravovarstveniki, geologi), kar je za

dokončno rekonstrukcijo in ureditev historičnih vrtov ključnega pomena. Vsekakor je osnova vseh del temeljita predhodna dokumentarna raziskava in trezna presoja o upravičenosti arheoloških izkopavanj in pričakovanih medsebojnih rezultatih.

LITERATURA

- Strmčnik Gulič, M. 1997, Betnava – Varstvo spomenikov 36, 194–196.
- Ista 1995, Mednarodna konferenca v Londonu – Techniques & Uses of Garden Archaeology. Letno poročilo ZVKD, 54–59.
- Tušek, I., Informativno arheološko sondiranje v parku pred dvorcem v Dornavi 1995, arhiv ZVKD, OE Maribor.
- Djura Jelenko, S. 2008, Poročilo o arheoloških orientacijskih sondiranjih na lokaciji park Bukovje pri Dravogradu.
- Marušič, B. 2009, Poročilo o geofizikalni raziskavi na lokaciji (grajskega parka) Slovenska Bistrica – Dom starostnikov.
- Krivec, M. 1995, Historični vrtovi na območju ZVKD Maribor, Letno poročilo ZVKD 1995, 39–44.
- Novaković, P. 1996, Arheologija krajine in sistematični terenski pregled, Rimsko podeželje, Razprave Filozofske fakultete, 11–36.

Draga Irena!

Kratki prispevek je posvečen najinim skupnim sanjam in trudu v prvih letih dela na zavodu oziroma v muzeju, ko sva s hitrimi koraki drveli skozi tvoj tako oboževani grajski park do raznih bolj ali manj ogroženih najdišč, kovali načrte izkopavanj ter se veselili obiska Stanka Pahiča in njegovih duhovitih domislic o »gozdnih vilah«. Verjamem, da se teh časov radi spominjava!

MIRA STRMČNIK GULIČ

FIRST STEPS

Historical parks and gardens are a vital component in creating a cultural region and archaeology (Garden archaeology) can with its method and interdisciplinary approach contribute to basic origins for their reconstructions. That's why archaeological results in their integrity are the key information about former garden structures, trees or low plants.

It has to be stressed out, that destructive methods should be avoided and space studies of regional settlement's patterns and regional development should be elaborated. If the justification for excavations is confirmed, these should be adapted to the location's demands as well as to the project's purpose and its historical witness.

(Translation: Tamara Andrejek)

METKA FUJS

MUZEJ: POGLEDI NA PRETEKLOST –
ODGOVORI ZA SEDANJOST

Muzeji so tisti prostori, v katerih politično organizirana in socialno institucionalizirana sila želi najbolj pohlepno realizirati svojo željo, da nastopi kot lepa, naravna in legitimna, je zapisala Carol Duncan (Carol Duncan: Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums, Routledge, VB, 1995.).

Z muzejskega vidika je to zelo ostro postavljena trditev, ki nastopa kot opozicija tistemu, kar so muzeji v okviru svoje mednarodne organizacije (ICOM) sprejeli kot definicijo muzeja. V tej definiciji je muzej namreč *neprofitna stalna institucija v službi družbe in njenega razvoja, odprta za javnost, ki zbira, konzervira, raziskuje, komunicira ter razstavlja materialno in nematerialno dediščino človeštva in njegovega okolja za namen izobraževanja, raziskovanja in zabave*. Dilema med eno in drugo trditvijo ni kar tako, kajti iz nje izhaja vprašanje: Zakaj muzeji so?

Preden pa lahko odgovorimo na to, moramo vedeti, kakšne muzeje poznamo. In tu se ne bi ukvarjala z vrstami muzejev glede na zbirke, ustanoviteljstvo, velikost in kar je še podobnih kategorij. Omejila bi se na vrste muzejev, ki se razlikujejo po odnosu do zbirk, tudi po načinu zbiranja, raziskovanja in po odnosu do obiskovalcev oz. uporabnikov; torej načinom komuniciranja z javnostjo. Na teh postavkah je v svojem prispevku o muzejih kot prostorih kulturne blaginje ali socialne pravičnosti (Museums: Cultural Welfare or Social Justice? Predavanje na mednarodni konferenci Heritage, Regional Development and Social Cohesion, Jamtli Museum, 22.–24. 6. 2010, Östersund, Švedska.) razmišljal Mark O'Neal, direktor Muzejev in galerij Glasgowa (VB)

ter registriral tri osnovne modele muzejev ali načinov delovanja muzejev, ki jih poznamo in v katerih se gotovo lahko najde vsak od obstoječih muzejev, ki deluje kot poklicna ustanova. Zbirke in vse, kar se tako ali drugače imenuje za muzeje, seveda niso muzeji, ampak le prostori, ki razstavljajo in na ta način interpretirajo nekaj, kar naj bi imelo neko »muzejsko« vrednost. Poklicni muzeji so večplastne službe s kompleksno dejavnostjo in politiko, zaradi katere jih je seveda mogoče zlahka umestiti med tiste, ki predstavljajo model elitizma, tiste, ki predstavljajo model blaginje, in tiste, ki sledijo modelu socialne pravičnosti, kot jih je pronicljivo razporedil O'Neil.

O muzeju kot politično organizirani ustanovi, tisti, ki predstavlja vsakokratno uradno misel in ji zato ne gre zaupati, da bi lahko bila del neke svobodne ustvarjalnosti, kaj šele prevratniška, poslušamo velikokrat, ko se postavi vprašanje svobode interpretiranja na eni in sočasnega javnega financiranja na drugi strani. Takšno razmišljanje je seveda legitimno, vendar je s pozicije muzejskih profesionalcev moteče takrat, ko prihaja iz okolij, ki sebe vztrajno dojemajo kot svobodomiselna, neodvisna, avantgardna, delujejo pa z jasno potrebo institucionaliziranja svoje dejavnosti in zagotavljanja javnega financiranja.

V spominu mi ostaja kakšno desetletje stara misel našega uveljavljenega pesnika, ki je menil, da priznanja za dosežke v kulturi ne more dobiti nekdo, ki je za to delo plačan z rednim mesečnim dohodkom, ker počne nekaj, kar je zgolj delo, ne ustvarjalnost. Ob tem pa ni nikakor problematično, da se ustvarjalnost tudi naroča in seveda plačuje ter da obstajajo službe, v katere se lahko ta ista umesti in postane del sistema.

Vedno je tudi aktualno politično nastopanje, ki se dobrih določeni socialni skupini, npr. mladim ali upokojemcem, tako da kulturi, kulturnemu ustvarjanju in delovanju daje predznak ene od navedenih socialnih skupin. Ne govori o infrastrukturi, ki naj neki socialni skupini omogoči delovanje v smislu organiziranja – za kar v bistvu gre –, govori o kulturi za to skupino. In tisti, ki se postavijo za zastopnike teh skupin, govorijo o istem, čeprav jim je popolnoma jasno, da gre za prostore, za službe in javno financiranje, ki naj postane čim bolj trajno. Tisti, ki danes kot del svoje službene obveznosti ponuja kulturo za mlade, bo v tej isti

službi dočakal, da bo nekoč po isti logiki ponujal kulturo za neko drugo skupino, v katero bo s svojimi leti ali zunanjim videzom sodil, razen če se ne bo večno počutil mlad, kar je postala splošno uveljavljena pozicija.

Pa je kultura zunaj tega, je brez predznaka, je kultura za vse oz. za vsakega tistega posameznika, ki v njej nekaj najde. Zato je ta članek moj poskus, da si priznam, da sem tudi sama oportunistka in da je v delu svojega obstoja in javnega delovanja to tudi muzej kot ustanova. Da torej poberem ogledalo, stopim iz ustanove in okolja, ki me opredeljuje, ter – kar se da neobremenjeno – poskušam pogledati nazaj v muzej. Tokrat bom ogledalo sebi nastavila tako, da ga bom nastavila muzeju, obenem pa spomnila na miselno razvojno pot, ki smo jo prehodili v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota od zgodnjih osemdesetih let 20. stoletja do danes – in katere pomemben del je bila Irena Šavel. Seveda pa bom poskušala pokazati tudi meje, do katerih nas je pripeljala razvojna misel in kje smo v sedanjosti, kar seveda predpostavlja, da smo v neprekinjenem ciklusu oblikovanja svoje osebne izkaznice.

Vračam se k trem modelom razumevanja ali delovanja muzejev.

Elitni muzej izhaja iz pozicije, da obstaja zunaj strukturnih moči družbe. Zbiranje, raziskovanje in razstavljanje je cilj in delovanje. Univerzalna lepota je objektivna resnica, zato se vrednost predmetov in zbirk meri po tem. Namišljeni obiskovalec je izolirani osebek v iskanju čiste izkušnje, ki mu jo muzej ponuja.

Muzej blaginje povezuje elitni model z dodatnimi izobraževalnimi in drugimi aktivnostmi. Kustosi ustvarjajo vsebino, pedagogi pa zagotavljajo oblike dostopnosti. Znanje se razlaga manj izobraženim na konkretnem področju, obiskovalci se dojemajo kot ciljne skupine.

Socialno pravični muzej je seveda bistveno bolj kompleksen. Vloga muzeja se prepozna v produciranju ali reproduciranju enakosti ali neenakosti. Zbiranje, raziskovanje in razstavljanje temelji na zavesti o socialni stvarnosti. Ideali lepote se dojemajo kod del kulture, resnica pa kot večplastna pojavnost. Namišljeni obiskovalec je socialni osebek v iskanju pomenske izkušnje.

Od zunaj bi se dalo predpostavljati, da je bil soboški muzej nekako do osemdesetih let 20. stoletja pač elitni, da se je v devet-

desetih počasi spreminjal v muzej blaginje, da se sedaj oblikuje kot muzej socialne pravičnosti in da je bila to tista naša omenjena miselna razvojna pot. Pa seveda še zdaleč ni tako, stvari niso enoznačne, tako kot se vsi elementi v nekem razvoju ne obrnejo naenkrat, ampak se obračajo postopno, v etapah in v skladu s zmogljivostmi, ki jih kolektiv pač premore.

Da muzej začne dojemati sebe in posledično tudi delovati navzven kot socialno pravično okolje, mora vzpostaviti notranji način delovanja, ki podira notranje meje, nastale iz tradicije, načina izobraževanja, na načelih ali zgolj strahu pred izgubo nekega namišljenega vpliva oz. celovitosti. Za oblikovanje socialno pravičnega muzeja je najpomembnejše, da je vsa zbirka oz. vsaka zbirka dostopna osebju, ki dela z zbirkami, da predvsem kustosi dojamejo, da so umetnost, arheologija, etnologija, zgodovina ali znanost nasploh le načini videnja predmetov, ne pa njihovo lastništvo, da pomeni konzervirati narediti zbirko varno dostopno ter da je skupinsko delo oz. projektno vodenje način dela, ki vodi k uspehu.

Največja ovira za prestop v novi način razmišljanja je bila v soboškem muzeju dolgo sama pozicija muzeja kot ustanove, ki naj bi bila sicer strokovno neodvisna, vendar je bila zaradi načina ustanovitve in financiranja velikokrat prisiljena slediti želji vsakokratne politične sile, da nastopi s svojo mislijo ali interpretacijo, ki naj bi jo – povzeto po Duncanovi – legitimirala. To je vzorec, ki ga lahko le delno povežemo s socializmom v obliki različnih spominskih razstav, gostovanj razstav v industrijskih obratih in na drugih podobnih javnih mestih v duhu gesla »kulturo delavcem«, tudi samega interpretiranja določenih tem s predznakom posebne pozicije delavsko-kmečkega sloja in seveda poudarku na narodnoosvobodilnem boju. Čeprav slednje v soboškem muzeju niti ni bilo tako očitno, glede na to, da se je prednostno oblikoval na etnološki in nato arheološki zbirki, pa se je kazalo v zahtevi, da muzej dobi zgodovinarja, ki bo obdeloval te teme.

Druga ovira je bila nedostopnost zbirk v samem muzeju. Le kustos, ki je skrbel za konkretno zbirko, je vedel, kaj je v njej, iz česar je seveda izhajalo, da je vsaka interpretacija, ki jo je ponudil v obliki razstave, izhajala zgolj iz »njegove zbirke«. Predmeti na razstavah so takrat nastopali izolirano od širokega polja člo-

veškega znanja, interpretirani zgolj s pozicije konkretnega raziskovalca – kustosa. To je seveda že na začetku predpostavljalo razstavo delov zbirk v takšni ali drugačni obliki, vendar največkrat brez nekega širšega konteksta, tudi zbirke same. Tako je bila videti vsa stalna razstava, postavljena skozi posamezne intervencije v sedemdesetih in začetku osemdesetih let, ki je ostala takšna vse do njene popolne odstranitve sredi devetdesetih let. Tudi takrat najnovejši, arheološki del stalne razstave ni presegel tega, razen da je sledil estetskimi vzorom novega časa v smislu opreme in da je kronološko kompleksno postavil najdbe v naselitvena obdobja. Navedenega koncepta petnajst let kasneje ni presegla niti stalna razstava Muzeja Radenske, kateri so vsečnost in vizualno povednost dale nekatere rekonstrukcije, ji je pa gotovo manjkala poglobljena raziskava teme in s tem povezana širša vpetost v socialni kontekst okolja ali bazična povezava med predmeti in življenjem.

Rekonstrukcije so seveda tiste, ki ponazorijo bolje kot vsaka napisana beseda, podobno vlogo pa ima tudi filmsko gradivo, ki kaže neki avtentičen položaj. Rekonstrukcije je poznala že stara stalna postavitve v matični hiši, predvsem v delu, ki je bil namenjen etnološki zbirki, čeprav so bile v iskanju nekih novih rešitev nekatere brez potrebe odstranjene. Mirno lahko rečemo, da v njihovo škodo. Novo vrnitev k rekonstrukcijam je pred skoraj dvajsetimi leti ponudila stalna razstava Oloris o arheološki naselbini iz bronaste dobe, ki še vedno stoji v Lendavi in ima poleg rekonstrukcij tudi kakovost, da je kompleksna v svojem načinu pripovedi od odkritja naselbine, do raziskave in končno vizualnega prikaza doseženih spoznanj. Tej preizkušeni metodi, ki so jo zgolj tehnološko nadgradila nova spoznanja časa, so sledile nekatere naslednje stalne in občasne razstave, ki jih kot novi medij spremljajo filmsko gradivo ali računalniške aplikacije in vizualno interaktivno ponazarjajo nekaj, kar se je prej na dolgo in široko pisalo v legende k razstavi. Zgled ene zadnjih tovrstnih razstav, ki neko zbirko umešča v širši kontekst, od načina izdelave razstavljenih predmetov, v tem primeru vezenin, do načinov njihove uporabe in sodobnega povzemanja starodavnih vzorcev v novih izdelkih do didaktičnih dodatkov, je bila razstava etnologinje Jelke Pšajd Heteške tkanine in vezenine.

St. železna doba

Pri Muri, razstava o arheološkem najdišču pri Lendavi, avtor razstave Irena Šavel, 2008.

Pri Muri, an exhibition about the archaeological site near Lendava, the author of the exhibition is Irena Šavel, 2008.

Poleg strokovnih vodstev, ki so jih prej ponujali zgolj kustosi, so bili k razstavam zadnjih skoraj dvajsetih let dodani posebni programi za obiskovalce, običajno mladino, v obliki pedagoškega programa, ki pa deluje kot ločena animacija, za katero je odgovorna konkretna oseba, kustos pedagog. To je tipičen primer tistega, kar O'Neal pozna pod oznako muzejev blaginje. Presežek predstavlja vključevanje nosilcev različnih znanj kot posrednikov le-teh v pedagoških in andragoških delavnicah, kjer lahko postanejo ti tudi živi del razstave in tako predstavljajo neko kulturo od znotraj, kar je direktno nasprotje dolgo uveljavljenemu posredovanju kulture zgolj od zunaj – s strani kustosa. Ta način se uspešno uveljavlja v zadnjih letih in postaja eno najboljših komunikacijskih orodij muzeja.

Novost v komuniciranju z obiskovalci je s posebnim, gledališko zastavljenim programom odprtja v drugi polovici osemdesetih let znova prinesla arheološka razstava Antični pokop v Pomurju. Z igranim delom, ki naj zbudi med obiskovalci zavest skrivnosti in mističnosti kot nekakšen estetski in čustveni vložek, ki nadomešča nekaj, česar v bistvu ne poznamo in ne moremo interpretirati. Istemu zgledu je sledila predstava ob otvoritvi razstave Oloris, čeprav tokrat zastavljena na konkretnem antičnem besedilu, in poskušala na temelju motiva vodnih ptic obiskovalca vpeljati v svet verovanj staroselcev ter mu tako ponuditi možnost lastnega čustvenega odziva. Potrebo po čustvenem angažiranju obiskovalcev – ki naj bi bilo enako tistemu, ki ga doživlja arheolog, ko odkriva plasti neznanega, ob povedni korektnosti – nosijo tudi druge razstave iste avtorice, Irene Šavel. Predvsem pa razstava Neskončen dih, ki ji je ta dodatek prinesla umetnikova instalacija žar v nekakšni samosvoji estetski interpretaciji, ki sredi konkretnega priznava enakovreden prostor neracionalnemu in spiritualnemu in tako nekako podtalno pripelje predmete v življenje. K instalaciji, ki deluje kot umetnina, se je v predstavitvi dela arheologa, ki interpretira strukture prek fotografij, posnetih iz zraka, obrnil tudi arheolog Branko Kerman v razstavi Zapis preteklosti iz zraka in ob pomoči oblikovalca celotno grajsko dvorišče prvič spremenil v prizorišče razstave.

Gledališko domišljen uvod v razstavo akvarelov Alojza Eberla (Alojz Eberl, 1822–1887) kustosa Janeza Balažica, ki je pričaral

razpoloženje romantike, z istimi elementi pa je bila dopolnjen razstava, sta razstavljene predmete postavila v širši časovni kontekst, kar je bil presežek v dotedanjem načinu interpretiranja umetnosti. Vendar je vse ostalo v obsegu stila, predstava kulture in umetnosti tako videna z estetskim očesom umetnostnega zgodovinarja. Vse muzejske umetnostnozgodovinske razstave istega avtorja so pregledne in strokovno dosledne, ko predstavljajo sklep nekega raziskovalnega obdobja, prebitega z gradivom, imajo pa v svoji povednosti potrebo biti predvsem estetske, tako kot so estetske same razstavljene umetnine. Obenem pa puščajo umetninam, da govorijo svojo zgodbo o avtorjih, naročnikih, motiviki in tako le posredno o času ... s predpostavko, da sta razum in lepota ključna elementa človeškega sveta.

Postaviti predmete v širši družbeni ali tematski kontekst je bilo vprašanje, s katerim smo se zgodovinarji in etnologi v muzejih ukvarjali predvsem od srede osemdesetih let, kar je bilo delno rezultat široko zastavljene nacionalne (nato tudi mednarodne) razprave o razmerjih med zgodovino in etnologijo. V razpravah pa je kot ključni izstopil pojem pripovedovanja zgodb. Zgodbe so namreč tiste, ki lahko zapolnijo vsako vrzel v zbirki ter živo nadomestijo grafiko in celo replike ali rekonstrukcije ter so zato uporabne v različnih kontekstih in na različnih ravneh. Eno so lastne življenjske zgodbe konkretnih ljudi; drugo so zgodbe ljudi, povezane s posameznimi predmeti, tudi veščine in znanja, ki jih vežejo na določene predmete; tretje pa so neke imaginarne zgodbe, ki sicer niso prave življenjske zgodbe, ampak nekakšen sintetičen pregled, narejen na podlagi predmetov in podatkov ter v razstavi prenesen na namišljeno osebo. Takšen konstrukt na tipiziranih življenjskih zgodbah petih izmišljenih oseb, vendar na konkretnem gradivu iz vsakdanjega življenja – drobnih listkih – je v začetku devetdesetih ponudila razstava več avtorjev *Življenje na listkih 1945–1990*. Bil je to eden prvih poskusov tudi v našem muzeju zastaviti socialno pravično interpretacijo nekega obdobja skozi večplastno videnje predmetov, čeprav je še vedno ostajalo v okviru ene znanosti. Pozneje sem si podoben poskus zastavila z večplastno interpretacijo pomena časa v našem življenju na razstavi *Na prelomih tisočletij in prvič* – s pronicljivimi odzivi kolegov – uspela povezati različne predmete iz

različnih zbirk, različna videnja predmetov, individualne ume-
tniške interpretacije in medije v integralno temo. Vizija je seveda
bila, da ne bi muzej predstavljal kulture, ampak življenje samo,
katerega del je tudi kultura. Torej razum, lepoto, subjektivnost in
kulturo, ki so vsi elementi človeškega sveta, nastali iz različnih
kultur, različnih socialnih skupin in okolij. Vizija se je uresničila
do neke mere, vsekakor pa je to pot, po kateri se da iti tako vse-
binsko kot izvedbeno še bistveno dlje.

Sredi devetdesetih sem se ob snovanju nove stalne razstave
v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota največ ukvarjala z inter-
pretiranjem pa tudi zagovarjanjem (v skupini avtorjev razstave)
teze, da sta tako predmet kot dogodek lahko le del neke celote
v muzeju in ne nekaj, kar je samo sebi namen (Metka Fujs: Do-
godek in predmet, kot del celote v muzeju, Vestnik, priloga 8.
2. 1996.). Kompleksne razstave se pač ni dalo domisliti zgolj z
lepljenjem spoznanj različnih ved znotraj muzeja brez osnovne-
ga preseganja uveljavljenih metod raziskovanja v korist sinteze.
Delitev gradiva glede na odnos posamezne vede do njega, ne
pa, kako bi bilo logično glede na njegovo funkcijo ter pomen v
preteklosti in danes, se mi je pač zdela vprašljiva. Na koncu je
postala razstava rezultat sodelovanja, konfliktov, negotovosti,
samozavesti in dialoga ter skozi celotni ritem še danes kaže, kje
je bilo česa več in česa manj. Večkrat nagrajena je v nekem času
ponudila največ, kar smo kot ekipa lahko dali od sebe – in to je
bilo in je v bistvu še vedno vidno.

Dilema ob vsaki stalni razstavi je za muzej velika. Vsak mu-
zej ima cilj, da v določenem obdobju, običajno na vsakih 20 let,
na novo postavi svojo stalno razstavo. To je namreč neko obdo-
bje, ko naj bi se bistveno spremenila tehnologija in oblikovanje,
dotedanja spoznanja naj bi v večji meri presegli rezultati novih
spoznanj, tudi novih ved, neki drugi predmeti naj bi dobili pri-
ložnost, da povedo svojo zgodbo, spremenile naj bi se komu-
nikacijske metode muzeja in novi ljudje v njem naj bi ponudili
nova videnja in načine interpretiranja. Dilema je v dejstvu, da je
stalna razstava zaradi svoje potencialne trajnosti veliko breme,
ko nastaja, saj terja bistveno več odgovornosti kot neka občasna
razstava. Brezčasnost stalne razstave oz. njena dolgoročnost su-
gerira, kot ugotavlja Bettina Habsburg-Lothringen (Dauer-aus-

stellungen. Dilema und Potential der ständigen Ausstellungen, Neuesmuseum die österreichische museumszeitschrift 2009/3.), tudi *dolgoročni pomen predmetov in na neki način omejuje dinamiko nekega muzeja ter mu jemlje njegove lastne zgodovinske trenutke*. Stalna razstava pa je po svoje breme tudi, ko že nekaj časa stoji. Zanimanje občinstva in medijev je pač takšno, da se vedno orientira na novo, to, kar stalno razstavo označuje skozi kontinuiteto, pa ne najde vedno nove pozornosti. Pozornost ponovno zbudi le nova ali obnovljena stalna razstava, zaradi česar se muzeji v svetu, pa tudi pri nas, trudijo za vedno več občasnih razstav, kar pa jih finančno izčrpa.

Seveda je zelo pomembno, da se ohranja stalni interes publike. Tega pa ne more ohranjati muzej, ki je orientiran v preteklost, ampak muzej, ki spoznanja iz preteklosti ponuja kot orientacijo v sedanjosti. Takšen muzej je v javnem interesu vsestransko dostopen, je fleksibilen, je odgovoren, se zaveda pomembnosti zbirke ter utemeljuje svoje interpretacije na predmetih, človeški ustvarjalnosti in življenjskih zgodbah, odgovorno ohranja svoj raziskovalni status in se orientira na obiskovalce kot tiste, ki so oblikujejo dogajanje, iz katerega nastaja muzej. Takšen muzej bo vedno našel dovolj načinov, da bo znal tudi iz stalne razstave, ki stoji že nekaj časa, potegniti kar največ komunikacijskih možnosti. In tu je tudi odgovor na vprašanje z začetka tega razmišljanja. Muzeji so predvsem zato, da s svojim javnim delovanjem ljudem ponujajo kaŕipot skozi druŕbeno dogajanje in s tem laŕjo orientacijo v sedanjosti.

Naj na koncu ŕe povzamem umeŕŕanje muzeja v izhodiŕŕno postavljene muzejske modele. Pokrajinski muzej Murska Sobota je v zadnjih tridesetih letih prehodil zanimivo miselno in delovno razvojno pot, se loteval razliŕnih tem, bil inovativen, dinamiŕen in drugaŕen, pa tudi tradicionalen in tog. Pa vendar, ne glede na vse izkuŕnje, v sebi nosi dele vsakega od navedenih muzejskih modelov. Je eliten, ko predmete predstavlja kot dele univerzalne lepote; je muzej blaginje, ko oblikuje vrsto spremljajoŕih, scenŕskih, predvsem pa izobraŕevalnih programov za obiskovalce; je muzej socialne praviŕnosti, ko dokumentira resniŕnost, takŕno, kot se kaŕe v vsej svoji kompleksnosti, in ko se trudi, da bi uporabnikom in obiskovalcem omogoŕil doŕivetje izkuŕnje, ki ni di-

sciplinirana z enoznačnimi interpretacijami in komunikacijskimi orodji. Očitno to ni pot, ki ima konec, ampak je razvojni ritem muzeja, v katerem se vedno nekaj sprašuje, išče, preverja, spreminja, podira, postavlja ... v interesu družbe in njenega razvoja. In je razvojni ritem javne ustanove, v katerem ima tudi politično organizirana in institucionalizirana moč vedno dodati kaj svojega, ko se želi legitimirati.

METKA FUJS

MUSEUM: VIEWS OF THE PAST – ANSWERS FOR THE FUTURE

Based on two statements or definitions, in the article I search for the actual mission of the museums. First statement is, that they are places in which politically organized force wants to appear as beautiful and legitim one, and the second is, that they are public institutions in the service of the society and its development. I find out that museums are as well the first as the second. They are multilayered services with a complex activity, that can be, according to their method, arranged in three museum's models. The so called elite museums think they are above the power structures, they follow the universal beauty as the only truth and the only element to evaluate the objects and collections. Welfare museums exceed that position with additional activities for their visitors, their target groups. Socially just museums are recognized in their relation with social reality, for them beauty is understood as a part of culture, and their visitor as a person, whom they should offer a meaningful experience. On behalf of these origins I made a survey of the development path of the Regional Museum Murska Sobota in the last thirty years in which Irena Šavel's role is more than notable, this time as a curator – archaeologist and author or co-author of many museum's exhibitions. I concentrated myself on the museum's communication manner with its visitors through the permanent and occasional exhibitions, which are the most obvious indicator of museum's mental development in that period of time. Namely, the exhibitions carried different communication's methods: reconstructions, theatrically planned opening programmes, placing the collections in a wider context with additional contents and new media, artistic installations of the objects or research methods, up to the effort to present the life itself in the symbiosis of objects and events. I also briefly exposed a dilemma, brought into each museum and concerning the permanent exhibition with its timelessness, when it is being formed and when it stands open. In the end I found out, the museum didn't develop straight-lined from one model

to another, but that it still carries all three inside. The development path of a museum is a kind of eternal rhythm of questioning, searching, changing and setting up, that happens in public institution as a part of a wider society evolution.

(Translation: Tamara Andrejek)

JANEZ BALAŽIČ

*Iram prudentia vincit!**

PORTRETNI DAGEROTIPIJI SIDONIJE IN ALOISA EBERLA

Pred leti sem pri pregledovanju še neinventariziranih predmetov v fundusu Pokrajinskega muzeja Murska Sobota povsem po naključju odkril dve v umetelnih etuijih shranjeni portretni podobi, ki sta bili izdelani v tehniki kolorirane dagerotipije,¹ kar že samo po sebi potrjuje, da gre za rariteti.²

Po formatu manjša dagerotipija kaže portret sedeče mlade ženske³ v široki beli, z zlatimi⁴ vzorčki okrašeni obleki, ki ji razkriva ramena in se v dveh širokih 'volanih' izteka na prsah. Na stol je posedena nekoliko po strani. Obrnjena je v svojo levo, v lahнем tričetrtinskem obratu pa se portretiranka zazira v gledalca. Levičco naslanja na vrhnji del naslona, z desno pa v višini pasu drži 'bidermajerski' šopek z roza vrtnico. Podoba glave kaže mlado žensko nekoliko večjih in stisnjenih ustnic, na prečo počesani lasje pa so speti na zatilje. Damino odličnost poudarjajo temno pletena vrvica ovratnice z zlatim obeskom ter dvoje prstanov na levici.

* Jezo kroti razum.

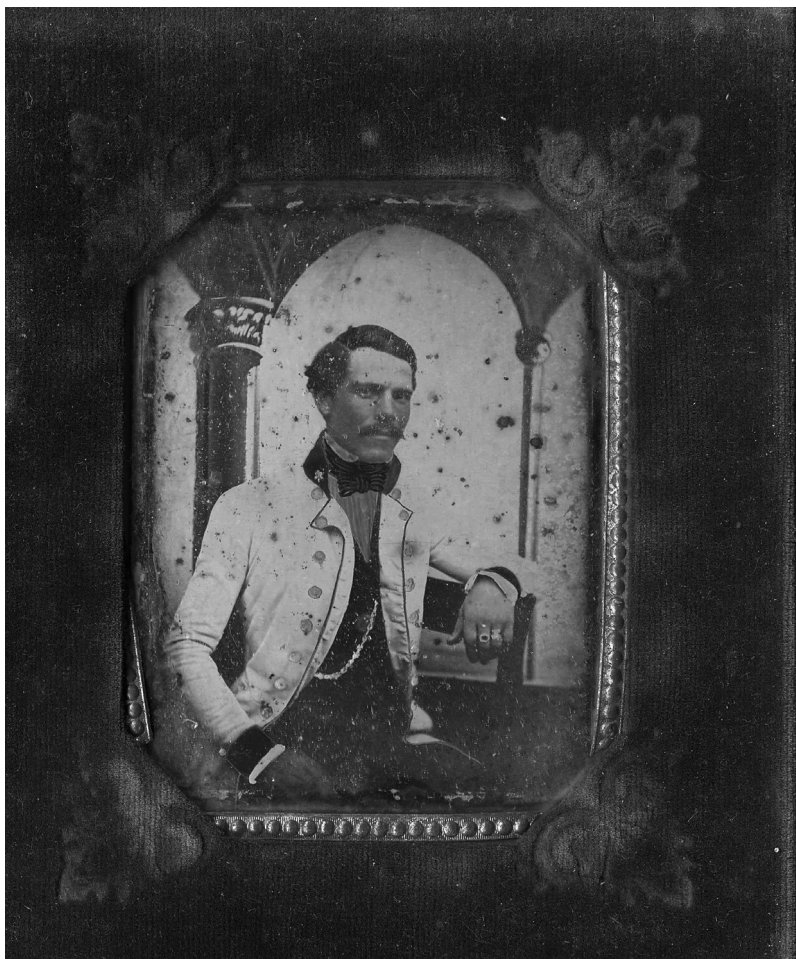
Pomen latinske Iram), ki se mi zapisuje v spominu na Iro, na neki simpatičen način želi z mislijo na mojo nekdanjo, izjemno cenjeno ravnateljico in spoštovano kolegico Ireno Šavel, izraziti poklon njeni izjemni osebnosti. Z razumom in s skoraj apologetsko razsežnostjo je oblikovala vizijo soboškega muzeja in njej lastno modrostjo je potlej tudi uresničila ne samo svoje, ampak tudi del naših sanj. Eberla in njegovo delo, čigar ljubke poznoromantične podobe so bile v času našega zgodnjega druženja razstavljene na hodnikih soboškega gradu, sem si potlej pod Irinim vodstvom zastavil za svojo prvo večjo razstavno nalogo v Pokrajinskem muzeju. K njej in v spominu na Iro se sedaj 'vračam' in vem, da je zmagal razum.

1 Mirko Kambič, Najstarejši fotografski postopki in slike, v: 150 let fotografije na Slovenskem, Ljubljana 1989 (razst. kat. Mestne galerije in Arhitekturnega muzeja Ljubljana), 156.

2 Mirko Kambič, Dagerotipija na Slovenskem, Kronika, 23/št. 2, Ljubljana 1975, 121–123; Mirko Kambič, Čas dagerotipije, v: 150 let fotografije na Slovenskem, Ljubljana 1989 (razst. kat. Mestne galerije in Arhitekturnega muzeja Ljubljana), 14.

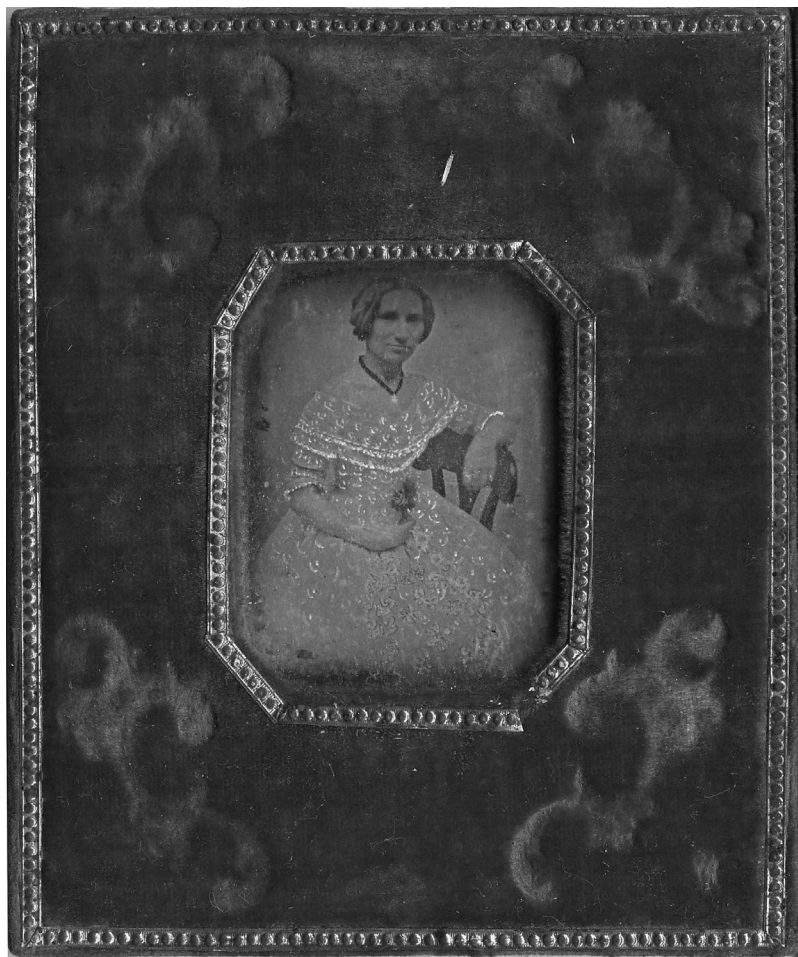
3 Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. UZ-0001907. Portretna plošča s podobo meri 5 × 4 cm. Vložena je v oblazinjen, v ogalih z vtisnjenim psevdorokokojkim vzorcem okrašen in že nekoliko obledel rdeč žametni okvir, ki meri 12,7 × 8,8 cm. Ozek pozlačen in v motivu stiliziranega jajčevnika izdelan trakec okvirja zunanji in v formo pokončnega osmerokotnika oblikovan notranji rob. Etui je izdelan iz lepenke, ki zunaj imitira usnje, znotraj pa je zeleno obarvan.

4 Dekorativni vzorec je, kakor to pokaže nadrobnejši pregled, nastal v postopku retuše. Opazno je, da je dagerotipist sprva želel retuširati tekstilnega vzorca podatki bogateje, kakor je to vidno v partiji pod desno roko.

Portet Aloisa Eberla, 1850, kolorirana dagerotipija, Pokrajinski muzej Murska Sobota.
The Portrait of Alois Eberl, 1850, coloured daguerreotype, Regional Museum
Murska Sobota.

Opisane portrete značilnosti skupaj z modnimi znamenji kajpak ne omogočajo, da bi ugotovili identiteto upodobljenke; k sreči o istovetnosti dame posredno govori vizitka, ki se je ravno tako ohranila v etuiju, v katerem je bila shranjena dagerotipija. V lepih kurzivnih črkah so na njej namreč natisnjeni ime in prii-

Portret Sidonije Eberl, 1850–1855, kolorirana dagerotipija, Pokrajinski muzej Murska Sobota.
The Portrait of Sidonie Eberl, 1850–1855, coloured daguerreotype, Regional Museum Murska Sobota.

mek ter status državno upokojene učiteljice Róze Eberl,⁵ iz česar seveda lahko sklepamo, da dagerotipija ohranja podobo Sidonije

⁵ Na kartonski vizitki, dimenzij 6,4 × 10,5 cm, je v kurzivi izpisano: Eberl Róza/nyug. állami tanítan ... Róza Eberl je bila najstarejši otrok Aloisa in Sidonije Eberl. Rojena je bila 10. decembra 1855 in je umrla 21. januarja 1926. Bila je prva učiteljica od 1. oktobra 1873 naprej delujoče državne dvorazredne šole v Murski Soboti. Prim.: Miroslav Kokolj-Bela Horvat: *Prekmursko šolstvo*, Murska Sobota 1977, 475–476; Janez Balažic: *Alojz Eberl. 1822–1887*, Murska Sobota 1994 (razst. kat. Pokrajinskega muzeja), 14–15, op. 6.

Machleid,⁶ matere Róze Eberl. Sidonija se je bržčas že kmalu po letu 1850, vsekakor pa še pred 1855, ko je bila rojena Róza, poročila z Aloisom Eberlom,⁷ k. u. k. dacarjem ter strastnim ljubiteljskim slikarjem, čigar likovna zapuščina »sublimira poznoromantično duhovnost, ki jo je šele z njim zaneslo tudi v Prekmurje«.⁸

O portretni dagerotipiji Sidonije Machleid, ki je v soboški Pokrajinski muzej zašla po smrti najmlajše hčere Angele,⁹ je mogoče domnevati, da je nastala med leti 1850 in 1855. Upodobljenka je namreč po naši oceni utegnila biti tedaj stara od dvajset do petindvajset let in je bila najverjetneje posneta še pred rojstvom hčere Róze. Glede na okoliščine bi utegnila nastati v kakem od dunajskih ateljejev,¹⁰ četudi ne moremo povsem izključiti možnosti, da je bila lahko izdelana v kakem večjem avstro-ogrskem kraju ali v drugih evropskih metropolah.¹¹ S primerjavo z nekaterimi sočasnimi dagerotipijami¹² ali po značilnostih izdelave dekorativnih nadrobnosti¹³ jo lahko zapišemo nekemu sicer anonimnemu, vendar pa kakovostnemu srednjeevropskemu dagerotipistu.

V istih okoliščinah se je v Pokrajinskem muzeju ohranila še ena kolorirana dagerotipija, ki jo z dokaj veliko gotovostjo lahko prepoznamo kot portret Aloisa Eberla.¹⁴ Pred neko stilizirano arkadno kuliso je videti lepo napravljenega mlajšega sedečega moškega, ki se s pogledom obrača k gledalcu. Postavljen je v blag tričetrtinski zasuk, zaradi česar leva roka počiva na naslonu stola, desnica pa na nogah. Napravljen je v imenitna oblačila: v temne hlače in telovnik, čezenj pa nosi bel, z dvorednim nizom zlatih gumbov ozaljšan ter z visokim modrim ovratnikom ter konci rokavov oblikovan daljši suknjič. Razpet suknjič razkri-

6 Sidonie/Sidonija Machleid se je rodila 15. junija 1829, umrla pa 12. maja 1886 v Murski Soboti. Njeno germansko poreklo razkriva že sam priimek. Prim. Janez Balažič, nav. delo (1994), 15, op. 13.

7 Alois Eberl se je rodil 22. marca 1822, umrl pa 21. januarja 1887 v Murski Soboti. Skupaj z ženo je pokopan na soboškem pokopališču. Prim. Janez Balažič, nav. delo (1994), 10, 15, op. 10.

8 Janez Balažič, nav. delo (1994), 14.

9 Umetniška zapuščina Aloisa Eberla, skupaj z obema dagerotipijama je v soboški muzej prešla po smrti (16. aprila 1956) najmlajše hčerke zakoncev Eberl Angele; narodila se je sicer 18. julija 1869 v Trnavi. Prim. Janez Balažič, nav. delo (1994), 9, 15, op. 3.

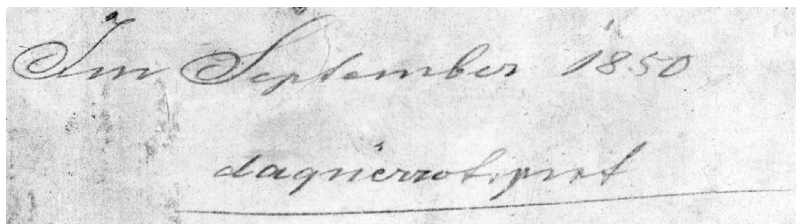
10 Hans Frank, Margarete Kuntner, Österreich war von Anfang an dabei. Die Frühzeit der Fotografie von 1839 bis 1860, v: *Geschichte der Fotografie in Österreich*, Band 1, Bad Ischl 1983, 15–24, repr. 62 in naprej.

11 Mirko Kambič, nav. delo (1989), 14.

12 V nedoločljivem ozadju, osmerokotnem izrezu, dekorativnih dodatkih okvirja, drži, naslonu roke ter z barvno retušo naslikanem sopku, je blizu značilnostim, kakršne zaznamujejo *ženski portret*, barvno dagerotipijo nekega neznanega avtorja; prim. *150 let fotografije na Slovenskem*, nav. delo (1989), repr. 2.

13 Maren Gröning, Monika Faber: *Inkunabeln einer neuen Zeit. Pioniere de Dagerreotypie in Österreich 1839–1850*, Dunaj (razst. kat. Albertine) 2006, 59.

14 Pokrajinski muzej Murska Sobota, inv. št. UZ-0001906, kolorirana dagerotipija, 7,5 × 5,5 cm. Plošča je vpeta v okvir (12 × 9,5 cm) iz temno rjavega baržuna, z vtisnjenim listnim ornamentom na krajših straneh, notranji osmerokotni izrez pa bogati pozlačen trake. Zunanja površina kartonske šatuljice je okrašena s stiliziranim vegetabilnim vzorcem.

»Im September 1850 daguerrotypist«, napis na hrbtne strani portretne dagerotipije Aloisa Eberla.

»Im September 1850/daguerrotypist.«, the writing on the back of the portrait daguerreotype of Alois Eberl.

va zlato verižico žepne ure, visoke krajce srajce pa drži temno-modra in v 'metuljčka' povezana ovratnica. Pomen in družbeni status portretiranja je tako mogoče razbirati v načinu oblačenja in še posebej v poudarjanju nakita, žepne ure ter na prstancu in sredincu retuširanih nadrobnostih obeh prstanov. Posebej zanimiva je glava upodobljenca: široke in pravilne poteze obraza razkrivajo mladega brkatega moža s komajda opaznim, prikritim nasmeškom. Podajo se mu tudi krepki, na desno prečo počesani lasje in celostni vtis je, da gre za všečen portret samozavestnega mladega možkega.

V nadrobnostih in postavitvi lahko prepoznavamo poteze, značilne za nekatere portretne dagerotipije dunajskega kroga,¹⁵ ki bi jih v splošnem lahko iskali med Petrom Wilhelmom Voigtländerjem,¹⁶ Antonom Grollom¹⁷ in Josephom Wenigerjem.¹⁸ Vsekakor pa je za portretno dagerotipijo, za čas nastanka in navsezadnje za istovetenje portretiranja z Aloisom Eberlom izjemno pomembna okoliščina, ki jo prinaša zapis na hrbtne strani. Tam je namreč s svinčnikom zapisano – »v septembru 1850 dagerotipiran«,¹⁹ kar samo po sebi in povsem natančno datira nastanek podobe. Zaradi načina nastanka kolorirane dagerotipije, posebno retuš, zlasti apliciranih zlatih gumbov, verižice žepne ure, oblike večjega prstana ter ne nazadnje tudi drže portretiranja, se vsiljuje vtis, da je lahko nastala v maniri, če že ne kar v ateljeju Wilhelma Horna.²⁰

15 Monika Faber, *Die Wiener Verfahren der Daguerreotypie*. Petzval, Martin, Voigtländer – der Weg zu einem Welterfolg, v: *Inkunabeln einer neuen Zeit*, nav. delo (2006), 70–82.

16 Ista, *Inkunabeln einer Zeit*, nav. delo (2006), 78–79.

17 *Inkunabeln einer Zeit*, nav. delo (2006), 84, 89.

18 Istotam, 158.

19 V sredini hrbtne strani je s svinčnikom zapisano: Im September 1850/daguerrotypist.

20 *Inkunabeln einer Zeit*, nav. delo (2006), 157–161.

Kolorirani dagerotipiji s portretnima podobama Sidonije in Aloisa Eberla iz časa okoli leta 1850 predstavljata pomembno dopolnitev k zgodnji zgodovini srednjeevropske fotografije. Izjemno kulturnozgodovinsko in dokumentarno vrednost jima zagotavlja tudi dejstvo, da sta prvi te vrste in na samem začetku močne regionalne fotografske produkcije. Naposled pa gre za dragoceno pridobitev, ki bogati značaj umetniške zapuščine poznoromantičnega slikarja Aloisa Eberla.

JANEZ BALAŽIC

THE PORTRAIT DAGUERREOTYPES OF SIDONIE
AND ALOIS EBERL

Regional Museum Murska Sobota keeps two specially precious coloured daguerreotypes. The portrait daguerreotype of Sidonie Machleid (1829–1886) can be attributed to a quality Middleeuropean daguerreotypist. In the other one, with a quite high degree of certainty, we recognize the portrait of a late-romantic painter Alois Eberl (1822–1887). For the dating and the identification of the portrait a significant circumstance is in a writing on the back »Im Sepetember 1850/daguerrotipirt.«. The method of the coloured daguerreotypes, the retouches and all the details allow the impression that they have been made at least in a manner if not even in the Wilhelm Horn's studio.

These coloured daguerreotypes with the portraits of Sidonie and Alois Eberl, dating around 1850, represent an important completion to the early history of European photography. An exceptional cultural-historical and documentary value assures also the fact, that they are the first of their kind and at the very beginning of a strong regional photographic production. Last but not least, they are a valuable acquisition, that enriches the character of the artistic legacy of the late-romantic painter Alois Eberl.

(Translation: Tamara Andrejek)

JELKA PŠAJD

VSE JE BILO GOR NA PRTIČKIH

UVOD

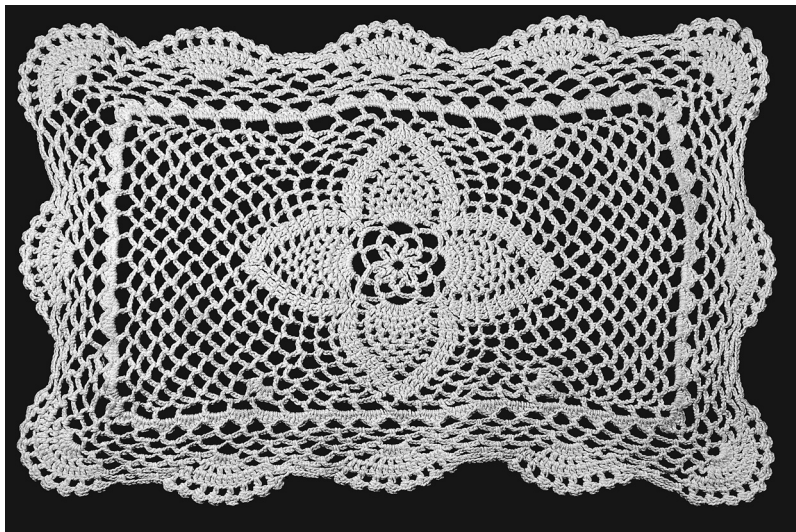
Irena Šavel je ženska, ki ni nikoli kvačkala, ima pa spoštljiv odnos do ročnega dela in žensk, ki so to počele v Soboti. Njen spoštljivi spomin na kvačkanje oziroma *heklanje* se kaže v tem, da je junija 2008 v etnološko zbirko Pokrajinskega muzeja Murska Sobota darovala 12 kosov kvačkanih prtičkov. Zato se bom v prispevku osredotočila na ročno kvačkanje in kvačkane prtičke, ki jih hranimo v naši zbirki.

KVAČKANJE

Čipka, *špica* je luknjičast izdelek iz tekstilnih niti. Njena funkcija je bila vseskozi krasilna in statusna, zato ni bila splošno razširjena in je bila dolgo privilegij plemstva in cerkve. Izdelane so ročno in strojno, glede na tehniko izdelave so šivane, klekljane, pletene, kvačkane, vozlane. Strojno izdelane so se pojavile v začetku 19. stoletja; bile so cenovno dostopne in razširjene, pri čemer so ohranile poglobitno vlogo, da predmetom dvigujejo krasilno, kupno in statusno vrednost. Ročno izdelana čipka je ob strojnih ohranila izrazito statusni pomen. Čipke so na Slovenskem najpogostejše izdelovali iz lanenih in bombažnih niti. V 16. stoletju je bilo domnevno čipkarstvo na Slovenskem poznano na gradovih in samostanih; drugače je izpričano kot domača dejavnost med nižjimi družbenimi plastmi. Pletena čipka je ročno izdelana z videzom luknjičastega pletenja. Iz niti se z dvema ali več ravnimi pletilkami ali okroglo, upogljivo pletilko, nizajo zanke; z dodajanjem in spu-

Vse je bilo gor na prtičkih

ščanjem petelj nastanejo luknjičasti vzorci, razporejeni vodoravno, navpično, diagonalno ... V kmečki opremi so se čipkasti pleteni vzorci v 19. stoletju uveljavili zlasti na praznjih ženskih nogavicah, v 19. in 20. stoletju debelejša pletena čipka za obrobe brisač, prtov, posteljne opreme, ogrinjalke ..., vendar je v teh primerih zaradi nižje ravni pletilskega znanja pletenja bolj funkcionalno (pletenje oblačil, stiliziranih pletenih obrob in robov). Praviloma so se pletene čipke izdelovale iz bombaža (Makarovič, Primožič 2004, 68, 426; Bogataj 1999, 139; Makarovič 2004, 10, 183, 184).

Ročno kvačkan prtiček iz etnološke zbirke Pokrajinskega muzeja Murska Sobota.

Fotografija: Tomislav Vrečič

Crochet napkin from ethnological collection of Regional Museum Murska Sobota.

Photo: Tomislav Vrečič.

ROČNO KVAČKANI PRTIČKI V ETNOLOŠKI ZBIRKI POKRAJINSKEGA MUZEJA MURSKA SOBOTA

12 ročno kvačkanih prtičkov, ki jih hrani v etnološki zbirki naš muzej, je delo dveh Sobočank; Marije Šavel (1925–199?) in Šarike Horvat (1928–2000).

Trije okrogli kvačkani prtički (inv. št. E 3115, E 3114, E 3112), trije kosi nedokončanega okroglega prtička (inv. št. E 3116), ena obrobna čipka za okrogel platneni prtiček (inv. št. E 3117) ter trije

pravokotni prtički so delo Marije Šavel (inv. št. E 3113, E 3119, E 3118). Vsi izdelki so kvačkani iz bele oziroma drap bombažne prejice, izdelani v obdobju šestdesetih ali sedemdesetih let 20. stoletja. Ko je Marija v devetdesetih letih 20. stoletja umrla, so prtički prišli v Irenino zapuščino in si jih je vzela kot spomin. Kot njena snaha se Irena spominja, da je imela Marija ročno kvačkane prtičke povsod po hiši, *na vsaki omari, vsak kipec ali kaj podobnega je bil na prtičku. Všeč ji je bilo, da je imela vsaka stvar spodaj kvačkan prtiček. Rada se je pohvalila s prtički.*

Dva okrogla prtička (inv. št. E 3120 in E 3121), prav tako z belo in drap bombažno prejico, sta delo Šarike Horvat. V glavnem je *heklala* okrasne prtičke, ki jih je v petdesetih letih 20. stoletja štir-kala, kasneje ne več. *Mi smo imeli doma teh prtičkov cele štose. Pri nas je bilo nekaj nadevano in vse je bilo gor na prtičkih.* Vendar je hčerki Ireni v srednji šoli za obleko nakvačkala ovratnik, ki se je pritrdil z gumbi. V petdesetih letih 20. stoletja so Sobočanke nosile ročno kvačkane rokavice. Po šestdesetem letu 20. stoletja so rokavice kot modni dodatek izginile, *po tem bi bil smešen, če bi nosil heklane rokavice.* Tudi Šarika Horvat in ženske, s katerimi se je družila, so jih nosile, *ko so šli na kakšno fino zadevo, na kakšen ples ali pa v nedeljo popoldan na špancir po Soboti.* Irena se svoje matere kot najstnica spominja, da je *vedno heklala, s tem se je zamotila.* Večinoma je *heklala* ob gledanju televizije in ročno delo ji je pomenilo sprostitvev in *pomiritev živcev.* Ob četrtkih se je družila z Olgo Sosičevo (op.: hčerka soboškega kavarnarja Sosiča), ki je prihajala domov k Šariki – in sta kvačkali. Ob druženju sta klepetali, nič kolikokrat pa je Olga iz torbe povlekla prejico in kvačke in med klepetom sta obe kvačkali. Predvsem sta to delali pozimi. Irena se spominja, da je Olga velikokrat, če ni imela materiala s seboj, kvačkala oziroma končevala prtičke tudi Šariki. Učili sta se novih vzorcev druga od druge, v glavnem pa je v hišo nove vzorce prinašala Olga in te sta kvačkali, dokler ni prišel novi vzorec. Irena se spominja, da so bile pri hiši nekakšne revije; velika verjetnost pa je, da je Olga vzorce prinašala od sester *Fašinger*. To so bile madžarske Sobočanke, ki so se z ročnimi deli preživljale in pri njih so si izdelke naročevale soboške meščanke, *gospe*. Ker je Olga z njimi prijateljela, je verjetno od njih dobivala veliko (novih) vzorcev.¹

1 Irena Šavel, rojena Horvat leta 1949 v Murski Soboti, terenski zapiski št. D 82, Murska Sobota, 24. 5. 2010, arhiv PMMS.

POMEN TE LJUBITELJSKE ROČNE DEJAVNOSTI

Pri večini ročnih del (npr. kvačkanje, vezenje) gre za obvladovanje ročnih spretnosti in tehnologij, vendar brez umetnostnega oziroma estetskega užitka. Ne gre za umetniško vrednost, saj so bili prtički izdelani po različnih množičnih predlogah, ki so se pojavljale v različnih (ženskih) revijah in krožile med izdelovalkami. Ti vzorci so zadovoljevali okus »preprostega ženstva« in pripomogli k vzgajanju nezahtevnega likovnega okusa ljubiteljskih vezilj v kmečkem in tudi mestnem okolju. Ne moremo in ne smemo kvačkanih (ali vezenih) izdelkov vrednotiti z umetnostnimi kriteriji, pač pa z merili, ki veljajo za ocenjevanje izdelkov nepridobitne dejavnosti, ki prinaša veselje, tako kot veliko drugih ljubiteljskih dejavnosti, ne glede na to, kako so ovrednotene. 82-letna Terezijo iz Veržeja si kruha s kvačkanjem ni služila, ji je pa hrana za dušo: »Ko grem prvič k zdravniku, vedno s seboj nesem prtiček in ga poklonim medicinski sestri. Pa ne zato, da bi se ji prikupila, ampak zato, ker je moje.«² Ročno kvačkani izdelki Marije in Šarike pričajo o stanovanjski kulturi soboškega mestnega okolja ter »ženske kulture«, predvsem pa je imelo to zanju in še za marsikatero Sobočanko velik pomen v osebni življenju in življenju Murske Sobote.

VIRI

MAKAROVIČ, G., PRIMOŽIČ T. 2004, Čipkarstvo. - V: *Slovenski etnološki leksikon*, Ljubljana, 68, 426.

BOGATAJ, J. 1999, *Mojstrovine Slovenije*, Ljubljana, 139.

MAKAROVIČ, M. 2004, *Vezenine so okras, vezenje pa veselje ali o vezeninah in vezenju koroških Slovencev*, Celovec, 10, 183, 184.

Pripovedovalki:

– Irena Šavel, rojena Horvat leta 1949 v Murski Soboti.

– Terezija Kučuk, rojena Mülfelner leta 1928 v Veržeju.

² Terezija Kučuk, rojena Mülfelner leta 1928 v Veržeju, terenski zapiski Petre Hamer in Andreje Vogrinec, 28. 10. 2009, arhiv PMMS in Center DUO Veržej.

JELKA PŠAJD

EVERYTHING WAS WRITTEN ON NAPKINS

Irena Šavel donated 12 crochet napkins to the Regional Museum Murska Sobota for its ethnologic collection in June 2008. They are crochet with white or cream coloured cotton thread, dating from the sixties or seventies of the 20. century. For the »crochet women« from Murska Sobota their work was also relaxation and keeping company. We can not and must not value the crochet or needlework in the frame of artistic criteria, but instead with a scale for unprofitable products, that bring joy as so many amateurish activities, despite the fact how they are appreciated. These donated crochet products bear witness to residential culture of the local environment in town of Murska Sobota and of the »female culture«.

(Translation: Tamara Andrejek)

AVTORJI

BRANKO KERMAN
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
9000 Murska Sobota
branko.kerman@guest.arnes.si

Mag. FRANC KUZMIČ
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
9000 Murska Sobota
franc.kuzmic@guest.arnes.si

Mag. Dr. GEORG TIEFENGRABER
Eichenweg 19/E/2
8042 Graz – St. Peter
Österreich
georg.tiefengraber@gmx.net

Dr. BORIS KAVUR
Univerza na Primorskem
Znanstveno raziskovalno središče
Koper Inštitut za dediščino Sredozemlja,
Garibaldijeva 1
6000 Koper
boris.kavur@zrs.upr.si

Dr. MITJA GUŠTIN
Univerza na Primorskem
Znanstveno raziskovalno središče
Koper
Inštitut za dediščino Sredozemlja,
Garibaldijeva 1
6000 Koper
mitja.gustin@zrs.upr.si

MONIKA ZORKO
monika.zorko@zrs.upr.si

SAMO SANKOVIČ
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
9000 Murska Sobota
samo.sankovic@guest.arnes.si

Dr. MATIJA ČREŠNAR
Oddelek za arheologijo FF UL
Zavetiška 5
1000 Ljubljana
Center za preventivno arheologijo ZVKDS
matija.cresnar@ff.uni-lj.si

MARINA ŠIMEK
Gradski muzej Varaždin
Strossmayerovo šetalište 7
42000 Varaždin
marina.simek@gmv.t-com.hr

Dr. BIBA TERŽAN
Oddelek za arheologijo FF UL
Zavetiška 5
1000 Ljubljana
biba.terzan@ff.uni-lj.si

Dr. JANEZ DULAR
Inštitut za arheologijo
ZRC SAZU
Gosposka 13
1000 Ljubljana
janez.dular@zrc-sazu.si

Dr. LÁSZLÓ HORVÁTH
Báthory u. 16.
Nagykanizsa
H-8800
Hungary
horvath.laszlo250@chello.hu

Dr. BOJAN DJURIĆ
Zavetiška 5
1000 Ljubljana
Oddelek za arheologijo FF UL
bojan.djuric@ff.uni-lj.si

MARJANA TOMANIČ JEVREMOV
Pokrajinski muzej Ptuj
Muzejski trg 1
2250 Ptuj
marjana.tomanic.jevremov@sio.net

IVAN ŽIŽEK
Pokrajinski muzej Ptuj
Muzejski trg 1
2250 Ptuj
ivan.zizek@pok-muzej-ptuj.si

IVAN TUŠEK
Peršonova 12
2250 Ptuj

DAŠENKA CIPOT
Andrejci 61 B
9221 Martjanci
dasa.cipot@gmail.com

MIRA STRMČNIK
ZVKD Maribor (CPA Maribor)
Slomškov trg 6
2000 Maribor
mamira.strmcnik-gulic@zvks.si

METKA FUJS
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
9000 Murska Sobota
metka.fujs@guest.arnes.si

Dr. JANEZ BALAZIČ
Univerza v Mariboru
Pedagoška fakulteta
Koroška cesta 160
2000 Maribor
janez.balazic@uni-mb.si

JELKA PŠAJD
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
9000 Murska Sobota
jelka.psajd@guest.arnes.si

Fotografija na ovitku:
Žara iz bakrenodobnega
grobišča (3500 pr. n. št.)
z najdišča Pod Kotom – jug pri Krogu

ISSN 0354-012X

9 780354 012133